T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SULTAN IV. MUSTAFA VE DÖNEMİ (1807-1808)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMET ENES KARADENİZ

İSTANBUL 2022

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SULTAN IV. MUSTAFA VE DÖNEMİ (1807-1808)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMET ENES KARADENİZ

DANIŞMAN: PROF. DR. UFUK GÜLSOY

İSTANBUL 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **I**
ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
KISALTMALAR ..... **V**
ÖN SÖZ ..... **VI**

GİRİŞ

NİZAM-I CEDİD HAKKINDA NAZARÎ BİR TAHLİL 1

I. BÖLÜM

BİR İSYANIN PANORAMASI: II. EDİRNE VAK'ASI

1.1. II. Edirne Vak'ası 14
1.1.1. Muallem Asker ve Rumeli 20
1.1.2. Kadı Abdurrahman Paşa 25
1.1.3. Nizâm-ı Cedîd ve Rumeli 32
1.1.4. Ahvâl-i Tekfurdağı: Hâkim-i Şer'i Katle Mahkûm Etmek 41
1.1.5. Barut Fıçısı Rumeli: Edirne, Çorlu ve Silivri 45
1.1.6. III. Selim'in Son Hamleleri 54

II. BÖLÜM

SULTAN IV. MUSTAFA VE DÖNEMİ

2.1. Sultan Selim'in Hal'i; Boğaz Yamakları İsyanı 60
2.1.1. Rus Harbi 63
2.1.2. Boğaz Yamakları İsyanı 65
2.1.3. Üniforma Krizi 69
2.1.4. Yamaklar Harekete Geçiyor 73
2.1.5. Bâbıâlî'de Meşveret 81
2.1.6. Etmeydanı Görüşmeleri 83
2.1.7. Nizâm-ı Cedîd Ricâlinin İnfazı 89

2.2. Sultan IV. Mustafa Dönemi 100
2.2.1. Hüccet-i Şer'iyye 100
2.2.2. Rusçuk Yâranı ve Alemdar Mustafa Paşa 117
2.2.3. Sultan IV. Mustafa'nın Hal'i 130
2.3. Sultan Mustafa Hakkında Terceme-i Hâl 137
2.3.1. Tarihçilerin Gözünden Sultan IV. Mustafa 137
2.3.2. Sultan IV. Mustafa'nın Terceme-i Hâli ve Şahsiyeti 157
2.3.3. IV. Mustafa'nın Ölümü 178
SONUÇ 181
EKLER 186
EK I: Hat Suretleri 186
EK II: İstihbarat Ve Asayiş Üzerine Hatlar 229
EK III: Devlet İdaresi ve Devlet Adamlarına Tenbihler 231
EK IV: Aziller Ve Tayinler 232
EK V: İhsan Ve Atiyyeler 234
EK VI: Tımar Kanunnâmesi 235
EK VII: Hüccet-i Şer'iyye 237
EK VIII: IV. Mustafa Han 238

KAYNAKÇA 239

ÖZET

Bu çalışmada Sultan IV. Mustafa'nın padişahlığı ve döneminde meydana gelen olaylar ele alınacaktır. İlk olarak Sultan III. Selim'in tahtını kaybetmesine sebep olan II. Edirne Vak'ası ve Kabakçı İsyanı'nı ele alınmaktadır. Daha sonra esas meselesi olan Sultan IV. Mustafa ve iktidar dönemi anlatılacaktır. IV. Mustafa'nın hükümdarlığı esnasında hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye metni ve mahiyeti hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır. Çalışmada ayrıca Rusçuk Yaranı denen ekibin organize edip Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın icra ettiği ve IV. Mustafa'nın tahttan indirilmesiyle neticelenen saltanat darbesi tahlil edilecektir. Tahtını kaybeden Sultanın üç aylık nezareti ve yerine geçen kardeşi Sultan II. Mahmud tarafından katledilmesiyle neticelenen olaylar silsilesi etraflıca anlatılacaktır. Bu çalışmanın temel iddiları ise son dönem Osmanlı yenilik hareketlerinin özünde muhafazakâr reflekslere yaslandığı, gelenekten beslendiğidir. Çalışmanın bir diğer iddiası ise Nizâm-ı Cedîd'in sonunu getiren saltanat darbesinin Osmanlı yenileşme hareketlerini fiilen çeyrek asır geciktirdiğini ve bunun tarihsel süreksizlik olarak kabul edilmesi gerektiğidir. IV. Mustafa'nın bir şahıs olarak bu gecikmenin doğrudan mesulü olmadığı, Yeniçeri Ocağı gibi menfaat merkezli hareket eden ve kazanımlarını muhafaza etmeyi politik hedef hâline getiren statüko taraftarı hiziplerin varlığının esas sebep olduğunun altı çizilmektedir. Merkezî otoritenin, sahip olduğu iktidarı, ayanlık müessesi ile fiilen, Sened-i İttfak metni ile de resmen paylaşım konusu yaptığı savunulmaktadır. Bu çalışmada Osmanlı'nın bir devlet projesi olarak giriştiği bütün yeniliklerin motivasyonunun merkezî otoriteyi yeniden tesis etme gayesi taşıdığı ve Batı gibi rolmodellere karşı dönüşüm düzleminde bir öykünmenin sözkonusu olmadığı fikri müdafaa edilmiştir. Tezin sonunda ise tarihçilerin gözünden IV. Mustafa algısı aktarılarak tenkide tâbi tutulmuş, daha sonra ise Sultan IV. Mustafa hakkında kronolojik bir biyografi kaleme alınıp bu biyografi arşiv vesikaları başta olmak üzere ana kaynaklara istinaden tutarlı bir padişah portresi sunacak şekilde karakter tahliliyle zenginleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud, Nizâm-ı Cedîd, Hüccet-i Şer'iyye, II. Edirne Vak'ası.

ABSTRACT

In this study, Sultan Mustafa IV's reign and the events that took place during his period will be discussed. Firstly, II. Edirne Vak'ası (The Second Edirne Incident) and rebellion of Kabakçı Mustafa both of which caused Sultan Selim III to lose his throne. Then the main issue, Sultan Mustafa IV and the period of his power, will be explained. The evaluation of the text and content of Hüccet-i Şer'iyye, prepared during the reign of Mustafa IV, will be made. In the study, it will be also analyzed that the coup which organized by the team called Rusçuk Yaranı and performed by Ayan of Rusçuk Alemdar Mustafa Pasha which resulted in Mustafa IV's dethronement. The sequence of events that resulted three-month supervision of the Sultan who lost his throne and was killed by his brother Sultan Mahmud II who ascends the throne will be explained in detail. The main claim of this study is that the late Ottoman innovation movements are based on conservative reflexes and fed by tradition. Another claim of the study is that the coup that brought an end to Nizam-ı Cedid actually delayed the Ottoman renewal movements for a quarter century, and this should be accepted as a historical discontinuity. It is underlined that Mustafa IV was not directly responsible for this delay as a person, the main reason was the existence of factions, supporting the status quo, for whom preserving their achievements became political goals and acted in favor of their interest like the the guild of Janissary. It is stated that the power of the central authority is shared in practice with Ayanlık and officially with the text of Sened-i Ittifak. In this study, it has been argued that the motivation of all innovations the Ottomans attempted as a state project was a reflection of the ambition to re-establish the central authority and an imitation toward rol-models like the West on the basis of transformation is out of question. At the end of this study, narrating the conception of Mustafa IV in the eyes of the historians will be criticized, then a chrolonogical biography on Sultan Mustafa IV is penned. This biography is enriched with a character analysis based primarily on archival and other main sources and conveyed in a way that represents a consistent portray of the Sultan.

Keywords: Selim III, Mustafa IV, Mahmud II, Nizâm-ı Cedîd, Hüccet-i Şer'îyye, II. Edirne Vak'ası.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
bkz.	: Bakınız
BOA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C. AS.	: Cevdet Askeriye
dn.	: Dipnot
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜNEK	: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
Krş.	: Karşılaştır
Nr.	: Numara
s.	: Sayfa
SK	: Süleymaniye Kütüphanesi
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
trc.	: Tercüme/mütercim
TSMA. E	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
yay.	: Yayınlayan

ÖN SÖZ

Sultan IV. Mustafa dönemi, Osmanlı tarihinin en netameli devirlerinden olması hasebiyle üzerinde ehemmiyetle durulmayı hak eder. Zira bu dönem, üzerine titizlikle mercek tutmayı gerektiren birkaç mühim hadiseyi barındırmaktadır. Bununla beraber, Osmanlı ıslahât hareketleri ve askerî modernleşme tarihi cihetinden de oldukça mühim bir devredir. Her tezin kendine has bir dokusu, farkı ve teklifi olmalıdır. Bu noktada çalışmamızın taşıdığı değer, sahip olduğu orjinalite ve soracağı yeni sualler ile buna mukabil vereceği cevaplar ve yapacağı tahliller hakkında biraç söz söylemek gerekir. Bu dönemi sebep-sonuç ilişkilerini göz önünde bulundurarak incelemek isteyen bir araştırmacının siyasî tarih ve harp tarihinin kronolojik dehlizlerinde kaybolması neredeyse kaçınılmazdır. İtiraf etmek gerekir ki bu satırların sahibi de tez boyunca kendini birçok zaman, mekan, rivayet ve iktibasa yer vermekten kurtaramamış ve muhtemelen edebî bakımdan kuru ve sıkıcı paragrafları ardarda sıralamıştır. Tarihçiyi düştüğü/düşebileceği bu bataklıktan kurtarabilecek en önemli yol ise bu dönemi ve bu dönemde vuku bulan hadisatı, Osmanlı Devleti'nin son dönem siyasî, askerî ve idarî yapısındaki süreklilik ve süreksizlikler nokta-i nazarından ele alarak metni nazarî, tahlilî ve tenkidî olarak inşa etmeyi ihmal etmemek olacaktır. Zira III. Selim devrinin Nizâm-ı Cedîd'i[1] ile Osmanlı klasisizminin tezahürü olan Kanun-ı Kadim[2] izanı ve işleyişinin birbiriyle uzlaştığı ve çatıştığı; kesiştiği ve çakıştığı; tetabuk ettiği ve çeliştiği; devam ettiği ve ayrıştığı noktalar ortaya konduğunda devrin panoraması çıkartılmış olacaktır. Bu panoramanın akıbeti ve tekabül ettiği gerçekliğin parçalanması ise Sultan IV. Mustafa devrinin kaotik politik evreninin izdüşümü olacağından, Sultan IV. Mustafa ve devrinin vakıası daha kolay anlaşılabilecektir.

Üç padişaha şahitlik eden bir devir incelemesi yaptığımız bu çalışma giriş bölümü ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Nizâm-ı Cedîd'e dair kavram örgüleriyle işlenmiş teorik bir zemin inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu kısım okuyan kişinin zihninde son devir Osmanlı devlet izanına dair sağlıklı bir değerlendirmenin asgarî şartlarını temine medar bir zemin inşa edebilirse vazifesini yerine getirmiş sayılacaktır. Tezin iki ana bölümünden ilki, Sultan III. Selim'in sonunu hazırlayan ve taht

---

1 Kemal Beydilli, "Nizâm-ı Cedîd", *TDVİA*, XXXIII(2007), s. 175-178.

2 Kanun-ı kadimin Osmanlı Devleti'ne münhasır bir kavram olmadığı, Çin'in de kanun-ı kadim sahibi olduğuna dair bir kullanım hakkında bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi*, I, s. 16. Kanun-ı Kadim'e dair klasik devir Osmanlı siyaset-ıslahat literatürünün bir tahlili hakkında bkz. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde, Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 182-183.

değişikliğine kapı aralayan vetirenin tedkik edildiği kısımdır. İkinci bölümde ise Sultan IV. Mustafa'nın cülûsundan hal'ine kadar geçen süre ele alınacaktır. Yani bu bölüm tezin ana omurgasını teşkil etmekte ve en geniş hacme sahip bölüm olma özelliğini taşımaktadır. İkinci bölümün devamında ise IV. Mustafa'nın hal'i ve II. Mahmud'un cülûsu anlatılarak siyasi tarih sonlandırılacaktır. Siyasi tarihin konusu olan birkaç noktaya ise IV. Mustafa'nın biyografisine yer verilen bölümünde değinilecektir. Cülûsu izleyen vetirede vukubulan ve taşranın merkeze nüfuz etmesi olarak Sened-i İttifak, bu hareketin müstebid liderinin ortadan kaldırılmasıyla neticelenen Alemdar Mustafa Paşa Vak'ası ve IV. Mustafa'nın katledilmesi ile bunların sebep olduğu kargaşanın ahenkli bir tasviri biyografi kısmında sunulmaya çalışılacaktır. Tarihçilerin IV. Mustafa'ya dair kanaatleri, onun iktidarını nasıl değerlendirdikleri üzerinde tek tek durulacak ve tarihçilerin bu konuyu ele alma şekilleri hakkında birtakım tenkidlerde bulunularak IV. Mustafa hakkındaki literatürün hem fotoğrafı çekilemiş hem de tarihçilerin bu konuyu hangi hassasiyetler çerçevesinde nasıl bir fikrî zeminde ele aldıkları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu kısmın ardından sultanın hâl tercümesine geçilerek burada kronolojik bir IV. Mustafa anlatısına yer verilmiş ancak bununla yetinilmeyerek IV. Mustafa'nın şahsiyetine dair çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır. Arşiv malzemesi başta olmak üzere kaynaklardan yola çıkarak IV. Mustafa devrin şartları muvacehesinde değerlendirilmiş, kendi beyanları göz önünde bulundurularak fikrî ve psikolojik veçhelerden nasıl bir hükümdar olduğu üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Tezin sonunda ise IV. Mustafa'nın ölümüne yer verilmiş, ölümüne dair farklı rivayetler arasında en tutarlı olanı yakalanmaya çalışılmıştır.

Her tez çalışmasının kendine has bir hikâyesi vardır. Benim çalışmam da dört senelik bir serencamın muhassalası olmuştur. Böyle zamanlarda sabırlı bir eş ve anlayışlı bir çevre, tezine çalışan kişinin en fazla destek gördüğü, madden ve mânen teşekkür borçlu olduğu kişilerdir. Bu sebeple beni çoğu zaman göremediği için sıkça özleyen sevgili anne ve babama teşekkürü borç bilirim. Fevkalade anlayış göstererek iş yerinde gecelediğim zamanları hoşgörü ile karşılayan, tezime daha fazla zaman ayırmam konusunda beni teşvik eden, gözüm arkada kalmadan işime ve tezime odaklanmam için fedakârlık gösteren, yorucu mesai şartları ve zihnen yıpratıcı tez çalışmalarının nihayetinde bütün yorgunluğumu unutarak kendisiyle huzur ve afiyet bulduğum biricik karım ve hayat yolaşım Hatice Gargu Karadeniz'e medyûn-ı şükranım. Onsuz bu tez dönemi çekilmez, karşılaştığım zorluklar ise aşılmaz olurdu.

Bir tarihçinin ihtiyaç duyduğu nazarî kemâlât ve hikmemî inkişaf hususunda kendisinden kemâliyle müstefid olduğum Kadim Hikmet Akademisi'nin kurucu başkanı aziz hocam Cevdet Yaşaroğlu'na ve ders aldığım değerli hocalarıma şükranlarımı sunarım. Tezim esnasında birçok kaynağa ulaşmamı sağlayan, elde ettiği mühim bilgileri benimle cömertçe paylaşan, bulduğum her yeni bilgiyi ve vardığım her kanaati sabırla dinleyerek şevkime ortak olan, sınıf ve mesai arkadaşım, meslektaşım ve dostum tarihçi Muhammed Mahmut Bakır'a en kalbî teşekkürlerimi sunarım. Mümtaz bir kütüphâne kurmamda madden ve mânen çok büyük emeği geçen, zihnimi ve hissiyatımı derinden şekillendirmiş olan mühim kitaplarla beni tanıştırarak rehnümalık eden Hezarfen Kitabevi'nin sahibi pek muhterem Ömer Tepe Bey Ağabeyime hürmet ve muhabbetlerimi sunarım. İdealize ettiğim hedeflere ulaşmam hususunda önümü açan, madden ve mânen desteğini esirgemeyen pek muhterem ağabeyim Tibet Karakuş'a candan sevgi ve saygılarımı sunarım. Bu isimler hayatımda olmasaydı muhtemelen bu tez de olmayacaktı. Her ilim insanı kendisini çevreleyen ilişkilerin bir hamulesidir.

Bir tezin olmazsa olmazı sahasına vâkıf, talebesine her an destek vermek hususunda istekli ve bildiğini paylaşmaktan çekinmeyen bir danışmandır. Tez yazım vetiresinde ihtiyaç duyduğum anlayış ve hoşgörüyü bir an olsun esirgemeyen, bana ve gayretime olan itimadı zaafa uğramayan, kendisinden beklediğim müsamahanın kat be kat fazlasını peşinen izhar eden ve değerli tavsiye ve tekliflerini tezimin her safhasında samimiyetle dile getiren, tezimi tekrar tekrar okuyarak her hususta tashih ve tadile ihtiyaç duyulan noktaları bıkmaksızın ifade ederek tezin ekmel bir suret kazanması hususunda elinden gelen gayreti gösteren muhterem hocam Prof. Dr. Ufuk Gülsoy'a arz-ı ihtiram eder kendisine çok teşekkür ederim. Tezimi okuyarak tashih eden mesai arkadaşım tarihçi Halil İbrahim Bahadır'a ve Muhammed İlbak'a teşekkürü borç bilirim. Yardımlarını esirgemeyen Yusuf Sami Kamadan'a teşekkür ederim. Maddi destekleri hasebiyle Bedriye Güneş'e minnettarım. Son olarak tezimi yazarken sahip olduğu imkanlardan istifade ettiğim Osmanlılar İlim ve İrfan Vakfı'na ve pek muhterem ekâbirine hürmet ve muhabbetlerimi sunarım. *El*-Alîm ism-i şerifinin tecellisi ile bizleri ilim, irfan ve hikmet hazinelerinden hissemend eyleyen Hak Teâlâ'ya sonsuz hamd ü senâlar olsun. Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

GİRİŞ

NİZÂM-I CEDÎD HAKKINDA NAZARÎ BİR TAHLİL

Sultan IV. Mustafa ve dönemi, başlı başına bir tez konusu olmaya değer bir meseledir. Sultan Mustafa ne büyük dedeleri gibi fütuhatçı ne de babası ve amcası gibi ıslahatçıdır.[3] Ancak selatin-i Osmaniyenin bütün mensupları gibi Sultan IV. Mustafa da araştırmaya ve anlaşılmaya değer bir sultandır. IV. Mustafa, 29. Osmanlı padişahı ve 108. İslâm Halifesi olarak 29 Mayıs 1807 tarihinde tahta çıkmıştır. Kendisinin tahta çıkmasını sağlayan ve Kabakçı Mustafa İsyanı[4] olarak bilinen darbe neticesinde amcazâdesi olan Sultan III. Selim hal' edilmiştir. Bir saltanat darbesi ile tahta geçen Sultan Mustafa, amcazâdesine reva gördüğü kaderi paylacak ve bu sefer kendisine taraftar olan değil muhalif olan karşı hizbin tertiplediği darbeyle tahtını kaybedecektir (28 Temmuz 1808). Bir sene iki ay süren saltanatının sonunda tahtını kardeşi Şehzade Mahmud'a kaptıran Sultan Mustafa, hayatta kalmaya muvaffak olmuşsa da tabii olarak birkaç ay boyunca nezâret altında tutulmuştur. Zira tahtını kaybetmiş de olsa kendisini yeniden tahta çıkarmak isteyenler olabileceği gibi tıpkı şehzadeliğinde, III. Selim'in yerine geçmeye çalıştığı gibi[5] şimdi de kardeşi II. Mahmud'u devirmeye çalışabilirdi. Kısacası Sultan Mustafa hayatta olduğu sürece sular durulmayacaktı. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın yeniçeriler tarafından bertaraf edilmesi ve akabinde yeniçerilerin Topkapı Sarayı'na yönelerek Sultan II. Mahmud'un tahtından feragat etmesi suretiyle yeniden IV. Mustafa'nın cülus etmesini istemişlerdir. Bir şehzadenin üstelik tahtta 14 ay kalmış olan ve de hâl-i hazırdaki padişahtan yaşça daha büyük, uygulamaları itibariyle de muhalifler indinde makbul olan bir şehzadenin hayatta kalmasının mahzurlarını alenen müşahede eden II. Mahmud'un maslahata binaen verdiği emirle siyaseten katle tâbi tutulmuştur (17 Kasım 1808). Merkezinde üç padişah ve üç darbenin (iki saltanat darbesi ve bir hükümet darbesi) olan bu dönemin tahlili aynı zamanda devletin siyasî ve politik varlığının

---

3 Kemal Beydilli, "Mustafa III", *TDVİA*, XXXI(2006), s. 280-283; M. Münir Aktepe, "Abdülhamid I", *TDVİA*, I(1988), s. 213-216.

4 Kemal Beydilli, "Kabakçı İsyanı", *TDVİA*, XXIV(2001), s. 8-9; Burhan Satır, *Kabakçı Mustafa İsyânı Ve Yenileşme Hareketlerine Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2006.

5 Şehzade Mustafa'nın Selim'e karşı yürütülen muhalefetin içinde yer aldığı, Kız kardeşi Esma Sultan ve kurenası tarafından ve hususen yeniçeriler arasında icra edilen bir faaliyet doğrultusudna tahtı elde etmeye çalışmıştır. Ancak III. Selim de şehzadelik yıllarında tahta çıkma iştiyakını gizlemediği, bu minval üzere bir takım adımlarının Sultan I. Abdülhamid tarafından farkedilmekle beraber bunlara göz yumulduğu ihmal edilmemelidir. Nasıl ki I. Abdülhamid, yeğeni Şehzade Selim'e hüsn-i muamelede bulunduysa III. Selim de I. Abdülhamid'in oğlu ve kendisinin yeğeni olan Şehzade Mustafa'ya aynı merhameti göstermekten sarf-ı nazar etmemiştir bkz. Kemal Beydilli, "Mustafa IV.", *TDVİA*, XXXI(2020), s. 283-285.

dinamizmini ve değişim-dönüşüm kapasitesini anlamak için oldukça kullanışlı bir anahtar vazifesi görmektedir.

Çalışmamızın ilk bölümünü oluşturan 29 Mayıs 1807 öncesi dönemini incelemek ve araştırmak adeta büyük bir deryaya sanki sığ bir suya elini sokarak dibine dokunabilmeye çalışmak gibi yanıltıcı bir uğraştır. Zira bu dönem oldukça çeşitli ve bir o kadar girift meselelere, hadiselere ve mücadelelere sahne olmaktadır. Böyle bir derinliğe sahip olan meselede yapmamız gereken şey nirengi noktalarını kaçırmadan ve hadisatın ehemmiyetini doğru tesbitler eşliğinde yazıya geçirmek ve bunu yaparken olabildiğince hülasa etmektir. Zira esas meselemizin IV. Mustafa ve dönemi olduğunu, hülasa etmeye çalıştığımız devrin ise yalnızca IV. Mustafa devrini anlama ve anlamlandırmada bize yol göstermesi nisbetinde değer atfedildiği göz ardı edilmemelidir. Mezkûr devir hakkında söylenmesi gereken ilk şey Osmanlı Devleti'nin, Kanun-ı Kadîm'in fütuhatçı imparatorluğundan "mevcudu muhafaza siyaseti" güden bir devlete evrildiği gerçeğidir. Rasyonel bir hedef küçültmenin[6] tezahürü olarak Nizâm-ı Âlem[7] ummanını terk ile Nizâm-ı Cedîd denen sahile demir atan devlet, uzun ve meşakkatli bir idarî, askerî ve mâlî ıslahata teşebbüs etmiş ve tüm imkanlarını bu uğurda seferber etmişti. Bu devrin nihayete ermesi ile IV. Mustafa'nın lehine olan taht değişikliğinin vuku' bulduğu göz önüne alınırsa Nizam-ı Âlem'in ne olduğu, Nizâm-ı Cedîd'in yeni olarak neyi hedeflediği ve kendisinden inhiraf edilmiş olan Kanun-ı Kadîm'in ne mânâya geldiğine dair umumî bir izah denemesi ile başlayacak olan çalışmamızda niye bu hususlara yer verme ihtiyacı hissedildiği tebarüz edecektir. Nizâm-ı Cedîd'e dair umumî ve hususî kaynaklara atıf yapılarak tahlile girişilecek ve bu hareketin muhalifleri ile bu muhalefetin Nizâm-ı Cedîd'in sonunu hazırlayacak faaliyetleri tek tek irdelenerek III. Selim'i hal'e götüren süreçte yapılan hatalar ve Nizâm-ı Cedîd'in akıbeti ikinci bölüme temel teşkil edecek bir sûrette tahkik ve telhis edilecektir.

İkinci bölümde ise Sultan III. Selim'in hal' edilmesi üzerine Şehzâde Mustafa'nın tahtın yeni hâkimi olması, ilk icraat olarak Nizâm-ı Cedîd'i lağvederek âsîlerle bir

---

6 Yüksel Çelik, "Nizâm, İntizâm ve Tanzîmât Mihverinde Bir Padişah Portresi: Mahmûd-ı Sânî", *II. Mahmud, Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 21-23.

7 Hasan Kâfî Akhisarî, *Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem (Nizâm-ı Âlemi Sağlayan Sebeplerin Temelleri)*, trc. Ömer Mahir Alper, Klasik Yayınları, İstanbul 2020, s. 57-59. Nizâm-ı Âlem'in bir yansıması olarak Nizâm-ı Devlet Anlayışı hakkında bkz. Budinli, *Risâle fî nizâmi'd-devle (Nizâm-ı Devlet)*, haz. Özgür Kavak, Klasik Yayınları, İstanbul 2021, s. 62-98; Vâiz, *er-Risâletü'n-nizâmiyye fi'd-devleti'l-İslâmiyye (Osmanlı Devlet Nizamının Tesisi)*, haz. Özgür Kavak, Klasik Yayınları, İstanbul 2020, s. S. 39-69. Nizâm- Âlem ve onunla ilişkili kavramların tahlili için bkz. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde, Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, s. 172-187.

mukavele (Hüccet-i Şer'iyye) akdetmesi,[8] mahlû Sultan III. Selim'in Şehzâde Mahmud ile birlikte nezâret günlerinde neler olup bittiği Rusçuk Yârânı denen hizbin faaliyetleri çerçevesinde ele alınacak, tevali eden 1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi üzerinde durulacak ve İstanbul'daki siyasî hareketlilik ile birlikte bir sene iki ay süren Sultan IV. Mustafa Han'ın saltanatı birçok vecheden tedkik edilecektir. Kaynaklar ışığında Nizâm-ı Cedîd denen bir devrin sona ermesi ile eskiye dönüş mahiyetindeki IV. Mustafa devrinin başlaması tarihsel süreksizlik cihetinden ele alınacaktır. Nizâm-ı Cedîd'in ilgasının askerî tarihimizdeki yeri, merkezî iktidar ile taşra ayanları arasındaki nüfuz mücâdelesi ve Alemdar Mustafa Paşa'nın bu dengeyi ne yönde etkilediği gibi etkenler ahval ve şerait muvacehesinde tahlil edilerek kısa ve uzun vadede devlet için neye mâlolduğu ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Tüm bunlara rağmen bu bölümde cevabını aradığımız en mühim sual bu değildir. İkinci bölümün esas olarak irdeleyeceği mesele ve tenvir etmeye çalışacağı husus, Sultan IV. Mustafa'nın devlet ve ıslahat görüşünün ortaya çıkarılması olacaktır. İki ıslahatçı ve cedid taraftarı olan sultanın arasında kalmış bir mürteci gibi görünen ve tahta gelebilmek için devrin muhalifleriyle işbirliği içerisinde bulunmaktan ve onları tahrik etmekten dahi çekinmeyen (ilk icraat olarak Kabakçı Mustafa İsyanı'na karışan yeniçerileri bir daha devlet işlerine müdahale etmemek şartıyla affettiğinin nişanesi olan Hüccet-i Şer'iyyeyi tasdik etmesi, bu işbirliğinin zımnî delillerinden biridir) Sultan, acaba iktidarını sağlamlaştırma fırsatı bulduğunda reformculara nasıl muamelede bulundu, böyle bir fırsatı oldu mu, devlet kadrosunda yenilikçilere ne kadar yer verdi, III. Selim'in gayret sarfettiği müessese ve tatbikatların hangisini yaşatmaya çalıştı ve hangi sâhaları akim bıraktı? Bu suallerin cevabı aranırken de IV. Mustafa'nın, adeta suyun akışına direnen bir devr-i kadim efendisi mi olduğu, "son klasik" olmaya namzed olup olmadığı, devletin içerisinde bulunduğu ahvâl-i umumiye-i perişaniyeyi ne derece farkedebildiği, maslahatı müdrik bir taz-ı siyasete malik olup olmadığı mümkün mertebe tespit edilmeye çalışılacaktır.

Üçüncü ve son bölüm ise Sultan Mustafa'nın hal'iyle yerine kardeşi II. Mahmud'un geçtiği ve başrolde Rusçuk yâranı ile Alemdar Mustafa Paşa'nın olduğu saray baskını ile başlayacak. Bu hadiselerde Rusçuk yâranının ifa ettiği rol üzerinde durularak, bilahare mahlû sultanın nezâret günleri, Alemdar'ın sadâreti elde etmesiyle sürdüğü dem-i iktidar, Osmanlı tarihinde bir ilk olan Sultan'ın otoritesini resmî bir

[8] Kemal Beyddilli, "Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 4(2001).

vesikada takyid mânâsını havi Sened-i İttifak'ın hazırlanması ile mündericâtı, Alemdar Mustafa Paşa'nın yeniçeriler tarafından öldürülmesi hadisesi ve bunun ardından nüfuzunu kısıtlayan büyük siyasî rakibinden kurtulan II. Mahmud'un sabık sultanı boğdurması bir bütün içinde ele alınacaktır. Husussiyetle Sened-i İttifak metninin son devir Osmanlı teşrî faaliyetleri bakımından nasıl bir mahiyet arzettiği irdelenecek ve Alemdar'a ayrı bir parantez açılarak hem âtide nasıl bir mite dönüştüğü/dönüştürüldüğü[9] hem de taşrayı merkeze taşımasının doğurduğu neticeler ve bu durumun II. Mahmud'un ilerleyen sahfalarda (1814-22) ayanlara karşı izlediği siyasî politikasına nasıl te'sir ettiği irdelenecektir.

Tarihî süreklilik bazen beklenmedik ters bir dalga ile ters-yüz olur ve yüzyılların akışı bir daha geri döndürülemeyecek şekilde yeni bir mecraya kayar. Osmanlı tarihi ise bir sene içerisinde iki kere tarihi sürekliliği ters-yüz eden bir haile ile sınanmış, bu muhataralı vetirede ilk olarak ıslahatçı bir kadro tasfiye edilerek kadimciler kanadı zafer kazanmıştır. Ancak bu zaferin sarhoşluğu izale edilemediği için süruru da pek uzun sürmeyecek ve yeniden cebrî bir taht değişikliğine kapı aralayacaktır. Bu seferki taht değişikliği ise Şehzade Mahmud'u Sultan II. Mahmud hâline getirecektir. II. Mahmud, uzun bir bekleyişin ardından (1808-1826) imparatorluğun en kapsamlı bürokratik ve askerî ıslahat hareketini başlatacak ve bilfiil tatbik edecek olan, yani III. Selim'in Kabakçı İsyanı ile inkıtaa uğrayan hedeflerini farklı bir zaman ve zeminde ve çağının ihtiyacına uygun olarak formüle eden Tanzimat-ı Hayriye[10] hareketinin hazırlayıcısı ve yürütücüsüdür. Tarihî mecranın iki kere yatağından kaydırıldığı bu devrin, 19. yüzyıl Osmanlı ıslahat hareketleri ve yeniden inşa faaliyetlerinde nasıl bir gecikmeye ve ne kadar ağır bir bedele mâl olduğu izah edilecektir.

Nasıl ki deryanın bir katresi ile bütünü arasındaki fark keyfiyyet değil kemmiyet farkı ise ve nasıl ki aynaya akseden bir zerre ışık huzmesinde tabiattaki tüm renkler meknuzsa tarihin çok kısa bir diliminde de asırların hikayesi mündemiç olabiliyor. 1806-1808 tarihleri arasında yaşananlar bize hususiyetle Osmanlı için böyle bir tarih kesiminin mevcudiyetini haber vermektedir, yani Osmanlı tarihinde karşılaşabileceğimiz

[9] Kemalettin Kuzucu, *Kahramanı Yaratmak, İttihadcıların Alemdar Mustafa Paşa'yı Hatırlaması*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.

[10] Tanzimat-ı Hayriye hareketinin bürokratik veçhesi hakkında bkz. Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babıâli 1789-1922*, trc. Ercan Ertürk, Alfa Yayınları, İstanbul 2019; Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi Ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

hemen her şeyden (darbe, siyaseten katl, kanunlaştırma faaliyetleri, harb, isyan vs.) bir misale rastlanılabildiği bir devrin varlığını.

Dönem incelemesi yapan bir tarihçi olarak, çalışmamın konusuna değindiğim gibi bu konuyu ele aldığım tarih disiplinine olan yaklaşımımı da kısaca izah etmemde fayda var. Tarih ilmi vak'aları zaman ve mekan unsurunu ihmal etmemek kaydıyla işleyerek vakıalara ulaşmayı hedefleyen bir disiplindir.[11] Yani cüz'î/tikel olaylar ve durumlar bu ilmin elinde küllî kaidelere olmasa dahi tarihî gerçekliğe ulaşabilmemizi sağlar. Ulaşılan tarihî gerçeklik ise umumî değerlendirmelerde bulunabilmemizi mümkün kılar. Fakat bu durum, her oluşun biricik olduğu, bir defada olup bittiği ve birebir tekrar etmesi imkanının ol(a)madığı gerçeğini değiştir(e)memektedir. Öyleyse bir tarihçi, geriye döndürülemeyecek ve tekrarlanamayacak olan hakkında niçin kafa yorsun ve neden araştırmaya değer bulsun denebilir. Üstelik burada insanların tarihçiden beklediği şey, denenmiş pratikler üzerinde incelemeler yaparak istikbâle dair kat'î bir kontrol ve hakimiyetin te'minatı olacak kesin bilgiyi elde etmesi ve sunması mıdır?[12] Elbette hayır! Modern dünyada maalesef *ilm-i tarih,* matematik gibi bir vasıta hâline getirilmiş ve ondan geleceğe dair menfaat devşirme çabası bu ilimle uğraşanların temel maksadı, bu ilimle uğraşanları himaye edenlerin de temel beklentisi olmuştur.[13] Bunun en tabii neticesi de ilm-i tarih'in, *pozitivizm*in epistemik sahada muvakkaten hükümranlığını ilân ettiği 19. yüzyılın Osmanlı'sında dahi "*fenn-i tarih*" diye tesmiye edilmeye başlanmasıdır.[14] Zaman

---

[11] Tarih İlmi, tarihsel gerçekliğe ulaşmada kullanılabilecek onlarca usûl/metoda sahiptir. Onu bir disiplin ve ilim kılan en mühim dayanak da budur. Ancak itiraf etmelidir ki hiçbir usûl diğerleri aleyhine hâkimiyetini te'sis edebilecek yetkinliğe sahip değildir. Tarihin her zaman ve her ortamda tartışma yaratan hüviyeti de buradan kaynaklanır. Bu konuyu Şanizade eserinde şöyle dile getirir: "*Hâsılı tahrîr-i târîhin [tarih yazımının] kavâ'idi, sâir cemî' sanâyi'-i 'akliyyenin kavâ'id ü 'avâ'idi gibidirler. Amma gerçi her pîşe ve hünerde kavâ'id ü usûl müte'addid ve ekserdir.*". bkz. Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi*, haz. Ziya Yılmazer, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, I, s. 24.

[12] Şanizade'nin "*Tevârîh-i 'Âmme*" dediği tarihin esas maksadı ondan ibret almaktır. Şanizade'nin bu hususta Kuran'ın Âl-i İmrân suresinin 13. ayetini istişhad ettiği görülmektedir: "*Fîhi 'ibretün li-uli'l-ebsâr*" (bunda basiret sahipleri için ibret vardır) bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi,* I, s. 15.

[13] Tarihin determinist bir şekilde ilerlediği inancının olmadığı klasik dünyada umumiyetle dairevî/döngüsel bir tarih anlayışı hakimdi ve bu tabiattaki organik döngüselliği andırıyordu. Tarihin tekerrür ettiği algısını oluşturan ve ondan ibret alınabileceği inancını beslemesi de bu durumun bir sonucuydu. Hâliyle tarih kadim devirde de insanların kendi geleceklerini veya içinde yaşadıkları cemiyetin geleceğini önceden kestirebilme ve mümkünse yönlendirebilme hususunda kendisine rehber olarak başvurduğu bir kaynaktı. Bu konuda meşhur Romalı müverrih Thucydides'in temennisi herhalde hemen her tarihçi tarafından paylaşılan bir hissiyatın dile getirilmesiydi: "*Eğer yazdıklarım, sadece gerçekleşen olaylar hakkında değil aynı zamanda insanların içinde bulunduğu her koşulda kaderin tekrar tekrar karşımıza çıkardığı olaylar hakkında da doğru bilgi edinmek isteyen okurlar tarafından kabul görürse memnun olacağım*" bkz. Arnold J. Toynbee-Kenneth P. Kırkwood, *Türkiye, İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, trc. Hülya Karaca, birey yayıncılık, İstanbul 2003, s. 42.

[14] Fenn-i tarih isimlendirmesine Osmanlı devrinde kaleme alınan daha eski kaynaklarda da rastlamak mümkündür. Ancak tarih ilminin gelecek nesiller için bir ibret vasıtası ve ecdadın adının yaşatılması gibi maksatlara hizmet etmesi maksadının yerini saf hakikate ulaşmak emelinin alması ve tarihin modern anlamda bir bilim olarak kabul edilmesinin 19. asra ait bir olgu olduğu unutulmamalıdır. Bu

içerisinde insanlar, devletler ve coğrafyalar aynı kaderi bir daha tecrübe etmek mecburiyetinde kalmıştır ve kalacaktır. Ancak bu durum tarihin değil hataların, talihin ve talihsizliklerin, facialar ile musibetlerin tekrar ettiğini gösterir.[15] Zira zaman kendi mecrasında akıp giden, yavaşlayıp hızlanmayan, geriye döndürülemeyen bir olgudur.[16] Tarih ise zaman olgusunun cüz'lerinden biri olan[17] "geçmiş/mazi"[18] denen şeyin işlenmesi ve biçim/sûret/form kazandırılması ile ortaya çıkan yani en basit ifadesiyle "inşa edilen, üretilen bir şey"dir.[19] Haliyle tarih tekerrür etmez, ancak tarihin ihtiva ettiği bazı şeylerin bazı vechelerden tekrar etmesini de akıl ve tabiat yadsımaz. Peki, bu noktada tarihçiye düşen vazife vak'aları birbiri ardına, muttariden sıralamak ve bu peşisıralığı yazıya geçirmekten mi ibarettir? Aslına bakılırsa evet.[20] Lakin bu müverrihin vazifesinin en basit ve yalın hâlidir. Asgariyi ifa eden her müverrih bu çabasını bir adım ileri götürme salahiyetine de sahiptir, müstaid[21] ve dürüst olmak şartıyla. Tarihçinin sahip olduğu bu salahiyet[22] vak'aları sebep-netice cihetinden ele almaya ve insan unsurunu bu cihetin faili

sebebe binaen olsa gerek "*târîh-i cedîd*" olarak da nitelenmiş olup, bu ilimden "*fenn-i târîh*", bu ilimle iştigal eden müverrihlere de "*erbâb-ı fenn-i tevârîh*" denildiği hakkında bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi,* I, s. 11,18 ve 22.

15 İnsana ve eşyaya dair sabit olan bir şeylerin hep olduğuna ve olacağına inancım tamdır. Ancak kadim bir algıyı dile getiren "*nihil novi sub sole*" (Güneşin altında yeni bir şey yok) kabulünü sorgulamaya değer buluyorum. Zira tabiat ve toplumdaki tüm ahenk ve devirdaime rağmen tecellide (aynıyla) tekrarı muhal addeden biri olarak zamanın ve mekanın her daim yeniliklere ve farklılıklara gebe olduğu inancını taşımaktayım. Geleceğin tahmin edilemezliği ile geleceği inşa etme/bilme arzusu ve tarihte anlam arama çabası arasındaki sıkı irtibat için bkz. Karl R. Popper, *Bu Yüzyılın Dersi, Özgürlük ve demokratik Devlet Üzerine İki Konuşmayla Birlikte*, trc. Ceyhan Aksoy, Serbest Kitaplar, İstanbul 2019, s. 63-70.

16 Burada zaman ile kastedilen şey tarihin takvim veçhesini teşkil eden kronolojik vasfıdır. Kuantum mekaniğinin zamanı bir olgu değil bir izafet olarak algıladığı ve hâliyle zamana dair her şeyinde bir izafiyete dönüştüğü gerçeği günümüzde inkâr olunamayacak bir fenomendir.

17 Mâzi (geçmiş) , hâl (şimdi) ve istikbâl (gelecek).

18 Tarih ile geçmiş arasındaki ayrım ve ilişki hakkında dikkat-i calip bir çalışma için bkz. Keith Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünürken*, trc. Ayhan Şahin, Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011 Ankara, s. 34-36, 44, 69,76-79.

19 Tarihi bir veçhesiyle sanat, müverrihi de aynı nokta-i nazar ile sanatçı kılan tam da budur. Tarihin "*tevârîh-i sanâyi'*" olarak isimlendirilmesi hakkında bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi,* I, s. 14. Tarihin üretime konu olması vasat zihinlerde tarihçiyi fikir işçisi, tarih metnini de metâ olarak tavsife medar olmaktadır.

20 Şanizade bu türden bir tarihçiliğe karşı daha sert bir tavır takınmaktadır. Ona göre "*ancak vukü'ât-ı cüz'iyye-i yevmiyye ile iktifâ ve târihlerini ahvâl-i efrâd ve havâdis-i âhâd makülesi furû'âtla resîde-i derece-i imtilâ*" eyleyerek "*fenn-i celîl-i târîhin*" şânına yakışmayan ve meddah kıssası gibi yazan böyle tarihçilere "*müverrih geçinen müteverrihler*" demektedir bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi,* I, s. 22-23.

21 Bu ise "*kavâ'id-i zabt-ı vekayi ve usûl-i tertîb-i târîh-i nâfi*" yani tarih metodolojisi hususunda yetkinliğe ulaşmakla mümkündür bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi,* I, s. 23.

22 Bu imkân ve salahiyet hariçten bahşedilmiş bir mevhibe değildir. Her insan, rasyonel bir canlı/hayvan-ı nâtık olmanın ve hafıza sahibi bulunmanın dayatmasıyla mecburen geçmiş hakkında düşünür. Ve sürekli bir kurgulama hâlinde olan zihnini bir tarihçinin zihninden ayıran belki de tek fark bunu bir usûl dairesinde metne tebdil etmeyişidir. Aristoteles'e göre "*Bütün insanlar, doğal olarak bilmek isterler*" yani insan bi't-tab (özü icabı) bilmek ister, öğrenmeye meyl-i tabiisi vardır; bu ise onların deney (emperia), hafıza ve akıl yürütme (logismos/) sahibi olması ile mümkündür. bkz. Aristoteles, Metafizik, trc. Ahmet Arslan, Divan Kitap, İstanbul 2021, s. 107. "*İnsan sözümüzün anlamı, onun düşünen canlı*

addederek çözümlemelerini bu minvalde yapmaya imkân verir. Bunu yaparken kendi kurgusunu vak'aya giydirmek, zanlarını hakikat-i hâl ile tebdil ve gerçeği defter-i ihyale tahvil hatasından kurtulabilen her müverrih, hadisatın o müphem heyulasına elini daldırmak ve bu hercümercin/malzemenin cem' ve tedvini ile bir tasvir meydana getirmek hakkına sahiptir.[23] Evet, bir tasvir! Fakat asla saf hakikatin kendisi değil, lakin ona yaklaştığı ölçüde muteber.[24] Zira tarihçi, bu sahaya ilk hatveyi saf gerçekliğe dokunabilmesini sağlayacak imkânlardan mahrum olduğunu bilerek atar. Eldeki veritenin dahi kendisinden bağımsız olarak oluşturulmuş şeyler olduğunu ve hadiseler bütününün (büyük veya küçük ancak) bir parçasından ibaret bulunduğunun şuurundadır. [25] Üstelik ulaşabildiği veriler ile elde ettiği sebep(ler) ve netice(ler) arasındaki bağ da ne denli muhkem görünürse görünsün müverrihin tasviridir.[26] Bu tasvirin gücü ve muhatabını ikna edebilme kabiliyeti de tarihçinin maharetini ortaya çıkaran en önemli unsurdur.[27]

Kısacası, geçmiş, zamanın (hakikatte zamanı elinde tutatın) eseridir, tarih ise tarihçinin. Müverrih, suskun ve ölü olan tarihî materyallere hayat bahşedendir.[28] Böylece

---

olmasıdır" ifadesi hakkında bkz. İbn Sînâ, *Mantığa Giriş Medhal*, trc. Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 64.

23 Şanizade, tarihçi olmanın şartı olarak bâtıl maksatlar beslememeyi, ele alınan kişiler hakkında ise yersiz övgüler ile haksız nefret, hakaret, düşmanlık, kin, iftiradan uzak olunmasını zikreder bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi*, II, s. 15.

24 Şanizade'ye göre yalnızca şer'î delillerle ortaya konan bilgiler ile matematik ve geometri gibi müsbet ilimlerde kesin bilgiden bahsedilebilir. Epistemik anlamda bunun dışındaki sahalarda ancak bilgi için "*sûret-i imkân*" sözkonusudur. Bilginin sıhhatindeki (*delîl-i kavî-i sıhhat*) bu zaruret (*bi'z-zarûr*) sebebiyle de tarihsel bilgide kesin bilgi şartı (*i'timâd-ı küllî*) aranmaz. Bu durumun tek istisnası bir tarihî hadise hakkında çeşitli milletlerden tarihçilerin beyanının birbiriyle tamamen örtüşmesi ve en ufak bir farklılığın olmaması hâlidir bk. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi*, I, s. 19.

25 "*ahvâl-i a'vâmm u ümeme ıttılâ'a 'ukül-i benî âdem gayr-i muktedir ve havâdisât-ı pîşîn-i 'âlemden 'akl-ı me'âş-ı beşer kasır ol- makdan nâşî*" ibaresi için bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi*, I, s. 17

26 İnsanlar geçmişte vukubulan her hadisenin failinin ve mefulünün insan olduğunu pekala bilir ve kabul eder. Ama iş bunu yazıya dökmeye ve tarih denen şeyi ortaya çıkarmaya geldiğinde "insan özneliğine" olabildiğince kapıyı kapamayı itikat edinir. İnsanın dokunduğu her şeyi kirleten ve tahrif eden yönüne dair olan bu takıntı, insanı objektif/nesnel ve hissiz kılma beyhudeliğine sürükleme idealiyle birleşerek çıkmaza sürüklemiştir. Oysa geçmiş denen şeyde her ne olduysa bu insan öznelliğinin, bizi biz yapan şeylerin mahsûlü değil midir? İnsan tarihi yaparken hür ve tarafgir oluyor da yazarken niçin kayıtlanmış ve tarafsız olmak zorunda bırakılıyor? Öznellik, irade ve failliği tarihçiden soyutlama çabası niyedir? Tarihçi de kendi gününün bir faili ve mefulü değil midir? Ve bu failliği eline kalemi aldığı anda son mu bulmaktadır?

27 Maalesef tarih disiplini dairesinde verilen her çaba, tarihî hakikatlerin tüm çıplaklığıyla arz-ı endam ettiği metinlere dönüşmüyor. Bu çabanın meydana getirdiği metinler çoğu zaman, hakikatin cılız nidâsına ev sahipliği yapmakla yetinerek daha çok zıll-ı hayale (Karagöz Oyununa) sahne olmaktadır.

28 Allah'ın Resülü (elçisi) ve Nebisi olan Hz. İsa, elçilik vazifesinin gereği olarak Rabbinin buyruklarını kullara iletir, onları gayptan haberdar ederdi. Hz. İsa'nın farik vasfı ise inayet-i ilahî icabı nefesiyle ölüleri diriltmesiydi. Geçmişe yüzünü çeviren bir müverrih ise geçmiş ile bugün arasında elçilik yapan kişidir. Gayba karışan malumatı bugünün insanına *haber* olarak ulaştırır. İlk dönem İslâm tarihçilerinin birçoğu belki de bu yüzden eserlerinde *ahbar* ibaresini kullanmışlardır bkz. Nihad M. Çetin, "Ahbar",*TDVİA*, I(1988), s. 486-489; Ahbar geleneği 19. Yüzyıla kadar devam etmiştir bkz. Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaiku'l-Ahbâr, Millet Kütüphanesi*, Ali Emîrî Tarih, nr. 608. Tarihçiyi, kelimenin lügat manasıyla elçi ve nebi yapan vasfının haricinde Hz. İsa ile aralarında benzerlik bulunduran üçüncü vasfı hamuşân olan tarihî materyale hayat veren (ba's-ı ba'de'l-mevt)

tarihçi, tarihî materyallerin gören gözü, dile gelen sesi olur. Müverrih tarihe rengini ve kokusunu vererek onu var kılandır. Ne bir disiplin olarak ne de yazılı bir metin olarak tarih, tarihçiden bağımsız olarak düşünülemez.

Nasıl ki tarih tarihçiden bağımsız olarak düşünülemezse tarihçi de değer ve kavramlardan ârî bir zihinle düşünemez. Tarihçinin araştırma yaptığı dönemle alakalı olan kavramlar, söz konusu devrin duygu ve düşünce dünyasını şekillendirirken, arka planda tarihçi tarafından biteviye kurgulanarak mana potansiyelini zinde ve diri tutmaktadır. Haliyle bu kavramlara nüfuz edilmeden ve bu kavramlar üzerinde yetkin bir surette düşünülmeden tarihçi tarafından ele alınan bir devrin hakiki manada anlaşılabilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla yapılması gereken şey çalıştığımız döneme rengini veren Nizâm-ı Cedîd başta olmak üzere son dönem Osmanlı yenileşme hareketlerinin kavram analizinden ibarettir:

Son dönem Osmanlı yenilik hareketlerinin kapsamı çerçevesinde devlet tarafından atılan her adımın dâhil olduğu üst başlık *tecdid* (yenileşme) olarak karşımıza çıkar. Tecdid, lugavî olarak yenileme ve yenilenme gibi anlamlara gelir. Tecdid aynı zamanda *tanzim* pratiğinin zihnî arka planıdır. Müesses bir nizama sahip olan Osmanlı Devleti söz konusu olduğunda tanzim kavramı düzeni sağlama, muhafaza etme veya düzenlemelerde bulunma gayesiyle yapılan/planlanan icraatları ifade eder. Bir mefhum olarak tecdid ikiye ayrılır: *tebeddülat* (değişimler) ve *tagayyürat*(dönüşümler). Tebeddülat/Değişim bir sistem veya müessesede, hayatta kalmasını mümkün kılacak şekilde iyileştirmelerde bulunmak, zaaflarını ortadan kaldırmak ve sorunlarını gidermektir. Tebeddülün temelinde yatan sebep ve gaye *ıslah* ile *ihya*dır. Bu yüzden değişim bir iyileştirme ve canlandırma hareketidir. Müesses bir nizamda tebeddülat ıslah maksadıyla yapıldığından hedeflenen şey de iyiyi ve güzeli muhafaza ederek problemli tarafları bertaraf etmektir. Bu sayede *Kanun-ı Kadim*'in özü diyebileceğimiz denenmiş iyiler vücuda gelir ve düstüru'l-amel ittihaz edilen bu pratikler zamanla kadim hâline gelir. Burada öze dair bir müdahale söz konusu değildir.

---

nefesidir. Tarihçinin gaybtan (geçmişten) getirdiği haber muhatabı indinde bazen bir kıssa bazen de esatirü'l-evvelîn (Kur'an-ı Kerîm, el-Enfâl, 8/3 1, en-Nahl, 16/24, el-Müminûn, 23/83, el-En'âm, 6/25) mahiyetindedir. Tarihçiyi Hz. İsa'ya benzer kılan bu husussiyetleri onu Hz. İsa'nın akıbetiyle de hemhâl etmesi mümkündür. Bu yüzden nasıl ki Hz. İsa, kâmilen icra eylediği risaletiyle pâk ve hakikî olarak tebliğ ettiği haberler nedeniyle, kararmış bir kalbe ve cehaletle örtülmüş bir akla sahip olan muhataplarının vicdanında çarmıha reva görüldüyse, tarihçi de bildirdiği haberler sebebiyle çarmıha gerilme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Zira "*Tarihin fazlası insanı öldürür*" bkz. Paul Ricoeur, *Hafiza, Tarih, Unutuş*, trc. M. Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul 2012, s. 327.

Tecdid kavramının ikinci alt başlığı olan tagayyürat ise, ıslahın mümkün olmadığı durumlarda o güne kadar takibedilenden farklı bir usûl takip etmek suretiyle yeni bir nizama kavuşma çabasıdır. Bu ise yeni ve farklı müessese ve uygulamaların tesis ve teşkilini zorunlu kılar. Hâliyle gayr-i tabii bir başkalaşım ve farklılaşma söz konusudur. Zira tagayyürün temelinde *te'sis*, *inşa* ve *ihdas* gibi iradî adımlar yatar.[29] Oysa bir müessesede tebeddülata gidilerek sorunların aşılması tabii bir tekâmüle işaret eder. Ancak bir müesseseyi doğuran şartlar ve ihtiyaçlar karşılanamaz hâle gelmiş, alınan tedbirler vaziyeti kotarmaya yetmiyorsa orada köklü değişimler kadar dönüşümlerin de gündeme gelmesi kaçınılmazdır. Bu dönüşümler ise işlerin sarpa sardığı müessesenin büyümesi veya küçülmesi gibi kemmiyete taalluk eden hususlarla değil müessesenin feshi ve ilgası gibi keyfiyete taalluk eden hususlarla alakalıdır. İlga gibi yok olma-yok etme stratejisinin yerini, aynı hedef ve maksatların gerçekleşmesi ve bu sayede ihtiyacın karşılanmasını sağlayacak yeni bir müessesenin kurulması şeklindeki dönüşüm hamleleri de alabilir. Özellikle devletler söz konusu olduğunda eskiyen ve işlevsizleşen müesseselerin kaderi bu türden bir akıbettir. Zira devletin kendisi söz konusu olduğunda ihtiyaç bir ferdin veya küçük bir grubun değil kamunun menfaati olacağından, bu ihtiyacın karşılanmasına yönelik yeni politikaların üretimi de zaruri hâle gelir. Peki bu durum müesses bir nizam olan devletin tek bir müessesesinde söz konusu olduğunda bile böyle oluyorsa koca bir devlet yani müesseseler yekûnu olan bir müesses nizamın kendisi söz konusu olduğunda durum ne olur? Evvela belirtmek gerekir ki devletler için dönüşümden bahsetmek çok zordur. Tek bir kurum özelinde meydana gelen dönüşüm dahi devlet ölçeğinde ve devletin kendisi sözkonusu olduğunda dönüşüm değil değişim olarak adlandırılır. Zira kurumlar birliği olarak devlet, asla bünyesindeki müesseselere indirgenemez. Devleti devlet yapan, ona devlet olma vasfını veren şey müesseselerinin varlığı veya mahiyeti olmadığından, bu müesseselerde meydana gelen dönüşümler de devletin dönüşümü anlamına gelmeyecektir.

Yenilik denince ilk akla gelen kavramlardan biri de *inkılap*tır. Türk tarihinin ilerleyen safhalarındaki değişim ve dönüşümleri karşılamak için kullanılan bu kelime sonraları *reform* anlamını kazanmıştır. Ancak bu kelimenin Nizâm-ı Cedîd'in yürürlükte olduğu devir için reformu çağrıştıran bir anlamı bulunmamaktadır. İnkılap kelimesi bu

[29] Yenilikler, sahipleri tarafından Hayriye, müstahsene vs. gibi güzel sıfatlarla nitelenirken muhaliflerce muhdes, bidat, nizam-ı yezid şeklinde menfi tanımlamalarla tavsif edilmekteydi. Nizâm-ı Cedîd üniformaları için "*Şer'i cedîd*" ve "*Küffâra taklid*" denmesi hakkında bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, Doğu Kütüphanesi, 2. Baskı, İstanbul 2011, IV, s. 119.

dönemde daha çok, tabii seyrinde ilerleyen değişim ve dönüşümü yani insan iradesini aşan bir durumu ifade etmek için kullanırdı. *İnkılab-ı zaman* ve *inkılab-ı dehr* tabirleri bu kullanıma verilecek misallerden bir kaçıdır. Keza *ihtilâl* tabiri de çok sonraları kazandığı anlamın aksine bir şeyin özünde meydana gelen bozulma, kargaşa, yozlaşma ve halel gelme gibi anlamlara sahip olup asla olumlu bir çağrışıma sahip değildi.

Bu nokta-i nazardan bakıldığında Nizâm-ı Cedîd'i bir devlet politikası olarak tebeddülat vasfı taşıyan bir tecdid hareketi olarak görmek gerekir. Devletin bazı organlarında nisbî bir dönüşüm söz konusu olmakla birlikte birçok müessese için sadece sunulan layihalar[30] çerçevesinde yeni kanunnâme ve nizamnâmeler hazırlanmak suretiyle tüzük değişimleri yapıldığı görülmektedir.[31] Kâğıt üzerindeki bu değişimlerin cesameti çoğu zaman ciddî seviyenin altındadır. Üstelik tatbikatı veçhesinden hedeflenen noktanın çok gerisinde olduğunu da belirtmek gerekir. Nizâm-ı Cedîd kapsamında hayata geçirilmiş bazı dönüşümler de yok değildir. Evvela devlet ordusu içerisinde yeni bir birim ihdas edilmesi bu dönüşümün bir parçasıdır. Bu ordunun finansmanı başta olmak üzere yeni bir mâlî sistemin planlama, denetleme ve icra mekanizması işlevi gören alternatif bir

---

[30] Sultan III. Selim'in talebi üzerine kendisine yirminin üzerinde layiha sunulmuştur. Bunlardan iki tanesi gayrimüslimlere aittir. Layiha sunanlar arasında ulema ve ricâlden mühim isimler yer almaktadır bkz. Tatarcıkzâde Abdullah Molla, *Lâyiha-i Tatarcıkzâde Abdullah, Sultân Selîm-i Sâlis Devrinde Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütâlaât*, haz. Mehmet Karaarslan, Klasik Yayınları, İstanbul 2021; *III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyihaları*, haz. Ergin Çağman, Kitabevi, İstanbul 2010; Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*, TTK, Ankara 2014. III. Selim'in kendisine sunulan layihaların öngördüğü şekilde hareket ettiği taknin faaliyeti hakkında bkz. Yunus Koç - Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedîd Kanunnları (1791-1800),* TTK, Ankara 2012. Osmanlı tarihinde devlet idaresi başta olmak üzere birçok sahada lâyiha kaleme alınmıştır. Bazen sultanlar ehil gördükleri devlet adamlarından veya ulemadan belirli bir konu hakkında veya umumî bir tahlil kabilinden lâyiha yazmasını isteyebiliyordu. Bazen de bu kişiler ortada bir talep olmaksızın, devlet işleyişinin ve sair hususların aksayan taraflarını ortaya koymak üzere kalemlerine sarılmaktaydı. Lâyiha geleneği Osmanlı devletinin son dönemlerine kadar devam etmiştir. Bu geleneğin son misalleri arasında yer alan lâyiha derlemesi hakkında bkz. *Cevdet Paşa'nın Lâyihaları, Devlet Din Islahat Hukuk Maarif*, haz. Ahmet Zeki İzgöer – İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021.

[31] Devletin, herhangi bir mesele ve zorlukla karşılaştığında, ehil görülen kişilerden konuya dair tahlilde bulunup çare araması maksadıyla kendisine layiha sunmasını istemesi Osmanlı tarihinde âdet hâlini almıştı. Devlet, kendisine sunulan bu layihaları çoğu zaman dikkate almış ve tatbik etmek konusunda elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Siyasetnâme geleneği de bir yönüyle nasihatnâme vasfını taşıması habesiyle layiha vazifesi görebilmekteydi. Bu kaynaklar, layihaların ehemmiyetini tasdik ettiği gibi teşvik de ederdi. Bu hususla alakalı olarak âdeta bu işleyişin resmini çizen ve Nizâm-ı Cedîd layihaları ile izlenen poltikalar arasındaki ilişkiyi açıklamada bizim için anahtar vazifesi görmesi için mühim bir iktibasta bulunalım: "*siyâset-i mülûk ta'bir olunan ahkâm-ı akliyye zabt-ı rabt u umûr-ı devlet ve cem'iyyet ve nizâm-ı mülk ve millet için iktizâ-yı hâl ü vakte göre ukalanın tetebbu' ve tahrîrleri bast ve teheyyd ve akd-i te'yid olunub cümlenin ittifakıyla düstûru'l-amel bir alây kavâid ve kavânîndir*" bkz. Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi, *Beş Tarz-ı Siyaset, Kitâbü's-Siyâse fî Etvâri'l-Hamse,* haz. Hilal Çiftçi, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2020, s. 73. Her ne kadar bu kitabın künyesinde müellif olarak Pirizâde Mehmed Sahib Efendi zikredilse de bu metin Naima Tarihi'nin mukaddimesi ve bu tarihi neşreden İbrahim Müteferrika'nın Naima Tarihi'ne yazdığı önsözün birebir istinsah edilmesinden ibarettir. Bu durumu farkederek eserinde zikreden kaynak için bkz. Muhammed Mahmut Bakır, *Sultan II. Mahmud Devri Tanzimat-ı Hayriye'nin Hazırlanması: İktidar ve Muhalefet'in Meşruiyeti,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2021, s. 31 dn. 103.

hazinenin ihas edilmesi suretiyle çoklu hazine sistemine geçilmesi de mâlî veçheden bir dönüşümdür. Ancak ordudaki ve mâliyedeki bu dönüşümler devletin askerî ve iktisadî izanından bir sapma olarak değil fiilî durumun merkezî otoriteye, mevcut ve kemikleşmiş müesseseler üzerinde yeterince ve kanunların kendisine bahşettiği serbestiyet ile müdahalede bulunamadığı bir dönemde başvurulan alternatif arayışlar olarak okunmalıdır. Bu ise 18. ve 19. yüzyıl Osmanlı idaresinin sık sık başvurduğu bir yöntemdir ve *sünaiyet* olarak adlandırılır. Yani bir müessesede istenilen değişimleri gerçekleştirmenin mümkün görülmediği veya oluşabilecek muhalefetten çekinildiği zaman o müesseseye dokunulmayarak istenilen özelliklere sahip yeni bir müessesenin *ihdas* edilmesi durumudur. Nizâm-ı Cedîd ordusunun kurulma sebebi Yeniçeri Ocağı'nın asrî ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde reorganize edilme imkanına sahip olmayışıdır. Yeniçerilerin *yoldaşlık/kardeşlik* kültü[32] çerçevesinde geliştirdiği ve kökleşmiş (bazı açılardan köhneleşmiş ve yozlaşmış) bulunan hayat tarzının yansıması olan askerlik anlayışının, modern çağın ordu yapısı ve işleyişiyle bağdaşmayan tezahürü, *devlet aklı*nı[33] sünaiyet eksenli bir strateji izlemeye sevketmiştir. Bu ise devleti bu müesseseler özelinde *tekâmül*cü değil *inkılap*çı davranmak mecburiyetinde bırakan bir olgudur. Nizâm- Cedîd adı altında atılan adımların beslendiği kaynaklar ve motivasyon dikkate alındığında[34], bu hareketin bir değişim hareketi olduğu bir kez daha tebarüz eder. Nizâm-ı Cedîd adı altında yeni bir ordu kurmanın esas gayesinin *düşmandan ahz-ı intikam* olduğunu bizzat III. Selim dile getirmektedir.[35] Hususen Kırım gibi sâkinlerinin ekseriyetini Müslümanların

---

[32] Fatih Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (TVYY), 1. Baskı, İstanbul 2016, s. 45.

[33] Devlet aklı ve hikmet-i hükümet sarmalında bir mukayese ve tahlil için bkz. Muhammed Mahmut Bakır, *Sultan II. Mahmud Devri Tanzimat-ı Hayriye'nin Hazırlanması: İktidar ve Muhalefet'in Meşruiyeti*, s. 49-58.

[34] Nizâm-ı Cedîd projesinin nazarî ve fikrî zeminini inşa eden layihalara göz atıldığında, devlet telakkisi başta olmak üzere siyasî, askerî, idarî ve iktisadî sahadaki izanın Türk-İslâm geleneğine ve İslâm ahlak-siyaset felsefesine yaslandığı görülecektir. Bu layihalarda batı menşe'li fikir akımlarının tesiri söz konusu olmadığı gibi, Fransız İhtilâli'nin fikir babaları diyebileceğimiz Aydınlanma devri filozofları ile mukayese edebileceğimiz simalara da rastlanmamaktadır. Layiha sahipleri arasında ne İçtimaî Mukavele'nin müellifi Jean-Jacques Rousseau, ne Kanunların Ruhu adlı eserin müellifi Montesquieu ne de ilk defa Fransa'da ortaya çıkan Encyclopédie'nin öncüsü Denis Diderot ile Jean le Rond d'Alembert gibi isimler vardır. Osmanlı Devleti fikrî manada sınırları zorlayan bir François Marie Arouet (Voltaire)'den de yoksundur. Hâliyle yeniliğe dair duyulan bu ihtiyaç devletin beka kaygısının tezahürü olan ortaya çıkan ve kendi epistemik ufkunun sınırları çerçevesinde ve meşruiyet zemininde hayat bulan bir harekete dönüşmüştür.

[35] "*İşbu Nizâm-ı Cedîd mâddesi müstelezzât-ı nefsâniyye cümlesinden değildir ki, anınla tahsîl-i zâ'ika edelim. Bundan mahz-ı merâm küffâr-ı dûzah-encâm ile mukābele bi'l-misl ederek şâyed ki, tegallüb-i cünûd-i İslâmiyye zuhûruyla düşmen-i dînden ahz-ı intikām ve memâlik-i mağsûbeyi istirdâd ile yine dâr-ı İslâm eylemekdir."* şeklindeki rivayet için bkz. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 306-307. III. Selim'in "avn-i Hak ile düşmenlerimizden ahz-ı intikam… *düşmenden ahz-ı*

teşkil ettiği ve yakın zamanda kaybedilen İslâm beldelerinin *dârü'l-harpten dârü'l-islâma tebdil* edilmesinin muradedildiği gözlemlenmektedir.[36] Bu durum ise *militer*[37] bir cemiyet yapısına sahip olan ve *Kanun-ı Kadim* olarak ifade edilen bir devlet sistemi ve izanının temsilcisi bulunan Osmanlı Devleti'nin kendisini ve düşmanı algılama ve konumlandırmada yine aynı İslâmî ve kültürel kodlarla hareket ettiği görülmektedir. Bu bazen düşmandan intikam alma ve ona *mukabele-i bi'l-misil*de[38] bulunmak bazen de küffara karşı *cihat* ederek dârü'l-islâmı muhafaza etmek şeklinde dinî meşrulaştırma vasıtalarıyla bir temele oturtulmaktadır. Bu yenilik hareketinin maddî ve mânevî otoritesi ise *ulu'l-emre itaat*[39] vurgusu ve *zıllullah-ı fi'l-arz*[40], *hikmet-i hükümet*[41], *nizâm-ı âlem*[42]

---

intikam…ahz-ı intikama gayret" şeklindeki beyanları için bkz. Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekayi`*, haz. Adnan Baycar, TTK, Ankara 1998, s. 61-62.

[36] "*memâlik-i mağsûbeyi istirdâd ile yine dâr-ı İslâm eylemekdir."* ibaresi için bkz. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 306-307. III. Selim'in daha şehzade iken Kırım'ı geri almak konusundaki iştiyakını aksettiren bir şiiri vardır:
"*Gazâya gidelim oldur mukadder*
Ya mağlûb olur, ya gâlib eyler
İdüb İlhâmî âhı öyle söyler
Ki ceddim âhı hiç kalsın mı böyle" bkz. M. Fatih Salgar, *III. Selim, Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 64.

[37] Militarizm ve onunla alakalı olarak ekonomik militarizim hakkında bkz. Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul 2009, s. 48, 170, 470.

[38] Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi*, I, 74, 112, 245, 488, 624. Ayrıca "*mukabele-i misliyye*" tabiri için a.g.e. s. 91. "*mukabele-i a'dâ*" hakkında a.g.e. s. 261, 268, 487. "*mukabele-i düşmende mütemekkin*" hakkında a.g.e. s. 387, 522.

[39] Osmanlı siyasi kültüründe itaat izanının birçok calib-i dikkat misali vardır. İsyan ederek devleti hayli uğraştıran Akka Valisi Cezzar Ahmed Paşa dahi III. Selim'in ismi yâdedildikçe ayağa kalkar, fermanı geldiğinde binek taşına akdar inip karşılar ve " *Benim boynum Sultan Selim'e kıldan incedir. Katlimi istediklerini bilsem, bir dakika durmam başımı teslime derim*" demekteydi. Bir diğer isyancı Küçük Alioğlu Halil Paşa ise hem dine dayanan itaat anlayışını hem de mücerret ile müşahhas arasında tezahür eden devlet izanını çok güzel bir surette ifade eder: " *Devlet dediğiniz yalnız saltanat tarafımıdır, yoksa devletin vükelası mıdır? yahud ikisinden ibaret bir heyet midir? Saltanat tarafı ise, emrine baş eğeriz. Çünkü, Allah göstermesin; kıl kadar isyanda bulunanların namaz ve nikahı sahih olmaz, ikinci ve üçüncüye gelince bir memlekette birçok padişah olmaz. Bizim serkeşliğimiz Yusuf Ağa ve İbrahim Kethüda gibilere karşıdır*" bkz. Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, TTK, 1. Baskı, Ankara 2011, V, s. 2817.

[40] "*es-Sultânu zıllullâhi fî arzıhî*" hakkında bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi*, I, s. 548. "*Zıllullâhi fi'l-'âlem*" hakkında a.g.e. s. 12.

[41] "*Erbâbü'd-diveli mülhemûn*" (Devlet adamları Allah'ın ilhamına mazhar olmuş kimselerdir) ibaresi hakkında bkz. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809)*, haz. Ziya Yılmazer, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları (TYEKBY), İstanbul 2015, I, s. 17, 76. "*lisân-ı hikmet-beyân-ı Mülûkâne*" ibaresi hakkında bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi*, I, s. 28. "*selâtîn-i hikmet-âyîn hazerâtı*" hakkında a.g.e. s. 35. "*Şehinşâh-ı hikmet şi'âr*" hakkında a.g.e. s. 46. "*tedâbîr-i hikmet-nazîr-i Şehenşâh-ı cihân*" hakkında a.g.e. s. 344. "*mir'ât-ı tab'-ı hikmet-neb'-i Hâkanî*" hakkında a.g.e. s. 487. Ayrıca "*elmülûk mulhemûn*" tabiri için bkz. Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi, *Beş Tarz-ı Siyaset, Kitâbü's-Siyâse fî Etvâri'l-Hamse*, s. 106.

[42] Nizâm-ı âlem esasen padişahın otoritesinin kayıtsız şartsız hükümferma olması ile mükün olabilen bir ideal idare formudur. Bu anlayışa padişah reaya olan ahaliyi çekip çeviren çobanı temsil eder. Halk arasında çobanlık peygamberlik mesleğidir. Zira sürüyü kurda kaptırmaamak gibi muhafaza, onu besleyecek imkanları sağlamak gibi sahip çıkma, sevk ve idare etme gibi temel idarî mekanizmaların organik olarak geliştiği en güzel misal çoban-sürü çağrışımında karşılığını bulur. Bu kanaat Osmanlı idarî izanının nirengi noktasıdır: "*Hukemâ kitaplarının söylediğine göre padişah, çoban demektir ve*

ve *Devlet-i Muhammediyye*[43] gibi karşılığını hem dinde hem de Ahlât-ı Erba/Anasır-ı Erba/Erkân-ı Erba[44] ile *daire-i adliye*[45] gibi felsefî kavramlarda bulan meşruiyet zemininde neşv ü nemâ bulmaktaydı.

silahı da sopası demektir. Çoban olan daima sopasıyla koyunların başında durmalı. Ta ki koyunlar hem kendisini bilsinler hem de çobana sütünü ve yününü versinler. Eğer çoban sopasını bırakır, kendisi oturur ve koyunlarından yanından ayrılırsa, etrafından bakan kurtlar onu bilirler, o saatte gelirler, sürüsünü yağma ederler, kanlarını akıtırlar. Sürü gider, çobana da lüzum kalmaz. Ezelden ebede bu kadar bin yıldır nizâm-ı âlem böyle kurulmuştur. Bu âlemi yaratan Allahu Teâlâ böyle yaratmıştır" bkz. Emîn Efendi, *Bir Var İmiş Bir Yoğ İmiş, Âsitâne Hatıraları, Menâkıb-ı Kethüdâzâde el-Hac Mehmed Ârif Efendi*, haz. Hasan Gürkan-Hür Mahmud Yücer, İnsan Yayınları, İstanbul 2021, s. 265.

43 "*Bu Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye-i İslâmîyye, devlet-i Muhammediye'dir. Mülûk-ı izâm hazerâtı, hulefâ-yı Nebeviye'dir. Mevlâ-yı müteâl hazretler, Habîb-i Ekrem'i hürmetine dâim ve sâbit, husûsuyla el-ân hâmî-i Dîn-i mübîn hâdimü'l-Haremeyn pâdişâhımız Sultân Abdülhamîd Hân Efendimiz hazretlerini serîr-i saltanat-ı şâhânelerinde, pâyidâr ve ber-karâr buyurup muvaffak bi'l-hayr buyursun*" şeklindeki dua devlete bakışı ve bu devletin Medine'de Hz. Muhammed (SAV) tarafından kurulan İslâmî devletin devamı olduklarına dair itikadı tezahür ettirmektedir bkz. Emîn Efendi, *Bir Var İmiş Bir Yoğ İmiş, Âsitâne Hatıraları, Menâkıb-ı Kethüdâzâde el-Hac Mehmed Ârif Efendi*, s. 409.

44 "*Ve heykel-i mahsus-ı insân anâsır-ı erba'a tabâyi'inde olan ahlât-ı erba'adan te'lif ve terkîb olunub havâss ve kuvâ vâsıtasıyla zimâm-ı tedbir ve tasarruf nefs-i nâtıkanın virildiği gibi hey'et-i ictimâ'iyye-i beşer dahî erkân-ı erba'addan te'lîf ve terkîb olunub havass ve kuvâya nazîr olan a'yân-ı devlet vesâteti ile licâm-ı tedbir ve tasarruf-ı nefs-i nâtıka makâmında olan sultân-ı 'âlişânın dest-i hükmünde vâbeste kılınmıştır. Erkân-ı erba'a didiğimiz ulemâ ve asker ve tüccâr ve re'âyâdır*" bkz. Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi, *Beş Tarz-ı Siyaset, Kitâbü's-Siyâse fî Etvâri'l-Hamse*, s. 75. *Dört unsur hususunda bir diğer tahlil:* "*Zîrâ devlet dedikleri her ne kadar dört rükundan, yani ehl-i seyf, ehl-i kalem, ehl-i zirâ'at, ehl-i hırfet ve ticaretten mürekkeb ise de, diğer tarifle kanunlardan ibârettir. Şimdi bu Devlet-i Âliyye'nin kanunlar ve nizâmları tamamen değişti ve yenilendi*" bkz. Emîn Efendi, *Bir Var İmiş Bir Yoğ İmiş, Âsitâne Hatıraları, Menâkıb-ı Kethüdâzâde el-Hac Mehmed Ârif Efendi*, s. 423.

45 Toplumdaki farklı sınıflar arasındaki dairesel ilişkileri ve bu ilişkilerin iyi işlediği bir devlet ifade etmek için kullanılan daire-i adliye tabirinin özü şu şekildedir; "*Sultan hükmü olmaz askersiz. Asker olmaz servetsiz. Serveti reaya üretir. Reayayı koruyan sultanın adil yönetimidir. Adalet için dünyada düzen gerekir. Dünya bir bahçedir, devlet onun duvarları. Devletin dayanağıdır şeriat. Şeriata yoktur destek sultan hükmü olmadan.*" Bkz. Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu Ve İslami Gelenek*, trc. Akın Öge, Feylesof Kitap, İstanbul 2019, s. 72. Daire-i adliyenin bir başka tanımında ise şöyle denilmektedir: "*İbn Haldûn Mukaddime-i Târih'inde bir dâ'ire-i adliye zikr ider Kınâlızâde Alî Efendi merhum ondan ahz idüb Ahlâk-ı Alâî nâm kitab-ı latifinde derç itmiştir. Hülâsası budur ki mülk ve devlet asker ve ricâl iledir ve ricâl mâl ile bulunur ve mâl re'âyadan husûle gelür ve re'âya adl ile muntazamü'l-hâl olur cemî' devlete tetarruk iden za'af ve kelal dâ'imâ bu dört rüknün ihtilâlinden münba'is olagelmişdir*" bkz. Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi, *Beş Tarz-ı Siyaset, Kitâbü's-Siyâse fî Etvâri'l-Hamse*, s. 86.

I. BÖLÜM
BİR İSYANIN PANORAMASI: II. EDİRNE VAK'ASI

"*Bu Nizâm-ı Cedîd'den pâdişâh-ı âlem-penâh'ın garazı ancak düvel-i nasârâya galibiyyet için idi Lâkin takdîr-i ilâhî kuvvet-i bâzû ile dönmez*"[46]

"*Lâyık olursa cihânda bana taht-ı şevket*
Eylemek mahz-ı safâdır bana nâsa hizmet"[47]

"*Bende ol sıdk u muhabbetle Hakîm-i ezele*
Olamaz mazhar-ı tevfik-i 'inâyet hazele
Sakınup devlete basdırma ayak mübtezele
Sözümü tut anun üstine kapuyu rezele"[48]

1.1. II. Edirne Vak'ası

Nizâm-ı Cedîd askerî olarak evvela İstanbul'da (Levend ve Üsküdar Çiftliği) ve Anadolu'da teessüs etmiş ve on yılı aşkın bir süre boyunca sadece bu coğrafyada tutunmaya çalışmıştır.[49] Osmanlı coğrafyasının geri kalan kısımlarındaysa başta Rumeli Eyaleti olmak üzere Ceziretü'l-arab (Arap yarımadası) ve Şimal-i Afrika (Kuzey Afrika) bazı sakınca ve çekincelere binaen bu uygulamanın tatbik sahasına dâhil edilmemiştir. Nizâm-ı Cedîd'in uygulanmaya başlandığı ilk on yılda böyle bir strateji takip edilmesinin arkasında birçok sebep yatmaktadır. Bunlardan bazıları tüm bölgeler için geçerliyken bazıları da hususen zikredilen bölgelere has sebeplerdir. Mesela devletin Şimal-i Afrika özelinde karşılaşabileceği en mühim engel oldukça köklü olan Garb Ocakları geleneğinin mevcudiyeti ile Mısır'da hâkim olan muhtelif kölemen/memlûk beyleriydi. İdari veçheden daha karışık ve siyasî olarak daha karmaşık bir mahiyet arzeden Rumeli coğrafyasındaysa evvela nevzuhur Âyan topluluğu ve onlara bağlı askerî güçlerin varlığı mahallî mânialara dair zikredilmeye değer hususlardan bazılarıdır. Ayrıca bu bölgelerin merkezden uzak oluşuna binaen buradaki idarecilerin, merkezî idarenin denetim

---

46 Fahri Çetin Derin, "Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 27(Mart 1973), s. 109.

47 M. Fatih Salgar, *III. Selim, Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 64.

48 III. Mustafa'nın meşhur bir dörtlüğü vardır ve Osmanlı'nın inhitat devrini tasvir eden ve devletin içinde bulunduğu çıkmazlara işaret eden tarihçiler bu dörtlüğe eserlerinde sıkça atıf yapmaktadır: "*Yıkılubdur bu cihan sanma ki bizde düzele, Devleti çarh-ı denî verdi kamu mübtezele, Şimdi ebvâb-ı sâadetde gezen hep hazele, İşimiz kaldı heman merhamet-i lemyezele*". İşte bu dörtlüğe Kilisli Mehmed Hâkî Efendi en az bu şiir kadar ibretâmiz bir nazire yapmış ve âdeta III. Mustafa'ya değil de oğlu III. Selim'e ikazda bulunmuştur. Zira bu şiirinde mealen "*Ezel sultanı Allah'a muhabbet ve sadakatle kul ol. Çünkü alçak kimseler Allah'ın yardımına mazhar olamaz. Bu yüzden onların devlet kapısına ayak basmalarına izin verme, sözümü tut ve kapıyı üzerlerine kilitle*" demektedir bkz. Ahmet Şimşirgil, *Kayı, Islahat, Darbe ve Devlet, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim, IV. Mustafa*, VIII, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 15

49 Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", *Belleten*, XXXVIII/151(Temmuz 1974), s. 381.

mekanizmalarının zayıfladığı bir tâbiyet ilişkisine konu olan varlıkları onları âdeta hür ve müstakil kılmaktaydı. Devletin bölge ahalileri üzerindeki askerî, idarî ve mâlî kontrolün imkânıysa yine bu *aracılar* ile tesis ettiği ittifakların işlerliğine bağlı oluşu devletin elini kolunu bağlayan bir mahiyet arz etmekteydi. İyiden iyiye yerleşmiş ve büsbütün kök salmış bu uygulamaların meydana getirdiği hassas dengenin varlığı her iki tarafın da itina ile sürdürdüğü ince siyasetin bir ürünüydü. Ve bu dengenin değişmesi her iki taraf için de telafisi mümkün olmayan birçok zarara yol açabilirdi. Bu sebeple bu dengede değişime yol açabilecek her hamle ince elenip sık dokunmalıydı. Her adım hesaplanabilir ve öngörülebilir bir plan dâhilinde atılmalıydı. Nizâm-ı Cedid gibi büyük bir tâdil ve tebdil hareketi ise böylesine hassas bir dengeyi altüst edebilir ve devletin dahi bu değişimi dizginleyemeyeceği kadar büyük bir kaotik saha yaratabilirdi. Devlet bu yüzden bu hamlesini kendini daha hazır hissedeceği bir zamana tehir etmeyi eslem tarik addetmiştir. Nizâm-ı Cedîd'in tatbik sahası olarak da imparatorluğun bütünü yerine muayyen bir coğrafya (Anadolu) ve mahdut bazı mıntıkaları tercih etmiştir.

Nizâm-ı Cedid uygulamasıyla birlikte teşekkül ve tekevvün eden yeni ordu, devrin hâkim askerî paradigmasına ve muharebe stratejilerinin geçirdiği değişim ve dönüşümün neticesi olarak piyadelerin ön palana çıkmasına binaen piyade ordusu olarak şekillenmişti. Birçok açıdan devrin hatırı sayılır bir prestije sahip piyade ordularından biri olan Fransız ordusunu kendisine rol model alan *Cedid* ordu, üniforma olarak da Fransız avcı taburlarının üniformasından mülhem bir kisve iktisâ eylemişti. Cedid ordu kurulduktan sonra kışlada geceleyen, gündüzleri talim ve teallüm ile iştigal eden bir ordu olarak günden güne hem kemmiyet hem de keyfiyyet olarak neşv ü nemâ buldu. Ancak teşekkülünün üzerinden henüz bir kaç sene geçmişti ki ilk imtihanını vermek ve askerî olarak sınanmak mecburiyetinde kaldı. Hem de bu imtihanı tarihin bir cilvesi olarak Napolyon'un (ö. 1821) sevk ve idare ettiği Fransız kuvvetlerine karşı verecekti. Napolyon Bonapart komutasındaki Fransız ordusu 1798 senesinde Mısır'ı işgal etmişti. Mısır gibi denizden ve karadan muhasara edilebilme tehlikesi olan bir bölgede tutunabilmenin yolu askerî olarak Suriye'de hâkimiyet kurmaktan geçiyordu. Bu sebeple buralara doğru bir askerî genişleme politikası izleyen Fransız kuvvetleri, Mısır'ı ele geçirdikten sonra Suriye'ye doğru ilerlemiş ve Akkâ kalesi önüne kadar gelerek burayı muhasara etmiştir. Buna mukabil bölgenin idarecisi olan Cezzar Ahmed Paşa'nın (ö. 1804) öncülüğünde ve Nizâm-ı Cedîd ordusunun da desteğiyle cansiperane bir mücadele verilmiştir. Mısır'ı müteselsil galibiyetlerle tartışmasız bir üstünlükle ele geçiren ve bu zaferlerin getirdiği

özgüven ile Suriye havalisine doğru ileri bir harekât gerçekleştiren Fransız ordusu, karşılarında beklemediği bir direnişle karşılaşmıştır. Böylesine tahammülfersa bir mukavemetle başa çıkamayacağını anlayan mağrur komutan Napolyon Bonapart muhasarayı kaldırarak Mısır'a ricat etmek zorunda kaldı. Bu durum Cedid ordunun ilk imtihanından alnının akıyla çıktığı anlamına geliyordu. Böylece Cedid ordu hem askerî sahadaki ilk muvaffakiyetini kazanmış hem de Nizâm-ı Cedîd'in tâlimli askerleri cihangir komutan Napolyon'a askerî kariyerindeki ilk harp mağlubiyetini tattıran ordu olarak tarihe geçmiştir.[50] Fransız ordusuna karşı kazanılan bu zaferi sadece askerî değil tarihî ve siyasî/politik açıdan da mühim kılan bazı hususlar vardı; bunlardan belki de en mühimi Nizâm-ı Cedîd'in idarî kadrolarına, teşebbüs ettikleri yenileşme faaliyetlerini daha kararlı ve daha cesurâne bir surette devam etme ve bu hareketi müdâfaa etme meşruiyeti sağlamasıdır.[51] Muallem birliklerin bu başarısı karşısında bazı Nizâm-ı Cedid muhalifleri dahi "*Asıl işe yarayacak asker bunlar imiş, mezemmetle boşuna günaha girdik!*" demekten kendini alamamışlardır.[52] Hatta Cezzar Ahmed Paşa dahi evvelce Nizâm-ı Cedîd'e muhalif bir sîmâ iken Akkâ müdâfaası boyunca muallem askerin firar etmeden

---

50 Napolyon'un "*Eğer Akkâ'da durdurulmasaydım belki Şark İmparatoru olurdum!*" dediğine dair bkz. *Koca Sekbanbaşı Risâlesi, Avâmın Düşüncelerinin Reddedilmesi, Hulâsâtü'l-Kelâm fî Redd'i-Avâm*, haz. Abdullah Uçman, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2017, s. 96. Napolyon, Mısır'dan Suriye'ye geçerken Sina Çölü'nü aşmak zorunda kalışını unutmamış ve yazdığı askerî strateji kitabında bu hususta şöyle demiştir: "*Ulusların sınırları ya büyük nehirler, ya sıradağlar ya da çöllerdir. Bütün bu engeler içinde bir ordu için aşılması en güç olan çöllerdir*" bkz. Napoleon Bonaparte, *Savaş Ve Strateji İle İlgili Görüşlerim, trc. Erkut Gündüz*, Q-Matris Yayınları, İstanbul 2003, s. 21.

51 Akkâ zaferinin sağladığı meşruiyeti "*bu nevî muallem askerin Devlet- Aliyye'ye herbâr lüzumu olduğu Akkâ Vak'ası'nda da bütün bütün meydana çıkmış olduğundan bu askerin Levend Çiftliği'nden mâadâ Edirne, Çorlu ve Silivri havalisinde kâin emlâk-ı hümâyun çiftlik ve bağçe misillü mahallerde ve sair münasib olan valiler maiyyetinde dahi tertib ve teşkili bâde bâde'l-müzâkere karar verilmek üzere*" sözleriyle tebellür ettiren bir değerlendirme için bkz. Ahmed Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, İÜNEK, nr. TY 4178, (cilt/kısım) II/II, s. 42.

52 *Hulâsatü'l-Kelâm fî Reddi'l-Avâm*, haz. Abdullah Uçman, s. 128; "*Fransız seferinde kerâmetlerini gördük ve nicemiz dahi sâyelerinde esîr olmaktan halâs olduk*" şeklindeki bir başka ifade için bkz. a.g.e., s. 96. Keza bu risalenin başka bir yerinde müellif Akkâ müdafaasından bahsetme lüzumunu görerek şunları dercetmiştir: "*Kemâl-i ihsân-ı Rabbâniyye ile Akkâ kal'asına vardıkları gibi Fransız keferesi altmış üç gün Cezzar'ı ve Akkâ ahâlisini kemâliyle tazyik ve gülle ve humbarayı yağdırmakla kal'ayı bütün bütün almağa bir dikiş kalmışken ve husûsâ burç-ı âlî nâm mahalden kal'a derûnuna düşmen-i dîn girmişler iken, bu cedîd asker eltâf-ı sübhâniyye ile kanun-ı harbiyyelerin bir günâ icrâ ederek küffarı bir mertebe kırıp helâk eylediler ki Frengistan'ın bir mahallinde Fransızlar böyle rüsvây ve bed-nâm kırılmadılar ve kal'a-i merkum ve cümle ahâlisi, bunların ikdâmı vâsıtasıyla halâs olduklarını dünyâda bilmez hiç kimesne kalmamıştır. İşte bunların işe yaradığı ve yarayacağı bundan dahi ma'lûm olmaz mı? Tamâm dikkat yeridir. Kezâlik nerede küffârla mülâkî oldular ise, azlıklarına göre küffardan yüz döndürmeyipkırıldılar ve kırdılar ve bir nefer firâr ârını irtikâb etmemekle Hazret-i Hakk'ın ve Cenâb-ı Peygamber'in murâd-ı aliyyeleri üzere gazâ ve cihâd emrini ve dîn-i mübîn şerâitini yerine getirdiler. Eğer sözümde hilâf var ise yerden göğe kadar izindir, söylesinler veyahut Allah için hakkı kabul buyursunlar. Çünkü ta'lîmsiz olan askerimiz Mısır'da ve İskenderiye'de ve sâir havâlisinde Fransız keferesinin atlısına ve yayasına mukabele edemediklerinden, meydana kalıp, muallem askerimize ilticâ ile içlerine girmeleriyle kendilerini mühlikeden halâs ettiklerini, eğer insafları var ise ikrâr eylesinler*" şeklindeki iktibasın tamamı için bkz. *Hulâsatü'l-Kelâm fî Reddi'l-Avâm*, haz. Abdullah Uçman, s. 146.

sebatkârâne bir mücadele vermesinden etkilenerek meclisinde bulunanlara hitaben "*Ben aslında bunları bilmez iken ta'n ederdim, lâkin fî –mâbâd ta'n edersem dilim kurusun*" dediğini nakleden Vâsıf Efendi, bu sözü naklettikten sonra "*bu makule nizâmlı askerden maâdâsı hemân ordularda ve serhadlerde ve sâir ceng mahallerinde zahire telef edip kuru kalabalık etmekten gayrı fâidesi olmadığını*" söylemekten çekinmemiştir.[53] Bazı muhalifler, özellikle Nizâm-ı Cedid ile birlikte menfaati zarara uğrama tehlikesiyle karşılaşanların başında gelen Yeniçeriler ise alınan başarılar sonrasında pişman olmak şöyle dursun başarılardan endişe ediyordu. Vâsıf'ın "*bir kuru ulûfeden gayrı Yeniçerilikle alâkası olmayan kalleş kurtlar*" diye vasfettiği bu kişiler kendi aralarında "*Yâhû, Nizâm-ı Cedîd Ocağı açıldı. Cedîd asker san'at-ı harbiyye ta'lîm edip, eğer bir seferde hizmet-i pesendîde zuhura getirirlerse, Yeniçerilik muattal olup esâmelerimiz hiç olacak*" diye fısıldadıklarını nakletmektedir.[54] Kuşmanî gibi bazı vaiz ve alimler ise tüm eleştiri ve muhalefete savaş açarcasına kâh cami kürsülerinden îrad ettiği vaazlarda kâh kaleme aldıkları layiha ve risalelerde, uğradıkları müteselsil mağlubiyetler sebebiyle Yeniçerileri şedid tenkide tâbi tutuyordu. Öte yandan aynı ağızlar talimli orduya duyulan acil ihtiyacı dillendirmekten geri durmuyor ve adeta bu hareketin sivil propaganda ayağını teşkil ediyordu.[55] Ancak Ahalinin ve muhaliflerin taarruzundan çekinildiği için ideal form olarak ecnebiler değil altın çağ olan Kanunî devri yeniçeri ordusu misal verilmekte ve talimli asker yetişrtirmekten garazın yeniçerileri hüviyet-i asliyelerine döndürmek olduğu ifade edilmekteydi.[56]

---

53 *Hulâsatü'l-Kelâm fî Reddi'l-Avâm*, haz. Abdullah Uçman, s. 128-130; Emîn Efendi, *Bir Var İmiş Bir Yoğ İmiş, Âsitâne Hatıraları, Menâkıb-ı Kethüdâzâde el-Hac Mehmed Ârif Efendi*, s. 340.

54 *Hulâsatü'l-Kelâm fî Reddi'l-Avâm*, haz. Abdullah Uçman, s. 144.

55 *Nizâm-ı Cedîd'e Dair Bir Risale Zebîre-i Kuşmânî fî Ta'rîf-i Nizâm-ı İlhâmî*, haz. Ömer İşbilir, TTK, Ankara 2006. Kuşmânî'nin, modern harb tekniklerini, üniforma ve trampet gibi enstrümanlarını kullanmanın caiz, sultana itaatin ise farz olduğunu söylediği bu metin, sahasında tek olarak kalmamış, aynı maksat ve fakat bu sefer II. Mahmud devri askerî yenileşme hareketini müdafaa kabilinden eserler telif edilmiştir bkz. Mahmut Dilbaz, *Askerî Modernleşmenin Dinî Müdafaası, Es'ad Efendi'nin Şerhli es-Sa'yül-Mahmûd Tercümesi -Metin ve Tahlil-*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014. Reisülküttab Mahmud Raif Efendi ise İngilizce ve Fransızca bilmesi hasebiyle, Nizâm-ı Cedîd'in düvel-i muazzamaya tanıtılması, yapılan/yapılacak yenilikler hakkında bilgi verilmesi ve bir nevi imaj tazeleme maksadıyla1798'de Fransızca olarak hazırladığı ve İStanbul Mühendishâne Matbaası'nda neşredilen Tableau des Nouveaux Reglemens de I'Empire Ottoman adlı eseri hakkında bkz. Kemal Beydilli – İlhan Şahin, *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Eseri*, TTK, Ankara 2001.

56 "*Osmanlıların ilk zamamlarında… din düşmanlarıyla savaşlar ederkenşimdiki nizâm-ı askeriye gibi saf saf tabur tabur savaşırlardı. Hristiyan devletlerinde o tertip olmadığından onlar birbirleriyle aralarında görüşerek; "Biz böyle perişan askerlerle Türklere galip gelemeyeceğiz. Biz de Türkler gibi öyle muntazam askerler yapalım" derler. Bu nizâm-ı askeriyenin örneğini bizden alıp, tanzime başlarlar. Sonra gide gide onlar ihtimam göstere göstere, ilerlete ilerlete daha muntazam olurlar. Biz ise gide gide nizâmı düzeni kaybederiz. Başı bozuk oluruz. Son zamanına kadar gaza eden ve gazada merhum olan Cennet mekân Sultan Süleyman-ı evvel zamanının sonlarına kdar ümmetin ve ahalinin bütün ezhân ve efkârı muharebe sözleri ve edevatı ve cenk ıstılahatı ile dolu imiş. Onların zevk ü safası ve eğlencesi muharebe etmek ve teşebbüsatını görmekmiş. Hatta o vaktin şuarâsı bile kasidelerini ve*

Fransa'nın Mısır'dan tamamen çıkmasının ardından bölgeye bir diğer müstevlî olarak İngiliz güçleri tasallutta bulunmuş ve Mısır'daki İngiliz işgali ancak 1803 yılında sona erebilmiştir. Uzun ve zahmetli bir vetire olsa da tüm haricî düşmanların bölgeden temizlenmesiyle artık Mısır ve havalisine dair hissedilen ecnebi endişesi de bertaraf edilmişti. Devletin karşısında üç mühim mesele vardı: Muallem neferlerin sayısını artırıp intizamını sağlamak (teksir-i Nizâm-ı Cedîd), *ref'-i liva-yı tuğyan eden dağlı eşkıyasının* icabına bakmak (tenkil-i tâgî) ve *Hicaz'a tasallut etmekte olan Vehhabileri* te'dip (tecrid-i Vehhabi).[57] Devlet ilk iki meseleyi önceleyecek bir politika seyretti. Bu ise merkezin vaktini ve kuvvetini Rumeli coğrafyasına teksif etmesine imkân tanıyan bir fırsattı. Ancak bu imkânın doğurduğu teşebbüsler hem hazırlık hem de fiiliyata geçme safhasındayken dahi beraberinde birçok mahzur ve sakıncayı da gün yüzüne çıkaracaktı. Bahsedilen bu safhaya tekaddüm eden hadiseler silsilesi incelendiğinde bu durumun daha aşikâr bir surette tebarüz edeceği görülecektir.

Uzun ve semeresiz geçen harplerin tüm 18. Yüzyıl boyunca yorduğu Osmanlı Rumelisi'nde yeni bir gaile olarak filizlenen '*dağlı eşkıyası*'[58] giderek neşv ü nemâ bulmuştu. 1787-1792 yılları arasında meydana gelen harpler 1791 tarihinde Avusturya ile imzalanan Ziştovi Anlaşması ve 1792 yılında Rusya ile imzalanan Yaş Anlaşması ile hem askerî hem de diplomatik olarak sona ermiş ve böylece sulh ortamı tesis edilmişti. Ancak harbin nihayete ermesiyle işsiz kalan paralı/ücretli asker çeteleri temel geçim kaynakları olan harp gelirlerinden mahrum kaldı. Harplerin ardından bu çeteler, hayatlarını savaşarak kazanmaya alışmış olmaları göz önünde bulundurulursa pek de şaşılmayacak bir biçimde Rumeli'de daimî bir kargaşanın icra edicileri hâline gelmişti.[59] Dağlı eşkıyaları çetecilik faaliyetlerine ilkin Filibe ve çevresiyle Batı Trakya ve Balkan Dağları'nın kuzeyinde başlamıştır. Bu hâliyle Doğu Trakya'ya sarkmamış olup Dersâadet için doğrudan bir tehlike arz etmemekteydi. 1803 senesine gelindiğindeyse bu çeteler faaliyetlerini Edirne ve Çatalca'ya kadar teşmil edebilmiştir.[60] Devletin bu durum

gazellerini muharebe, cenk ve kavga ıstılahlarıyla doldururlarmış" bkz. Emîn Efendi, *Bir Var İmiş Bir Yoğ İmiş, Âsitâne Hatıraları, Menâkıb-ı Kethüdâzâde el-Hac Mehmed Ârif Efendi*, s. 280.

57 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV, (İndeksli Tıpkıbasım)*, haz. Yılmaz Kurt, TTK, Ankara 2014, s. 416.

58 Dağlı Eşkiyası tabirinin kökeni, dağlı eşkıyasının hangi şerait içinde doğduğu ve geliştiği, ne zaman ortaya çıkıp ne zaman sona erdiğinin hülasası hakkında bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi (DTCF), Ankara 1983, s. 5-7.

59 Fatih Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, s. 36.

60 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 261-262.

karşısında bir şeyler yapmadan ve birtakım tedbirlere başvurmadan durması beklenemezdi. Bu kargaşanın sebebiyet verdiği huzursuzluğun izalesi bâbında 1790'ların ortalarından bilitibar muktedir vezir Hakkı Paşa'nın (ö. 1811) müteaddid defalar bölgeye irsal olunması, devletin bu çetelere karşı aldığı askerî tedbirlere oldukça erken tarihlerde başvurduğunu gösteren bir durumdur.[61] Ancak alınan tüm tedbirlere ve başvurulan bütün çarelere rağmen matlub neticeyi tam anlamıyla hâsıl etmek mümkün olamadı. Napolyon'un Mısır'ı işgali sırasında acil nefer ihtiyacına binaen Rumeli'de Sırplara ve sair çetelere karşı mücadele eden askerin büyük bir kısmı Mısır'a kaydırılmıştı. Bu askerî hamle, Mısır ve Suriye'deki müdâfaa kuvvetlerini takviye etmiş ve bu yönüyle başarılı olmuştur. Ancak merkeze bağlı askerî varlığın azalması sonucu, bir türlü kalıcı sükûnetin temin edilemediği Rumeli coğrafyasında merkezî otoritenin bağları iyice gevşemiş ve bu bölgelerdeki mahallî kuvvetler olan âyan ve mütegallibenin kontrolüne girmesini hızlandıracak kilit bir rol oynamıştır.[62] Üstelik III. Selim'in kendisini "*el aleme mashara eden*" diye vasfettiği ücretli asker çetelerince payitaht ile havalisindeki mahallerde vukubulan dağlı eşkıyası kargaşası karşısında Babıâlî, bu bölgelerin emniyetini ancak âyanlar eliyle sağlayabiliyordu.[63] Bu durum aynı zamanda merkezî otoritenin Osmanlı taşrasına doğru uzanışının nasıl bir atomize oluşa sahne olduğunu ve mevcut otoritenin ise ancak âyanlarla kurulan geçici ilişki ve işbirliğinin sürdürülebilirliğiyle muvazi bir karaktere sahip olduğunu göstermekteydi.

Paralı asker çetelerinin başı çektiği tüm bu olumsuzluklara daha birçoğunu ilave etmek mümkündü. Fakat bu nazik vaziyet, merkezin zihninde sûret kazanan bir takım teşebbüsler için de fırsat yaratmaktaydı. Nitekim payitahtı dahi tehdit eder bir dereceye yükselen paralı asker çetelerinin meydana getirdiği yüksek huzursuzluk ortamı, merkezin nazarında bu bölgeler için düşünülen ve aynı zamanda idarî, askerî ve mâlî bir dönüşüm hamlesi anlamına gelen Nizâm-ı Cedîd'in uygulanmaya başlanması imkânına da kapı aralamaktaydı. Şöyle ki Rumeli'deki bu kargaşa, Nizâm-ı Cedîd'in hâl-i hazırdaki esas tatbik sahası olan Anadolu'da epeyce bir süredir yerleşip tutunabildiği kanaatinin hâsıl olduğu bu hengâmede artık bu uygulamayı tüm imparatorluğa teşmil etme yolunda daha sert ve netice odaklı adımların atılmasına uygun bir zeminin hazır hâle geldiği görüşünün hâkim olmasını iyiden iyiye pekiştirdi.[64] Balkanlar ise maslahat icabı, Osmanlı coğrafyası

---

61 Fatih Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 36; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten,* XXXV/138(Nisan 1971), s. 262.

62 Fatih Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 270 dn. 38.

63 Fatih Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 35 dn. 77.

64 Fatih Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 37.

göz önüne alındığında böyle bir genişleme hamlesi için en çok lüzum duyulan ve uygulanması hâlinde en fazla faydanın temin edileceği bölge olarak öne çıkıyordu.

1.1.1. Muallem Asker ve Rumeli

Devlet, Rumeli'de yürüttüğü askerî harekâtlar için Nizâm-ı Cedîd ordusunu kullanmak emelindeydi. Ancak tâlimli orduyu Rumeli'de kullanmanın tek yolu buralarda Nizâm-ı Cedîd'i tatbik etmek değildi. Muallem ordudan istifade etmenin ilk elden meşruiyetini veren bazı sıkıntılar da vardı ve el'an sürmekte olan *dağlı eşkıyası* sorunu bunların başında geliyordu. Bu kabilden olarak başta Hakkı Paşa olmak üzere tüm Rumeli vali ve komutanlarının dağlı eşkıyasına karşı yürüttükleri askerî operasyonlarda komuta ettikleri kuvvetler dikkatle incelendiğinde görülecektir ki neferler arasında hatırı sayılır nisbette Nizâm-ı Cedîd modelinde organize edilmiş piyade ve topçu birlikleri bulunmaktaydı. Bu askerlerin mevcudiyetinden garaz yalnızca Cedid neferlerin "*eşkıya takibi*nde kullanılması değil, Edirne ve sair *Yeniçeri yatağı* olan bölgelerdeki ahaliyi yeni düzenin meyveleriyle tanıştırmak ve ısındırmaktı.[65] Ancak bu gibi vesilelerle muallem orduya mensup neferlerden kısmî olarak yararlanmak, Anadolu'da takip edilen programla kıyaslandığında oldukça cılız ve ağır aksak bir ilerleme anlamına geliyordu. Yapılması gereken şey bütün bütünüyle bir muallem orduyu bölgeye nakledebilmek ve hatta bir adım daha ileri giderek oralarda kışlalar inşa edip bölgede kalıcı bir talimli ordu vücuda getirmekti.[66] Zâten Nizâm-ı Cedîd'in yeni yeni teessüs ettiği bir safhaya tekabül eden 1794 sonbaharında neşredilen bir nizâmnâmede "*bu askerin Levend Çiftliği'nden mâadâ Edirne ve Çorlu ve Silivri havalisinde kâin emlâk-ı hümâyûn olan çiftlik ve bağçe misillü mahallerde ve sair münâsib olan vali ma'iyetinde dahi*" olması şeklinde bir pasaja yer verilmek sûretiyle Nizâm-ı Cedîd birliklerinin Rumeli coğrafyasında da tertibinin plan dahilinde olduğunu göstermektedir.[67] Hatta "*Bundan böyle Levend Çiftliği Rumeli içün*

---

65 Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 79-80.

66 Bir devlet projesi olarak Rumeli'de Nizâm-ı Cedîd uygulamasını hayata geçirmek için üç ayrı safhadan geçilmiştir. Bu safhalardan ilk adımı Rumeli'de vazifelendirilen Vali ve Paşaların maiyetlerine bir miktar talimli neferler yerleştirmekti. Bahsettiğimiz bu safha 1794-1803 arasına tekabül etmektedir. İkinci adım ise ileride bertafsil anlatılacağı üzere Kadı Abdurrahman Paşa'nın ilk Rumeli memuriyetiyle hayat bulmuştur. Bu safha ise muallem piyade, süvarî ve sair unsurlarıyla büsbütün nizâm-ı Cedîd kuvvetlerinden teşekkül eden bir orduyu Rumeli'de kullanmak oluşturuyordu. Bu devir ise 1804-1806 arasına tekabül etmektedir. Üçüncü ve son safha ise yine Kadı Abdurrahman Paşa'nın riyasetindeki Cedid ordu ile Rumeli'de son bir askerî harekâta girişilerek burada hâkimiyetin te'sis edilmesi ve bilahare Nizâm-ı Cedîd'in tüm teşkilatıyla kurulmasının sağlanmasıdır. Bu çaba ise 1806 senesinde tecrübe edilmiş ve bu uğurda yapılan hazırlık ve verilen mücadelelerden ileride teferruatıyla bahsedilmiştir.

67 Ahmed Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, İÜNEK, nr. TY 4178, (cilt/kısım) II/II, s. 42). Bu hususla alakalı olarak: "*Anadolu misilli Rumeli'de dahi mahal be-mahal kışlaklar inşa ve zikr olunan kışlaklara asâkir tevzi'i mütala'asına mebni tiz elden Edirne nam şehr-i meşhurda Saray-ı Sultani'ye karib*

ve Üsküdar dahi Anadolu içün birer merkez olacak. Ve bâlâda mezkûr kışlalarda tecemmu eden kur'a neferatını ta'lim ve terbiye edecek olan muallim zabitan mezkûr merkezlerden huruc edecektir" denerek işleyişi ve hiyerarşisi ve merkez üssü dahi tesbit ve tayin kılınmıştı.[68] Bu durum bizlere Rumeli'de Nizâm-ı Cedîd'in tatbik edilmesine nerelerden başlanacağının aslında en baştan takarrür etmiş olup yalnızca vakt-i merhununun beklenildiğini göstermektedir. Dağlı eşkıyasının takibine me'mur kılınan Valilerin maiyetinde muallem asker bulundurmak ise bu başlangıç için bir altlık oluşturmaktan öteye gitmiyordu. Bu hamlenin bir adım ilerisi ise bir bütün olarak muallem ordunun Rumeli'ye geçirilmesiydi. Devletin hâl-i hazırda böyle bir hamle yapması için dağlı eşkıyası sorunu yeterli bir mazeret görünmüyor olabilirdi. Öyle ya bu sorun Nizâm-ı Cedîd'in kuruluşundan daha öncesine kadara uzanan ve artık alışılagelen defacto bir durumdu. Devletin hakikî bir meşruiyet için yeni ve alışılmamış krizlere yaslanması icabediyordu. Böyle bir krizin patlak vermesi içinse uzun bir bekleyişe gerek kalmayacak sadece daha birçok hadiseye de gebe olan 1804 yılını beklemek gerekecekti.

Rumeli'ye yapılan idarî müdahale ve yürütülen askerî mücadelelerin kifâyetsizliği günden güne III. Selim'in canını sıkmaktaydı. 1802 senesine gelindiğinde, Rumeli valiliğini elinde bulundurmasının mahzurları gün yüzüne çıkan Tepedelenli Ali Paşa'nın yerine sırasıyla vüzeradan Vezir Vafi Mehmed Paşa (ö.) ve İşkodra Mutasarrıfı İbrahim Paşa getirilmişti. Ancak yeni valinin de dağlı eşkıyası sorununa karşı çözüm üret(e)mediği tez vakitte ortaya çıkmış ve Sultanın tevbihnâmesine muhatap olmaktan kurtulamamıştır.[69] Paşa'ya hitaben yazdığı hatt-ı hümâyununda kendisinin bilistiklâl Rumeli valiliğine tayininden muradının "*bu kadar vakittir Rumeli'yi harabeye veren eşkiyânın avn-i Hakk ile kahr u tedmiri*" olduğunu ve buna mukabil Paşa'nın vali ve serasker olmasına karşın me'mur olduğu maslahatı görmek yerine öyelece "*vilayetinde ikamet*" etmesine kızan Sultan, payitahtın çevresini saran eşkıyayı hatırlatarak "*civar-ı saltanatımda eşkiya takımı fukaraya hasarât etmek şan ve sadakatine düşer mi?*" diyerek

mahalde evsa' kışlak binasına mübaşeret olunarak, Edirne ve havalisinde tertibi musammem olan asâkiri dahi mârü'z-zikr kışlaya iskân ile ol mahalde dahi ta'lim-i ta'allüm-i asker mâddesine himmet-i şâhâne masrûf buyurularak, derdest-i tanzîm olduğu zâhirdir" şeklindeki iktibas için bkz. Kemal Beydilli, "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizam-ı Cedid'e Dair Risalesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13(İstanbul 1983-1987), s. 440.

[68] Ahmed Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, İÜNEK, nr. TY 4178, (cilt/kısım) II/II, s. 41). Levent Çiftliği'nin mümtaz mevkiini tebarüz ettiren "*kutb-ı asâkir-i Rumeli i'tibâr olunan Levend Çitfliği*" ifadesi hakkında bkz. Kemal Beydilli, "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizam-ı Cedid'e Dair Risalesi", *İÜEFTED*, 13(İstanbul 1983-1987), s. 439.

[69] Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Humayunları*, Türk Tarih Kurumu (TTK), 2. Baskı, Ankara 1999, s. 123-124.

Paşa'yı vazifesini îfâ ve icraya davet etmekteydi. Paşa'nın da bir takım mâlî mazeretler öne sürmesi Sultanı ikna etmemiş olacak ki mezkûr hatt-ı hümâyunundaki sözlerine "*Akçe gider demişsin, sen çık avn-i Hak ile iş gör de akçe giderse ser-i hümâyunum sağ olsun*" diyerek devam etmiş ve serzenişini dile getirmiştir.[70] Sultan III. Selim'i bu denli hissî ve sitemkâr konuşmaya iten tek husus valilerin iş bilmezliğinden yakınması değildi. Günden güne çığ gibi büyüyen bir dağlı eşkıyası güruhu vardı ve payitahtın emniyeti kaziyesi her gün daha da ciddiyet kesbediyordu. Bu konuda da İbrahim Paşa'ya ihtar ve ikazda bulunmaktan geri duramayan padişah "*şimdilik serian berülere gelüb… dağlu eşkıyasını bitirmekle*" Dersaâdet'i güvenceye almasını istiyordu. Zira tehlike yakındı ve Sultan, dağlu eşkiyası olarak iştihar eden bu gruplar hakkında "*bu hınzırlar İstanbul ovasına sarkmağı îtiyad eylediler*" diyerek durumun vahametini gözler önüne seriyordu. Rumeli Valisi İbrahim Paşa'nın meseleyi çözerken kendisine yardım etmesi için bu işlerden anlayan ehil bir beylerbeyi bulunmasını isteyen III. Selim, "*baharda Çorlu'ya bin kadar süvari ile bir rabıtalı Mîr-i mîran* elbette lâzımdır" diyerek Paşa'yı bu konuda istişarede bulunması için teşvik etmiş ve "*iktiza edenlerle söyleşüb şimdiden nasıl asker olmalı ve kim tayin olunmalı bi'l-mülâhaza tertib eyleyesin. Sen dahi mülâhaza edesin*" diyerek bu işin geciktirilmemesinin altını çizmiştir. Zira bu konuda gösterilecek tekâsülün telafisinin olmayacağı ortadaydı ve bu can sıkıcı durum Sultanın "*İstanbul ovası böyle boşken bütün eşkıyalar buralara gelür rezalet oluyor*" sözlerinde karşılık buluyordu.[71] Bahsi geçen mîr-i mîranın kim olacağı ile hangi şerait ve salâhiyetler dahilinde Rumeli'ye gönderileceği aşağıda bertafsil ifade olunacaktır.

Dağlı eşkıyası sorunu olanca gücüyle varlığını hissettiriyorken yüzyılın başlarında, tüm 19. yüzyıla yayılarak Osmanlı'nın siyasî rejiminden mâlî ve hukukî yapısına kadar bir çok sahadaki değişim ve dönüşüme tesir edecek yepyeni bir sorun daha gün yüzüne çıktı: *Ekalliyet ayaklanmaları*. Osmanlı iktidarına karşı vuku bulan ilk ve en uzun soluklu ayaklanma hareketi 1804 tarihinde patlak veren *Sırp İsyanı* idi. Dahilde Belgrad Dayılarının mezâlimi ile temellendirilen ve fakat haricî teşvik ve tahriklerin de tesiriyle doğmuş olan bu isyan, 1813 tarihli Bükreş Anlaşması'na kadar tam bir neticeye bağlanamayacak ve biteviye şiddetlenerek devam edecektir.[72] Üstelik bu ayaklanmalar

---

70 Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Humayunları*, s. 124.

71 Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Humayunları*, s. 124.

72 Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim'in Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, trc. Hür Güldü, Kapı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2008, s. 472. Burada Sırpların 1876 senesinde imzalanan Berlin Muahedesi ile istiklâline kavuştuklarını zikretmekle yetinecek ve yarım asrı aşan bu serencama, ele aldığımız devrin sınırlarını aşması hasebiye temas etmeyeceğiz.

sırasında Karadağlılar da Ruslarla işbirliği yapmak suretiyle Sırpları desteklemekten geri durmayacaktır.[73] İşte bu ve sair sebeplerin de etkisiyle Sırp isyanı başvurulan tüm tedbirlere rağmen dizginlenemeyen bir hâl almış ve adeta bir umumî ayaklanma (*gulüvv-i âmm*) mahiyeti kesbetmiştir. İşte bu isyan Osmanlı merkezî iktidarına Rumeli için öngörülen ajandayı tatbik sahasına koymak konusunda aradığı meşruiyeti sağlayan yeni bir meseleydi.

Rumeli Coğrafyasında Osmanlı merkezî idaresinin ve siyasî nüfuzunun aşınmasında rol oynayan bütün faktörleri sıraladığımızda, bunları yalnızca yukarıda zikredilen maddelerden ibaret görmek hata olur. Bütün bunlara bir de İhtilâl-i Kebirin (Fransız İhtilâli) 'nevzuhur' fikirlerini (Hürriyet, müsavat, uhuvvet, Cumhuriyet, adalet vs.)[74] millî ordusuna duyduğu îtimad-ı nefsten beslenerek olanca başına buyrukluğuyla ayağını bastığı her yerde yayma gayreti gösteren Fransızların, Dalmaçya ve Dubrovnik'i işgal ederek Adriyatik kıyılarına (Raguza) kadar yerleşmesi[75] de eklenmişti. Zâten Osmanlı'nın, Napolyon'a karşı kurulan ittifak sistemine[76] dahil olması Napolyon'u Rumeli'de askerî ve siyasî mânada daha faal olmaya iten hususlar arasındaydı. Üzerine bir de Rusya ile muhtemel bir harp ihtimalinin daimî bir tehlike olarak var olduğu gerçeği eklenince, başta asayişi temin etme gayesi sonrasındaysa tüm tehlikeleri bertaraf etmek ihtiyacına binaen Anadolu'daki Nizâm-ı Cedîd askerinin Rumeli'ye geçirilmesine karar verilmişti. Fakat Anadolu'daki talimli ordunun Rumeli'ye geçirilmesiyle tüm sorunların çözüleceğini beklemek yalnızca hayalperestlik olurdu. Zâten evvelce de Rumeli'ye defalarca '*namdâr vezirler*' ve güçlü ordular gönderilmiş ancak kalıcı bir sükûnet

---

73 S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim*, s. 472.

74 Burada izah edilmesi gereken bir nokta da şudur: Fransız İhtilâli ile tüm dünyada siyasî hayata sirayet eden ve günümüze kadar ehemmiyetini muhafaza edebilmeyi başarmış bu kavramları nevzuhur kılan husus onların ilk defa ihtilâl ile ortaya çıkmış olmaları değildir. Bu kavramların ekserisi belki de insanlık tarihi kadar geriye götürülebilir biz maziye sahiptir. Fakat ihtilâl bu kavramlara kendi rengini vermiş ve eskiden ayrışan bir değerler küresi/kümesi kılmıştır. Misalen hukukî ve siyasî eşitlik Antik Roma'da dahi mevcuttu. Ancak sadece hür Roma vatandaşları için cârî olan bu hak köleleri ve vatandaş sıfatını haiz olmayan kesimi ihata etmiyordu. Demokrasi ve cumhuriyet gibi kavramlar için de benzer bir durum söz konusudur. Burada bir istisna olarak zikre değer olan tek şey belki de İnsan Hakları Evrensel Beyannâmesi'nde karşılığını bulan doğuştan gelen haklar meselesidir. Tabii haklar olarak da tesmiye olunan bu haklar ise kadim dinî öğretilerde (on emir, yedi büyük günah, kısas vs.) alenî veya zımnî olarak mündemiç olması hasebiyle kendisinde ilahî bir mesned bulunan haklardır. Beyannâme ise bu mukaddes hakları kutsallığından sıyırarak (demistifikasyon) seküler bir uzlaşının nesnesi hâline getirmiştir.

75 S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim*, s. 472.

76 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s.114. 1798 tarihli ittifakın tecdidi mahiyetindeki bir muahede ile Osmanlı Rusya ile karşılıklı asker ve para yardımını esas alan ve dokuz sene ile mukayyet tedafüî bir ittifak tesis etmiştir (24 Eylül 1805-29 Cemaziyelahir 1221). Bu muahedeye göre Osmanlı Devleti, İngiltere ve sair Avrupa devletleriyle de elbirliği/işbirliği taahhüdünde bulunmuştur.

sağlamak mümkün olmamıştı. Bu hususun oldukça farkında olan Nizâm-ı Cedîd ricali ise muvakkat tedbir ve anlık çareleri bir kenara koyup uzun vadeli bir çözüm arayışının rasyonel karşılığı olarak bu coğrafyanın kendi muallem ordusunu teşkil etmesi ve burada kalıcı bir düzenli ordunun mevcudiyetinin garanti altına alınmasının icab ettiği düşüncesinde karar kılmış ve bu minvalde hareket etmeye soyunmuştur. Anlaşılacağı üzere mezkûr rical, bu maksada matuf olarak yukarıda bahsedilen haricî tehditleri de bahane ederek Nizâm-ı Cedîd'i Rumeli'de de tatbik etmeyi arzuluyordu.[77] Hakeza burada mevzilenecek asker-i muallem için *münasip mahallerde kışlalar bina eylemek* de vükelânın zihninde filizlenmeye başlamıştı.[78] Zira Rumeli'de düzeni sağlamanın başka bir yolu kalmamıştı ve yeniçeriler işlevsel bir askerî enstrüman olma vasfını kaybettiklerini 1787-1792 Avusturya-Rusya harbinde uğradıkları hezimetlerle açıkça ortaya koymuştu.[79] Üstelik piyade olma vasfını da muhafaza etmiyor, süvari gibi hareket ediyorlardı.[80]

---

[77] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856),* TTK, 9. Baskı (tıpkıbasım), Ankara 2011, V, s. 80; Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, TTK, 1. Baskı, Ankara 2011, V, s. 2805.

[78] Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 306.

[79] Sadarazam Koca Yusuf Paşa'nın (ö.1800) komutasındaki Osmanlı Ordusunun Maçin Sahrası'nda yaşadığı bozgunun üzerine tertip edilen harp meclisinde Yeniçerilerin savaşmamak arzularını dile getirişi hakkında Vâsıf Efendi'nin naklettiği bu satırlar oldukça calib-i dikkattir: "*Moskov seferi akîbinde dahi Koca Yusuf Paşa'nın def'a-i sânî sadâretinde cümle ocaklı zâbitânı ve Yeniçeri ağası sadr-ı müşarünileyhe gelip cevaplarında: "Bizler bu defa yüz yirmi binden mütecâviz ocaklar askeri var iken Moskov'un sekiz bin askeri tuna'yı beri tarafa geçti ve üzerimize gelip cümlemizi târümâr ve isbât-ı müddeâ-yı salâbet eyledi. Gâvurun böyle nizâmlı askerine böyle nizâmsız askerimizle mukavvemete kudretimiz yok. Hemân musâlâha edeceğiniz var ise edin. Mâdemki bizim askerimiz hîle-i harbiyye-i cedîdeyi bilmeyince böyle böyle kıyâmete kadar Nusret olamaz!" deyu ceffe'l-kalem cevap verdiler. Müşârünileyhe hayret gelip: "Bunu ben pâdişâh-ı âlem-penâha nice arz edebilirim?" deyince, "Bizler arz-ı mahzar yazarız!" deyüp, nefsü'l-emrde mahzar ettiler ki, kalemim ile olmuştur*". İktibasın tamamı için bkz. *Hulâsatü'l-Kelâm fî Reddi'l-Avâm,* haz. Abdullah Uçman, s. 142.

[80] III. Selim'in yeniçerilerin esasen piyade olduğu ve ocağın kadim kanununa aykırı olarak sefer esnasında atla hareket etmelerinin yanlış odluğuna dair hattı: "*Benim vezirim, yeniçeri dimek piyâde demektir, süvâri değildir. Kanun bu veçhile olduğu cümle zâbitân ve neferât kullarımın ma'lûmlarıdır. Selefde bu kadar kal'alar fethi ve yüz aklıkları kanûna ri'Âyet edüb, yeniçeri kullarımın piyâde olarak metrislerde düşmen kurşunlarında yaz ve kış demeyüp, sebât üzre kıyâm ve itâ'at ve inkıyad eylediklerinden idi. Bu sene-i mübârekede ancak ocaklarıma i'tibâr ile avn –i Hakk ile düşmenlerimizden ahz-i intikam almak niyyet-i hâlisesiyle kanûn-ı selefe ri'âyet eyledim ve cümle yeniçeri kullarım piyâde olarak sefere gelsünler deyü emr eyledim. Cümlesi piyâde gelirler ve kanûna ri'âyet ederiz deyü bu tarafda meşveretde cümle ocak ihtiyârları ta'ahhüd eyledi. Düşmenden ahz-ı intikam için karşıya mürûr olundu. Ekser yeniçeri kullarım süvârî geçtiklerini işidiyorum buna bir dürlü rızâ-yı hümâyûnum yoktur. Atlarını berü tarafa geçirüp, kanûn üzre cümlesi düşmen üzerine azîmet ve metrislerde sebât-ı kadem ederek düşmene bu veçhile hücum ve yürüyüşler etmek ve fadl-o cenâb-ı hayrü'n-nâsırîn ile ahz-ı intikama gayret ve hamiyeyt ve tekmîl-i ırz-ı ocakları olacak hareketde bulunmak ve zâbitân dahi işbu emr-i hümâyûnumun icrasına sa'y u dikkat eylemelerini cümleye ifâde eylemek içün ağa paşaya işbu emr-i pâdişâhânemi etfhîm ve kendü dahi nizamına sa'y u ihtimâm eylemesini ifâde eyleyesün Cenâb-ı Hakk sadâkat ile hizmet edenleri iki cihânda azîz eyleye, âmin. Yâ mu'în*" bkz. Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekayi*`, s. 61-62. III. Selim bir sonraki hattında aynı konuya tekrar değinmekte ve Sadrazama "*Yeniçeri Ocağını'nın süvâri düşmen üzerine azîmetleri egerçe men` olunmuşdı… Zîrâ yeniçerinin atı yanında olduğu gibi gözü ardındadır. Selef kanûnı, yeniçeri dimek piyâde dimekdir ve düşmene dahi galebe piyâde ile hücumdan zuhur eylediği ma'lûmdur… Arnavud Sekbânlarının ekseri süvâri etmiş hiç*

Yukarıda Rumeli Valisi İbrahim Paşa'nın yanına dağlı eşkıyasını te'dib etmesine müzaheret etmesi için bir mîr-i mîran tayin edileceğinden bahsedilmişti. Dağlı eşkıyası sorununa az evvel bahsedilen hususlar da ilave olunca bu tayin işi daha da ciddiyet kesbetmiş ve mîr-i mîran-ı kiramdan Kadı Abdurrahman Paşa bir isim olarak öne çıkmıştır. Kadı Paşa'nın öne çıkmasının sebebi her şeyden evvel kendini isbat etmiş olmasıydı. Esasen Kadı Abdurrahman Paşa Rumeli'ye Nizâm-ı Cedîd'i tatbik etmek için gönderiliyor olmasına binaen, bu me'muriyetinin yegâne sebep olarak öne çıkmasının doğuracağı mahzurların önünü almak icap ediyordu. Bu yüzden efkâr-ı umumiyeye Kadı Abdurrahman Paşa'nın Rumeli Valisi İbrahim Paşa'ya Sırp İsyanı'nını bastırma görevinde yardım edeceği ilân edildi. İlâna göre Paşa aynı zamanda dağlı eşkıyasına karşı yürütülecek takibatta da yer alacaktı ve bu maksatla Rumeli'ye geçecekti. Hakikatte ise Kadı Paşa Nizâm-ı Cedid askeriyle beraber Edirne'ye gelerek burada kalması ve ancak hîn-i hâcette İbrahim Paşa'ya müzaherette bulunması emrolunmuştu.[81] İlk başlarda Sırpların üzerine doğrudan bir müdahalede bulunması öngörülmüyordu. Hem zâhirdeki Sırp isyanına olan müdahale ile dağlı eşkıyasının takibi hususunda hem de siyasetin asıl ajandasında yer alan Nizâm-ı Cedid'in Rumeli'nde tatbiki gibi hususlar için Kadı Abdurrahman Paşa'nın tercih edilmiş olmasının nedenini daha iyi anlamak için, Paşa'ya bu tayinin yolunu açan hizmetlerinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

1.1.2. Kadı Abdurrahman Paşa

1795 Senesinde Alanya Sancakbeyi ve ertesi sene de Alanya'da İbradı âyanlığında bulunan Abdurrahman Efendi'ye ulemadan olan dedesi Seyyid Osman Efendi'ye nisbetle Osmanzâde de denilmektedir. Kayseri kadılığında bulunması sebebiyle Kadı ünvanına sahip olan Paşa daha sonrasında birçok makam ve pâyeye vâsıl olmuşsa da Kadı ünvanını muhafaza etmiştir. Sultan III. Selim'in Beyşehri ve Alanya Sancakları'nda da Nizâm-ı Cedîd'in teşkilini arzu etmesi üzerine 2 Ocak 1802'de Kadı Abdurrahman Efendi'yi Rumeli Beylerbeyi pâyesiyle birlikte Alanya Mutasarrıfı ilân etmiş, Bozkır Maden Eminliği ve Beyşehri Sancağı da uhdesine terkedilmiştir. Kadı Abdurrahman Efendi bu vezaifin yanı sıra Nizâm-ı Cedîd'in merkez üssü konumundaki Üsküdar ve Levend Çiftliği ocağı için nefer tahriri salâhiyetine münhasıran Başbuğ tayin olunmuştur.[82]

---

sekbân süvâri olur mu bu gayet nizamsızlığa delâlet eder… düşmen üzerine piyâde götürmeğe sa'y u ihtimâm edersün" demektedir bkz. a.g.e. s. 64.

[81] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten,* XXXV/138(Nisan 1971), s. 267 ve 270.

[82] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten,* XXXV/138(Nisan 1971), s. 249-253.

Kadı Abdurrahman Efendi icraatlarıyla Sultanın hüsn-i teveccühüne mazhar olmuş ve âdeta âtîdeki vazifesine bir temrin mahiyetinde olarak, bölgede Nizâm-ı Cedîd'i tatbik etmesi maksadıyla kendisine Karaman Valiliği tevdi edilmiştir (25 Ağustos 1803). Kadı Efendi'nin idaresi altındaki yerlere 30 Kasım'da Akşehir Sancağı da ilave edilmiştir. Üstelik aynı senenin Ekim ayında Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'dan (ö.) aldığı gizli bir mektupta Kendisinin Konya'ya gitmesinden sonra, Rumeli'ye bir vazifeyle gönderileceği ve şimdilik bu maslahatın gizli kalmaya devam etmesi zikrediliyordu.[83]

Kadı Paşa vazife yeri olan Konya'ya gitmeye kalktığında ise Konya Vak'ası olarak bilinen hadise vukubulmuştur. Kadı Abdurrahman Paşa'nın bölgeden nefer tahrir edeceğini haber alan muhaliflerin başında bulunan Konya âyanlarından Candaroğlu Ebubekir Ağa, muhitteki Yeniçerileri de muhalefet kadrosuna katmayı başarmış olup Paşa'yı şehre sokmamışlardır. Buradaki calib-i dikkat bir husus da Konya'daki Mevlevî şeyhi İsmail Çelebioğlu Mehmed Emin Çelebi'nin de bu muhalefet bloğunda yer almasıdır.[84] Candaroğlu'nun "*Abdurrahman Paşa'nın memuriyeti Konya'dan Üsküdar Ocağına asker tertibidir*" şeklinde bir nümayiş ile ahalinin bir kısmını yanına çekmeyi başarması üzerine durumdan haberdar olan Kadı Paşa, ahalinin korkmaması için maiyetindekileri mücavir köylere dağıtmış ve yalnız ikiyüz kadar âdemi ile Ramazan-ı Şerîfin ilk gecesi şehre girmiştir (14 Aralık 1803). Kadı Paşa, ilk iş olarak kadı, müfti ve mahallî eşrafı vilayet sarayında kabul ederek onları hüsn-i mücamelede bulunacağına ikna etmeye çalışmıştır. Suretâ hüsn-i kabul gösteren hâzırun buradan ayrılmıştır. Fakat muhalifler mücavir köylere yolladığı adamlar vasıtasıyla Kadı Paşa'nın bu köylere dağıttığı neferlerin kimini soymaya kimini de öldürmeye kalkmış, bilahare vilayet sarayına taarruzda bulunmaları üzerine iki taraf arasında çatışma çıkmıştır. 44 saatlik çetin bir müsademeden sonra buradaki az buçuk kuvvetiyle mukavvemette bulunmanın fayda vermeyeceğini anlayan paşa şehre hemcivar olan Cihanbeyli/Hoca Cihan köyüne ricat etmiştir. Bunun üzerine Paşa'nın Konya'ya gelirken yanında getirdiği eşyaları da muhalifler tarafından yağmalanmıştır. Bu hadise münasebetiyle Konya Kadısı, Müftüsü, uleması, Yeniçeri Serdarı ve memleketin bilcümle ocak zâbitanı ile âyanına gönderilen

---

[83] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten,* XXXV/138(Nisan 1971), s. 254.

[84] Îrâd-ı Cedîd hazinesine gelir temin etmek maksadıyla Mevlevîlik tarikatinin merkezi olan Konya'da çelebilerin büyük bir yekûn teşkil eden mukataaarına el konulması bu muhalefeti teşvik etmiştir. Her ne kadar İstanbul'daki YeniKapı Mevlevihânesi ile Galata Mevlevihânesi şeyhleri Şeyh Galib ve Ali Nutkî Dede, III. selim ve Nizâm-ı Cedîd'i destekliyorsa da bu durum Konya'daki muhalefeti durdurmaya yetmemiştir bkz. Süheyla Yenidünya Gürgen, *Devletin Kahyası Sultanın Efendisi: Mehmed Said Hâlet Efendi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2018, s. 153.

iki kıta fermanda Kadı Paşa'nın katiyen şehre kabul edilmesi emredilmiştir. Bu hadiseye cesaret edenler içinse icab eden muamelenin katledilmeleri olmasına rağmen kan dökülmemesi için, Kadı Paşa'nın yağmalanan emvâl ü eşyasının iade edilmesi şartıyla cezalarının affedileceği buyrulmuştur (Ocak-Şubat 1804).[85] Mevlevî Şeyhi hakkındaki hüküm ise Konya'yı terk ederek Afyonkarahisar veya Kütahya'ya gitmesiydi. Bu konuda bizzat Sadrazamın gönderdiği mektuba mukabil Çelebi Efendi itizar eyleyerek Konya'da kalmaya devam etmiştir. Zâten asiler de meşruiyet kaygısı sebebiyle olacak ki kendisini bir tarafa bırakmamıştır. Bunun üzerine Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, Mevlevî şeyhinin Kıbrıs'a nefyedilmesini Padişaha arzetmiş, Sultan bu arizaya cevaben kaleme aldığı hatt-ı hümâyununda "*...Çelebi Efendi bu defa dahi nefyolunmayıb Şeyhülislâm Efendi tarafından pend ü nasihat yazılsın. Bu kere yine ısga eylemezse sonra sülâle-i Mevlânadan değil eşkıya muamelesi olunur bilsün*" diyerek Çelebi Efendi'yi afv u tenbih eylemiştir.[86]

Bir yandan bunlar yaşanırken bir yanda da asıl maslahat gecikiyordu. Zira Kadı Paşa Konya'da Nizâm-ı Cedîd'in öngördüğü askerî teşkilatı ivedilikle kuracak ve bilahare kendisine evvelce tebliğ edilen Rumeli'deki vazifesine başlayacaktı. Vuku'bulan Konya Hadisesi ise işleri on bir ay geciktirmişti. Bunun üzerine Kadı Paşa, Bozok Mutasarrıfı Çaparoğlu Süleyman Bey'in iki bin süvari ile birlikte maiyetine verilmesini muhtevi bir tahrirat kaleme aldı (10 Mart 1804). Sultan Selim'in "*iktizâ eden me'murlar tayin ve her veçhile te'kid olunsun*" diyerek Kadı Paşa'ya istediğini vermesi üzerine muhalifler, Konya havalisindeki sancaklar ile Çaparoğlu gibi cebbar bir kişinin üzerlerine geleceğini anlayınca geri adım atmıştır. Böylece Kadı Paşa valilik makamına tayininin üzerinden tamı tamına sekiz ay ve Konya'ya gelerek maruz kaldığı mühim bir muhalefet sebebiyle ric'at etmesinin üzerinden ise dört ay sonra şehre suhuletle duhûl edebilmiştir (Nisan 1804). Abdurrahman Paşa şehirde ilk iş olarak kaçmaya muvaffak olamayan muhalefetin elebaşlarından bir kaçını idam etmiş ve şehirde umumî af ilân etmiştir. Bunun ardından asıl vazifesi olan Nizâm-ı Cedid teşkilatını te'sis ile alakadar olmuştur.[87]

Anadolu'da bunlar olurken devletin merkezinde Rumeli için düşünülen adımlar da birer birer atılmaya başlanıyordu. 1804 yılının şubat ayına gelindiğinde Londra Sefiri

[85] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 255-256.
[86] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 258-259.
[87] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 257-260.

İsmail Ferruh Efendi'nin Rumeli Beylerbeyliği'nde Defterdâr mevkiine tayin olunması ve payitahttaki ordunun aşırı bir şekilde silahlandırılmaya başlanması ile Edirne, Filibe ve Sofya'ya irsal olunmak üzere 160.000 ton zahirenin hazırlanıp peyderpey intikal edilmeye başlanması devletin yeni bir seferin hazırlığı içerisinde olduğu izlenimini doğurmuştu.[88] Nizâm-ı Cedîd'in bölgede gayr-ı resmî olarak tatbiki anlamına gelen ve devasa bir hazırlık olduğu kimsenin gözünden kaçmayan bu hususla alakalı Bâbıâlî, efkâr-ı umumiyeyi teskine medar bir açıklamada bulunarak bütün bu hazırlıkların "*…dağlıların kökünün kazınması ve Rumeli'de ebedî huzurun sağlanması.*" İçin olduğunu bildirmiştir.[89] Tâlimli Asker Nâzırı Hacı İbrahim Efendi bir yandan emri altındaki ordusunu yeni imâl edilen esliha ile teçhiz ediyor bir yandan da Tirsiniklizâde İsmail Ağa (ö. 1806) ile kurduğu ilişki vasıtasıyla Rumeli'de asayişi temin etmeye gayret ediyordu (Temmuz 1804).[90] Dersaâdet ve Tirsinikli'nin riyasetindeki sair Rumeli âyanlarının müşterek harekât tertibâtına göre Tirsinikli maiyetindeki paralı askerlerle, Malkara'yı işgal eden dağlı eşkıyasının Rumeli'deki dağlara sığınmalarını engelleyecek, merkezden gönderilen birliklerse İstanbul ile Edirne arasındaki mıntıkayı eşkıyadan arındıracaktı.[91] Bu plan doğrultusunda Mîr-imîrân-ı kiramdan Karaman Beylerbeyi Abdurrahman Paşa'ya *eşkıya güruhunu* sindirmesi bâbında *irade-i katı'a* buyurulmuştu.

Kadı Abdurrahman Paşa muallem Asakir-i Şâhâne Başbuğu ünvanıyla Çatalca'ya kadar sarkmış olan eşkıyanın üzerine me'mur edilmiştir. Bunun üzerine Kadı Paşa, yerine niyabeten bir mütesellim bırakarak Üsküdar'a gelmiştir (10 Rebiülevvel 1219-19 Haziran 1804). Burada altı gün kaldıktan sonra maiyetindeki Nizâm-ı Cedid kuvvetleriyle Davutpaşa Sahra'sına kondu. Burada ordusuyla birlikte 1 Temmuz'a kadar kaldı. Sonrasında Küçükçekmece'ye de uğrayarak Çorlu'ya vâsıl olup buradaki muallem neferleri de maiyetine katmıştır (5 Temmuz 1804).[92] Kadı Paşa daha sonra eşkıyanın tahdişat yaptığı Malkara'ya ilerlemiş (19 Rebiülahir 1219- 28 Temmuz 1804) ve birkaç yüz telefât veren eşkıyalar mukavvemete son verip kaçmışlardır.[93] Verilen askerî

---

88 Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu,* s. 37.

89 Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 37: Yapılan hazırlıklar o derece göze çarpmaktaydı ki, Reisülküttab Raif Efendi Payitahttaki Habsburg elçisini harekât konusunda tenvir etmek mecburiyetinde kalmıştı (25 Şubat 1804).

90 Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi,* I, s. 66-68; Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu,* s. 37-38.

91 Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi,* I, s. 66-68; Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu,* s. 38.

92 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten,* XXXV/138(Nisan 1971), s. 262.

93 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten,* XXXV/138(Nisan 1971), s. 263.

mücadele ile *dağlu tâgileri* öylesine kayıp vermişti ki uğradıkları takibattan kurtulmak için *eşkıyay-ı merkume kemâl-i acz ü ıztırablarından mürde ve mecruhlarını ihrak bi'n-nâr* eylemek zorunda kalmıştı.[94] Ancak bölgede geçirilen zamanın uzaması zahirenin azalması demek olacağı ve *zehairin fıkdanı sebeb-i ıztırab-ı asker olacağını* göz önünde bulundurarak Malkara'dan hareketle Tekfurdağı'na yakın bir mahalle hareket olundu.[95] Firarîleri ise Rumeli Valisi İbrahim Paşa takib etmeye kalkmışsa da Tirsinikli'nin idarî mıntıkasında yer alan Tırnova'ya rıhlet etmeye muvaffak olmuşlardır. İbrahim Paşa bu noktada Tirsinikli gibi nüfuz sahibi bir âyanın taht-ı idaresinde olan mahalde yürüteceği te'dib hareketinin doğuracağı mahzurları göz önünde bulundurarak vaziyeti hükümete ibraz eylemiş ve hükümet bu eşkıyanın te'dibine o bölgenin âyanı olması hasebiyle Tirsiniklizâde İsmail Ağa'yı me'mur etmiştir.[96]

Kadı Abdurrahman Paşa, kendisine tevdi edilen me'muriyeti bihakkın îfâ eylemiş olması hasebiyle şimdilik vazifesini itmam etmiş addedilerek, firarî eşkıyanın takibine gönderilmeyip geri çağrılmıştır. Paşa, avdeti sırasında aldığı emre muvafakaten maiyeti arasında bulunan Nizâm-ı Cedid birliklerinin süvarilerini Çorlu'da, piyadelerini ise Tekirdağı'nda bırakmıştır. Sultan III. Selim, Asker-i Muallem Başbuğu Kadı Abdurrahman Paşa'nın icraatini kemâl-i memnuniyet ile karşılamış olduğunun bir nişânesi olarak Kadı Paşa vazife yeri olan Karaman'a dönerken Üsküdar'a uğradığı esnada Karaman valiliğini uhdesinde bırakmak sûretiyle vezaret tevcihinde bulunmuştur.[97] Vukubulan *Rumeli ihtlâli* sırasında *dağlu eşirrası ile cebâbire ve eşkıyâ*ya karşı sergilediği başarı sebebiyle Rumeli Valisi İbrahim Paşa ise teşfirat-ı seniyye ile taltif

---

94 Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 66-68. Bu hadise hakkında "*...Eşkıyâ ise bir karyede mahfuz ve asker-i cedîd dizlerine kadar çamur ve su içinde iken eşkıyanın nısfı derecesini olmuş armut gibi döküp harâb ve canı cehenneme gönderip bâkîlerini cebren ve kahren koparıp kaçırdılar. Ve âhir bir karyeye soktular ve vakt-i kalîlde eşkıyadan helâk ettikleri dört yüz kadar lâşe-i murdarlarının yanmışlarını buldular. Eşkıyâdan alınan dillerden (düşmanın durumundan haberdar olmak için alınan esirlere verilen isim) menkuldür ki, eşkıyâ birbirlerine çağrışıp, "Abe babam oğlu, bu Nizâm-ı Cedîd ateşi işittiğimiz gibi değilmiş. Tartıldık işte,bizden altı okka ziyâde geldiler!" deyu birbirlerine çağrışıp mikdârlarını bildiler. Âkıbetü'l-emrde hiçbir taraftan yüz çevirmeyen kâfirler gece ile dağlara tırmanıp firâr eylediler ki, bu dahi âmmenin ma'lûmu olmuştur.*" şeklindeki rivayet için bkz. *Hulâsatü'l-Kelâm fî Reddi'l-Avâm,* Haz. Abdullah Uçman, İstanbul 2017, s. 148.

95 Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 66-68.

96 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 263.

97 "*Benim vezirim. Tâlimli askerler gelmiş gördüm Üsküdar'a geçiyorlar. Abdurrahman Paşa'ya rütbe-i vezaret ihsan-ı hümâyunum olmuştur. Üç tuğ veresin. Anadolu'ya vezir geçib me'mur olduğu asker tanzimine gemiyetlü mübaşeret eylesin. Ve Halk içinde şanlu ve nüfüzlu olsun. Lâkin hizmete me'mur olmağla câize ve avâid-i nısf alınsın. Ve Karaman Mansıbı yine üzerinde olsun. Şu asker hususuna ikdam ve gayret eylesin tenbih edesin.*" şeklindeki Sultan III. Selim'e ait hatt-ı hümâyun için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrakları (TS.MA.E), 785/49, 27 C 1219 (03.10.1804); Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 88.

kılındı.[98] Aynı senenin Şevval ayında devletin mu'tad tevcihat ayı olması hasebiyle Konya ve Akşehir sancakları *mâlikâne* olarak Kadı Paşa'ya verilmiştir. Padişahın Kadı Paşa'ya olan in'am ve ihsan-ı hümâyunu bunlarla da sınırlı kalmadı. Kadı Paşa'ya hepsi mütesellimler eliyle idare edilmek üzere Beyşehri, Kayseri ve Niğde sancakları da tevdi edildi.[99] Böylece Anadolu coğrafyasının idarî, ziraî, demografik ve stratejik olarak oldukça mühim bir yekûnuna tekabül eden büyük bir bölge Kadı Paşa'nın yed-i tasarrufuna verilmiş oluyordu. Bu durum hem Sultan Selim'in Kadı Paşa'ya olan hüsn-i îtimadını gösteriyor hem de Kadı Paşa'yı Anadolu'da Nizâm-ı Cedid'in en mühim sîmâsı hâline getiriyordu. Bu durum Kadı Paşa'yı ilerideki daha büyük ve stratejik memuriyetler için hazırlayan *devlet aklının*, planlarının bir parçası olarak Paşa'yı madden teçhiz etmesi olarak okunabilir.

Kadı Paşa'ya Konya'ya döndükten sonra kendisine tevcih edilen mahallerden süvari olarak yetişmesi için bin kadar genç bulması istendi. Bu gençler Üsküdar Ocağı'ndan irsal olunacak muallimler tarafından Nizâm-ı Cedîd tâlimince yetiştirilecek ve bilumum masrafları Kadı Paşa tarafından karşılanacaktı.[100] Fakat Kadı Paşa'nın Anadolu'da icra ettiği tüm vazifeler çok mühim olmakla beraber esas gâye Paşa'nın bu vazifeyi Rumeli'de taçlandırmasıydı. Zira devletin içinde bulunduğu asıl mehleke burasıydı ve Kadı Paşa Konya'da olduğu sırada Tepedelenli Ali Paşa (ö. 1822), oğlu Muhtar Paşa vasıtasıyla Mora'da kargaşaya sebep olan ücretli asker çetelerini dizginlemekteydi. Sıkı yürütülen bu müşterek harekâtlar yılsonuna doğru meyvesini vermiş ve dönemin namlı eşkıya çetesi lideri Kara Feyzi Edirne'den kaçmak mecburiyetinde kalmış, Yılıkoğlu Süleyman'a (ö.) bağlı çeteler ise düzen altına alınmıştı.[101]

Rumeli'deki nisbî düzelme maalesef kalıcı olmadı. Zira Rumeli'deki *şûriş ü ihtilâl, âyan denen mütegallibenin da'vây-ı teferrüd ve istibdâd mülahazalarına mebnî* bir durum olduğu düşünülürse bu durumun böyle olmasının kaçınılmaz olduğu görülür. Zira âyanlar *zâhiren devlete izhâr-ı rûy-ı inkıyâd ve bâtınen dağlu eşkıyasıyla rabt-ı peybend-i mîsâk-ı ittifâk eylediği* ortadaydı.[102] Öyle ki Edine'den firar eden Kara

[98] Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 89.
[99] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 263-264.
[100] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 264.
[101] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 38.
[102] Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 77-78;

Feyzi'nin maiyetindekileri cem eden Burgazlı Kadri Ağa henüz 1805'in Şubatında İstanbul'a saldırmıştı. Bine yakın paralı askeriyle Çorlu ve Silivri'yi yağmalayan Burgazlı Kadri Ağa sorununu çözmek için ağır silahlarla mücehhez merkezî ordunun Davut Paşa Sahrası'na intikal ettirilmesi, geçen sene temizlenen İstanbul ile Edirne hattının tekrar muharebe meydanına döneceğini haber veriyordu.[103] Firarî Kara Feyzi de Burgazlı Kadri Ağa ile buluşmak için Niş'ten harekete geçmişti. İstanbul ile Edirne arasındaki muhaberenin dahi tamamen ınkıtaa uğramasına sebep olan bu gerginlik ancak bâbıâlînin Rumeli âyanıyla uzlaşması sayesinde son buldu (Mart 1806). Yine bu dönemde kapısındaki 10.000-12.000 kişilik ordusuyla tenkil hareketinde bulunan Sirozî İsmail Bey[104], asayişi temin ettiği mahalde mukim gayrımüslimlerin silahlarını toplatmıştır. Bu durum Nizâm-ı Cedîd ricalinin, Sırp İsyanı'na benzer bir kıyamdan şüphelendiğine delalet etmektedir.[105]

[103] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 38.
[104] Başta Sirozî İsmail Bey olmak üzere Sirozî hanedanı hakkındaki mufassal malumat için bkz. Muharrem Varol, *Beş Nesil Beş Devir Sirozîler, Âyânlıktan İlmiyeye Bir Hânedânlığın Öyküsü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.
[105] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 39.

1.1.3. Nizâm-ı Cedîd ve Rumeli

1805 ve 1806 senesindeki tüm bu gelişmeler, nisbeten merkezin lehine bir ortamın doğmasını sağlamıştı. Bu durumu, ücretli asker çeteleri sorununu tümüyle bertaraf etmek için bir fırsat olarak gören Bâbıâlî Nizâm-ı Cedîd'in bölgede uygulanmasına karar verdi. Rumeli'yi karadan ve denizden muhasara etmek emelinde olan saray idaresi donanmaya asker bulmakta zorlanıyordu. Zira donanmanın en fazla *levend* istihdamı sağladığı askerî işçi pazarı (*military labour market*) konumunda olan yer Adalar'dı. Ancak burada bulunan reaya, ordudaki neferlerin ücretlerinin ödenmemesi sebebiyle ecnebi bandıralı gemilerin tayfası olmayı tercih ediyordu. Bahriyede vaziyet bu hâlde olmasına rağmen berrî kuvvetlerde tam aksine bolluk yaşanmaktaydı. Nisan başından itibaren Anadolu'dan gelen birlikler boğazdan geçmeye başlamış, yine 12 Nisan 1806'da Üsküdar ve Levent Çiftliği'ndeki muallem ordu, topçu ve süvarileri de dahil olmak üzere Rumeli'ye doğru hareket etmişti.[106] Dersaâdette boşalan neferlerin yerini ise birazdan teferruatıyla bahsedileceği üzere Kadı Abdurrahman Paşa'nın maiyetindeki Cedid neferler dolduracaktı.

Rumeli için planlanan müdahale gün geçtikçe ehemmiyetini arttırıyor ve hazırlıklara her gün bir yenisi daha ekleniyordu. Ancak bu müdahaleyi aciliyet raddesine ulaştıran bir husus daha vardı: Rumeli âyanlarının bitmek tükenmek bilmeyen hırsları ve sergilemekten içtinap eylemedikleri tuğyanları. Bu ise Nizâm-ı Cedîd'in Rumeli'ye teşmilini bir tercih olmaktan çıkartarak zaruret hâline getirmişti.[107] Zira Yanyalı Ali Paşa, Pazvandoğlu Osman Paşa (ö. 1807) ve Tirsiniklioğlu İsmail Ağa gibi isimler Osmanlı Rumelisini teşkil eden Arnavutluk, Yunanistan, Makedonya, Bulgaristan ve Trakya gibi mahallerde sahip oldukları nüfuz alanlarını iyiden iyiye ve merkezin aleyhine olarak genişletmişlerdi.[108] Bu tedricî gelişme öyle bir merhaleye vasıl oldu ki 1805 senesine gelindiğinde Rusçuk Âyanı Tirsiniklizâde İsmail Ağa, Bulgaristan'ın doğusunu ve Trakya'yı da içine alacak büyüklükte bir iktidarın temelini atmış-sağlamlaştırmıştı.

---

106 Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 39.

107 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 114. Âyanlar Hakkında "*Rumeli'nin doğu ve orta mıntıkalariyle kuzey ve güney kısımları, Trakya ve Makedonya taraflarında da âyan ve nâzır isimleriyle mütegallibeler bulunuyordu. Bunlar kendi mıntıkalarında mütesellim ve Voyvoda olarak bulunmakta idiler. Bunlardan mütesellim olanlar kendi vali ve sancak mutasarrıflarını vilâyet merkezine kabul etmeyerek onların namına iş görüyorlar ve onlara eyalet hasılatından maaşlarına mukabil pek az şey gönderiyorlardı… âyanların ellerindeki yerler mülkî teşkilât mûcebince hükûmet tevcihatında kime verilmişse âyan olan şahıs oraya tayin edilen vali veya mutasarrıfın mütesellimi yani vekili olmakla beraber o vezir ve beylerbeyini kendi mıntıkasına sokmayarak ona muayyen dirliğinden para gönderirdi.*" Şeklinde bir değerlendirme için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 266-267.

108 S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 472.

Hâliyle kendisi hem konum olarak hem de sahip olduğu askerî ve mâlî gücüyle Edirne ile payitahtı tehdit edecek bir mevkie yükselmişti. Tirsiniklizâde'nin bu emellerine ulaşması ve oldukça süratli bir şekilde palazlanmasının altında yatan sebep elbette idaresi tahtındaki memâliki sırf ceberrutî bir tarzda çekip çevirmesinden ibaret değildi. Başta Sırp isyanının en mühim liderleri arasında yer alan Pazvandoğlu Osman Paşa olmak üzere Padişahtan yüz çeviren diğer âyanlara karşı devletin otoritesini muhafaza etmek kisvesine bürünerek verdiği mücadeleler esnasında payitahtın tevdi ettiği meşruiyet ve sağladığı imtiyazların şemsiyesine sığınarak bu noktaya ulaşmıştı. Tirsinikli, merkezî iktidarın lehine ve hizmetinde olarak yürüttüğü bu mücadele süresince kendi konumunu sarsmamak adına Devletin dahilî meselelerine müdahil olmaktan geri durmuş ve nazik bir mesele olan Nizâm-ı Cedîd ıslahatlarının lehinde veya aleyhinde bir tavır sergilemekten de şuurlu olarak uzak durmaya özen göstermiştir. Bu müstenkifâne tavrı III. Selim'in Edirne'de de Nizâm-ı Cedîd'i te'sis etmeye karar verdiği ve bu maksatla burada teşkil edilecek talimli orduya gereken asker ihtiyacını karşılamak üzere tıpkı Anadolu'da olduğu gibi tüm Balkanlardan asker yazılması (nefer tahriri) emrini verdiği ana dek kararlılıkla devam etmiştir.[109]

Nefer tahriri kararının Tirsinikli'nin tavr-ı siyasetinde niçin ve nasıl bir değişime yol açtığını anlayabilmek için kesinlikle dikkatlerden kaçırılmaması gereken bir noktaya temas etmek iktiza eder: Devletin Nizâm-ı Cedîd'i ihdas ederken besleneceği asker kaynağı tıpkı evvelce savaş zamanlarında ihtiyaç duyduğu geçici asker ihtiyacını karşılamak için ücretini mâhiye usulüyle ödemek suretiyle ordusuna kattığı bölge ahalisi ve *devlet kulluğunu kabul etmiş* sekban askeriydi.[110] Fakat bu paralı asker taifesi Rumeli âyanlarının da kapısında beslediği ve ihtiyaç duyduğu asker ihtiyacını karşıladıkları menba' olduğundan, devletin Rumeli memleketlerinden asker toplamaya kalkması âyanlar ile devlet arasında yeni bir rekabet ve sürtüşmeye de kapı aralamaktaydı. Belki de devlet tarafından bu sebebe istinaden zikredilen nefer potansiyelinin başka unsurlarca tüketilmesinin önüne geçmek adına sekbanlara savaş sonrası tımar, zeamet ya da esame tevcihi yapılacağına dair tutulmayan birçok söz verilmiştir.[111] Nitekim unutulmamalıdır ki bir paşanın vefatı ya da azliyle kapısındaki neferlerin serkeşliğe başlaması arasında

[109] S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 473.
[110] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 40.
[111] Fatih, Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 36, dipnot 80. Devletin bu tutumunun esas gayesi söz konusu kesimleri harp esnasında ihtiyaç duyduğu acil asker ihtiyacını karşılamak için ücretli asker olmaya teşvik etmekti.

oldukça sıkı bir irtibat bulunmaktaydı.[112] Üstelik devletin böyle durumlarda paralı asker çetelerinin yol açtığı huzursuzluğu izale ederek bölgede kaybolan asayişi yeniden tesis etmek için yine âyanların askerî gücünden yararlanması, vaziyeti keşmekeş bir hâle getirmekteydi. Bu kabilden olarak, 1804 senesinde Tepedelenli Ali Paşa'nın oğlu Muhtar Paşa vasıtasıyla Mora'daki ücretli asker çeteleri kontrol altına alındığından bahsedilmişti. Fakat bir bölgede huzurun sağlayıcısı olan âyanların sivrilmesinin ne gibi neticeleri tevlid edebileceği bu misalde açıkça görülmüş ve Tepedelenli câlib-i dikkat bir şekilde bu çeteleri kontrol altına alındıktan sonra 6000 kişilik bir paralı asker çetesi grubunu kendi kapısına dahil etmiştir (Mart 1806).[113] Yanya Sultanı'nın[114] bu tavr-ı hareketinin yeni bir durum olmadığı aksine bir süredir izlediği strateji dahilinde attığı adımlardan olduğu görülmektedir. Nitekim Fransa'dan oldukça yüklü miktarda silah ve mühimmat ithal etmesi bunun açık bir nişanesi olup bu hamlenin ardından payitahtta dahi Paşanın istiklâle bir nebze daha yaklaştığı şeklinde yorumlar yapılmıştı. Bu gibi yorumların dillendirilmesinin bir sebebi de Paşa'nın nüfuzundaki Mora Âdası'nın, hem merkezin hem de dağlılara karşı verdiği mücadelede merkeze yardım eden Tirsinikli gibi sair âyan kuvvetlerinin tazyiki arasında sıkışan ücretli asker çetelerinin iltica edebileceği emin bir liman vazifesi görüyor olmasıydı.[115] İşte nefer tahriri meselesi sadece Tepedelenli'nin değil diğer tüm Rumeli âyanlarının ve hâliyle Tirsinikli'nin de asker ihtiyacını karşıladığı kaynakların kuruması anlamına geliyor ve bu tehdit onları Nizâm-ı Cedîd'i engellemek veya en azından ona müzahir olmamak gibi davranışlara itiyordu.

III. Selim, süregelen Sırp isyanı'nın ve garpta Memleketeyn olarak da adlandırılan Eflak ve Boğdan prenslikleri ile şarkta yer alan Gürcistan gibi mahallerde Rusya'nın tahrik edici diplomatik ve istihbarî hareketlerinin tertiplenecek bir meşveret meclisinde ele alınmasını istemiş, herkesin kendi görüşlerini beyan eden birer lahiya kaleme alarak meclise sunmasını emretmiştir. Sunulan layihalar ve çare arayışları içerisinde Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi'nin (ö. 1807) Nizâm-ı Cedîd'in Rumeli coğrafyasında da tatbik edilmek suretiyle teşmilini öngören teklifi uygun bulundu.[116] Mecliste yapılan müzakerelerde bu netameli vazife için, Anadolu'da Nizâm-ı Cedîd'in te'sisi ve

[112] Fatih, Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu,* s. 35.
[113] Fatih, Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu,* s. 38.
[114] Tepedelenli Ali Paşa'dan Yanya Sultanı olarak da bahsedilmekteydi. Bu unvan onun bölgede ne denli güçlü bir otorite teşkil ettiğini göstermektedir.
[115] Fatih, Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu,* s. 38.
[116] Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* Matbaa-i Osmaniye, Tertib-i Cedid, İstanbul 1309, VIII, s. 61; Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası (III. Selim Hayatı ve Islahatları),* Fecr Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2003, s. 100.

takviyesinde üstlendiği mühim vazifeyle temayüz eden Karaman Valisi Kadı Abdurrahman Paşa'nın en uygun kişi olduğu kanaati hâsıl oldu. [117] Bu plana göre Karaman Valisi Kadı Abdurrahman Paşa kırk-elli bin kişilik neferle Edirne'ye geçecek ve Nizâm-ı Cedîd'in tatbikine evvela Edirne ve havalisinde başlanacak ve bu esnada mümkün mertebe bölge âyanlarının nüfuzu kontrol altına alınacaktı. Bu sayede hem son zamanlardaki saldırgan tavırlarıyla ve dizginlenemez diplomatik talepleriyle Balkanlar üzerindeki emellerini çekinmeksizin izhar eden Rusya'nın muhtemel bir istila teşebbüsüne karşı aleni bir gözdağı verilecek hem de Kadı Abdurrahman Paşa'nın, Sırp isyanını bastırmak için vazifelendirilen Rumeli Valisi İbrahim Paşa'ya müzaherette bulunabilmesi mümkün kılınacaktı.[118] Esasen muhalefetin önünü almak ve âyanları korkutmamak adına Kadı Paşa'nın, âsî Sırpları tepelemekle vazifelendirilen İbrahim Paşa'ya yardım etmek için Rumeli'ye geçeceği ilân edilmiş ve Paşa'ya da Edirne'de bulanarak ancak hîn-i hâcette İbrahim Paşa'ya muavenette bulunması emredilmiştir.[119] Kadı Paşa'dan beklenen bir diğer vazife de Vidin'deki Pazvandoğlu, Rusçuk'taki Tirsiniklioğlu İsmail Ağa ve Edirne'deki Dağdevirenoğlu Mehmed Ağa gibi asi âyanları yola getirmekti.[120] Bu planın hayata geçirilmesiyle birlikte bulundukları bölgede asayişi te'min etme adı altında Edirne'yi yakıp yıkan Bostancılar da Kadı Paşa'nın eliyle hizaya getirilecekti.[121] Edirne Bostancıları ile Rumeli âyanı arasındaki sıkı irtibatın en az Nizâm-ı Cedîd hareketinin ortaya çıktığı tarihe kadar eskiye dayandığı devlet tarafından bilinen ve takip edilerek kayda alınan bir hususdu. Bu minvaldeki kayıtlardan birinde hem bu âyan-Bostancı birlikteliğine işaret edilmiş hem de birçok âyanın tavr-ı siyaseti hakkında malumâta yer verilmişti. Misalen Sirozlu İsmail için daha o tarihlerde dahi (h.1210) "*bu dahi yirmi seneden berü yok olacak mel'unlardandır*" şeklinde bir kanaat besleniyordu.[122] Hatta bu plan dâhilinde Bostancıbaşı mazullerinden olan ve Kapıcıbaşılardan bulunan Gümüşhane Emini Ahmed Ağa İstanbul'a getirtilmiş ve Yeni Edirne Bostancıbaşı olarak tayin edilerek vazife mahalline irsal olunmuştur (Rebiülevvel 1221- Mayıs 1806).[123]

---

[117] E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 80.

[118] Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası*, s. 100.

[119] Meşveret meclisinde "*İbrahim Nesim Efendi'nin mütaleasında Rumeli valisine yardım için muallim asker başbuğu Abdurrahman Paşa'nın külliyetli nizam- ı cedid askeriyle Rumeli'ye geçirilmesini, Edirne veya Sofya'da bulunarak Rusların taarruzları halinde elde hazır bir kuvvet bulunabileceğini yazmış olduğundan Sultan selim bu mütaleayı muvafık görmüştü.*" şeklindeki değerlendirme için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 270.

[120] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 114.

[121] S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 474.

[122] BOA, TS.MA.E, 784/27.

[123] Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 302; 61.

Hükümet tarafından Bostancılar hakkında "…bunların neferatı bine iblağ ve nizamları işe yarayacak bir kalıb-ı müstahsene ifrağ olunmak üzere Ahmed Ağa'ya talimât verilmiş idi ki maksad-ı hafî Edirne'de dahi Bostanî nâmıyla bir orta asakir-i mualleme tertibi idi."[124]

İşbu hedef ve maksatlar doğrultusunda Kadı Abdurrahman Paşa emrindeki muallem nefer ve maiyetindekiler ile İstanbul'a davet edildi (Safer 1221- Nisan 1806). Bunun üzerine Rumeli Beylerbeyi pâyesine sahip olan oğlu Abdullah Hulusî Paşa'yı kendi yerine mütesellim olarak bırakmak sûretiyle davete icabeten Konya'dan ayrıldı.[125] Paşa *serasker* tayin edilerek zâhirde, şiddetlenen Sırp isyanının tenkili ve fakat hakikatte Nizâm-ı Cedîd'in Rumeli'de teşkil ve te'sisi vazifesiyle, *Rumeli'nin* iğtişaşı gailesini bertaraf etmek ve Rusya'nın Memâlik-i Osmaniyye'yi işgali hâlinde müdafaa etmeğe me'muren *süvari ve piyadelerden 24 bin Nizâm-ı Cedîd* neferiyle kısa sürede İstanbul'a vardı (2 Haziran 1806-15 Rebiülevvel 1221).[126] Önceleri, gizliden gizliye icra edilen bu harekâtın ayaklanan Sırplara karşı olduğu düşünülüyordu. Ancak zamanla hazırlıkların ne derece büyük olduğu ortaya çıkmış ve hedefin Nizâm-ı Cedîd'i Rumeli'de tatbik etmek olduğu anlaşılmıştır. Devlet âdeta otoritesini kaybettiği Rumeli coğrafyasını *yeniden fethe* hazırlanmaktaydı.[127]

Gelgelelim III. Selim, Talimli askerden çok hoşlanmış ve bir ay boyunca bu orduyu Dersaâdet'te alıkoymak sûretiyle tâlim ve manevralar yaptırmıştır.[128] Kadı Paşa'nın Dersaâdet'e gelişinden sonra Levend Çiftliği'nde muallem süvari ve piyadeler tarafından Sadrazam ve sair ricalin de kurulan çadırlardan temaşa ettiği cenk tâlimleri tertiplenmiştir. Bu tâlimlerin ne kadar güzel icra edildiğini sultana arz eden bir telhise sultanın verdiği cevap ise Kadı Paşa'ya dair îfâ edilmesi gereken bir takım resmî muamelâtın dahi yerine getirilmesinde tekâsül eylendiğini açıkça gözler önüne sermektedir.[129] III. Selim, Kadı Paşa'nın İstanbul'daki muvakkat ikameti esnasında

---

[124] Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 302; Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* VIII, s. 61-62.

[125] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten,* XXXV/138(Nisan 1971), s. 270 ve 272.

[126] Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV,* s. 417.

[127] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu,* s. 40.

[128] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 114. III. Selim'in bu davranışı sadece şahsî bir beğeninin şekillendirdiği bir tutum olmayıp tâlim ve teşkilat yapısıyla farkını ortaya koyan Nizam-ı Cedid ordusunun hem iflah olmaz yeniçerilere ibret ve model teşkil etmesi hem de söz konusu *muntazam* orduyu Dersaâdet ahalisine tanıtma ve ısındırma çabası olarak görülmelidir kanaatindeyiz.

[129] BOA, TS.MA.E, 813/54. Bu vesikada III. Selim "*Abdurrahman Paşa ne maslahat içün celb olunduğunun İbrahim Efendi niçün söylemedi. Herif geleli bir mahdır hâlâ me'mueiyetine dair bir takririni alub arzeylemediler. İrade-i katıa ile tanzimini murad eylediğim böyle maddede rehavet itmek*

kendisini birkaç defa huzur-ı hümâyununa kabul buyurmuştur. Hatta Hümâyunâbâd denilen Bebek Kasrı'ndaki bir görüşme esnasında, Kadı Paşa'yı Rumeli'de nasıl bir ortam ve akıbetin beklediğinin meçhuliyetinin doğurduğu endişeleri de bertaraf etmek adına Paşa'ya hitaben "*bu Nizam-ı Cedid maddesi müstelezzat-ı nefsaniyyeden değil ki ânınla zevkyâb olayım bundan meram mücerred adaya mukabele-i bi'l-misl ile ahz-ı intikam ve memâlik-i mağsubeyi istirdad ile yine dâr-ı islâm eylemektir. Avam-ı nâsın bu dakikadan gafil olması hele pek garib manâdır."*[130] diyerek Paşa'yı teskin ve teşvik etmiştir. Kadı Paşa'nın Payitaht'a duhûlünün üzerinden neredeyse üç hafta geçmesine rağmen Paşa hâlâ Rumeli'ye doğru hareket etmemişti. Bunun en mühim sebebi Rumeli Valisi İbrahim Paşa'nın henüz Sırp isyancıların üzerine yürümemiş olmasıydı. Bu ise Kadı Paşa'nın intikalinin tehir edilmesine yol açmıştır. Fakat İbrahim Paşa'nın tekâsülü Sırp isyanının yayılmasına müncer olacağından Kadı Paşa'nın Edirne'ye geçmesi ve hîn-i hâcette İbrahim Paşa'ya muavenet eylemesi hakkında beklenen ferman nihayet sâdır olmuştur.[131] Nihayet III. Selim 20 Haziran günü ordunun Edirne'ye hareket etmesini emretti.[132] Kadı Paşa 9 Temmuz 1806 tarihinde *yirmi dört bin mikdâr piyâde ve süvârî mu'allem asker-i cerrâr*[133] ve sair teçhizat ve levazımatıyla harekete geçti.[134]

Kumandanlığı Kadı Paşa'ya tevcih edilen ve Rumeli'ye geçirilecek olan Nizâm-ı Cedîd askerine aynı zamanda *asker-i şâhâne* de denmekteydi.[135] Kadı Paşa'nın Davutpaşa Sahra'sında bir araya getirilen ordusunun, sefer güzergâhı üzerinde yapılacak iştiraklerle 40.000 kişilik bir sayıya ulaşacağı tahmin ediliyordu. 1803-1804 senelerinde dağlı eşkiyasının Silivri civarına kadar sarkması üzerine Nizâm-ı Cedîd süvari ve piyadelerinden müteşekkil bir kuvvet bu mahalle gönderilmek suretiyle eşkıya Çorlu'nun gerisine kadar sürülebilmişti. Ve yine 1804 senesinde Kadı Abdurrahman Paşa

maslahata muzır olunmak… taraf-ı şahâneme tevbih suretinde mi iktiza ider" şeklinde bir serzenişini dile getirmekteydi.

130 Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VIII, s. 62. "*İşbu Nizâm-ı Cedîd mâddesi müstelezzât-ı nefsâniyye cümlesinden değildir ki, anınla tahsîl-i zâ'ika edelim. Bundan mahz-ı merâm küffâr-ı dûzah-encâm ile mukābele bi'l-misl ederek şâyed ki, tegallüb-i cünûd-i İslâmiyye zuhûruyla düşmen-i dînden ahz-ı intikām ve memâlik-i mağsûbeyi istirdâd ile yine dâr-ı İslâm eylemekdir. 'Âmme-i nâsın bu dakīkadan gufûl ile netîcei hayriyye mülâhazasından zühûlleri, hele bir garîb ma'nây-ı mechûldür*" şeklindeki rivayet için bkz. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 306-307.

131 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 274.

132 S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 474.

133 Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 307.

134 Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 40.

135 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 270. Asırlar boyunca Padişahların hâssa ordusu olmuş ve gözde neferleri olarak temayüz etmiş Yeniçeri Ocağı neferatının nazarında böyle bir adlandırmanın nasıl bir hissiyat doğuracağı tahmin edilebilir.

Malkara'da dağlı eşkiyasını mağlup ettikten sonra şartlar icabı geri çekildiği esnada emri altındaki Nizâm-ı Cedîd kuvvetlerinden bir kısım süvariyi Çorlu'da piyadeyi ise Tekirdağı'nda mevzilendirmişti.[136] Şimdi bu gruplar da hâl-i hazırda Rumeli'ye geçirilen orduya iltihak edecekti. Fark edileceği üzere Kadı Paşa'nın ordusunun sayısı gün geçtikçe artmaktaydı. Nizâm-ı Cedîd ordusunun ihtiyaç duyduğu lojistik imkân ve vesaitin sahibi konumunda olan bölge âyanlarının kısm-ı azamı, otoritelerini hem fiilî hem de hukukî olarak tehdit ve tahdid eden bu uygulamanın karşısında durması kaçınılmazdı. Ve Bu durum Kadı Paşanın devasa birliklerinin ikmal noktaları tesis etmesi ihtiyacını doğuracaktı. Nizâm-ı Cedîd ricâli, bir ordunun ihtiyaçlarının o ordunun cesametiyle muvazi olarak ziyadeleştiğini ilk elden tecrübe etmek üzereydi (10 Temmuz 1806).[137]

Kadı Paşa, kendisine tevdi edilen vazifelerden bir tanesi olan, Edirne'yi Tirsiniklizâde'ye karşı muhafaza etme vazifesini îfâ edebilmesi için neferlerinin yarısını burada bırakarak Sırplara karşı icra edilen harekâta katılmak maksadıyla Üsküp'e geçti.[138] Paşa, Edirne'ye avdetindeyse kendisine tevdi edilen diğer bir vazifeyi icra etmek kabilinden Bostancı ocağını yeniden tanzim ederek disiplini sağlamış ve bostancıların sayısını bine indirmiştir. Bostancı sayısındaki bu azalmaya mukabil geçim darlığı ve yolsuzluğa hacet bırakmayacak şekilde askerlerin maaşlarına zam yapmıştır.[139]

Sırp İsyancılara dair Bâbıâlî'nin başvurduğu bir diğer çareyse bir süredir hükümetin başını ağrıtan Burgazlı Kadri Ağa ile uzlaşarak kendisini Sırpların üzerine yollamak olmuştu.[140] Zira 1805-1806 arasındaki ana gündem İstanbul-Edirne hattının emniyeti iken artık Sırp meselesi daha ciddi bir tehlike olarak tezahür ediyordu. Nitekim Sırp kıyamı, Kendilerine zulmeden Yeniçeri ve Dayılara karşı başlatılan ayaklanma olmaktan çıkmış ve gitgide İslâmiyet karşıtı ve Osmanlı muhalifi bir mahiyet kesbetmişti. Bâbıâlî bizzarure Burgazlı Kadri Ağa'ya, önceden eşkıyalıkla itham ettiği neferlerinin ücretini ödeyebilmesi için 150.000 kuruş göndererek âdeta maziye bir sütre çekmişti (25 Nisan 1806).[141] Tirsinikli'nin hükümetin işbirliği içerisinde olduğu bir âyandan "*erbâb-ı* fesâd"a döndüğü bu hengâmede hükümet, Tepedelenli Ali Paşa'yı Edirne'de olan bitene müdahale etmesi için davet etmekten dahi geri durmamıştır.[142] Bu hususta ki misalleri

[136] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 275.
[137] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 41.
[138] S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 474.
[139] S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 474.
[140] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 40.
[141] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 40.
[142] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 41.

arttırmak ve hükümetin âsî ve mûtî âyanlar ile giriştiği işbirliğine dair başka konulara değinmek mümkündür ancak bu kadarı bile devletin taşradaki iktidarının, te'sis ettiği ve sürdürebildiği ittifaklar ile muvazi bir kudret ve kuvvete sahip olduğunu göstermektedir.[143]

Sultan III. Selim ve Nizâm-ı Cedîd ricalinin müttefikan aldığı bu tedbir, alınan kararlara karşı *teslim-i* sûrî izhar eyleyen Sadrazam Hafız İsmail Paşa'nın (Ö.14 Kasım 1806) gizliden gizliye icra ettiği muhalefetiyle karşılaşmıştır.[144] Zira Nizâm-ı Cedîd'in Rumeli'de tatbik edilmesi fikri yukarıda da değindiğimiz üzere Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi'ye aitti ve Sadrazam İsmail Paşa, Kethüda Efendiye husumet beslemekteydi. Zira Sadrazam olması hasebiyle gücünü gölgeleyecek hiçbir makam ve şahsa tahammülü olmayan Paşa'nın, nüfuzu sadrazamın da üzerinde olan Nesim Efendi'ye hoş bakması düşünülemezdi.[145] Ve Nesim Efendi'yi bertaraf etmenin bir vasıtası olarak, müessir isimlerinden biri olduğu Nizâm-ı Cedîd'e karşı durmak sûretiyle muhalefeti el altından körükleme yolunu tuttu.[146] İsmail Paşa, Veliahd Şehzade Mustafa ile hafiyyen anlaşarak Tirsiniklizâde'ye adam gönderip[147] mukavvemete davet etmesi

---

143 Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu,* s. 40.

144 Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 306. Hafız İsmail Paşa, Bostancıbaşılıktan yetişme olup Kaptan-ı Deryalık makamında bulunuyorken Sadrazaman Yusuf Ziya Paşa'nın sıhhî bir takım mazeretler öne sürerek kendi arzusuyla azledilmesi üzerine sadarete tayin olunmuştur (4 M 1220-4 Nisan 1805) bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV*, s. 417.

145

146 III. Selim, İbrahim Nesim Efendi'ye olan muhabbetini izhar bâbında Sadrazam Hafız İsmail Paşa'ya yazdığı bir hattında "*Bizim İbrahim Kethüda gayet sadık işgüzarlıkta akranına faiktır.*" Diyerek aralarındaki bürudeti sonra erdirmek istediğine dair bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 271. III. Selim'in kurenası diyebileceğimiz dört şahsın onun politikasında ne denli müessir olduğu hakkında: "*Sultan Selim Han Hazretlerinin enderunda devletçe mü'temeni ve müsteşarı Sırkâtibi Ahmed Efendi ve umûr-ı zâtiyesince mahrem-i esrarı Mâbeynci Kürd Ahmed Bey olup taşraca da Gizli Sıtma deyu meşhur olan Hacı İbrahim Efendi ile Kethüda denilen İbrahim Nesim Efendi manzur-ı mu'temed-i padişahî idi. Valide Kethüdası Yusuf Ağa sene-i sâbıakda üç ikbâlden sâkıt ve Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa ikiyüz on sekiz senesinde lahd-i kabre habit olmakla meydan-ı şehsüvarî mezkûrü'l-esami evtad-ı erba'ya kalmıştı. Serkâtib-i ukaladan bir zât olarak, Mâbeynci Ahmed Bey için "Bu Kürd pek ileriye gidiyor cümlemizin başını belaya uğratacak" dediği menkuldür.*" bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV*, s. 418.

147 "*İbrahim Kethüda'nın ikbal ve istiklâline takat getiremediğinden ve taraf-ı saltanata olan îfâdâtı dahi (yapılacak işleri) müsmir olmadığından ale'r-rivayetihi Rumeli Âyanlarını hufyeten tahrik eylemiş ve İbrahim Kethüda'yı kayık ile yalısına giderken veyahud yalısında vurdurmak gibi ef'al-i vahşiyane tasmim eylemiş olduğundan...*" bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV*, s. 418. Uzunçarşılı ve Shaw eserlerinde Tarih-i Cevdet'ten bir iktibasta bulunarak Tirsinikli İsmail Ağa ile hafız İsmail Paşa arasında cereyan eden muhavereye binaen iddialı bir kanaat serdetmektedir: "*...Sadrazam Hafız İsmail Paşa, İsmail Ağa'yı kendi amaçları doğrultusunda kullanmak üzere gizlice harekete geçti. Sadrazam ile İsmail Ağa ile yapılan anlaşmaya göre, İsmail Ağa Edirne'yi ele geçirecek, ordusu ve yandaşlarıyla İstanbul üzerine yürüyecek ve burada sadrazamın yardımıyla Nizam-ı Cedid'i alaşağı edeceklerdi. Bunun karşılığında da İsmail ağa'ya yüksek maaşlar bağlanacak ve kendisine Rumeli beylerbeliği verilecekti. Dolayısıyla İsmail Ağa mevcut düzene tepkinin başlıca destekçisi ve payitahtın ciddi tehdidi haline geldi.*" bkz. S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 473; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten,* XXXV/138(Nisan 1971), s. 271-272,

yönünde teşvik etmiş[148] ve *ol hılâl-i pür*-ihtilâl (Rumeli İhtilâli) hengâmesinde Rumeli Âyanlarına : "*Gözünüzü açın, Kadı Abdurrahman Paşa cümlenizi kılıçtan geçirmeye geliyor*" şeklinde ikazda bulunmuştur.[149] Karal'a göre "*Nizam-ı Cedid düşmanlarının hanedandaki mümessili bulunan veliaht Şehzade Mustafa da Rumeli'ye gönderdiği hasekilerle Nizam-ı Cedid düşmanlığını kabartmaya gayret etti.*".[150] Bu gizli ittifaka Nizâm-ı Cedîd aleyhtarı olan ulemanın yanı sıra muhalif ricâl ve yeniçerilerin de dahil olmasıyla mesele siyasî bir tehlike hâlini aldı.[151] Üstelik İrâd-ı Cedîd'in öngördüğü malî usûlde stratejik mal ve rezerv değeri taşıyan İpek ve şarap vergilerini kaldıran ve de Edirne'deki esnafla organik münasebetleri olan yeniçeriler, Rumeli âyanlarına iştirak etmiştir. Bu tavır bize muhalefetin yegâne sebebinin yeniçeriler için dahi askerî bir değişim hamlesine olan itirazdan ibaret olmadığını açıkça göstermektedir.[152] Esnaf ve tüccar, yeni ordunun silah ve teçhizatı ile üniformalarının iç pazardan değil de Fransa'dan alınmasına karşı çıkması ise daha anlaşılır bir itirazdı.[153]

III. Selim Edirne'de nefer tahriri için uygun ortamın oluşması maksadıyla gönderdiği fermanlar muhaliflerin indinde bu uygulamanın başlangıcı olarak görülmüş ve buna mukabil bölgedeki tüm muhalifler Tekirdağı'nda toplanmaya başlamıştır.[154] Edirne ahalisinin nefer tahriri kararından haberdar olmaları üzerine mukavvemet izhar ettikleri hükümetçe haber alınmıştı. Bu sebeple İstanbul ile Edirne arasında kalan kazaları tenvir maksatlı olarak, Abdurrahman Paşa'nın vuku'bulan Sırp kıyamını te'dibe me'mur

dipnot 53; Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VIII, s. 62-63. Uzunçarşılı ve Shaw'ın bu kanaatine katılmadığımızı belirmek isteriz. Zira Rumeli âyanlarının önemsedikleri asıl husus kendi nüfuz bölgelerindeki iktidarlarını tahkim etmek ve mümkün mertebe genişletmekten ibaret olup askerî ve iktisadî kudretlerini merkezde siyasî ve idarî güce tebdil gibi bir niyetleri yoktur. Nitekim III. Selim'in hal'ini müteakip âyanların Alemdar vak'asına kadar aksi bir tutum takınmadıkları aşikârdır.

148 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919, IV,* s. 114.

149 E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 80. "*Sizleri bi'l-cümle tu'me-i şîr-i şemşîr-i tedmîr eylemek karârgîrdir*" şeklindeki rivayet için bkz. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, Âsım Efendi Tarihi, I, s. 307.

150 E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 80; Tıpkı İsmail Hami Danişmend ve Enver Zira Karal gibi Mithat Sertoğlu da Sadrazam ile Şehzadenin işbirliğine değiniyordu: "*Yeni düzen düşmanlarının başı olan veliahd Mustafa da, Rumeliye hasekiler gönderip ortalığı karıştırıyordu.*" bkz. M. Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2805; "*Plandan haberdar olan Sadrazam Hafız İsmail Paşa, Kethüdası İbrahim Nesim Efendi'yi çekememek gibi küçük hesaplarla durumu el altından Rumeli ayanlarına bildirmiş ve bu arada Padişah olmak için çok hevesli Şehzade Mustafa ile de ittifak ederek, bilhassa Tirsinikli İsmail öncülüğünde bir karşı harekata girişmişlerdi.*" bkz. Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası*, s. 100; "*lâkin sene-i sâbıkada ilân-ı isyan edip havf-ı kahr-ı sultanî ile Kırım'a fırar eden Trabzon Valisi Tayyar Paşa ile Edirne'de müctemi' olan âyanların ve İstanbul'daki yeniçeri bugâtının Şehzâde Sultan Mustafa ile muhabereleri tahkik edip vasıta olanların te'dib ve terbiyeleri lazıme-i zimmet- i hükümet iken Sultan Selim'in hilm-i şefkati mâni oldu*" bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV*, s. 418.

151 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 114.

152 Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 41.

153 Kemal Karpat esnaf ve tüccarın bu sebeple III. Selim'in devrilmesiyle neticelenen darbe girişimine destek verdiğini zikretmektedir bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi, Âyanlar Burokrasi Demografi ve Modernleşme*, trc. Muharrem Varol, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 138.

154 Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası*, s. 100.

edilen Rumeli Valisi İbrahim Paşa'ya yardım etmek için Edirne'de ikamet edeceğini bildiren fermanlar gönderildi.[155] Makedonya ve Trakya'da kendisine taraftar olan âyanların da asker göndermesiyle birlikte Tirsiniklizâde Haziran başlarında 80.000 kişilik bir orduyla Edirne üzerine yürümeye başladı.[156] Tirsinikli İsmail bununla da yetinmiyor ve yeniçerileri kendi âmal-i siyasiyesine hizmet etmeleri için "*yeniçeri serdarlıkları kaldırılacak ve yeniçeri ocağı kanunu* bozulacak" nevinden havadisler neşriyle ortalığı velveleye vermeye çalışıyordu.[157] Bazı rivayetlerde, sevkedilen ordu dolayısıyla korkuya kapılan âyanların *birbirleriyle akd-i ittifak ve edirne'de ictima' edip mukabeleye ve ba'de'l-galebe İstanbul'a hücuma hazırlanmakta olduklarının* haber alındığından bahsedilir.[158]

1.1.4. Ahvâl-i Tekfurdağı: Hâkim-i Şer'i Katle Mahkûm Etmek

Rumeli coğrafyasında işler kızışmaya başlıyordu. Her hizip için ayrı tehlikeler mevzubahisti. Muhalefetin başarılı olup olmamasına bağlı olarak, muhaliflerin kaybedeceği kazanımlar ile iktidarın ise ödeyeceği bedel hiç de azımsanabilecek ölçüde değildi. Derunları vehme gark olan *Rumeli müstevlileri* Kadı Paşa'nın yürüyüşüne bir set çekmek temennisiyle Edirne havalisini birkaç gün içerisinde sayısız askerle doldurarak mahşer yerine döndürdü.[159] İşte böyle bir esnada ve daha hadisatın ilk safhasında öyle bir olay yaşandı ki her iki tarafın da ne geri adım atmaya ne de olayın arkasında durmaya/üzerini örtmeye imkânı yoktu. Coğrafî olarak *Rumeli'ye kilîd* ve *ahalisi şedîd* olan Tekfurdağı'nda (Tekirdağ), Nizâm-ı Cedîd'in kurulacağını ilân eden fermanı okuyan ve okuduğu fermanın "*mazmun-ı münîfine itaat farize-i zimmet olduğunu ifade* " eden hâkim, yeniçeriler tarafından katledildi.[160] Bu katil hadisesi iktidar ile belde sakinlerini karşı karşıya getirmeye kadar uzanacak bir krizin fitilini ateşleyebilir cinstendi. Bu münferit hadise sebep ve neticeleriyle incelenmeyi hak eden bir mahiyet arz etmektedir.

Evvelce Kadı Paşa'nın, Malkara'daki askerî harekât üzerine Nizâm-ı Cedîd süvarilerinden bir kısmını Çorlu'da, piyadelerinin bir kısmını ise Terkirdağı'nda mevzilendirdiğini zikretmiştik. Sultan III. Selim, Kadı Paşa'nın Rumeli'ye geçmesinden

---

[155] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 274.
[156] S. J. Shaw, *Eski ve Yeni arasında III. Selim*, s. 473-474.
[157] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 275.
[158] Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV*, s. 417.
[159] Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 307.
[160] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd- Sânî)*, Haz. Mehmed Ali Beyhan, Ankara 2003, I, s. 62; Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VIII, s. 62.

evvel bu kuvvetlerin zâten bölgede oluşundan istifade etmek maksadıyla, mezkûr kuvvetlerin bulunduğu Çorlu ve Tekirdağı havalisinden yeni neferlerin de bulunup yazılması suretiyle Karışdıran denen bölgenin yakınında bir kışla inşa edilmesini istemiştir. İmar edilecek bu kışlaya üç bin *asker-i şâhâne* yerleştirilecek ve bu neferler kâh kuru ve kâh ateşli tâlim ile iştigal edecek olup başına da bir *kışla* ağası tayin edilmesini emretmiştir.[161] Bir sene boyunca Karışdıran mevkiinde asker ikamet edip ertesi sene Tekirdağı'na da bir ferman yollanmak suretiyle burada da bir kışla bina olunup kışlaya asker yazılacağı ilân edilmişti. Fakat Tekirdağ sâkinleriyle Malkara ve Keşan eşkıyasının muhalefeti yüzünden "*bir müşavere edelim*" diyerek fermanın okunduğu mahkemede hâzırun müsaade isteyerek kendi aralarında istişare etmişlerdi. Ancak fermanda öngörülen icraatlerin bir an evvel hayata geçirilmesi ihtiyacı ağır basmasıyla mahkemede yeniden kıraat olunmuş ve hâkim sert bir şekilde "*ne güne cevab verecek iseniz söyleniz, bu kadar zemân ne kalıba ifrâğ eyediniz ise*" demiş ve orada bulunanlardan kat'î bir karşılık beklediğini hâli ve tavrıyla izhar eylemiştir. Bu sözlere mukabil hâzırun kışla inşası ve nefer tahriri hakkında "*bu madde olmaz ve bizler Nizâm-ı Cedîdin bu beldede olduğuna râzı değiliz ve Edirne'den dahi bizlere haber geldi. Anlar dahi, eğer devlet Edirne'de de böyle kışla binâ ve asker-i cedîd murâd eder ise bizler komazız*" şeklinde arz u mahzar kılmışlardır.[162] Mahkemedekiler açıkça "*bu güne ihdâs nesne istemeziz*" diyerek *kadim* yeniçeriliği *ihdâs* edilen Nizâm-ı Cedid'e tercih ettiklerini ihsas ettirmişlerdir. Hâkimin böylesi muhalif bir tavır sergileyen kişilere karşı "*bu ne demektir, belde pâdişâhındır. Sizlere ne var ve asker dahi Pâdişâhın, yeniçeri olana yeniçeri zâbiti karışur. Sizlerin sözlerinizden itâ'at-i pâdişâhî etmemek çıkar, aklınızı başınıza devşirin*" demesi üzerine birkaç eşkıya tabanca ve bıçağına başvurarak kadıyı pâre pâre ettiler. Yeniçeri serdarı ve ağası ise mahkeme mübaşirini oradan kaçırarak muhafaza etmiş ve mezkûr mübaşir İstanbul'a gelerek vaziyeti hükümete haber vermiştir.

Tekirdağı'ndaki bu ferman hadisesi ve mahkeme hâkiminin öldürülmesine sair kaynaklarda da yer verilmektedir. Câbî Tarihi'nden farklı olarak devrin bir diğer kaynağı olan Âsım Efendi Tarihi'nde bu hadise 1805 senesi hadisâtı arazında zikredilmiş ve fakat yine Câbî Tarihi'nde olduğu gibi tarih kaydı düşülmemiştir. Asker-i muallemin Rumeli tarafında da teşkil edileceği haberinin *serkeş-tabîât olan Rumeli ehâlîsine de iblâ'* edilmesi gerekiyordu. Bunun için de *Rumeli'ye kilîd ve ehâlîsi şedîd* olan Tekirdağı'nda

[161] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 62
[162] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 62.

ihtiyatlı olmak icab ediyordu. Bir valinin idaresinde bulunmayan bu bölgede işler *hükkâm-ı şerî'at* eliyle yürüyordu. Bu sebeple Nizâm-ı Cedîd'e teşebbüs edilecekse bu iş kadı eliyle olmalıydı. Bu maslahat içinse iş bilir, bölgeye ve vakt ü hâle vâkıf, ahâlinin nabzını iyi tutan basiret sahibi bir kadıya ihtiyaç vardı. Bu iş için Câbî-zâde Abdurrahman Efendi isminde bir müderris seçildi. Uhdesine böylesine bir *bâr-ı gîrân* tevcih edilen Abdurrahman Efendi, birkaç gün sonra mahall-i vazifesine vâsıl olmuş ve günün Cuma gününe tesadüf etmesini dahi hesaba katmayarak bilcümle vücuh-ı beldeyi mahkemeye dâvet etmiştir. Fermanın okunması üzerine dinleyenlere fikri sorulmuş olup, hususen Ocağa mensup olanların ağır bastığı Tekirdağlılarca gayet ağır gelen bu emirlere karşı cevap vermekten imtinâ ederek Cuma namazı vaktinin girdiğini öne sürmüş ve namazdan sonra müzakere edilip neticenin kendisine bildirileceğini söylenerek müsâde istemişlerdir.[163] Hâkim ise onları cevap vermeye zorlamış ve "*Emr-i Pâdişâhî'ye itâ'at olunmayan emâkinde nemâz-ı cum'a câ'iz değildir*" diyerek yaşanacak gailenin fitilini ateşlemiştir. Hâzırun ne denli sükûnetle bu meselenin şimdilik te'hir edilmesini talep etmişse de Hâkimi ikna etmeye kâdir olamamışlardır. Bu sebeple tehdit savurmaya başlayan hâzırun, hâkimin ısrarını sürdürmesi üzerine *eşirrây-ı Bektâşiyân ve Nizâm-ı Cedîd'i mahz-ı küfr* addeden ayaktakımını keyfiyetten haberdâr etmiş olup toplanmaya başlamışlardır. Hâkimin bu maslahat hakkındaki ısrarı yetmezmiş gibi indlerinde katilden de şedid olan sözler sarf ettiğini duyan *hâzele-i nâs ve sefele-i 'avâm* hemen mahkemeye akmış ve "*bîçâre Câbîzâde, cânî sûretinde cânı* fîdâ" eylemiştir.[164]

Her iki rivayetteki bir takım farklılıklar olmakla birlikte müşterek yanı Tekirdağlıların Hâkimi katletmeleri sebebiyle cezalandırılacak olmalarıydı. Bu yüzden korkuya kapılan Tekirdağlılar ilk iş olarak civar kasabalardan yardım istemiş ve buna mukabil buradan gelip taşanlar Tekirdağ'ı hıncahınç doldurmuştur. Edirneliler tarafından Tekirdağlılara, Nizâm-ı Cedîd'e rıza göstermeyip buna karşı direnmeleri salık verildiğinden mesele daha da ciddi hâle gelmiştir.[165] Hükümet bunun üzerine Karışdıran mevkiinde yerleştirildiğinden bahsettiğimiz askerleri Tekirdağ'a sevk ve iki adet korveti de denizden irsal etmek sûretiyle vaziyete müdahale etmiştir.[166] Tekirdağı hakkında *hâkim- şer'* olan kadıyı katletmeleri sebebine binâen yakılıp yıkılması doğrultusunda fetva da alınmıştır. Bu noktada Sultan III. Selim'in mülahazasına binaen, bu menfur

[163] Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 110.
[164] Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 110-111.
[165] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 277.
[166] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 62.

hadisenin Edirne'dekilere haber verilerek onların da yardımının alınması ve bu yolla ahalinin yalnızlaştırılması sağlanmak istenmiştir. Bunun yanı sıra Tekirdağı civarındaki istihkâmların güçlendirilmesi, asker-i şâhânenin gece gündüz bölgeye göz kulak olması ve bölgenin, korvetlerin de desteğiyle kara ve denizden muhasara altına alınması kararlaştırılmıştır. Bu minval üzere Tekirdağı'na yapılan top atışları ile ahalisi *muztaribü'l-hâl* olmuş ve iki-üç gün içerisinde birçok bina yıkılarak kadın olsun erkek olsun ölüm ve yaralanmalar vuku' bulmuştur. Böylesi şedid bir müdahaleye daha fazla tâkat getiremeyeceğini anlayan ahali "*bizler ehl-i İslâm olup bu gûne kadr u tedmîre neden müstehakk olduklarını*" anlayamadıklarını ve "*birkaç bî-itâ'at eşkiyânın eylediği fesâd* " yüzünden bütün Tekirdağlıların böyle bir muameleye maruz kaldıklarını söyleyerek Yeniçeri Ocağı'na durumu arz etmişlerdir. Yeniçeri Ağasının da bu muhavereyi Sadrazama arz etmesi ve nihayet sadrazamın durumu Enderun'a intikal ettirmesi üzerine sâdır olan ferman mucibince mezkûr Korvetler Dersâadet'e avdet etmiştir.[167] Böyle bir yumuşama emaresi gösterilmesinin elbette mantıkî bir takım gerekçeleri vardı. Zira Tekirdağlılar Edirne ve çevre kazalardan yardım istemiş olduklarından sayıları artacaktı. Bu yüzden idare-i siyaset yolu takip edildi. Bunun için de mademki Tekirdağlılar yeniçerilik iddiasında bulunuyor o hâlde ocaktan bir mübaşir ve kapıcıbaşı göndermek sûretiyle bu meseleyi hâlledelim diye düşünüldü. Sultan III. Selim bu teklifi hüsn-i kabul ile karşılamış ve "*…telaş iktiza etmez, iptida… mübaşir ve ferman irsal eyleyesin ve bizim asakir (nizam-ı cedid askeri) Çorlu ve Silivri'ye gelsün; şimdi unf ile muamele münasip değildir badehu gereği gibi tahkik ve nizamı lâzımdır. Tekirdağından asakir kalksun, ferman gitsün*" diyerek kendisi de meselenin şimdilik harpsiz darpsiz kapanmasından yana olduğunu göstermiştir.[168] Hatta Sultan Selim kaygılarını "*ocakları İstanbul'a celbeyleyüp biraz müddet terk iktiza eder, zorla asker olmaz, zinhar bizimkiler (nizam-ı cedid askeri) muharebe etmeyüp gelsinler…şiddeti ferdaya komalıdır*" diyerek dile getirmişse de muallem ordunun İstanbul'a çekilmesinin muhaliflerde iyice fesada yol açması ve sair bölgelere de bu fesadın yayılmasından endişe edilerek, muallem askerin yalnızca Silivri'ye çekilmesi uygun görülmüştür.[169] Ancak buna mukabil *bu gûne fesada cesaret edenleri* cezasız bırakmak yerinde olmayacağından bunlardan bir kaçının îdam edilerek işi bastırmak yolu tutulmuştur. Buna göre

[167] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 62-63.
[168] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 278-279.
[169] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 279.

Tekirdağlılara devlet sizden zorla asker istemiyor ki, içinizden arzu edenler yazılır, hâkim-i şer'in katli de ne demek oluyor! Aranızdaki fesatçıları teslim edin iş kapansın denecekti. Bu iş içinse Yeniçeri Ocağı'ndan Samsoncubaşı Pehlevan Hüseyin Ağa'nın Tekirdağı'na gönderilmesi teklif edildi. III. Selim bu teklife de hüsn-i mukabele eylemiş ve "*pek güzel tedbir olmuş, böylece hareket olunsun ve bundan sonra biraz vakit bu havalilerde ocak tertibi uymayacak, şimdi Tekidağından başka asker talep olunan kazalara şu zeminde fermanlar gitse ki : ' Bu tertip ancak kendi emniyet ve rahatınız içindir, devlet esvab ve yiyecek verüp hazineler telef edecek idi; Tekirdağı kabul eylememiş. Bu suretle asker matlup olmayup af olunmuştur' denilse sair kazalar dahi kabahati Tekirdağı eyledi biz kurtulduk deyu fesada cüret eylemezler, nefsülemir ben zorla asker istemem kendi talepleriyle isterim*" diyerek bu gaileyi dahi Rumeli'deki asıl maksadına halel gelmeyecek bir kalıba döndürmek istediğini göstermiştir.[170] Devletin bu hususta tüm çözüm yanlısı tavrına rağmen Pehlevan Ağa bölgeye vardığında eşkiya ağız birliğiyle "*bizler yeniçerioğlu yeniçeriyiz*" diyerek âdeta Rumeli'deki Yeniçeri-dağlı eşkıyası işbirliğine aleniyet kazandırmışlardır. Bununla da yetinmeyerek suçu belde âyanının üzerine yıkan eşkıyalar işin içinden sıyrılırken, müttehem âyanın kesik başı sarayda ibret-i âlem için teşhir edilmek sûretiyle maslahat neticeye bağlanmaya çalışılmıştır. Nihayet asker-i şâhâne Tekirdağı'na yerleşmiş ve birazı Karışdıran'da bırakılmış olup kalanı da kışın gelip çatmasıyla Üsküdar ile Levend Çiftliği'ne döndürülmüştür.[171]

1.1.5. Barut Fıçısı Rumeli: Edirne, Çorlu ve Silivri

Nizâm-ı Cedîd ricâli ve Sultanın soyunduğu tehlikeli Rumeli serüveni uğrunda hayatını kaybeden tek kişi hâkim değildi. Muhalifler tarafından katledilen bir diğer şahıs da hadiselerin kıvılcımı henüz ateşlenmemiş iken Edirne Bostancıbaşılığına getirildiğinden bahsettiğimiz sâbık Gümüşhâne Emini Ahmed Ağa idi.[172] Dökülen kanlar ve feda edilen canlar elbette bir hiç uğruna değildi. Maslahat bir an evvel görülmeli ve işler iyiden iyiye hızlandırılmalıydı. Zira onca afv ü inayete mazhar olmalarına rağmen kendilerine çekidüzen vermeyen uslanmaz yeniçeriler ile Silivri ve Çorlu ahalisi de Edirne üzerine harekete geçen Kadı Abdurrahman Paşa'ya müştereken mukavvemet

[170] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 279-280.
[171] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 63.
[172] Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 308.

etmişlerdi. Vaziyet giderek dahilî bir harp hâlini almaya başlamıştı.[173] Yeniçeriler, Edirne Sarayı'nı basarak ele geçirdiği ağır silahları payitahta doğru uzanan güzergâha mevzilendirdi. Nizâm-ı Cedîd'e pek de iyi gözle bakmayan ahalinin bu direnişe iştirak etmesiyle teşekkül eden gayr-ı memnunlar ordusu Kadı Paşa'nın ordusuna kemmiyette müsavi bir hâle gelmişti.[174] Babaeski, Silivri ve Çorlu sâkinlerinin orada bulunan hazineyi yağmaladığı ve eşkıyanın da cephaneyi zapt ettiği haberini alan hükümet, hoşgörü sermayesinden zerre miskal feda etmeyecekti. Böyle bir taşkınlığa mukabil mezkûr kasabaların emvali, *bâ-fermân* asker-i şâhâne tarafından yağmalanmıştır. Cevaz verilen bu yağma esnasında Nizâm-ı Cedîd askerlerinden bazılarının *mugâyir-i emr-i âlî* olmak üzere ahaliden bazılarının ırzına tasaddi eylemeleri, başta askerler arasında olmak üzere İstanbul'daki kahvehânelerde çeşitli söylentilerin kulaktan kulağa yayılmasına yol açmıştır. Öyle ki bu *erâzil sohbetleriyle* şekillenen dimağlarda ister istemez *asâkir-i cedide* karşı şiddetli bir *buğz u adâvet* husûle gelmiştir.[175]

Muhalefetin sahip olduğu öfkenin dışavurumunu müşahede edebildiğimiz birkaç hadiseden belki de en mühimi, sair bazı Rumeli âyanlarını da etrafında toplayarak Edirne'ye kadar gelen Tirsiniklizâde'nin, Kadı Paşa'nın uzlaşmak maksadıyla ona gönderdiği adamları da idam etmesidir.[176] İlaveten Edirne Âyanı Dağdevirenoğlu Mehmed Ağa'nın telkinleri neticesinde bölge ahalisi Cedid orduya zahire vermemeye ve hatta zahire mübayaacılarını da öldürmeye, araba, öküz ve develerine el koymaya başlamış, bunun sonucunda da Kadı Paşa'nın ordusunda zahire sıkıntısı baş göstermiştir.[177] Rumeli'de Cedid nizamın te'sisinin kendisini *hacer ve* şecer misali etkisiz kılacağını anlamış olan Edirne Âyanı Dağdevirenoğlu ve bazı ileri gelenler, Edirne bostancıbaşına başvurmak sûretiyle Bostancı ve Yeniçerileri ikna etmek için "*bu nizam-ı cedid askeri sizleri gide gide bakkal çırağı ve reaya gibi hizmetlerde kullansalar* gerektir" şeklinde bir takım tezvirata başvurarak onları safına çekmiş ve bu sayede âyan-yeniçeri-bostancı ittifakının te'sisine zemin hazırlamıştır.[178] Bunların haricinde Bulgaristan ve Sırbistan'da da Edirne'dekine benzer muhalefet ve mukavvemet haberleri merkeze gelmekteydi. Ancak ne Cedid ricâlin ne de Sultanın ajandasındaki faaliyetlere

[173] E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 80-81.
[174] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 41.
[175] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 64.
[176] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 114.
[177] Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası*, s. 100.
[178] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 276.

dair bir değişiklik yapma niyeti yoktu.[179] Asakir-i Şahane başbuğu Kadı Abdurrahman Paşa da zaten daha Silivri'de iken Nizâm-ı Cedîd muhaliflerinin direnişiyle karşılaşmış fakat yine de yılmayarak Çorlu ve Havsa'yı dizginleyebilmişti.[180] Bu durum Paşa'nın kararlılığını göstermekteydi ve Paşa Temmuz ayı ortalarında Silivri ve Çorlu havalisinde de bazı tenkil hareketlerinde bulunmaya devam etmişti.[181] Bilahare Babaeski ve Elmalı'daki çatışmalarda rakiplerini dağıtmayı başarmışsa da âsîler tekrar Çorlu'da toplanmıştır.[182] Kadı Abdurrahman Paşa'ya, Tirsinikli'nin başını çektiği âyan ittifakına karşı kazandığı bu muvaffakiyetin nişânesi olarak taht-ı idaresindeki memâlike İçel Sancağı da ilave edilmiştir (25 Temmuz 1806). Ancak bu başarının nihaî bir zafer olmadığının farkında olan Sultan, tedbiri elden bırakmayarak Kadı Paşa'ya Çorlu'ya gitmek üzere Babaeski'den çıkmasını emretmiştir (6 Ağustos 1806).[183]

Kadı Abdurrahman Paşa'nın kıymeti tartışmaya açık olan başarılarının mevcudiyetine rağmen muhtemel bir teşebbüse karşı Tirsiniklizâde'nin karşısında payitahta doğru yürüyüşünü engelleyebilecek hiç bir mani bulunmamaktaydı.[184] Bu ise III. Selim'in muhtemel bir felaket ile karşı karşıya bulunduğu anlamına geliyordu. Fakat beklenmedik bir gelişme vuku bulmuş, tarihler 12 Ağustos'u[185] gösteriyorken Tirsinklizâde İsmail Ağa kendi gulamı tarafından katledilmiştir. Bu haberi alan III. Selim'in mezkûr hadise hakkında sarf ettiği sözler sair âyanlar için de mukadderâtın aynı olmasını temenni ettiğini açıkça gözler önüne serer: "*Cenâb-ı Hakk âdildir. İnşaallah cümlesi belasını bulur. Allah'a havale eyledim ben anları*".[186] Bu ânî ölüm karşısında muhtemelen ümeranın farklı fikirler beslediği düşünülebilir. Mesela Kadı Abdurrahman Paşa'ya göre "*Tirsiniklioğlu'nun helâki mücerred inkisar-ı Hazret-i Zıllullâhîye mazhar*" olmasından kaynaklanmaktaydı. Zira Devlet-i Aliyye Allah indinde teyit edilmiş (*müeyyed min-indillah*) bir devlet olduğundan böyle bir devlete âsî olan Tirsinikli'nin akıbeti de elbette "*gazab-ı kahr-ı îlâhîye*" müstehak olmaktı.[187] Tirsinikli'nin katlinin sebeb-i aslîsi olarak Sultanın şahs-ı mânevîsini işaret eden tek kişi Kadı Paşa da değildi.

---

[179] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 41.
[180] Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası*, s. 100.
[181] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 114.
[182] Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası*, s. 100.
[183] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 41.
[184] S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 475.
[185] Hezargrad Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın bizzat kaleme aldığı arizasında Efendisinin ölüm tarihini 27 CA 1221 (12 Ağustos 1806) olarak vermektedir bkz. BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 35/1797.
[186] BOA, HAT, 76/3157, 7 C 1221 (22 Ağustos 1806). Tirsinikli'nin Kadı Abdurrahman Paşa'nın bir ajanı tarafından öldürüldüğüne dair bir rivayet için bkz. S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 475.
[187] BOA, HAT, 39/1946, 13 C 1221 (28 Ağustos 1806).

Sultanın otorite-i mâneviyesi, kalemiye mensuplarının kıvrak üslubuyla fizikî sebep-sonuç evreninin dışına taşarak oldukça mistik bir havaya bürünebiliyordu: "*zât-ı hümâyûnları ahâd-ı mahlûk gibi olmayub zıllullahi fi'l-arzeyn[dir] ve tasarruf-ı mücâzi-yi mülk yed-i müeyyed-i şahânelerine müveddi olarak merkez-i hilafetleri kutbiyyet-i sûrîye idüğü müstağni-yi ityan-i berahin olup*". Sultanın bu cafcaflı sözlere mukabil kaleme aldığı satırlar ise dilin imkânlarını sonuna kadar kullanarak serdedilen bu medhiyelerin muhtevasıyla tezat teşkil eden bir tevazuyu yansıtmaktadır: "*ben Allah'ın bir abd-i aciz kuluyum. Kâffe-i umur ve hususumu kendüne ısmarladım. Cihânda hiçbir kimesneye adâvet ve buğzum yokdur. Heman Cenâb-ı Rabbi'l-âlemîn cümleyi ıslah eyleyüb bizi muvaffak-bi'l-hayr eylesün amin*".[188]

Tirsinikli gibi güçlü bir âyanın ölümü ister istemez bazı güç dengelerini alt üst edecek rekabetlerin fitilini ateşlemekteydi. Bunlardan ilki İsmail Ağa'dan boşalan yere kimin geçeceğiydi. Bir diğer sorun ise Ağa'nın ölümü fırsat bilerek onun nüfuz alanı olan yerlere, Ağa'nın hemhududu olan diğer âyanların tecavüzde bulunmasıydı. Bu meselenin halledilmesi ilk meselenin halledilmesine bağlıydı. Ağa'nın yerine kimin geçeceği sorununun çözümü fiilî çatışmalar yaşanmadan çözülebilecek bir mesele değildi.[189] Ancak bir kişi var ki diğer bütün isimlerin önüne çıkıyordu. Bu kişi Tirsinikli'nin, en büyük rakiplerinden olan Yılıkoğlu Süleyman ve Pazvandoğlu Osman'a karşı verdiği mücadelelerde Ağa'nın askerlerinin başında bulunan Bayraktar Mustafa Paşa idi. Bayraktar, bu vazifenin kendisine sağladığı prestijin de tesiriyle İsmail Ağa'nın maiyetindeki önemli isimlerin ekseriyetinin tasvibine mazhar olmuş ve halef olarak temayüz etmiştir.[190] Alemdar, Sadece Ağa'nın makam ve mevkiine değil ondan tevarüs ettiği mücadelelerine de sahip çıktığını gösterircesine bazı adımlar attı. Bunlardan en önemlisi Tirsinikli'nin ölümünden faydalanarak harekete geçen Pazvandoğlu'na karşı

---

[188] BOA, HAT, 256/14655.

[189] Tirsinikli'nin ölümü ardından başlayan iktidar mücadelesi ve Alemdar'ın bu babda Silistre ile İbrail'i zapt ettiği hakkında bkz. BOA, HAT, 56/2580.

[190] Eflak Voyvodası tarafından Rumiülibare olarak takdim kılınan bir arizanın tercümesinde Tirsiniklizâde İsmail Ağa'nın çiftliğindeki konağının önünde şehr-i temmuzun yirmi dokuzuncu gecesi saat ikide meşe bahçesinin içinden bir tüfek sesi duyulduğu ve müteakiben İsmail Ağa'nın *uruldum* sadasının işitildiği ve Ağa'nın öldüğünü haber vermekteydi. İsmail Ağa'nın adamlarının tüm çabasına rağmen tüfekle ateş edenin bulunamadığı ve cenazeyi Rusçuk'a naklettiklerini zikretmektedir. İsmail Ağa'nın adamları ilk iş olarak Hezargrad Âyanı Alemdar'a vak'a-yı mezkûreyi ihbar ve bir an akdem Rusçuk canibine azimetini ve maktülün makamına ikametini istid'a etmişler, süratle Rusçuk'a vâsıl olan Alemdar ise *maktülün cenazesini kemâl-i âlâ ü ihtişam ile defn* etmiştir. Bilahare Alemdar, *etrafda olan kazalar âyanlarına işbu vak'ayı ve makamına ikametini ihbar* etmiş ve maktül İsmail Ağa'nın adamlarına da *İsmail Ağa hayatta olmuş gibi her kes yerli yerine mukim ve kendi maslahatına meşgul olub maktülün şimdiye kadar emr ü tenbih ne vechle ise kendisi dahi ol sözün üzerinde olduğunu* beyan ederek efendisi Tirsinikli'nin gittiği yolu takip edeceğinin sinyallerini vermiştir. Bu vesikanın tamamı için bkz. BOA, HAT, 253/14401. Alemdar'ın giriştiği âyanlık mücadelesine dair bkz. BOA, HAT, 55/2526.

kendine bağlı neferleri cem etmekti. Malum olduğu üzere Tirsinikli, devasa bir orduyla Edirne'ye geldiği için Rusçuk ve çevresi ıssızlaşmıştı. Alemdar Mustafa, burada bulunan askerleri yanına almak ve Pazvandoğlu'na karşı kullanabilmek istiyordu. Bunun için de bir an evvel sürdürdüğü âyanlık iddiasının meşruiyet zeminine oturmasına gayret sarfetti. Bu maksada matuf olarak maktül Efendisinin vakti geçen ve ödenmeyen vergi borçları ile İsmail Ağa'nın esnafa olan borcunu ödemeyi teklif etmiştir. Ayrıca sekbanların ödenmemiş ulufelerini de *ceste ceste edaya taahhüd* eylemesi, hükümetin gönlünü çelecek ve devletin mâlî olarak elini rahatlatacak bir teklif olması hasebiyle Alemdar'ı emeline daha kolay ulaştırabilecek caziplikteydi.[191] Öyle de olmuş, giriştiği mücadele esnasında rakiplerine üstünlük kurarak Silistre ve İbrail'i zapt eden Alemdar Mustafa Paşa[192] "sairlerine nisbetle ehvence"[193] addolunarak Sultanın da muvafakatiyle Rusçuk âyanlığını elde etmiştir.[194] Rusçuk ahalisinin sunduğu bir arizada Alemdar'ın âyan olmasını arzu ettiklerini dile getirmesi de Alemdar'ı destekleyenlerin teşkil ettiği halkanın zaman geçtikçe genişlediğini de göstermektedir.[195] Elindeki imkânları gayet yerinde kullanan biri olan Alemdar, efendisinin muhallefatına da 500 kesesini peşinen ödemek şartıyla toplam 800 keselik bir bedel karşılığında sahip olabilmiştir.[196] III. Selim, Alemdar'ın da selefi İsmail Ağa gibi tehlikeli olabileceğini göz önünde bulundurduğundan nüfuzunu sınırlamak adına Tirsiniklizâde'nin resmî vazifesi olan Rusçuk âyanlığının yanı sıra elinde bulundurduğu Tırnova âyanlığını Alemdar'a vermek yerine aher bir mahallî âyana tevdi etme yoluna gitmiştir.[197] Bununla da yetinmeyen Sultan Selim, Ebubekir Paşa'yı Silistre Valisi olarak tayin etmiştir. III. Selim'in izlediği siyaseti icra etmek adına Ebubekir Paşa, Alemdar'ın halef olmasına karşı çıkan Tirsinikli'nin yâveri olan Köse Ahmed'in iddialarını desteklemeye kalktı. Aynı zamanda Alemdar'ın diğer rakiplerini tahrik ve aralarındaki mücadeleleri teşvik etmek suretiyle onun dizginlenemez bir güç olarak sivrilmesinin önüne geçilmesine çalışıldı.[198] Büyük bir İkilemde kalan Alemdar hem alenî olarak Sultana âsî olmak istemiyor hem de Tirsinikli'nin yegâne meşru halefi olmak ve onun nüfuz sahasını tek başına elinde tutmak istiyordu. Ve Alemdar, gücünü ve maharetini kullanarak Ebubekir Paşa'nın azledilmesine

[191] S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 475; BOA, HAT, 42/2112.
[192] BOA, HAT, 56/2580.
[193] BOA, HAT, 55/2526.
[194] BOA, HAT, 63/2771; S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 475.
[195] BOA, HAT, 41/2056.
[196] BOA, HAT, 34/1730.
[197] S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 475.
[198] S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 475. Ebubekir Paşa'nın Silistre Valisi olup Köse Ahmed'in iltifat yoluyla teşvikine dair bkz. BOA, HAT, 63/2771.

muvaffak oldu. Ancak III. Selim bu defa da Silistre'ye Hotin Valisi Mehmed Paşa'yı tayin etmiş ve Yılıkoğlu Süleyman Ağa'yı da Alemdar'ın üzerine sürmüştür. Yılıkoğlu Silistre üzerine yürümeye hazırlanırken Alemdar erken davranmış ve burayı işgal etmiştir. Yılıkoğlu'nun İbrail'e firar etmesiyle Silistre'nin tamamını ele geçiren ve de gerek kendisine muhalif gerek de Yılıkoğlu'na taraftar olan tüm âyanları ortadan kaldıran Alemdar Mustafa Paşa'nın karşısında III. Selim'in yapabileceği tek şey vardı: Vaktiyle Alemdar'ın efendisi Tirsinikli'ye de yaptığı gibi tüm fetihlerini kabul ve âyanlığını tasdik etmek.[199] Bu sayede Alemdar yüzünü rahatça devlet için de halledilmesi elzem bir mesele olan Pazvandoğlu Osman'a çevirebilecekti. Böylece Efendisi Tirsinikli'nin aksine Alemdar Edirne'deki Nizâm-ı Cedîd için hiç bir tehlike arz etmeyecekti.

Nefer tahriri kararının ardından Rumeli'de Nizâm-ı Cedîd'in uygulanmasına karşı çıkarak taraf değiştiren ve Ahyolu, Burgaz ve Karaburun gibi mahallerdeki mukavvemete önayak olan Tirsinikli İsmail Ağa'nın vefatıyla denge oyununun dışında kalması muhaliflerin gücünü zaafa uğratırken saray ve ona tâbi hizibin elini güçlendirmiştir.[200] Bu avantaj sayesinde Edirne'deki yeniçerilerin zapt edilebileceğine inanan merkezî idare Kadı Paşa'ya bir saldırı emri daha vermiştir (25 Ağustos 1806).[201] Maalesef Kadı Paşa'nın merkezin sağladığı tüm idarî ve askerî desteğe rağmen ikinci kez düzenlediği bu sefer de nihaî bir galebeye kifayet edememiştir.[202] Unutulmamalıdır ki Tirsinikli öldürülmesine rağmen kendisine bağlı kuvvetler Edirne Vaka'sının nihayetine kadar İstranca taraflarında bulunarak Nizâm-ı Cedîd için bir tehdit olmayı sürdürmüştür.[203] Lojistik güzergâh noktalarını kontrolü altına alamayan fakat ordusunun ihtiyaç duyduğu iaşeyi mücavir mahallerden temin edebilen Kadı Paşa'nın Payitaht ile irtibat kuramaması da ordu için teçhizat ve mühimmat sıkıntısının daha derinden hissedilmesine yol açıyordu. Edirne'de olan biteni merkezden itinayla takip eden III. Selim de bu ihtiyacın farkındaydı ve âşikâr olan bu sıkıntıyı silah ve cephanesi olmayan bir orduda "hafazan Âllâh asker çok olmak ne fa'ide ider" sözleriyle dile getirmekten çekinmiyordu.[204] Bir koldan Edirne'deki isyancılar diğer koldan ise Hasköy ve Dimetoka'dan bastıran kuvvetlere karşı mukavvemet edemeyeceğini anlayan Kadı Paşa çok geçmeden Çorlu'ya

[199] S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 476-477. Alemdar'ın, Silistre eyaletinin uhdesine bırakılması münasebetiyle kaleme aldığı teşekkür için bkz. BOA, HAT, 51/2390.
[200] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 42.
[201] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 42.
[202] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 42.
[203] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971), s. 275.
[204] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 42.

doğru ricât etme mecburiyetinde kaldı.[205] Ancak Kadı Paşa evvelce Çorlu'yu terk ederek Edirne üzerine hareket ettiğinde Çorlu muhaliflerin eline geçmişti. Paşa'nın şimdi bu bölgeye doğru çekilmesiyle, hâl-i hazırda uzaklaştığı Edirne'deki muhalif kuvvetlerle giderek yaklaştığı Çorlu'daki kuvvetlerin arasında sıkışıp kalmaya başlıyordu.[206]

Kadı Abdurrahman Paşa'yı içine düşmek üzere olduğu kıskaçtan kurtarmanın bir yolu da tarafların uzlaşmasıydı. Ancak merkez tarafından arabuluculuk etmesi veya istihbarî mâlumatın sağlanması için bölgeye irsal olunan tebdillerden[207] elde edilen bilgiler ve ahâlinin yolladığı mahzarlardan çıkan tabloya binaen, tarafların uzlaşmasını imkânsız kılan en mühim âmilin, Kadı Paşa'nın icra ettiği şedid muamele ve zulümler olduğu anlaşılmıştı. Edirneliler bu konudaki şikâyetini "*Abdurrahman Paşa'dan gayrı kim olur ise elli bin asker ile gelse kabul ederiz*" şeklinde dile getirmişti.[208] Kadı Paşa ise gelinen noktada kendisinden vazgeçilemeyecek bir konumdaydı. Zafer elde edilecekse bu Kadı Paşa eliyle olacaktı. Aynı durum mağlubiyet için de geçerliydi.

Sükûnetin sağlanmasına dair bir netice sağlanamamıştı ve bastırılamayan isyan giderek neşv ü nemâ buluyordu. Çorlu yakınlarında verilen ağır kayıplar ve karadan ulaşım sağlanabilecek tüm ikmal yollarının mesdudiyeti hasebiyle Kadı Paşa şimdi de Silivri'ye kadar çekilmek mecburiyetinde kalmıştı.[209] Kadı Paşa, son çarpışmaların nihayetinde Bergos ve Saray gibi mıntıkaları elde etmesine ve de denizden takviye edilmesine rağmen Tekirdağ'ı da elinde tutamamıştır.[210] Aynı esnada "aman kağıdları" ile Tekirdağ ve Çorlu'ya tavassutta bulunması için yollanan Sirozî İsmail Bey'in kapı çuhadarı eliyle sulh teşebbüsleri de devam etmekteydi.[211] Zira Kadı Abdurrahman Paşa'nın bu işte muvaffak olabileceğine dair ümidini yitiren III. Selim, Payitahtın emniyetini düşünmeye başlamış ve bu maksada matuf olarak Silivri'yi tahkim etmeye ve

---

[205] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 42.
[206] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 42.
[207] Kisvesini değiştirerek ahâlinin arasında gezen, gizli işleri araştıran kimse ve mâlumat toplayankişi. Bir nevî yerli istihbarat elemanı. Bu meslekte kıdem sahibi olanlara Tebdil Hasekisi denir.
[208] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 42.
[209] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 43.
[210] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 43.
[211] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 43. Sirozî İsmail Bey, Edirne vak'ası boyunca Âyanlar ile hükümet arasındaki ihtilaftan yararlanmak suretiyle aracılık vasfını kullanan ve her iki tarafı da mahirâne bir şekilde idare etmeyi başarabilmiştir. Kadı Abdurrahman Paşa dahi Edirne ve çevresindeki âyanlardan kendisine muhalif olanları zikrederken, Sirozî'nin muhalif bir tavrına rastlanmadığına dikkat çekmesi hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten,* XXXV/138(Nisan 1971), s. 269. Burada calib-i dikkat olan bir husus vardır. Kadı Abdurrahman Paşa'nın Sirozî İsmail Bey hakkındaki hüsn-i şehadetine karşın İsmail Bey, sadaret makamına sunduğu bir yazıda Edirne'deki isyanın sona ermesi için Kadı Abdurrahman Paşa'nın bölgeden uzaklaştırılmasının şart olduğuna değinmekteydi bkz. BOA, HAT, 633/31240.

topçu, arabacı ve humbaracı ocağı neferlerine tüfek dağıtmayı dahi düşünür hâle gelmişti. Muharebelerin gidişatı göz önünde bulundurulduğunda Nizâm-ı Cedîd ordusunun Malkara, Keşan, Saray, Uzunköprü ve Vize'de üstünlüğü elinde bulundurduğu göze çarpıyordu. Buna mukabil Tekirdağ dağlıların elindeydi. Çorlu, Sâbık Edirne Âyanı Mahmud Ağa'nın kontrolündeydi. Hadiselerin ilk cereyan ve tuğyan mahalli olan Edirne'de ise Edirne Âyanı Dağdevirenoğlu Mehmed Ağa hâkimdi.[212]

Muharebe meydanlarında olup bitenler dehşet vericiydi. Fakat payitaht da bu olup bitenlerden nasibini almaya başlıyor gibiydi. Zira Nizâm-ı Cedîd güçleriyle muhalifler arasında meydana gelen muharebelerde yaralanan neferler tedavi maksadıyla İstanbul'a yollanıyordu. Merkezden bir saat kadar uzakta olan iskân mahallerindeki ahâli ise kendini emniyette hissedebileceği bir yer olarak İstanbul'u görüyor ve buraya göç ediyordu. Emniyet kaygısıyla İstanbul'a gelenler olduğu gibi yine emniyet kaygısıyla İstanbul'dan uzaklaşmayı tercih edenler de vardı. Payitahtta muharebe cereyan ederken atılan topların sesi işitiliyordu. Bu esnada alınan sivil ve münferit tertipler arasında öyle bir misal var ki devrin atmosferini anlama ve anlamlandırmada kilit bir mahiyet arz etmektedir. Cedid nizama taraftar olan bazı ulema ailelerinin başvurduğu bu tedbir, vakti geldiğinde İstanbul'dan güvenli bir şekilde firar edebilmek için Habsburg elçisinin muavenette bulunmasıyla hafî olarak bir adet Avusturya tüccar gemisi kiralanmış olmasıdır.[213] Bu durumu istisnaî bir tedbir olarak görmek pek de mümkün değildir. Zira bazı diğer Müslüman ve Rum ailelerinin ileri gelenlerinde de benzer teşebbüslere rastlanmaktadır. Nitekim ordudan beklenen muvaffakiyet haberinin bir türlü gelmemesinin yarattığı endişeye her gün bir yenisi ekleniyordu. Alemdar Mustafa Paşa'nın "*Nizâm-ı Cedîd'in yeminli bir düşmanı olarak cedîd uygulamaları önlemek için var gücüyle çalışacağını açıklaması*" da merkezdeki taraftarların endişelerini tetikleyen unsurlardan sadece bir tanesiydi.[214]

Muharebe meydanında bunlar oluyorken Payitahta Sadrazam'ın da teşvikiyle Trakya ve Makedonya'dan protesto mektupları yağmaya başlamıştır.[215] Üstelik Şehzade Mustafa başta olmak üzere sadrazam ve bazı ilmiye mensuplarının teşkil ettiği ittifakın âmal-i siyasetine yeniçeri taifesi ve ayak takımının âlet olmasıyla meydana gelen huzursuzluk giderek tırmanmaktaydı. Bu huzursuzluğun merkezde doğurduğu havanın

[212] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 43.
[213] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 43-44.
[214] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 44.
[215] S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 474-475.

belirsizliği ise III. Selim'in geri adım atmasına sebep oldu. Asilerin iki Cuma üst üste Halife-i Müslimîn olan III. Selim'in hutbede adını anmamaları Sultan-ı zamanı ziyadesiyle telaşa gark etmişti. Buna binaen Rumeli'de nefer tahririne başlanacağına dair kararın ilân edilmesi üzerine isyan eden Serez Âyanı İsmail Bey affedilmiş ve Sultan, kendisinin tavassutuna başvurarak âsîler ile uzlaşma yolunu tutmuştur.[216] Ancak âsîlerin hutbelerden III. Selim'in ismini kaldırmaları Makarr-ı Hilafet olan İstanbul'da büyük bir infiale sebebiyet vermişti. Bu yüzden sâbık Silistre valisi Eğribozlu İbrahim Paşa ve Serez Âyanı İsmail Bey âsîleri te'dib ederek meseleyi şimdilik çözüme kavuşturmuştu.[217] III. Selim bu davranışıyla meseleyi hallettiğini düşünmekteydi. Sirozî İsmail Bey'in tahriratına cevaben yazdığı mektubunda yer verdiği "*Haz ettim, Aferin berhüdar olsun, İnşaallah defi ihtilâl ile devletime ve bana güzel hizmet etmiş olur.*" şeklindeki sözleri de bu kanaatimizi pekiştirmektedir.[218] Bu minvalde hareket eden Sultan, üzerine düşeni yaparak Kadı Abdurrahman Paşa'ya, evvela Çorlu'dan Silivri'ye bilahare Anadolu'ya avdet etmesi emrini vermiştir (10 Eylül 1806).[219] Ancak başta âsîlere karşı olmak üzere tavizlerle dolu geçen bu haftanın, III. Selim'in bahtını değiştirmeye yetmediğinin altını çizmek gerekir. Daha Kadı Paşa'nın Çorlu'da yürüttüğü muhasarayı kaldırarak Silivri'ye çekilmesinin dahi âsîleri şımartmaya yettiğini belirtelim. Öyle ki merkezdeki bazı kişilerin de tahrik ve teşvikiyle cûşa gelen âsîler, yirmi bin kişilik bir kuvvetle Payitahta yürümeye kalkmış ve ricâl-i devlete mensup olan Nizâm-ı Cedîd ekibinden on kişinin de kellesini istemişlerdir.[220] Sultan Selim, Kadı Paşa'yı İstanbul'a dahi uğramasına fırsat tanımadan mansıbı olan Konya'ya irsal eylemiştir.[221] Akabinde ise Kadı Paşa'yı Nizâm-ı Cedîd Komutanlığından azlederek yerine Sırbistan'daki vazifesinin ardından Anadolu Valiliğine getirilen sâbık Rumeli Valisi Ebubekir Paşa'yı tayin etmiştir.[222] Öyle ya III. Selim'in, Rus ordularının hudud boylarında tahdişat yaptığı bir hengâmede bunlar

---

[216] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten,* XXXV/138(Nisan 1971), s. 301.

[217] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 114-115.

[218] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten,* XXXV/138(Nisan 1971), s. 294.

[219] Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası*, s. 100-101.

[220] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten,* XXXV/138(Nisan 1971), s. 294. Âsîlerin Sultandan 10 kişinin kellesini istemesi bir ilk ve son değildir. Daha sonra teferruatıyla yer vereceğimiz Kabakçı Mustafa hadisesinde de Nizâm-ı Cedîd ekibinden birçok kişinin kellesi istenecektir. Üstelik bu talep şifahî olarak kalmayıp yazılı bir mahiyet kesbedecektir.

[221] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten,* XXXV/138(Nisan 1971), s. 301

[222] S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 475; Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 43.

yetmezmiş gibi bir de Rumeli sathına yayılabilecek dahilî harp hâline dönüşmesini göze alabilmesi beklenemezdi.[223] Ancak III. Selim'in tavr-ı selîmi ahvali hayra tebdil edebilecek miydi? Mâteessüf hayır. Verilen ric'at emrinin gerekçesini ve endişesini "*Etfal ve aceze-i nisvan pâymâl olur!*'' diyerek dile getiren III. Selim'in verdiği bu karar, Edirne gailesinin asiler lehine neticelenmesine hizmet etmiştir.[224] Zira *Merkez-i Saltanat'da dahi eşkıya-ı mezbure ile müttefikü'l-efkâr olan yeniçeriyân ve Nizâm-ı Cedîd düşmanları* ile dolu olduğundan *müdirân-ı devlet ise azm-i kavî* kişilerden oluşmadığından *Nizâm-ı Cedîd ordusu İstanbul'a celb ile Edirne Cemiyeti yerli yerine dağıldı*.[225] Nizâm-ı Cedîd'in cedid komutanı Ebubekir Paşa'nın tâlimli orduya ilk olarak Anadolu'ya dönme emrini vermesi üzerineyse Edirne âsîlerin elinde kaldı.[226]

1.1.6. III. Selim'in Son Hamleleri

III. Selim'in verdiği tavizler hakikaten hafife alınmayacak türdendi. Ancak verdiği tavizler umduğu neticeleri doğurmaya yetmiyordu. Geride kalan Eylül ayı içerisinde verilen tavizlere rağmen Ekim ayına gelindiğinde Burgaz Âyanı Kadri Ağa Edirne ile payitahtı birbirine bağlayan yol güzergâhının kontrolünü yeniçerilerden tekrar almayı başarmıştı.[227] Payitahta giden yolların kesilmesi ise şehrin iaşe ihtiyacının karşılanmasında sıkıntılar yaşanmasına sebep olabilirdi. İstanbul gibi oldukça kalabalık bir şehirde temel ihtiyaç kalemlerinin temininde yaşanan kısa süreli kesintilerin dahi büyük bir soruna yol açacağı ortadaydı. Bu durum devasa bir tüketim potansiyeli olan böyle bir şehirde tuz, ekmek, et, şeker vs. gibi ürünlerin teminini stratejik bir ihtiyaç hâline getiriyordu. Zira bu kalemlerde yaşanabilecek bir kıtlık fâhiş fiyat artışlarını beraberinde getirdiği için halkın huzursuzluğuna yol açıyor, böylece her türden muhalefetin filizlenebilmesi için iyi bir ortam oluyordu. Hatta bu yokluğun kendisi ayaklanmalar için muharrik unsur vazifesi görebiliyordu. Bu tehlike göz önüne alındığında III. Selim'in acilen ve katiyen bu güzergâhın emniyetini sağlaması gerektiği ortadaydı. Zira Edirne'deki isyanın gün be gün şiddetlendiği böyle bir safhada, payitahtta yaşanacak iaşe sıkıntısının benzer bir ayaklanmayı doğurması kaçınılmaz olabilirdi.

III. Selim'in aldığı geri çekilme kararı ile ordunun bölgeden geri çekilmesinin husûle getirdiği nazik vaziyet, Nizâm-ı Cedîd muhaliflerinin iyiden iyiye şımarmasına ve

[223] E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 80.
[224] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 114.
[225] Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV*, s. 418.
[226] S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 475
[227] Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 44.

Boğaz yamaklarının isyanına dek uzanacak olaylar silsilesine zemin hazırlamıştır.[228] Tarihe II. Edirne Vak'ası olarak geçecek olan bu hadisenin ilk menfi neticesi fırsatı ganimet bilen Çar Aleksander'in (Ö. 01.12.1825) emriyle Rus ordularının Memleketeyn üzerinden alenen ve beynelmilel diplomasi teamüllerini hiçe sayarak Osmanlı topraklarını işgal etmesi olmuştur.[229] Zira âsî Sırplar Rumeli'ye sevk edilen kuvvetler eliyle bir türlü dizginlenememişti. Bunun üzerine Osmanlı idaresinin yeni bir çare arayışı olarak Napolyon'a yakınlaştırdığını[230] fark eden Rus Çarı Aleksander, Rusya'nın Balkanlardaki mevki ve menfaatlerinin tehlikeye düştüğü gözünden kaçmadı. Bu durum ise Çarı daha radikal tedbirlere başvurmaya sevk etmiştir. Çar Alexander bu cümleden olarak General Mikelson'a bir yandan ordusunu hazırlamasını emretmiş diğer yandan da sürdürdükleri isyanda başarı elde etmelerini sağlayabilmesi için Sırplara silah ve subay ihtiyacının Çarlık tarafından karşılanması talimatını vermiştir.[231]

III. Selim bir takım tavizler vererek Rumeli'deki problemleri aşmayı murad ettiği sırada Edirne'de istediği neticeyi elde edememesinin baş müsebbiplerinden olan ve Nizâm-ı Cedîd'in Rumeli'ye teşmil edilmesine, *"İbrahim Kethüdaya olan düşmanlığı sebebiyle"* muhalif olan Sadrazam Hafız İsmail Paşa'yı derhal azletmiştir. Paşa evvela Bursa'ya ardından da sırasıyla Rodos ve Sakız'a nefy olunmuştur (Evail-i Receb 1221).[232] Onun yerine de Sadarete Yeniçeri Ağası olan ve cılız olması hasebiyle Keçiboynuzu olarak şöhret bulan Ağa İbrahim Hilmi Paşa getirilmiştir (13 Eylül 1806).[233] O esnada Şeyhülislam olan Salihzâde Ahmed Esad Efendi de son hadiselerde muhalifler aleyhine fetva verdiği gerekçesiyle kendi canını tehlikede görerek bizzat hükümdardan azlini ve bir süreliğine köşeye çekilmeyi talep etmiş ve bu talebi Sultan tarafından kabul görmüştür. Boşalan şeyhülislamlık makamına ise eski Rumeli Kazaskeri Nakibüleşraf Şerif-zâde Topal Ataullah Efendi nasbolunmuştur.[234] Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa'nın Serdâr-ı ekrem sıfatıyla, Rus harbi münasebetiyle ordusunun başında bulunarak

---

[228] E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi,* V, s. 80.

[229] S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 477.

[230] 15 Ağustos'ta Napolyon'un sefir olarak İstanbul'a tayin ettiği "*Sebastiani, Sultandan ya Rus gemilerinin Boğazlar'dan geçişini engellemesini ya da Sırpları bastırmak ve Tuna'da Ruslarla savaşabilmek için Fransız ordusunun Dalmaçya'dan Bosna ve Sırbistan'a geçmesine izin vermesini istemek suretiyle krizi daha da tırmandırdı.*" bkz. S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 479.

[231] S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında III. Selim*, s. 477.

[232] M. Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2805. Bostancıbaşılıktan Sadrazamlığa yükselen Hafız İsmail Paşa'nın sadareti sırasında gizliden gizliye veliahd şehzade Mustafa ile muhaberatta bulunduğu ve Mustafa'nın tahta çıkışından sonra her ne kadar umduğu sadarete kavuşamasa da Konya valiliği ve Boğaz Muhafızlığına getirildiği hakkındaki tafsilat için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten,* XXXV/138(Nisan 1971), s. 302

[233] Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV*, s. 418.

[234] Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV*, s.418; M. Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi,* V, s. 2805.

İstanbul'dan ayrıldığı için (Nisan 1807), mûtad olduğu üzere bir kişinin Rikab-ı Hümayun Kaymakamı olarak merkezde Sadrazama vekâlet etmesi gerekiyordu. Kethüda İbrahim Nesim Efendi'nin tavsiyesi üzerin Selanik Valisi olup o esnada Dersaâdet'te bulunan Köse Musa Paşa sadaret kaymakamı olarak tayin edilmiştir.[235] "*Nizâm-ı Cedîd muhalifleri tarafından mazhar-ı düşnam olan İbrahim Kethüda ve Defterdar Mustafa Reşid Efendi (Köse Kethüda)*" de azlolunanlar arasındaydı. "*Lâkin sene-i sâbıkada ilân-ı isyan edip havf-ı kahr-ı sultanî ile Kırım'a firar eden Trabzon Valisi Tayyar Paşa ile Edirne'de müctemi' olan âyanların ve İstanbul'daki yeniçeri bugâtının Şehzâde Sultan Mustafa ile muhabereleri tahkik edip vasıta olanların te'dib ve terbiyeleri lazıme-i zimmet- i hükümet iken Sultan Selim'in hilm-i şefkati mâni oldu*" ve siyasî cürümlerin hesabı sorulamadı.[236] Tahmin edilebileceği gibi bu azil ve tayinler muhaliflerin isteyeceği minvalde değişimler olup verilen tavizlerin arasında yerini almaktaydı.

Nizâm-ı Cedîd'in teşekkül etmesinde ve on yılı aşkın bir süredir devam etmesinde ne kadar büyük bir emek verdiği göz önüne alındığında, devlet için hüsranla neticelenen böyle bir geri adım ve tavizler silsilesine III. Selim'in niçin razı olduğu genellikle anlaşılmayan veya yanlış anlaşılan bir bahistir. Her zaman tartışılan ve sıcak tutulan bu bahiste yanılgıya düşülmesinin en mühim sebebi ise çoğu zaman bilgi eksiliğidir. Malumattaki noksanlığı takip eden husus ön kabullerin yanıltıcılığıdır. Zira III. Selim'e ve onu çevreleyen şeraite dair hatalarla dolu yerleşik kanaatler mevcuttur. Birçok araştırma ve inceleme eserde III. Selim'in Edirne'den çekilme kararı alması, onun hilmine ve merhametine atıf yapılarak anlam kazandırılmaya çalışılan bir durumdur.[237] Gerçi bu atıfları destekleyecek bazı vesaike rastlamak da mümkündür. Mesela bu minvaldeki vesikalardan bir tanesinde III. Selim çekilme bahsiyle alakalı olarak "etfal ve aceze-i nisvân pâyimâl olur" demekteydi. Bu söz Sultanın o esnadaki hâlet-i ruhiyesini tenvir eden bir mahiyet arz etmektedir. Ancak bunca senenin kazanımlarını boşa çıkaracak, yapılan onca maddî yatırımı ve teşebbüs edilen onca riskli faaliyeti neticesiz

---

[235] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, TTK, Ankara 2010, s. 60; "*İstanbul'da mehamm-ı umûr-ı devlet kaimmakamlığına intihab olunan Köse Musa Paşa'nın dest-i hıyanet ve şeytaniyetine teslim kılındı*" bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV*, s. 421.

[236] Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV*, s. 418.

[237] "*Nizâm-ı Cedîd teksir ettikçe yeniçerilerin husumet ve adaveti dahi terakki edegelip erkân-ı devletin reyi ise yeniçerilerin külliyen ref' ü izalesi merkezinde olduğu hâlde Sultan Selim'in hilmi ve cesaretsizliği mâni olarak iki tarafı dahi taltif ile bir vak'a çıkarmaksızın husul-ı matlubu mütemenni olub…*" , " *…Şehr-iyâr-ı müşarü'n-ileyhin mizac-ı hümayunları atf-ı nazar-ı celadet etmeğe müsaid olmadığından…*" , "*Şehriyâr-i müşarü'n-ileyh hazretleri Tarik-i Mevleviye'ye sâlik şiir ü musikiye mâil gayet halim ve selim, şair meşreb bir padişah-ı zarif ve nüktedan idi*" bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV*, s. 417, 424 ve 421.

kılacak böyle bir geri adımı, o kişi Sultan da olsa tek bir kişinin şahsî merhametine bağlamak sûretiyle izaha kalkmak pek de başarılı olarak addedilemez. Zâten III. Selim'in, öyle eserlerde zikredildiği kadar hilm sahibi ve merhametli olmadığı da bizzat kaleme aldığı hatlarına şöyle bir göz gezdirilerek anlaşılacak kadar alenîdir. Hatta III. Selim'in hatlarında kullandığı dil tehditkâr ve hakaretâmiz bir karaktere sahiptir.[238] Peki bir çok tarihçinin hilm ve merhamet vasıflarına sığınarak açıklamaya çalıştığı bu ricât hadisesi başka türlü açıklanamaz bir durum mudur? Sultan geri çekilme emri vermek yerine isyancıları *ezme emri* verseydi Kadı Abdurrahman Paşa'nın onları kolayca haklayacağı iddia edilmektedir. Peki, Sultan niçin bu yola başvurmak yerine geri adım atmayı tercih etmiştir? Bu sualin cevabı Edirne hadisesinin kronolojik bir tasvirini yaptığımız sayfalar dikkatle okunduğunda sarahat kazanmaktadır. Kadı Paşa'nın öyle zannedildiği gibi mükemmel bir orduya, mücehhez ve mûtî suvarî ve piyadelere ve iyi durumda bir deniz gücüne sahip olduğu düşünülmemelidir. Maiyetindeki neferlerin bir kısmının da askere yazıldığı bölgedeki "*zümre-i Bektâşiyye ile hemşehrî ve âşinâ* ve akrıbâ *olmalarıyla, Ocaklu tarafına kat'â sû'-i kasd etmeyecekleri*" ortadaydı. Bu yakınlığı izhar bâbında "*Biz gazâ vü cihâd askeriyiz, Ehl-i islâm'la* munâsaba ve muhârebe eylemek dînimize *elvermez*" diyerek Yeniçeriler ile savaşmaya gönüllü olmadıklarını göstermişlerdi. Zâten birçoğunun *endîşeleri dâr u diyârlarında* olup *çift ü çubuk* peşinde olmak emelinde olanlar da vardı. Askerin bu durumu "*Pâdişâh-ı dil-âgâh hazretlerinin ve ekser 'ukalây-ı vükelânın ma'lûmları olmağla, ol derecede telâş ihdâs ve tezelzül-i bünyân-ı devleti îrâs eyledi*".[239] *Mühimmat* ve lojistik yeterliliğin de isyancıların yolları kesmesi sebebiyle giderek zayıfladığı göz ardı edilmemelidir.[240] Bunlara bir de isyancı liderlerinden teşekkül eden *âyan koalisyonu* sayesinde en az karşılarındaki muallem ordu kadar bir sayıya sahip olması eklenmelidir. Üstelik ahalinin de desteğini kazanmaları ilave edildiğinde ortaya çıkan netice Kadı Paşa'nın Edirne'deki işinin oldukça zor ve meşakkatli olduğudur. Zâten III. Selim de Kadı Paşa'dan bir türlü nihaî zaferin müjdesini duyamadığından ye'se kapılmış görünmektedir. Kadı Paşa'nın kazandığı mevzî zaferler,

[238] III. Selim'in gazabını izhar ettiği birçok vesaik olmakla birlikte maksadın hâsıl olması için bir tanesine yer vermekle iktifa edelim: " *Kaimmakam Paşa bu gece sabaha yakın Frenk gemicileri sandal ile türkü çağırarak saray önünden geçtiler ve birkaç defadır ediyorlar. Reis Efendi'ye tenbih eyle. Bilcümle elçilere ve Frenklere tenbih eylesin. Bir daha öyle edepsizlik etmesinler. Her kim olursa bilâ-eman katlederim. Sonra bu bizim adamımızdır derler ise Reis Efendi'ye infial ederim. Şedid tenbih eylesin.*" bkz. BOA, HAT, 193/946.

[239] Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 317.

[240] "*akçe ve zahire kalmadığından bütün erazil-i eşhas İstanbul ovasına tecemmu'* "edeceğinden endişe eden Sultan'ın "*Edirne'yi berü geçmesinler*" diye tebihte bulunması hakkında bkz. BOA, TS.MA.E, 785/31.

kısa süreli bir ümit hâsıl etse de, giderek uzun soluklu bir muharebeye evrilen bu çatışmaların seyrini değiştirecek bir stratejik kazanıma dönüştürememişti. III. Selim ise içinde bulunduğu şartlar ve etrafını saran dahilî ve haricî potansiyel tehlikelerin meydana getirdiği endişe halelerinin kendisini giderek sıkıştırdığını hissetmekteydi. Tam da bu noktada Sultan Selim stratejik bir gaye uğruna politik bir zaafiyete imza atmak mecburiyetinde kalmıştır. Burada politik zaafiyet olarak geri çekilme ve Nizâm-ı Cedîd'den vazgeçilmeye kadar varacak olan tavizler, bir diğer ifadeyle taktik manevralar kastedilmektedir. Stratejik gaye ise muhtelif tehlikelerin doğmasının önüne geçmek ya da doğmuş olan tehlikelerin önü alınamaz bir noktaya varmasına imkân vermeden ortadan kaldırmaktı. Bu stratejiyi iki kelimeyle hülasa etmek gerekirse şöyle denebilir: Beka-yı Devlet.[241]

Beka meselesini bu denli sıcak ve yakın kılan hususlar ise dahilî ve haricî olarak temelde ikiye ayrılsa da gelinen noktada hepsi birbirine tesir eder ve birbirini tetikler raddeye gelmişti. Bunun için de tek bir sorunun ayrı birer parçasıymış gibi ele alınabilecek mahiyetteydiler. Bu tehlikelerden ilki Rumeli'nin sathına yayılabilecek olan iç savaştır. İkincisi, Edirne'deki kaosun Rumeli'de doğurduğu otorite boşluğu sebebiyle Sırp isyanının tüm Rumeli'ye yayılması korkusudur. Üçüncü husus Eflak ve Boğdan voyvodalarının azli üzerine Rusya'nın Osmanlı'ya savaş açması ihtimalidir. Dördüncü husus ise İngilizler ile yaşanan sürtüşmelerin, çatışma mahiyetinden harbe evrilmesi tehlikesidir. Dâhilde Sırplar, Memleketeyn voyvodaları ve iç savaş tehlikesinin çözümünü acil bir mesele kılan yapısına hariçteki Rus ve İngiliz harbi tehlikesinin eklenmesi III. Selim'i birçok tarihçinin anlamakta zorlandığı geri çekilme kararını almaya itmiştir. Sultanın bu kararı haricî tehlikeler olan Rus ve İngiliz harplerine gafil avlanmamak yani onlara bir iç savaş veya çatışma esnasında yakalanmamak için alınmış olabileceği gibi, dâhildeki meseleleri halletmek sûretiyle bu devletlerin Osmanlı'ya karşı

[241] III. Selim'in devleti tehlikede gördüğüne dair bir hattı: "*Kaymakam Paşa, Devletin irad ve masrafı ve zaid sefathatı cümlenizin malumudur. Eğer bana şimdilik kuru ekmeğe kâni ol deseniz, ben razıyım. Eğer ben birine taarruz eylesem, 'pederi dahi böyle idi', deyu lisana getürürler Siz bana beyan eyleyin Allah aşkına, devlet elden gidiyor. Sonra faide vermez. Ben bildiğimi size beyan eyledim, siz de devletten hissemendsiniz*" bkz. Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası*, s. 182. "*bekâ-yı cumhur*" ve Devletin "*şart-ı bekâ*"sına dair bkz. Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi, *Beş Tarz-ı Siyaset, Kitâbü's-Siyâse fî Etvâri'l-Hamse*, s. 74. Pîrîzâde'ye göre "*her devlet[in] bekasının şartı siyasetdir bu dahî aklî olan hikmet-i 'ameliyyeden bir kısım olan ilm-i siyâset-i mülûk gibi ya şer'î olan kitâbullâh ve sünnet-i Rasûlullahda vârid olan ahâm-ı ilâhiyye gibi siyâset-i şer'iyye siyâset-i akliyeden mu'tenâ olmağla mülûk-ı İslâmiyeye düstûru'l-ameldir her padişah-ı dil-agâh ve vezir-ı intibâh ki ânınla 'âmil oldu… Mülûk-ı küffârın bekâ-yı devletleri medâr-ı siyâset-i akliyelerine i'tibârlarıdır "dünya küfr ile yıkılmaz zulmle yıkılur" dedikleri bundan neş'et itmişdir ve her vaz' u hareket ki dâ'ire-i kavânîn-i şer' ve akıldan hâric ola lâbud zevâl ve ihtilâle müeddî olagelmişdir*" bkz. a.g.e. s. 80.

savaş açacak motivasyonları izale etmek maksadına matuf bir caydırma stratejisi olarak da değerlendirilebilir. Bu iddiamızı destekler mahiyette olarak III. Selim'in Ruslara mütemâyil bir tarz-ı siyaset icra eden Eflak Voyvodası (bu günkü Romanya) Aleksander Muzuri ve Boğdan (bu günkü Moldova) voyvodası Konstantin İpsilanti'yi azletmişti. Yerlerine ise payitahtta ikamet eden ve onlarla rekabet içerisinde olan bir diğer Rum ailesine mensup iki kişiyi voyvoda tayin etti. Ancak üzerinden henüz bir ay geçtikten sonra Rusya'nın da tazyiki ile eski voyvodaları makamlarına iade etmek mecburiyetinde kaldı. Tabii ki diplomatik bir geri adım anlamına gelen bu değişiklikte Rus Çarlığı ile Osmanlı Devleti arasında mevcut olan tedafüî ittifakın sona ermesi münasebetiyle yapılan görüşmeler neticesinde ittifakın yenilenmesi maksadıyla akdedilen 24 Eylül 1805 tarihli muahedenin de payı vardı. Zira Rusya bu muahedeye istinaden, voyvoda azillerinde kendisine danışılması maddesinin alenen çiğnenmesinden kaynaklanan beynelmilel hukukun doğurduğu hakları kullanarak bir ültimatom çekti. Harbe evrilebilecek bir diplomatik çekişmeyi arzu etmeyen III. Selim için bu ültimatom geri adım atmasında yeter sebep teşkil etmişti bile. Aynı zamanda Rusya'nın Sırp İsyanı'nı hâhişkâr bir sûrette desteklediğini bilmek gerekir. Muhtemel bir harpte Sırpların, Ruslara Rumeli coğrafyasında muavenet ve rehnümâlık etmekten geri durmayacağını Sultan da kütüb-i tevarihe olan vukufundan pekâlâ biliyordu. Bu sebepten olacak ki Sultan Kadı Paşa'ya çekilme emrini verdiği sırada sırp diplomatı İçko'yu da huzuruna kabul ederek Sırplara, uğruna başkaldırıp harbettikleri birçok imtiyazı bir çırpıda bahşedivermiştir.

II. BÖLÜM

SULTAN IV. MUSTAFA VE DÖNEMİ

2.1. Sultan Selim'in Hal'i: Boğaz Yamakları İsyanı

"*İnhitâtü'd-düvel bi-irtifâi'l-esfel*"[242]

"*Serîr-i Saltanatta olma gâfil bir an İlhâmî,*
Sana da bâki kalmaz bu bir çarh-ı devrândır"[243]

"*Bu cihânın devletine eyleme zerre tamâh,*
Pek sakın İlhâmî zîra bî-vefâdır saltanat"[244]

Osmanlı İmparatorluğu 19. asra merhaba dediğinde sultan ve ricâl, esasen imparatorluğun bu asırda meydana gelecek pek çok gaile ve hailelere de kucak açtığını belki de hiç hatırlarından geçirmiyordu. Öyle ya asırlar boyunca hem dahilde hem de hariçte irili ufaklı yüzlerce harp ve kıyama göğüs germiş ve her asr-ı miladîde mevcudiyetinin meşruiyetini (*hikmet-i vücûdiye*) yeniden te'sis edebilmiş olan Devlet-i Aliyye için, meydana gelen hiçbir gaile *benzersiz ve nevzuhur* sıfatını haiz addedilmiyordu. Fakat âsuman, kürre-i arzı gaileden mahrum bırakmayacak cömertliği her asırda olduğu gibi yine gösterecek ve dehrin en netameli vetîresine dek uzanan silsilenin fitilini ateşleyecek kıvılcımı tutuşturmak için daha fazla beklemeyecekti. Ferşten arşa her yeri kuşatan bu alevin Hanedân-ı Âl-i Osman'a sıçramaması elbette beklenemezdi ve Devlet-i Aliyye'nin payına da hatırı sayılır bir hisse düşüyordu. Asr-ı cedidi sarıp sarmalayan ve uzayıp giden muhataraları bir solukta sayacak olursak azınlık ve vilayet ayaklanmaları, şimalden gelen ve yer çekimine yenik düşercesine her püskürtmeden sonra muayyen periyodlarla yeniden taarruz eden Rus orduları, âsî vali ve bâgî âyanlar, tâgî sekban ve şâkî ve serazad leventler, serkeş yeniçeriler, iaşe kıtlığı ve enflasyonlar, mâlî müzayaka ve asayişsizlik, Çöl Nihilizmi diyebileceğimiz bir dindarlığın tezahürüyle Haremeyn'i tasallut eden Vehhabîler ve de Mısır'da hâkim olan kölemen beylerinin baş fâil olduğu kaos ile onları ortadan kaldırarak devasa bir saltanatın mütevazı temelini atan Kavalalı Mehmed Ali Paşa…

Edirne vak'asından sonra bazı şeylerin aynı kalması, herkesin ve her şeyin kendi hâlinde ve mecrasında yol alıp ilerlemesi mümkün değildi. Hele bu isyana olan katılımın

[242] Devletlerin çöküşü, sefillerin yükselişiyledir anlamına gelen bu beyit için bkz. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri*, haz. Süheyl İzzet Furgaç – Yüksel Kanar, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2017, I, s. 30.
[243] M. Fatih Salgar, *III. Selim, Hayatı-Sanatı-Eserleri*, s. 65.
[244] M. Fatih Salgar, *III. Selim, Hayatı-Sanatı-Eserleri*, s. 65.

şümulü ve devletin arzusu hilafına ve mûcib-i şeyn ü âr olacak bir surette hitam bulması dahi tüm bu olup bitenlerden sonra hiç yaşanmamış gibi istikbâle bakmamın imkânını ortadan kaldırmaktaydı. Artık ne Sultan kimseye emniyet besleyebilir ne de âyanlar merkezin merhametine bel bağlayabilirdi. Yeniçeriler için ise Nizâm-ı Cedîd'e muhalif bir tavır alan tüm kişi ve odakların harp meydanındaki eli olmanın getirdiği mesuliyet ve mükellefiyetin bedelini önünde sonunda ödeyeceğinin endişesini duymamak imkânsız bir hâl almıştı. Nizâm-ı Cedîd'in Rumeli'de tatbik edilmekten vazgeçilmesi, Kadı Abdurrahman Paşa gibi bir müstebitin Rumeli'den ve sonrasında Payitaht'tan uzaklaştırılması Yeniçeriler için büyük bir kazanım olmuştur. Fakat Nizâm-ı Cedîd'i ince eleyip sık dokuyarak hazırlayan ve maddî-mânevî büyük bir gayret izhar ederek bu nizama suret veren kadroların politik arenada devam eden mevcudiyeti, yeniçerileri düşündüren ve düşmanın sürekli gözleri önünde olduğu gerçeğiyle her an yüzleştiren bir durumdu. Üstelik III. Selim'in onca yıl tüm hazinesini selsebil ettiği ve nice politik teşebbüs ve ince siyasetin neticesi olarak bu günlere getirdiği kazanımları tekrar ihya etmeyi düşünmeyecek kadar siyasî ajandasının dışında bırakması düşünülemezdi. Yeniçeriler belki de Genç Osman'dan sonra ilk defa ontik bir krizin hedefi olduklarını hissetmiş ve Edirne'de elde ettikleri muvaffakiyet bu krizin ilk dalgasının atlatıldığını göstermekle beraber ilerleyen vetîrede yeni krizleri tetiklemeyeceğine dair bir teminat elde edememişlerdir. Artık Ocağın zihninde Sultan ve Cedidçi ricâlin varlığı Yeniçerilerin varlığının nefyi anlamına gelmekteydi. Ontik krizi doğuran da tam olarak bu bakıştı. Ocağın nazarında her iki unsurun da vücud-ı muzırrının meydan-ı siyasetten tathiri elzem ve acil bir mahiyet arz ediyordu.

Sultan III. Selim verdiği tavizlerin büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda en azından bir süreliğine suların durulacağını umuyor olmalıydı. Aksi hâlde taraf-ı saltanattan biteviye verilen tavizlerin, anlaşılması zor bir istikamet ve sürekliliğe sahip oluşunun politik zeminde anlamlı kılınması pek de kolay olmayan bir takım hercümerce kapı aralardı. III. Selim, Hassaten en can alıcı makamlara Nizm-ı Cedid'e muhalif olan siyasî kanatın isteyeceği isimleri tayin eden, askeriyede ve bürokraside tüm ipleri muhaliflerinin eline veren, bunlar yetmezmiş gibi meşihat makamına muhaliflerin karşı çıkmayacağı bir isim olan Şerifzâde Ataullah Efendi'yi getirdi. Böylece, beraber yola çıktığı Cedidçi ricâli âdeta kaderine terk etmiş ve onları gözü dönmüş darbecilerin siyasî ve politik çıkarlara hapsolmuş vicdanlarına terk etmişti.

Muhalif kesim zahirde tüm emellerine ulaşmış ve Nizâm-ı Cedîd belâsından halâs olmalarının sağladığı emniyet ve îtimad-ı nefsin sarhoşluğuna kapılmaktan uzak bir uyanıklık hâlindeydi. Vicdanları ise merkez kuvvetlerini harp meydanından eli boş göndermekle yatışacak ve rakipleriyle hesaplaşmaktan istinkâf edecek bir âl-i cenaplığa izin vermeyecek kadar katı idi. Nizâm-ı Cedîd kadrolarıyla hesaplaşmaya ise bu nizamı kendi alışılagelmiş ve âsûde hayatlarına darbe indirmek cürmünü işleyen Kadı Paşa'dan başlamak istiyorlardı. Zira cedid nizamın görünen yüzü ve muhasımlarını kesen kılıcı olarak onu bellemişlerdi. Bu sebebe binaen olacak ki ilk fırsatı ganimet bilmişler ve Serdar-ı ekrem tayin edilmek suretiyle Rumeli'deki cepheye sevk olunan Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa'yla cepheye giderken uğradığı Edirne'de vâki görüşmelerinde âyanlar kendisinden Kadı Abdurrahman Paşa'nın valilikten azledilmesinin sözünü almışlardır (Şevval 1221-Aralık 1806).[245] Kadı Abdurrahman Paşa, aldığı kat'î emir üzerine kemâl-i inkıyad ile Konya'ya avdet ederek, Edirne'de sürdürdüğü kararlı mücadeleyi sonlandırmış ve kendi hesabına Rumeli'deki muhaliflerle olan defteri kapatmıştır. Eski vazifesine dönerek Nizâm-ı Cedîd'i Konya'da tatbik etmeye devam etmiştir. Buna mukabil yeniçeriler başta olmak üzere Edirne'deki sair âyan ve mütegallibe ise Kadı Paşa defterini kapatmayıp her daim açık tutmuş oldukları anlaşılmaktadır.

Muhaliflerin hiçbir çekinme izhar etmeksizin dile getirdiği bu azil talebi kabule karin bir madde-i mâkule olmadığından hemen hayata geçirilmedi. Zâten Kadı Paşa'nın tüm ikazına rağmen Nizâm-ı Cedîd başbuğluğundan azledilmesi ve Anadolu'ya irsal olunması Paşa için yeterince mûcib-i iğbirar bir durumdu. Ancak söz bir defa verilmişti ve âsîler verilen bir sözün yerine getirilmesi konusunda oldukça sabırsızdı. İşte bu sabırsızlık yeni bir gaileyi tevlit eylemeden harekete geçilerek ordudan gönderilen 18 Mart 1807 (8 Muharrem 1222) tarihli bir fermanla Kadı Paşa'nın valilikten azlolunduğu bildirilmiştir.[246] Alanya sancağının muhafazasına me'muren ve yerine İçel Mutasarrıfı Vezir Ahmed Paşa'nın tayiniyle bölgeden uzaklaştırılacak olmasının hem kendisine hem de devlete vereceği zararı basiret sahibi bir nazarla dile getiren Kadı Paşa, merkezî hükümeti atılacak her bir adımın tevlit edeceği tüm mesuliyeti sırtlamaya mecbur bırakacak derecede ciddi ve kendisini bu hususta tebriye edecek şekilde samimi bir

[245] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/139(Temmuz 1971), s. 409.
[246] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/139(Temmuz 1971), s. 410.

tahrirat kaleme almıştır.[247] Kadı Paşa'nın tahriratında Konya ahalisinin kendisinden memnun olduğunu ve vazifeye devam etmesine dair taleplerini aksettirmesi üzerine Sultan Selim "*Ahali hoşnud. İstedikten sonra ne demeli? Abdurrahman Paşa'yı ehali istemeyor diye azletmiştik.*" diye yazarak azil kararından dönmeyi muradetmişse de Sadaret Kaymakamı Musa Paşa, Sadrazamın Edirne'de âyanlara verilen sözü hatırlatarak Sultanı ikaz etmesi üzerine Sultan Selim, Rikab-ı Hümayun Kethüdası Şamlı Ragıb Efendi'yi Mayıs 1807 (Rebiulevvel 1222) tarihinde vezaretle Konya valiliğine tayin etmiştir.[248]

Edirne'deki muhalifler Kadı Abdurrahman Paşa'nın azliyle en büyük düşmanlarını bertaraf etmişti. Bu başarıları ile merkezdeki muhaliflerin de elini güçlendirmişlerdi. Artık onlar da Nizâm-ı Cedîd aleyhine planlar yaparken Kadı Paşa unsurunu hesaba katmak zorunda değildi. Peki muhaliflerin taşrada kazandıkları bu zaferi merkezdeki muhalifler siyaset sahasına taşıyabilecek miydi? Nizâm-ı Cedîd'in Rumeli'de tatbik edilmesine dair herhangi bir teşebbüse uzun bir süre kimsenin cesaret edemeyeceği ortadaydı. Ancak Nizâm-ı Cedîd bütünüyle ortadan kalkmış da değildi. Hâlâ icrâ edicileri hayatta ve siyasetin merkezindeydi. Üstelik İstanbul'daki Nizâm-ı Cedîd kışlalarında binlerce muallem asker bulunmaya devam ediyordu. III. Selim'in diplomatik sahada verdiği tüm tavizlere rağmen patlak veren Rus Harbi ise bu askerlere duyulan ihtiyacı günden güne artıracaktı. Bu durumdan endişe eden ve küffar Rus ordularına karşı tek başına muzafferiyet elde edemeyeceğinin farkında olan Yeniçeriler de Sadrazam ile birlikte sefere giderken, payitahtı kışlalarında ikamet eden mezkûr Nizâm-ı Cedîd neferlerine bırakmaktan memnun değillerdi. Harbin gidişatına göre muallem neferlerin de cepheye sürülmesi ihtimalini düşünmek dahi istemedikleri ortadaydı. Kısacası Yeniçeri Ocağı'na ne İstanbul'da ne de cephede huzur vardı. Huzursuz olan Ocağın huzursuzluktan beslenmesi ise kaçınılmazdı. Huzursuzluk ise harbin başlamasıyla birlikte stratejik ehemmiyeti kritik bir seviyeye ulaşan boğaz kalelerinden neşet edecek ve âdeta şehrin kabuklarında başlayan bu kırılma birkaç gün içerisinde çekirdeğe ulaşacaktı.

2.1.1. Rus Harbi

III. Selim hatırlanacağı üzere Eflak ve Boğdan Voydodalarını/Prenslerini Çar ile olan muahedenin hilafına olarak azletmişti. Bu kararında o esnada Sultanın Fransa'ya

[247] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/139(Temmuz 1971), s. 410-411; BOA, TS.MA.E, 638/33, 27 M 1222 (06.04.1807).

[248] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/139(Temmuz 1971), s. 411.

mütemayil bir politika izliyor oluşu ve İstanbul'daki Fransız Sefiri General Sebastiani'nin tazyiki de mevzubahisti. Ancak Rus Çarının verdiği ültimatom üzerine III. Selim geri adım atmıştı. Böylece Rusya'nın saldırgan politikalarının sona ereceğini düşünüyordu. Rus sefirinin bu hususta verdiği teminat da bu ümidi besliyordu. Ancak tarihî emeli olan sıcak denizlere inme politikası hülyasına dair her bulduğu fırsatı değerlendiren Rus Çarı I. Aleksander, diplomatik sahada Sultanın attığı bu geri adımla tatmin olmamıştı. Osmanlı ile yeni bir harbe susamış olan Çar, kullanabileceği yegâne vasıta olarak bütün Avrupa'yı tehdit eden Napolyon kasırgasını ileri sürdü. Zira Rusya ile Fransa arasında Koalisyon savaşlarının bir parçası olan harp yeniden alevlenmişti. Çarın iddiasına göre Fransızlar Dalmaçya üzerinden Romanya'ya kadar ilerleyerek Rusya'yı güneyden vuracaktı. Bu mevhum tehlikeye karşı Çar tarafından atılan adım ise oldukça sert oldu. Mareşal Mikelson riyasetindeki Rus kuvvetleri Eflak ve Boğdan'ı işgal ederek Turla (Dinyester) ve Tuna sevahilindeki kalelere saldırarak sırasıyla Bender, Hotin, Kili ve Akkerman kalelerini zaptetti.[249]

Rus ordularının bu hoyrat ve apansız saldırılarına karşı hızlı bir çözülme yaşanmasının sebebi Rusya'ya dair olan endişenin bertaraf olması hasebiyle hudud boylarındaki asker sayısı ile mühimmat ve erzak stoğunun yeterli nisbette olmasına ihtimam gösterilmemesiydi. Ordu ise henüz toplanmaya fırsat bulamamış olduğundan vaziyet muhataralıydı. Bu noktada devletin yardımına Alemdar Mustafa Paşa yetişti. Maiyetindeki Pehlivan İbrahim Ağa'yı İsmail Kalesi'ni müdafaaya gönderen Alemdar bizzat Eflak'tan ilerleyen General Mikelson kuvvetlerinin karşısına çıkmış ve her iki mücadele de Osmanlı lehine neticelenmiştir. Osmanlı devleti bu galibiyetlerden de aldığı cesaretle Şubat 1807'de Rusya'ya harp ilân etmiş ve Alemdar Mustafa Paşa'ya vezaret rütbesi ile seraskerlik tevcih edildi. [250] Amiral Duckwort gailesinin[251] sona ermesinin ardından Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa orduyla birlikte Silistre'ye hareket etti.[252] Ancak

[249] Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV*, s. 419; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa, s. 58-59.

[250] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa, s. 59.

[251] Amiral Arbuthnot ve Duckworth komutasındaki İngiliz filosu 18 Şubat 1807'de Çanakkale boğazını geçerek sarayın önünde demirlemesi ve General Sebastiani'nin teşvikiyle III. Selim'in bütün diplomatik ültimatomları reddederek direnmesi üzerine 3 Mart'ta çaresizce çekilmiştir. Boğazdan girerken 38 ölü ve 100 yaralı veren İngilizler, çıkarken ise boğaz neferatının hazırlıklı olması sebebiyle 197 ölü ve 412 yaralı vermişlerdir bkz. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1802-1812),* VII, trc. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 306-314. İstanbul'daki ileri gelenler ile devlet ricâlinden İngiliz taraftarlarının davetine binaen İngiliz filosunun İstanbul önlerine geldiği hakkında bkz. *Cevdet Paşa'nın Lâyihaları*, haz. Ahmet Zeki İzgöer – İsmail Kara, s. 321-322.

[252] "*(bin) ikiyüz yirm iiki senesi Muharreminin yirminci günü ki Martın on yedisi idi Sadrazam ve Serdâr-ı Ekrem İbrahim Paşa kaide-i kadime-i devlet üzere sancak-ı şerifi istishab müretteb-i alay ile*

orduda Nizâm-ı Cedîd kuvvetlerine yer verilmemişti. Bunun dört sebebi vardı. Birinci sebep hem Rumeli'de Edirne Vak'asının hatıraları canlıydı hem de Rumeli'deki bölge âyanlarının tepkisinden ve bir *mukatele-i* dahiliye ihtimalinden çekiniliyordu. İkinci bir sebep ise Yeniçerilerin ordu-yu hümayun ile birlikte şehirden ayrılmaları sâyesinde *İstanbul eşkıyadan tahliye kılınmış olacağından merkez-i saltanat Nizâm-ı Cedîd'e tevdi' ve teslim* edilecekti.[253] Buna ilaveten Nizâm-ı Cedîd askerleri İstanbul'da kalan Yeniçerilere karşı bir koz olarak Sultanın muhafazasının teminatı işlevini görüyordu.[254] Dördüncü ve son sebep ise Kısa bir süre önce yeniçeriler arasında, bilhassa Burgaz, Filibe, İzmit ve İran hududunda kargaşa başgöstermişti. Öyle ki Edirne'den Sadrazam'ın geçeceği sırada kendisinin engelleneceğine dair rivayetler mevzubahisti. Böyle bir durumda sefere giden yeniçerilerin arasına Nizâm-ı Cedîd birliklerini yerleştirmeye cesaret edilemezdi.[255]

2.1.2. Boğaz Yamakları İsyanı

Osmanlı'nın Rusya ile ne ilk ne de son düellosu olan 1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi'nin başlaması ile birlikte boğazların stratejik ehemmiyeti tekraren gündeme gelmiştir. Ordu-yu hümâyunun Serasker ve Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa riyasetinde *Livâ-i Sa'âdet* (Sancak-ı şerîf) eşliğinde harekete geçmesi üzerine, Karadeniz sahillerinin Anadolu ve Rumeli canibine yönelik Rus donanmasının taarruzda bulunması endişesi doğmuştu.[256] Sultan III. Selim hem bu endişenin gerektirdiği tedbirler kapsamında atılan bir adım olarak boğaz kalelerinin tahkimat ve teçhizatının yenilenmesini emretmiş[257] hem de kalelerdeki nefer sayısının ve çeşidinin artırılması yoluna gitmiştir. Esasen III. Selim'in boğaz kalelerinin stratejik ehemmiyetine dair farkındalığını saltanat müddeti boyunca müşahede etmek mümkündür. Henüz saltanatının ilk yıllarında Boğaz

Davutpaşa Sahrasına çıkıp Saferin üçüncü günü Edirne'ye doğru hareket ve Rebiülevvelin on altıncı günü Silistre'ye muvasalat eyledi" bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV,* s. 421. Sultan III. Selim'in sefere gidecek ordu hakkında kaleme aldığı hatta "*ecdad-ı izamım zamanlarında olduğu vech üzere ulema-yı âzam daîlerimle ve dergâh-ı muallem yeniçerileri ve sair ocaklarının ağayân ve zabitân ve bilcümle ricâl-i devlet-i aliyyem kullarımla muvafakat ve murafakat merasimine riayet ederek* ***gönül birliğiyle****… umurun vech-i layıkıyla eda ve ikmaline bilittifak bezl-i say' u dikkat ve tediye-i hidemat-ı din ü devlet-i aliyyemde cümlenizden hidemat-i meşkûre ibrazı me'mul-i padişahanem olmağla ordu-yu hümayunumun tertibatına ve mehamm-ı seferiyenin tekmil ve … ve asker sevki ve sair esbab-ı levazımın isaline*" demekteydi bkz. BOA, HAT, 174/7524, 24.03.1222.

253 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV,* s. 423.

254 Musa Kılıç, Kabakçı Mustafa İsyanı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2003, s. 45.

255 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1802-1812)*, VII, s. 322-323.

256 Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 382-383.

257 "*Boğazların takviye ve istihkâmı emrine sarf-ı say' ve miknet" gösterilirse "mûcib-i asayiş ve istirahat-ı ibadullah olur*" şeklindeki emri içim bkz. BOA, HAT, 174/7524, 24.03.1222.

kalelerinin elden geçirilip intizama kavuşması için bir takım tedbirlere başvurduğu bilinmektedir.[258] Ancak aradan geçen zaman göz önüne alındığında kalelerin yeniden elden geçirilmesi ve buradaki inzibat kuvvetlerinin yeniden nizam altına alınması gerektiği anlaşılıyordu. Bu kabilden olarak gerekli yerlere tabyalar inşa etmek ve top yerleştirmek için Selim Sabit Efendi Boğaz'ın Rumeli yakasına, Seyyid Mehmed Efendi ise Anadolu yakasına Bina Emini olarak tayin edilmişti.[259] Bu işin yürütülmesi ve takibi ise Boğaz Nâzırı olarak eski Reisülküttâblardan İngiliz Mahmud Raif Efendi'ye verilmiştir.[260]

Boğaz kalelerinin tamiri ve teçhizatının tecdidi yeni bir şey değilse niçin bir siyasî darbenin fitilini ateşleyen hadiselerin kıvılcımına ev sahipliği yapmıştı? Bu sorunun cevabı bu yeni durumun hakikî mânâda "yeni" olan veçhesiyle alakalı olsa gerektir. Zira boğaz kalelerinin yeni misafirlerinin kendilerine has bir tâlim yapıp kendilerini cümle neferât ve ocaklardan tefrik eden bir üniforma[261] giyen nevzuhur bir ocağın neferleri olması, böyle bir grubu aralarında görmek ve "yoldaşlık" yapmak istemeyen boğaz yamaklarının[262] canını sıkmaya yetmişti. Bu can sıkıcı zorlamanın ilk işareti olarak

---

[258] Boğaz Kalelerinin hiyerarşi ve teşkilat yapısı hakkında oldukça mühim bilgiler veren bu nizamât yamaklardan Nizâm-ı Cedîd neferlerinden beklenen tarzda bir itaat ilişkisi ve modern tâlim alışkanlığının beklendiğini göstermektedir: *Mukteza-yı vakt ü zaman ile* tamire muhtaç hale gelen boğaz kalelerinin tamir ve tecdidi sağlanıp Senelik 2500 kuruş maaşla *Kıla'-ı Seb'a'ya Boğaz Nâzırı nâmıyla bir Âğa tayin* edilip, *neferât-ı kadimesine beş yüz nefer zammiyle bin adede iblağ* edilecekti. *Tahrir olunacak güçlü ve kuvvetli dilâverler, zâbitleri mağrifetiyle isti'mâl-i alât-ı ceng ile iştigal ederek top ve tüfek ile ateşli tâlimler yapacaktı. Cümlesi birden cism-i vahid gibi* hareket *edecek olan nefeler Fenerler, Revancık, Garibçe, Poyraz Limanı, Büyük liman ve Belgradcık'ta istihdam* edilecekti. Belgradcık Kalesi'ne 168, Rumeli Kavağı'na 144, Anadolu Kavağı'na 102, Garibçe'ye 145, Büyük Liman'a 159 ve Poyraz Limanı'na 162 nefer yazılacak olup *neferât-ı merkûme leyl ü nehar kal'alarda ikamet* edip, ecnebi gemilerin geçişini dikkatlice seyredecek, boş vakitlerinde *fenn-i top-endâzîde* (top atma fenninde) *kesb-i maharet* eyleyeceklerdi. *Kapudân-ı derya olan* vezir ise bu kalelerin *devam-ı nizamına nezâret* edecek ve 15 günde bir buraya bizzât gelip *umûr-ı mukteziyyeyi ru'yet* edecek, kendisi yoksa Tersane Emini bu işe vekâleten bakacaktı. Ayrıca Rumeli Kavağı'na altmış altışar akçe ile 24 top ustasıelli altışar akçe ile 72 nefer topçu ve de başlarına seksen altı akçe ile bir Humbaracıbaşı, yetmiş akçe ile bir Kethüda, altmışar akçe ile 8 Halifeve ellişer akçe ile 24 nefer humbaracı tayin edilecekti. Anadolu Kavağı'na ise 25 top ustası ve 75 topçu, Humbaracıbaşı maiyetine bir Kethüda ve 10 nefer humbaracı halifesi ve 30 nefer humbaracı tayin edilmekteydi. İlaveten Yuşa Tabyası'na 31 nefer top ustasıyla 93 nefer topçu ve Humbaracıbaşı ve Kethüdası, 10 humbaracı halifesiyle 30 humbaracı yerleştirilecekti. Son olarak Telli Tabya'ya 23 top ustasıyla 69 topçu neferi tertip olunmuştur bkz. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 247-248.

[259] Krş. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 2.

[260] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 383.

[261] Sultan III. Selim'in de Nizâm-ı Cedîd üniforması giyeceğine dair söylentiler elbette yamakların kulağına ulaşıyordu. "*kendü Nizâm-ı cedîd urbası giyüp selâmlığa çıkacak imiş*" rivayeti için bkz. Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 126.

[262] Yamak; Yeniçeri, topçu, humbaracı ve sair ocaklara namzet olan ve Boğaz'daki kalelerde muhafız olarak vazifede bulunanlar için kullanılan bir tabirdir bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarihi Deyimler ve Terimleri Sözlüğü, III, İstanbul 1995, s. 604. "*Vidin ve Belgrad yamaklarının yani mustahfız yeniçerilerinin*" ibaresinden de yamakların kale muhafızı olduğu anlaşılmaktadır bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV*, s. 417.

Levend Çiftliği'nden bir grup asker Hınzır Deresi denen yerin muhafazası, Üsküdar Çiftliği'nden bir grup asker ise Fil Burnu ve sair yerlerin muhafazası maksadıyla bu bölgelere yerleştirilmişti. Bu durum dahi Yamakların kırgınlığına sebep olmaktaydı. Üstelik buradaki muallem askerlerin kendilerine nazaran çok oluşu, Nizâm-ı Cedîd askerinin kendine has kisvesinin ve tüfeklerinin yakında kendilerine de teklif edileceği endişesini doğurdu. Üstelik Yamakların bu teklifi kabul etmemeleri hâlinde *Nizâm-ı Cedîd askerîsinden kesret üzere içlerinde bulunmalarıyla cebren ve kerhen vatanları mesâbesinde* olan kalelerden atılacakları korkusundaydılar.[263] Bu korku Yamakların zihninde kale ve kışla dikotomisini doğurmuş ve devletin kalelere yerleştirdiği askerlere karşı bu şekilde bir diskur geliştirmişlerdir: "*Tabya ve kale yamak demektir, siz ise Nizam-ı Cedid'siniz, haydi yerinize gidin*".[264] Boğaz kalelerininde Nizâm-ı Cedîd'i hakim kılmak için Yamakların kovulmasına gerek duyulmayacaktı. Devletin yamaklara dair başka türlü ve tecrit değil tağyir eksenli planları vardı.

Trabzon'dan getirilen ve boğaz kalelerinde mevzilenen bu yamakların zabit ve nefer sayısı 1807 itibariyle 1953'ü bulmaktaydı ve hâliyle ciddiye alınması gereken bir yekûn teşkil etmekteydiler. Devlet, bu yamakları Nizâm-ı Cedîd'e ilhak etmeyi düşündüğü için[265] maaşlarını da bu minval üzere İrâd-ı Cedîd hazinesinden ödüyordu.[266] Yamakları Nizâm-ı Cedîd ordusuyla aynı hazineye bağlayan devlet artık muallem ordunun bir kısmını yamaklara komşu yaparak mâlî birlikteliği mahallî/mekanî birliktelikte taçlandırmak istedi. Yamakları Nizâm-ı Cedîd'e alştırmak ve intibak etmelerini kolaylaştırmak adına yenilenmesi emredilen tabyaların tamiri bittikçe muallem neferler yerleştirilmekteydi.[267] Bu kabilden olarak Sultan III. Selim'in bir emriyle *bundan akdem Levend Çiftliğine iskân olunan Îrâd-ı Cedîd askerinden tahrir olunacak 400 nefer piyadenin, Rumeli yakasındaki Kavak Kalesi (Rumeli Kavağı) ve Kireçburnu ile Anadolu yakasındaki Kavak (Anadolu Kavağı) ile Yuşa Kalesi'ne irsal olunmak üzere Anadolu Kavak Ağası Halil Ağa tarafına, Rumeli Hınzır deresi muhafazasında olan Binbaşı Pilavcı Ağa ile Karaburun muhafazasında bulunan Hüseyin Ağa maiyetlerine tevzi' ve tayin olunmak üzere daima sahil-i bahrda karakol misali olup, geşt ü güzar eylemek için*

[263] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 383.
[264] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 2.
[265] III. Selim'in sadece yamaklar özelinde değil de bütün yeniçeri kapsayacak şekilde yeniden organize etme kalkışmasının, Napolyon'un İstanbul'daki askerî ateşesi General Sebastiani'nin telkinleri üzerine olduğu iddiası için bkz. Arnold J. Toynbee-Kenneth P. Kırkwood, *Türkiye, İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 42.
[266] Musa Kılıç, *Kabakçı Mustafa İsyanı*, s. 52-54.
[267] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 2.

mezkûr neferlerden 200 süvari boğaz kalelerine yerleştirilmişti.[268] III. Selim Şubat ayındaki elim Amiral Duckwort hadisesi gibi hataların tekrarlanmasının önüne geçmek istiyordu. Boğaz kalelerine tâlimli ve disiplinli asker yerleştirmek istemesinin bir nedeni de bu endişe idi.[269] Alınan bu karar, muallem ordunun Payitahtta bulunan kışlalardaki nefer sayısının giderek arttırılmakta olduğu yetmezmiş gibi artık kışladan kaleye doğru taştığının en bariz göstergesiydi. Yamakların nazarında yabancı ve öteki olan muallem neferlerin bu kadar yakın hâle gelmesi ise kolaylıkla sîneye çekilebilecek türden bir hamle değildi. Muallem ordunun düşman spektrumuna pek yakında yeni bir unsur daha eklenecek gibi görünüyordu.

Amiral Duckwort kumandasındaki İngiliz filosunun İstanbul önlerine kadar gelişi ve Vehhabilerin hac yollarını kesmesinden Sultanı mesul tutan ulema, Rus harbinin patlak vermesindeki kabahati de Padişaha yüklemişti.[270] Bu durum Nizâm-ı Cedîd aleyhindeki ulema mensuplarının, Edirne Vak'asından sonra da muhalefetini sürdürmelerini pekiştiren hususlardan birkaçıydı. III. Selim'in muhalif ulema ile arasına mesafe girmesine yol açan tatsızlıklara her gün bir yenisi ekleniyordu.

Saltanatın el değiştirmesi hülyasında olan muhalifler, sefere katıldıkları için İstanbul'da yeterince yeniçeri bulunmadığını görüyor ve bunun yanı sıra Levend ve Üsküdar kışlasındaki tâlimli ordunun Sultanın muhafazasına âmâde olduğunu

---

[268] BOA, Cevdet Askeriye (C. AS.), 881/37874; Bu vesikanın ihmal edilebilir çeviri hataları olan bir kullanımı için bkz. Musa Kılıç, *Kabakçı Mustafa İsyanı*, s. 54.

[269] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi 1806-1810 İsyanları – III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa*, trc. Hrand D. Andreasyan, İÜEFY, İstanbul 1972, s. 2.

[270] Mustafa Nuri Paşa, III. Selim'e olan muhalefetin kaynağını ve sebeplerini şöyle hülasa etmektedir: "*Evvela Yeniçeriler ve Yeniçerilerin ulufesini me'kel edinen îradcılar Nizâm-ı Cedîd'in düşman-ı kavîleri olduğu misillü maraz-ı cüzzam gibi uruk-ı avama sirayet etmiş olan Yeniçeri gayretkeşliğiyle meftur olanlar dahi onlara munzam olarak daima Nizâm-ı Cedîd'e la'n ü ta'n ederler ve belki küfre nisbet ederler idi. Sânien asakir-i muntazamanın lüzumunu mütefattın olan ulema ve sudur ve ricâl-i devlet ma'dud ve mahdud olub vüzera-ı mutaasıbîn, sudur ve erkân ve Rumeli ve Anadolu âyanları umumen taraf-ı hilafında idiler. Bâhusus Sultan Selim han Hazretleri zevk ü şevk ile alüfte ve müteneffizân-ı asr dahi ona pîr oldukları cihetle boğaziçinde mehtablarda ve seyir yerlerinde ve konak ve sahilhânelerde olan tarab ve sefahatini ve Nizâm-ı Cedîd tetimmesinden olan alafranga şeyleri görenlerin taassub ve erkân-ı devlet haklarında olan husumetleri an be an kuvvet bulmakta idi. Rabian Şehriyâr-ı Müşarü'n-ileyh Hazretleri tarik-i ilmiye ricâline çendân ehemmiyet vermeyip hatta Fransızlar ile birinci defa akd-i ittifak olunacağı vakit erkân-ı devlet bast-ı mehazir ve sudur-ı ulemanın cem'iyle keyfiyyet bi'l-etraf tezekkür olunmasını arz ettiklerinde ' Bu iş sudur deniler âdemlerin bileceği şey değildir' deyu hatt-ı hümayun ısdar buyurmakla derhal ittifaknâme teati olunmuş iken müteakben Fransızların Mısır'a istila eylemelerine ve ikinci defa yine Fransızlara aldanıp ve erkân-ı saltanatın sözünü dinlemeyip akd-i ittifak eylemesi; İngiltere donanmasının İstanbul'a gelmesine ve Rusyalunun kala'-ı hakanîye istila eylemesine sebeb olduğuna mebni tarik-i ilmiye ricâlinin ekserîsi muğber ve umûr-ı hariciyeye vukufu olanlar mu'teriz idiler. Hamisen hakan-ı mağfurun erbâb-ı kudret ve satvetten bir muin sadıkı yok idi*" bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV*, s. 421-422.

biliyorlardı.[271] Bu demektir ki muhtemel bir isyanda Yeniçeri Ocağı'nın kılletinden doğan açığı kapatabilmek için sair ocakların desteğine ihtiyaç duyacaklardı. Bu noktada, yamakların son zamanlardaki birtakım gelişmelerden memnun olmadıklarını müşahede eden muhalifler, yamakların hoşnutsuzluğunu el altından tahrik edebilir ve doğru yönlendirebilirlerse kendi planlarını onlar üzerinden hayata geçirebileceklerini fark ettiler. Rus Harbinin başlaması ve sair şeraitin iyice olgunlaşmasını fırsat bilen muhalefet bu minval üzere harekete geçmekte zaman kaybetmedi.

2.1.3. Üniforma Krizi

Şubat ayında Amiral Ducwort kumandasındaki İngiliz gemilerinin bayram telaşından faydalanarak Çanakkale Boğazı'nın geçmek suretiyle kolayca İstanbul önlerine demir atması ve beraberinde diplomatik bir krizin vukubulması devleti endişelendirmişti. Birkaç hafta sonra ordunun Rus harbi münasebetiyle İstanbul'dan ayrılmasıyla payitahtın güvenliğine dair duyulan endişe artmış ve Rusya'nın İstanbul'a denizden gerçekleştireceği bir taarruza hazırlıklı olmak istenmiştir. Bu noktada boğaz kalelerinde meskun bulunan kale yamaklarının intizam altına alınması da bir hayatiyet arzedeceğinden, mesele gündeme gelecek ve müstakbel muhalefet unsuru olan yeniçerilerin hâlihazırda şehirde azınlık durumuna düşmesinden istifade edilerek kale yamakları Nizâm-ı Cedid'e ilhak edilmek istenilmiştir. Bu ise Köse Musa Paşa'ya bir isyanı kışkırtmak için gereken imkanı sağlayacaktı[272]

III. Selim, Bostancıbaşı Hüseyin Şakir Bey'i bir gün huzuruna çağırarak "*Ne kadar bostancı varsa üniformalarını değiştirip talim etmelerini, istemeyenlerin ise istedikleri yere gitmeleri*" dile getirmişti. Şakir Bey Sultanın bu teklifine cevaben "*Yalnız üniformaları değil, ferman buyursanız onlara şapka bile giydiririm" diyerek el arttırma yoluna gitmiştir*". Sultan ise duyduklarından memnun kaldığını gizlemeksizin "*Sen bunu yaparsan ömrün boyunca üçtuğ üzerinden eksik olmayacaktır, âferin*" diyerek Şakir Bey'e ömür boyu vezaret garantisinde bulunmuş ve kendisine Nizâm-ı Cedîd'e has olan şemsiyeli kaput giydirmiştir.[273]

---

[271] Bâbıâlî'nin Rusya Seferine Nizâm-ı Cedîd ordusu yerine yeniçerileri göndermesinin sebebini, III. Selim'in yeniçerilerden çekindiği ve sadece Cedîd orduya emniyet beslediği hakkında bkz. Edouard Driault, Napoleon'un Şark Siyaseti, Selim-i Salis, Napoleon, Sebastiani ve Gardane, trc. Köprülüzâde Mehmed Fuad, TTK, Ankara 2013, s. 176.

[272] Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 4(2001), s. 34.

[273] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 2. Ayrıca "*Mukteza-yı irade-i seniyye üzre Karadeniz Boğazında kâin kal'alar neferatının nizam-ı cedid zümresine ilhakı ile tanzimi karargir*" ifadesi ve bu hususta

Karadeniz kalelerindeki yamakların ulufelerinin vakti gelip çatmıştı. Yamaklara ulufeleri verildiği esnada bir yandan da onları yoklamak muradıyla kendilerine "*şevketlü padişahımız efendimiz, sizlere urba (giyecek) ihsân ve sizleri asker-i Şâhâne misillü tüfeng ta'lîm [edecek] ve yine bu kal'alarda oturacaksı[nı]z. Lâkin ta'lîm üzre olmanız matlûbdur. Buna muhalefet eder içinizde var ise, bundan gider*" kabilinden tehditvârî telkinlerde bulunulacaktı.[274] Bostancıbaşı Hüseyin Şakir Bey ise daha gönül alıcı bir üslup ile Yamakları kazanmak emelindeydi. Bu maksatla Boğaz Nâzırı İngiliz Raif Efendi ile de sık sık istişarelerde bulunuyor ve Yamaklardan bazılarıyla gizlice görüşerek onlara "*Behey cânım sizin bu yerlerde alâka-i külliyeniz ve bağ ve bostânınuz olup sâye-i pâdişâhîde rahat ve safâ ile ta'ayyüş ediyorsunuz, ne var Nizâm-ı Cedîd askerîsi olsanız ve kisvesini giyseniz*" diyerek hoşlarına gidecek bir takım câzip teklifler ileri sürmüştür: "*yevmiyye ve esâmeniz ziyâde ve ta'yînleriniz mükemmel olarak yine kemakân mahâllerinizde ve kal'elerde muhâfaza hizmetinde ikamet ile kâr u kisbinizde olsanız ne be'is var*".[275] Devlet, iyi polis kötü polis taktiğiyle hareket ededursun Yamakların bu gibi tehdit ve tekliflere gözü kapalı kulağı tıkalı olduğu takındıkları aksi tavır ile açığa çıkmaktaydı.

Sultan III. Selim'in Yamaklara *esvâb giydirilip asâkir-i şâhâneden olmaları için* Halil Haseki[276] ve Mahmud Raif Efendi'yi *hufyeten* tembihlemesi üzerine gerekli üniformaları tedarik eden bu iki zât, Yamaklardan 8 kişilik bir gruba bu kıyafetleri giymelerini teklif etmiştir (18 Rebiülevvel 1222 Pazartesi).[277] Yamaklar ise cevaplarında "*müşavere edelim, ba'dehu* emrimiz üzere giyelim" demişlerdir.[278] Ekseriyeti Laz ve Çepnilerden[279] müteşekkil yamaklar Süleyman Ağa'nın baskı yollu sözleri karşısında kahvehane ve sair meclislerde *bu ne demek olur, şimdi bunlar ziyadece ibrâma başladılar, her ne olmalı ise olsun* nevinden sözler sarf etmeye ve *nâire-i fitneyi*

Bostancıbaşı Şakir Bey'in hil'at giydirilerek vazifelendiği hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe", *Belleten*, VI/23-24, Temmuz 1942, s. 254.

274 Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 126.

275 Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 384-385.

276 Haseki Halil Ağa'ya Bostancıbaşı Şakir Bey'in "*Padişah fermanıdır, askerlerine yeni üniforma giydirmeni isterim, zira diğer ocaklarda da bu hafta aynı değişiklik yapılacaktır*" demesi ve Ağa'nın "*Başüstüne*" diyerek vazifeyi deruhte etmesi hakkında bkz. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 2.

277 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 99-100. Haseki Halil Ağa'nın Yamaklarla kurduğu divanda onlara "*Padişah, üniformanızı değiştirmeniz için ferman, ayrıca da size bahşiş olarak altın göndermiştir*" demesi hakkında bkz. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 3.

278 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 99-100; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 54.

279 İçlerinde Gürcü ve Boşnakların da olduğuna dair bkz. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 2.

harlamaya başlamışlardı.[280] Halil Ağa'nın teklifte bulunduğu sekiz nefer müşavere hâlindeyken bekleyişine son verip yanlarına gitmiş ve kendisini görünce ayağa kalkan Yamaklara hitaben "Ne *yaptınız, ben esvâbı giydim, siz dahi bir müşavereyi tekmil edemediniz mi, ne duruyorsunuz?*"[281] deyince Yamaklar hep bir ağızdan "*Gel Ağa, bu sözden fâriğ ol, biz bu esvâbı giymeyiz ve giymezler, bunu afv eyle*" demişlerdir.[282] Peki Yamaklar böyle bir itiraza nasıl oluyor da cesaret edebiliyordu? Yamakların muhalefetlerine meşru bir zemin arama çabasının karşılığı Süleyman Ağa'ya söyledikleri "*baka Ağa, sizler Yeniçeri Ocağını batırup ve bizleri küffâr askeri gibi ta'lîme komanız olmaz. Bizler yeniçeri oğlu yeniçeriyiz*" cümlesinde açığa çıkmaktaydı.[283] Bu birliktelik Yamakların izanını da etkilemiş olacak ki Halil Ağa'ya "*Biz yeni bir şey bilmeyiz, nasıl gördükse öyle gideriz. Bahşiş de, üniforma da sizin olsun*" demek suretiyle kendilerinin gelenekçi olduklarının altını çizmek ve bidat olarak gördükleri üniformayı reddetmekteydiler.[284] Haseki Halil Ağa ise sert mizaçlı bir kişi olması hasebiyle bu sekiz kişi arasından Deli Mehmed adındaki Yamağa küfürler savurmaya başlamıştı. Üstelik öfkesini alamayan Halil Ağa karşısındaki bîçâre Yamağı "*bir eyü elinde olan fil zekeriyle darb*" etmiştir.[285] Haseki Halil Ağa'nın öfkesi karşısındaki Yamağın yalvarıp yakarmasına rağmen son bulmamıştı. Tehditleri devam eden Halil Ağa'nın *sizi boğar atarım, sonra pişman olursunuz*[286] nevinden sözlerine daha fazla dayanamayan Deli Mehmed, bu kavgaya ancak belinden çıkardığı tabancasıyla Halil Ağa'yı göbeğinden vurarak katletmek suretiyle son verebilmiştir.[287]

III. Selim'in yeniçerilerin yokluğunu fırsata çevirme çabası Yamakların kazanılmaya çalışılmasından ibaret değildi. Nizâm-ı Cedîd'in görünülürlüğünü arttırmaya yönelik başka düşünceleri de vardı. Cuma günü selamlık için Bayezid

---

[280] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 126; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 254.

[281] "*ne olmak ihtimâli vardır, uramayorsunuz*" bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 254.

[282] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 100.

[283] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 126-127. "*biz eben an ceddin yeniçeriyüz Nizâm-ı Cedîd libâsın giyüp yen baştan asker olmak mümkün ve mutasavver değildir*" ve Bostancıbaşı Şakir Bey'in telkinlerine muhalefeten "*Bizler kuloğlu kul ve yeniçerioğlu* yeniçeriyiz" bkz. Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 384-385.

[284] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 3.

[285] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 100.

[286] "*İçinizdeki birkaç adam ortadan kaldırılıncaya kadar siz anlamazsınız. Onlar idâm edildikten sonra size yalnız Nizam-ı Cedid üniforması değil, şapka bile giydiririm*" bkz. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 3.

[287] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 100. Halil Ağa'nın Yamaklar'ı öldürmeye çalıştığı ve bunun üzerine Yamakların Halil Ağa'ya saldırdığı, Ağa'nın kurtulmak için denize atlasa da yanındaki adamıyla birlikte öldürüldüğü hakkında bkz. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 3.

Camii'ne gitme niyetinde olan Sultan, Sekbanbaşı Mehmed Ağa'ya "*Ağa, ordunun azimeti sebebiyle İstanbul hâli ve kolluklarda yeniçeri neferâtı az kalmağın, Nizâm-ı Cedîd askerîsinden her bir kolluğa üçer beşer adam kosam münâsib olmaz mı?*" diye sual ederek ahvali yoklamıştır. Nizâm-ı Cedîd kışlasından boğaz kalelerine taşan muallem ordunun şimdi de Yeniçeri Ocağı'na ilişmesi fikri oldukça tehlikeli bir adımdı. Böyle bir teşebbüsün ne denli muzır neticeler doğurabileceğinin farkında olan Mehmed Ağa, âkil bir devlet adamı olduğunu göstererek Sultan'a cevaben "*Emr ü fermân pâdişâhımız Efendimizindir, ancak kulunuz bir vekîl kölenizim, irâde-i şâhâneleri buyurulur ise bu husûsu orduda Yeniçeri Ağası kulunuza bir kerre yazayım*" diyerek Ocağa hariçten bir müdahalede bulunmanın sakıncalarını ihsas etmiştir. III. Selim, kendisini yerinde ve usûlünce ikaz eden Sekbanbaşı'na kulak vererek ona duymak istediği cevabı vererek meseleyi kestirip atmıştır: "*Yok yazma dursun, istemem*".[288] Ancak bu mükâleme Yeniçeri odalarında tertip olunan gizli meşveretlerden çarşıdaki dükkanlara kadar âlâ ve ednâ sohbet meclislerine yayılmış ve binbir komplo teorisinin doğmasına yol açmıştır. T*a'lîm-i fitne* gayesiyle yanlarına çekmek istedikleri Yamaklara bazı adamlarını gönderen Yeniçeriler, emellerine ulaşmış ve *ikâz-ı fitne ve fesâda mübâşeret ve bir mahâlde tecemmü' ederek akd-i şûrâ ve meşveretleri üzerine* nice türlü asılsız söz ile dedikodu kazanını harlamışlardır. 16 Rebiülevvel Pazar günü Macar Tabyası'nın zâbiti olan Haseki Halil Ağa *akd-i şura ve meşveret* üzere olan bu güruhu görünce "*Ne sohbet ediyorsunuz, bu cem'iyyetin sebebi nedir? Dağılın!*" diyerek kendisini şedid bir tartışmanın içerisinde bulmuştur. Mizacının sertliğini sebebiyle kaşrısındaki haşin güruhu yatıştırmak gibi bir yola başvurmayan Ağa, gerilimi bizzat tırmandırmış ve bu tartışma biraz evvel bahsettiğimiz üzere Halil Haseki'nin canına mâlolmuştur.[289]

Rumeli yakasındaki Yamaklarda durum böyleyken tıpkı onlar gibi Anadolu yakasındaki Yamaklar dayeni kıyafetleri giymeleri teklifi karşısında verdikleri cevap ile Yeniçeriler ile dirsek teması içinde olduklarını fâş eden tavırlarının ardından hiç de şaşılmayacak bir tuğyan ile Süleyman Ağa'yı *pâre pâre* etmişlerdir.[290] *İhtirâ'-ı* fitne eyledikleri bu elim katil hadisesinin ardından hemen Macar Tabyası'na akın eden yamaklar orada ulufe dağıtmakta olan Boğaz Nâzırı Raif Efendi'yi de aynı akıbete uğratmak emelindeydi. Zira Haseki Halil Ağa'yı öldüren Deli Mehmed "*Biz Ağamızı bu veçhile katl eyledik, birimiz sağ kalmayuz, gelin şu Reis Efendi'yi dahi katl eyliyelim,*

[288] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 385.
[289] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 386.
[290] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 127.

sonra ne olursa olsun, zirâ bu madde anun başı altındadır" diyerek Boğaz Nâzırı Mahmud Raif Efendi'yi hedef göstermiştir.[291] Rumeli Kavağı'nda ikamet eden Raif Efendi durumu haber almış ve kendi canına da kastedeceklerini anlamıştı. Hemen oradaki bütün Nizâm-ı Cedîd askerinin Büyükdere Çayırı'na giderek kendisini beklemesini emretmiş ve askerler tabyadan çıkıp çiftliğe giderken kendisi de oraya gitmek için kayığa binerek uzaklaşmıştır.[292] Macar Tabyasındaki Yamaklar Raif Efendi'nin kaçtığını dürbünle görmüş[293] ve onu tabyadayken yakalayıp öldürme amacına ulaşamayan yamaklar, buradaki diğer yamakları durumdan haberdar etmiş ve 15 kadar Yamak bir kayığa binerek Raif Efendi'nin peşine düşmüşlerdir.[294] İngiliz Raif Efendi nihayet Kireçburnu sâhiline çıkmışsa fakat yakalanmaktan kurtulamamıştır. Bu esnada mühürdarı[295] olan Nuri adındaki adamı ve Büyükdere Ustası araya girerek Raif Efendi'yi kurtarmaya çalışmışsa da netice alamamışlardır.[296] Yamaklar İngiliz Raif Efendi'yi "*buyurun ocağa*" diyerek derdest etmek istemişler, Efendi'nin diretmesi üzerine hücuma geçen yamaklar iki yerinden cerh ederek katletmişlerdir:[297]

Sarulup çıktı dıraht-ı ömrüne mâr-ı ecel

Âşiyan-ı tende yatur bülbül-i can bî-haber[298]

2.1.4. Yamaklar Harekete Geçiyor

Gelinen noktada artık başlarının belada olduğu kesinlik kazanan yamaklar "*oldu olacak dahi ne olacak*" diyerek *kılıç atlayup ve Mushaf bûs edüp* kendi aralarında taahhütleşmişlerdir (bu taahhütün icabı olarak, Dalkılıç Ağası ile 25. bölük sergerdeleri de dahil yolda rast geldikleri kimseyle konuşmamışlardır).[299] Topyekûn bir kıyam olsa da

---

[291] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 100.
[292] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 3.
[293] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 3.
[294] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 127; Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 386; Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 100; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 254.
[295] Câbî Tarihi'nde tütüncüsü olarak zikredilen Nuri'nin mühürdar olduğu ve tütüncüsünün ise Duhanî Emin Ağa olduğu hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe,* s.255.
[296] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 127; Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 100; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe,* s.254. Yamaklar tarafından yolunun kesildiği ve çaresizce Büyükdere'ye çıkmak zorunda kalan Raif Efendi'nin, Büyükder'de kendisini beklemesini emrettiği tabyadaki Nizâm-ı Cedîd askerlerinin burada olmadığını farketmesi üzerine kendisine yetişen Yamaklar tarafından yanındaki adamıyla birlikte öldürüldüğü ve nâşının ertesi gün kaldırıldığı hakkında bkz. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 3.
[297] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 127. Tüfek ile vurularak yanındaki adamıyla birlikte öldüğü hakkında krş. Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 100; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 254.
[298] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe,* s.254.
[299] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi,* I, s. 127.

bu Yamaklar arasında *kurnaz ve dilleri dönen* altı kişi sivrilmişti. Bu kişiler Oduncu Süleyman, Bekir, Çili, İbiş, Memiş ve Kabakçı Mustafa idi.[300] Bunlar arasında hassaten 24. Sekban cemaatinden Kastamonu'lu Kabakçı Mustafa, 25. Cemaatten İbiş, 64'den Arnavut Ali ve Ahıshalı Memiş Yamakların riyasetine seçilmişlerdi.[301] Bu isimlerin yönlendirmesiyle Yamaklar kendi aralarında beş maddelik bir ahitleşmede bulunmuş ve Kılıç üzerinde yemin etmişlerdi.[302] Yemin ettikleri bu maddeler şunlardı: I. *İş bitinceye kadar şarap içmemek*. II. *Fakir fukaraya zarar vermemek*. III. *Reaya ve yabancılara el kaldırmamak*. IV. *Bu kararlara karşı hareket edenleri paramparça etmek*. V. *Etmeydanı'na giderek Kur'âna göre murâfaa olmak*.[303]

Boğaz Kalelerinde olan Yamakların hepsi bir yerde toplanarak şehre ve Yeniçeri Ocağına haber gönderdiler. Bilahare 600 kadar Yamak Rumeli Hisarı tarafına yönelmişlerdi.[304] Boğaz Nâzırı Mahmud Raif Efendi ve Mühürdarı Nuri Bey'in Yamaklar tarafından tüfekle vurularak katledildiği haberini ise bu hadiseden kaçarak kurtulan ve Raif Efendi'nin tütüncüsü olan Emin Ağa gelerek Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi'ye ihbar etmiştir. Kethüda Efendi ise keyfiyeti hemen Bâbıâlî'ye bildirmiştir.[305] 18 Rebiülevvel Salı günü Kaymakam Paşa Zindan Kapısı haricinde bulunan Çartak denen bir yerde buluştuğu Sekbanbaşı'na vaziyeti sual etmesi üzerine "*isyanları malûmum değildir. Def'i tedbiri dahi mütevakkıf-ı rey-i seniyyeleridir*" diyerek meseleyi üzerinden atmıştır. Ancak Durumun vahametinden bîhaber olan tek kişinin Sekbanbaşı olmadığı bu söze cevaben İbrahim Nesim Efendi'nin "*Bunlar karga derneğidir, Beher hal def-i mümkündür, eğerçi mümkün olmayup fesadları îkaında israr ederler ise cebren idifaına bakılur, tefekkür idecek mevaddan değildir, elbet nizam virilür* " demesinden ve böylece meclisin dağılmasından anlaşılmaktadır.[306] Yine de Boğaz Yamaklarının *izhar-ı isyan ve ilân-ı* tuğyan haberini alan devlet, Bostancıbaşı Şakir Bey'i Yamakları yatıştırması maksadıyla bölgeye göndermiştir.[307] Ancak Şakir Bey Kalender Bahçesi'ne kadar

[300] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 3.
[301] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 388.
[302] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 3; Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 389.
[303] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 3.
[304] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 100. Metinde bu konuyla alakalı olarak "*Mâh-ı mezkûrun on dokuzuncu salı günü*" ibaresi geçse de 19 Rebülevvel Çarşambaya denk gelmektedir.
[305] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s.254-255.
[306] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s.255.
[307] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 387; *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 3.

gidebilmiş ve daha ileri gidemeyeceğini anladığından Bebek'te beklemiş ve durumu merkeze bildirmiştir.[308]

Bostancıbaşı Şakir Bey'in tavassutuna başvurarak meseleyi çözemeyeceğini anlayan rical yeni bir tedbir olarak Yamaklara nasihat etmesi için yirmibeşlerin mütevellisi Bakırcı Mustafa riyasetinde ocağın yaşlılarını ve Karakullukçuları gönderdiler.[309] Ancak gönderilen zabitler de Nizâm-ı Cedid'e muhalif olduklarından zahiren nasihatte bulunmuş olup hakikatte onları teşvik etmişlerdir. Yamaklar onları görünce "*Sizi Allah gönderdi. Biz sizi gökte ararken yerde bulduk*" demekten kendini alamayan Yamaklar "*Sonra ne olacağını görünce siz de hayret edeceksiniz*" diyerek yakın bir felaketi müjdeliyordu.[310]

Tüm bunlar olurken Sultan Selim sarayda dahi askerlere tâlim yaptırıyor hatta bu tâlimlere ricalin de iştirak etmesini istiyordu.[311] Gidişatın hayır olmadığını sezen Musahip Ağalarından birisi III. Selim'e "*Aman Efendim, ne yapıyorsunuz. Yukardaki tabya yamakları zorba kesilmiş ve cülûs deyip duruyorlar. Aman Efendim, bunun bir çaresine bakmalı*" demesi üzerine hiç beklemediği bu ikaz karşısında şaşıran Sultan, en fazla itimat ettiği kişilerden biri olan Sır kâtibi Ahmed Efendi'ye dönüp "*Ben neler duyuyorum, halbu ki siz her şeyi benden saklamışsınız*" diye çıkışmıştır. Ahmed Efendi ise Sırkâtibi olmanın gerektirdiği hazırcevaplıkla "*Efendim, bazı şeyler oldu ise de Bostancıbaşı'yı işi temizlemesi için gönderdik, o da gidip onlardan bir kısmını dövdü, bazılarını boğdurdu, birkaç kişiyi de oldukları yerde öldürdü*" diyerek Bostancıbaşı'nın muvaffak olamadığı herkes tarafından bilinen vazifesinden bahsetmiştir. Sırkâtibi Ahmed Efendi şimdilik idare-i lisan ile durumu kotarmayı başarmıştı. [312] Öyle ki III. Selim kendisini ikaz eden Musahib Ağa'yı "*Bilmediğin şeyleri bana nasıl* söylersin" diyerek azarlamıştır. Musahib Ağa'nın ısrarı üzerine aynı suali daha sonra Bostancıbaşına da tevcih eden Sultana, Bostancıbaşı Şakir Bey de mâbeyncilerin tavsiyesine uyarak Sırkâtibi Ahmed Efendi'nin söylediklerini tekrar etmiştir.[313] Hâl böyle olunca Sultan gaflet uykusundan uyanamamış, uyandığında ise iş işten geçmiştir.

---

[308] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 3. Krş. Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 387.
[309] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 3-4. Krş. Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 388.
[310] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 4.
[311] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 4.
[312] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 4.
[313] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 4.

Kendilerine baş olarak Kabakçı Mustafa adında birini seçen bu güruh, 1500 kişilik bir kitle olarak[314] tabya ve boğaz kalelerinden hareketle yola koyulurken Anadolu tarafında Nizâm-ı Cedîd askeri olması hasebiyle Rumeli tarafını tercih ederek Yeniköy ve bilahare Ortaköy'e vâsıl olmuştu.[315] Ortaköy'e vardıklarında hava kararmıştı.[316] Ortaköy'e doğru uzanan yürüyüş esnasında münâdîler sağa sola "*Ümmet-i Muhammed, bizim bir kimesneye bir vechile zarar ve ziyanımız yokdur*" şeklinde nidâ ederek ahalinin ürkmesine engel olmak istemişler ve bu sözlerini tutarak ahalinin "*Allah selâmet versün*" sadası eşliğinde Ortaköy'e varmışlardır.[317] Yamaklar kendi aralarında "*yoldaşlar, silâhnızı gözetin, olmaya ki kaza ile bir sakatlık olsun, ve sakın reâyadan parasız bir şey almayasınız, yoksa paralarız ha*" diyerek ahitleştikleri konularda tavize yer olmadığını izhar ediyorlardı.[318]

Yamaklar geceyi Ortaköy'de geçirmişti.[319] Ertesi gün Kabataş'a gelen Yamaklar bayraklarını buraya diktiler.[320] Ancak daha ileriye gitmediler. Zira Asker-i Şâhâneden ve Topçu Ocağından endişe ediyorlardı.[321] 19 Rebiülevvel Çarşamba günü III. Selim, Kaymakam Musa Paşa'yı sarayın Sünnet Odası'nda huzura kabul ederek "*Paşa, bu ne güne hâletdir, bu Karadeniz Boğazı'ndaki fitne ne içün def' olmuyor?*" diye sormuş ve Musa Paşa'nın suskunluğu üzerine "*Bu işlere sebeb benim hilmiyetimdir*" diyerek cevabı da kendisi vermiştir.[322]

20 Rebiülevvel Çarşamba günü Devlet Yeniçeri Ocağı'nın Başyazıcısı, 56. Ortanın Baş Yasakçısı ve sair ihtiyârânı âsîlerle konuşmaya gönderdi. Bu kişiler âsîlere hitaben Padişahın onlara esame vereceğini ve her istediklerini yapacağını yeter ki bu işten vazgeçmelerini dile getirmişlerdir. Ancak âsîler bu vaatlere kulak asmayıp "*Behey*

---

314 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 4.
315 Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 127.
316 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 4.
317 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 100-101. "*Ey ümmet-i Muhammed agâh olunuz ki bizim ancak garaz ve maslahatımız nizâm-ı cedidin ref'i ve ferk-ı ibâd-ı müslimînden mezalimin ref'idir. Yohsa kimsenin ıyâl ve evlâd ve emvâl ve ağraz-ı saireyi mealleri olmayup içimizden gasb-ı mâl ve hetk-i nâmus-ı ıyâl kasdında oluru olur ise derhâl vücud-ı mefsedet âlûdını binnefs îdam ve pâymal eylemek câygir-i mâfilbâlimizdir, cemiyetimizi fâsid hayâl ile masalihinizi iptal itmeyüp cümleniz dükkânlarınızı küşâdbirle ahz-ü itâlarınıza kemâ kân mübaderet ve yeniçeri olanlarınız refakat idin*" bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s.255; "*Müslümanolan bayrak altına gelsin. Reâyalar, korkmayın, size bir zararımız olmayacaktır, sakm dükkânlarınızı kapamayın*" bkz. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 4.
318 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 4.
319 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 101.
320 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 5.
321 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 5.
322 Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 389.

Ağalar, bizler bu sevdâdan fariğ olsak ne siz kalursunuz ve ne biz kaluruz"[323] diyerek bu işin dönüşü olmadığını belirtmişlerdir. Bu durum bir telhis ile Sultana arzedildiğinde ümitsizliğe kapılmıştır. Ancak Sekbanbaşı marifetiyle 25. Bölüğün mütevellisi Bakırcı Laz Hacı Mustafa ile 17. Orta Odabekçisi ve üç nefer ihtiyar çağırılarak Enderun-ı Hümâyun'daki Sünnet Odası'nda III. Selim'in huzuruna getirtilmiştir. Sultan Selim bu kişileri etek öptürüp oturttuktan sonra kendilerini çağırma maksadını şu şekilde dile getirmiştir: "*Ey Ocak Ağaları, sizden matlûbum bu ki şu cem'iyyeti perişân edin, ben dahî fî mâba'd Nizâm-ı Cedîd lafzıyle bir ferd dahi istihdam eylemem ve matlûbunuz olan ricali dahî îdam edeyim*".[324] Hazır bulunan zevât Sultanın bu teklifi üzerine Yamakların önünün alınamayacağını, ancak ertesi gün Yamaklar bu tarafa davet edilir ve istedikleri kişilerin idamına dair Padişah emri sâdır olurca kendilerinin elinden geleni yapabileceklerini söylemişlerdir.[325] Tehlikeyi sezen Sırkâtibi Ahmed Efendi Sultana bir tezkire yazıp "*Efendim ben gittim*" diyerek konağına çekilmiş, Sırkâtibi'nin firarını gören Mabeynci Ahmed Bey de firar ederek maiyetindeki birinin Sultanahmet civarındaki evine gizlenmiştir.[326]

Geceyi Ortaköy'de geçiren Yamaklar içlerinden birkaç kişiyi Tophâneye gönderdiler. Bu kişiler Tophâneye gelerek "*Ey Topçu-başı Ağa ve ey yoldaşlar, bizimle birlikde olup beraberce Der-i aliyye'ye vürûd eder misiniz*" diyerek kendilerine katılmalarını istemişlerdi. Yamaklar "*Biz de sizinle beraberiz*" cevabını almaları üzerine de Topçu ve Top Arabacıları ile müttefik olmayı başarmışlardır.[327] Topçubaşı'nın ortafeneri ve karakullukçular göndererek "*Hoş geldiniz, kışlamıza* buyurun" davetinde bulunması üzerine Tophane'ye gelen Yamaklar, te'sis edilen ittifaka rağmen kendilerine bir şey yapabilirler endişesiyle içeri girmemiş ve o günün sabahına kadar meydanda oturmuşlardır.[328] Yamaklar bir yandan da İlmiye mensubu olan Dersiâm Münib Efendi'yi yalısından alıp kayığa bindirerek Tophâne'ye getirtmişler ve kendisine mürâcaat ederek "*Efendi, sen bizim başımızın tâcısın, biz sensiz bir ferde müdâhele eylemeyiz*" diyerek yol yordam bilen birine duydukları ihtiyacı dışa vurmuşlardır.[329]

---

[323] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 101.
[324] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 101.
[325] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 101.
[326] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 102.
[327] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 101. Kabakçı'nın Topçu Ocağı'na ilga edilecek olan Nizâm-ı Cedîd gelirlerinden yüksek miktarda vaatte bulunduğu hakkında bkz. Edouard Driault, Napoleon'un Şark Siyaseti, Selim-i Salis, Napoleon, Sebastiani ve Gardane, s. 178-189.
[328] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 5.
[329] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 102.

Bu minval üzere Tophâne kışlasındaki birinci bölüğün kazanını alarak Tophane Meydanı'na çıkaran Yamaklar Galata'nın içinden geçerek Kalafat-yeri'ne varan Yamaklar, buradaki *tüvanâ ve bahadır* birçok gencin katılımıyla sayıları artmış olan on bin civarındaki bir kalabalık bu yakadan mavnalar ile peyderpey ve alesseher Balıkpazarı, Yemiş İskelesi ve Kapan-ı dakik (Unkapanı) gibi mahallere geçmişlerdir.[330] Seher vakti Yamaklar karşıya geçmeden evvel Çarşamba günü gece yarısı III. Selim Yamakların Tophane'deki kazanın ihracı haberini aldığında Kaymakam Paşa'ya haber yollamış ve Kaymakam Paşa ile Sekbanbaşı maiyetlerindeki adamlar başta olmak üzere Ocaktan bazı kişilerle[331] birlikte Sarayın Sünnet Odası'nda fecir vaktinde huzura kabul olunmuşlardır. III. Selim "Bu cem'iyyetin sebebi nedir- Eğer kavgaları Nizâm-ı Cedîd içün ise ben bunları Nizâm-ı Cedîd askeri edecek değilim ve şimden sonra Nizâm-ı Cedîd'i ref' ü def' etdim, İşte Segban-başı Ağa'ya tenbîh eyledim, varsın Nizâm-ı Cedîd kışlalarına kilit ursun ve kurşun akıtsın. Bu cem'iyyeti def' edin. Pîriniz aşkına olsun" diyerek onları bu işi çözmeye göndermiştir.[332] Fecir vaktinde huzura kabul edilen bu grup Saray'dan çıkıp seher vakti Ağa Kapısı'na vardığında Yeniçeri Ocağının burada kendilerinin gelişini beklediğini gördüler. Sekbanbaşı buradaki binek taşına çıkıp Padişahın emrini ve söylediklerini Ocaklıya tebliğ ettiğinde, dinleyenler ittifakla "*Bu sözlere itimâd etmeyüz; Nizâm-ı Cedîd'i ref' etmez, şimdiye kadar bu Nizâm-ı Cedîd içün Edirne ve Tekfur Dağı ve Rumeli ve Anadolu'da nice maddeler vukû' bulup bunca nüfus-ı kesîre telef oldu, âlem zulümle doldu, memalik harâb oldu, yine Nizâm-ı Cedîd'i [ilga] etmedi ve etmez… Bizler bu fitneyi ref' ve teskîn edemeyiz*" diyerek itiraz etmişlerdir.[333] Me'mur olduğu işte muvaffak olamayacağını anlayan Sekbanbaşı Divanhâne'ye dönerken 400 civarı Ocak ihtiyarı ve söz sahibi kimse ise Süleymaniye Cami avlusuna giderek vaziyetin gidişatını buradan takip etmişlerdir.[334]

Kaymakam Musa Paşa, huzur-ı hümayun dönüşünde Şeyhülislam başta olmak üzere ulemayı ve ricâli hükümet konağında toplayarak fitnenin defi maksadıyla bir meşveret akdetmiştir. Tam da meşveret sürüyorken bahsedildiği üzere 20 Rebiülevvel Perşembe günü sabahın ilk ışıklarıyla Yamakların başını çektiği ve Topçu neferatı ile

[330] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 255-256; *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 5; Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 389.

[331] 75. cemaatin kâtibi Kazganî Ömer Efendi, 25. Bölük ihtiyarı Kazganî Laz Hacı Mustafa, 25. Bölük mütevellisi Hacı Süleyman ve 9. Bölük mütevellisi Mustafa, 64. Cemaat mütevellisi Hacı Yakub, 17. Bölük Odabaşısı Arnavud Hacı Mehmed, Serturna Osman, Serturna Ali ve Ocak Muhzırı bkz. Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 390.

[332] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 390.

[333] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 390.

[334] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 390-391.

Galata Yeniçerilerini dâhil her çeşit ve tabakadan katılımın olduğu büyük bir kalabalığın ellerindeki silah ve bayraklarla Unkapanı'ndan ve Cebe Ali Kapı'sından şehre girerek Eski Odalar'a geldikleri haberi ulaştı.[335] Meclisteki ulema endişeye düşmüş ve "*cânib-i pâdişâhîde*" olmak arzu ve iradesiyle, III. Selim'e Enderun'da kalmak istediklerine dair bir telhis sunmuşlardır. Sultan ise ulemanın saraya gelmelerini istememiş, Ağa Kapısı veya Bâbıâlî'de kalmalarını söylemiştir.[336]

21 Rebiülevvel Perşembe günü Yamakların isyan bayrağını kaldırarak Galata'dan Unkapanı'na mavnalar ile geçtiğini dürbünüyle temaşa eden III. Selim *Ocaklılar def'-i fitne ederler* beklentisiyle adım atmamıştır.[337]

Âsîlerin bir kısmı Uzunçarşı'dan yukarı çıkarak Kapalı Çarşı'ya girdiğinde buradakiler âdeta *kan kokusu duyuyor gibi dehşet içine düştü*.[338] Dükkanlar ve han kapıları kapanıyor, çarşıdakiler telaş içinde papucundan kalpağına ne varsa geride bırakıp öteye beriye kaçışıyordu. "*Halkın beti benzi ölü gibi sasarmıştı. Her taraf cehennemî ve anlaşılmaz bir çağrışla çinliyordu"*.[339] Âsîler çarşıdaki kalabalığa hitaben "*Reâyâlar, sakın dükkânlarınızı kapamayın, size zararımız yoktur. Sonra cevaba kadir olmayasınız ha! Müslüman olan dükkânını kapasın ve bizimle gelsin*" diyerek gayrimüslimlerin ticaretine devam etmesini isterken Müslüman ahalinin ise kendilerine katılmasını istemişlerdir.[340] Silah ve teçhizatı olmayan Sipahi Pazarı'na giderek silah kuşanmış ve âsîler Divanyolu'na çıkmışlardır. Ardından Etmeydanı'na giderek buradaki kışlalarda kalmışlardır.[341] Etmeydanı'na toplanan âsîler kışlalardaki kazanları da çıkarmak suretiyle belli ki Yeniçeri isyanlarının alamet-i farikası olan kazan kaldırma ritüelini yerine getiriyordu.[342] Buna uygun olarak iki bin kişinin başında buraya gelen Kabakçı Mustafa, âsîlere hitaben "*Yeniçeri Ocağı'nı mahvetmek, ve Müslümanları küffara benzetmek istiyorlar. Nizâm-ı Cedîd'i mahvedelim, hâinleri cezalandıralım*" demesi üzerine meydana çıkarılan kazanlar kâmilen devrilmiş ve isyanın alameti fâş olumuştur.[343]

---

335 Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 391.
336 Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 391.
337 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 102.
338 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 5.
339 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 5; Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 102.
340 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 5.
341 Kendisi bir kâtip olan ve Darphane'de Düzoğlu Çelebilerin hizmetinde bulunmasının getirdiği avantajlar sayesinde birçok hadiseyi bizzat müşahede etme veya müşahede edenlerden dinleme fırsatı bulan Georg Oğulukyan, başlarında bulunanlardan duyduğuna göre Etmeydanı'nda toplanan insan sayısı sürekli yeni katılım sağlanarak 80.000'i bulmuştu bkz. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 5.
342 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 102.
343 Edouard Driault, Napoleon'un Şark Siyaseti, Selim-i Salis, Napoleon, Sebastiani ve Gardane, s. 179.

Sekbanbaşı, Ocak Başçavuşu Mustafa Ağa'yı Süleymani'yede toplanan Ocak ihtiyarlarının yanına göndererek söz sahibi beş-on kişinin ağa Kapısı'na gelerek bu fitne ve fesadın def edilmesi için söyleşiye çağırmıştır.[344] Davet edilen heyet Süleymaniye'den Ağa Kapısı'na geldiğinde Sekbanbaşı onlara Padişahın bu isyana son verilmesi talebini ileterek ne yapılabileceğini sormuştur. Heyet, Şeyhülislam ve Sadreyn Efendilerin Ağa Kapısı'na gelmelerini ve isyanın nasıl sona erebieceğine dair kendileriyle müzâkere ve istişare etmelerini teklif etmiştir. Bu teklife kızan Sekbanbaşı *Şeyhülislam'ın Ağa Kapısına gelmesi kanun mudur, vukû'u var mıdır?* deyince heyet *Vukû'u vardır, kanundur* diyerek diretmiştir. Bunun üzerine Dergâh-ı Âlî Başkâtibi hükümet konağına gönderilerek Şeyhülislam Seyyid Mehmed Ataullaf Efendi ile Rumeli Kazaskeri Ahmed Muhtar Efendi ve Anadolu Kazaskeri Mehmed Hafid Efendi'yi Ağa Kapısı'na davet etmiştir. Efendiler Ağa Kapısı'na vardığında Ocak ihtiyarları tekrar buraya gelmiş ve Sekbanbaşına kışlalarına dönme izni istemişler ve gelen askerlerin kışlaları doldurduğunu ve *yoldaş* askerleri kışlalara yerleştirme isteklerini dile getirmişlerdir. Sekbanbaşı birinin dahi zarar ve ziyana uğmamasını tenbih ederek müsaade etmesi üzerine hepsi Yeni Odalar kışlasına dönmüştür.[345]

Kabakçı Mustafa Paşa Yeniçerilere "*Biraz daha zaman geçecek olursa kumandanlarımız kâmilen Hıristiyan ve Yahûdîden ta'yîn* edilecek" demişti.[346] Bu sözün üzerinden çok geçmeden, Ağa Kapısı'ndan ayrılan Ocak ihtiyarları ile cümle Yeniçeriler Tophane'den İstanbul'a geçen âsîleri karşılayarak Et Meydanı'ndaki Tekye denen yerde ittifak onlarla yaptı.[347] Akabinde Ocağın kazanını meydana çıkaran âsîler Cebeciler Ocağı'na da asker göndererek kendi tarafına celbetmek suretiyle ittifakı genişletmiştir. Davet üzerine Cebehâne'nin kazanı da getirilip meydana konmuş, buradan gelen neferlerin de kalabalığa eklenmesiyle Etmeydan'ı askerle dolup taşmıştır.[348] Halkın bu durumdan ürkmemesi için ise Etmeydanı'nda günde altı yedi feda bir kimsenin başka birinin malına ve ırzına zarar vermesi hâlinde "*bilâ-su'âl ve lâ-cevâbin*" öldürüleceği ihtarında bulunan ilanlar yapılıyordu.[349]

[344] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 391-392.
[345] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 392.
[346] Edouard Driault, Napoleon'un Şark Siyaseti, Selim-i Salis, Napoleon, Sebastiani ve Gardane, s. 178.
[347] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 393.
[348] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 393.
[349] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi,* I, s. 135.

2.1.5. Bâbıâlî'de Meşveret

Vaziyetin fenalığını gören III. Selim ah u vah ederek sarayda dolanırken Rikâb ve Musahib Ağaları yanına sokularak "*bu zorbalar Kapı'yı ve ulemayı sardıkları gibi, siz efendimizin işi pek fena olur. Kaldı ki Kaymakam'ı ve ulemayı içeri alın, olmazsa Kaymakam'ı ve ricalden de istedikleri varsa başlarını keser kendilerine verirsiniz*" diyerek âsîler kimin kellesini isterse vermek suretiyle Sultanın kurtulmasına dayanan ve Osmanlı'da yaygın olan bir isyanı dindirme taktiğini dile getirmişlerdi.[350] Mâbeynci Ahmed Bey ve Sırkâtibi Ahmed Efendi kabağın kendi başına patlayacağını anlayarak kaçtılar.[351] III. Selim ise bu mâkul teklifi stratejik değil hissî ve kalbî bir mukabelede bulundu: "*Kaymakam ve ulemayı içeri alayım, lâkin zorbalar Kapı'ya gider Kaymakamı bulmaz, konağa gidip Şeyhülislâmı bulmazlarsa, sonra reâyânın kılıçtan geçirilmesine sebep olurum, ümmet-i Muhammed de ayakaltına giderler. Daha iyisi, beni aşağı alsınlar, elverir ki kavga dursun ve fakir fukaraya zarar olmasın*".[352]

Âsî Yamaklar Galata'dan Unkapa'nına geçmezden evvel bir çare aramak kastıyla ulema ve ricâl toplanmışlardı[353] Rikâb-ı Hümâyun (Sadaret) Kaymakamı Seyyid Köse Musa Paşa, isyan münasebetiyle bir meşveret tertip ederek vükela-yı devleti Bâbıâlî'ye davet etmişti.[354] Davete icabet eden ulema mensupları arasında başta Şeyhülislam olmak üzere Sadreyn de denen Rumeli Kazaskeri (Sadr-ı Rum Mollacıkzâde Ahmed Muhtar Efendi) ve Anadolu Kazaskeri (Sadr-ı Anadolu Âşir Efendizâde Hafid Efendi de vardı. Ayrıca Arabzâde Mehmed Arif Efendi, Eski Rumeli Kazaskerlerinden Ahmed Şemseddin Efendi ve sair ulema vardı. Meşverete katılan devlet adamları ise Rikâb-ı Hümâyun Kethüdası Mehmed Memiş Efendi, Reisülküttab Ahmed Safi Efendi, Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi, Bahriye Nâzırı Elhac İbrahim Reşid Efendi, Îrâd-ı Cedîd Defterdârı Ahmed Bey ve eski Defterdâr Mustafa Reşid Efendi, Hububât Nâzırı Elhac Mustafa Efendi, Rikâb-ı Hümâyun Çavuşbaşı vekili Şehsuvarzâde Hamdullah Bey, Sekbanbaşı Mehmed Ağa ve sair ricâlden oluşmaktaydı.[355] Kısacası devlet aklını ve otoritesini temsil eden herkes Arz odasında bir araya gelmişti.

---

[350] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 5.
[351] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 5.
[352] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 5.
[353] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 6.
[354] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 103. Bâbıâlî'deki meşveretin iki gün sürdüğüne dair bkz. Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 387.
[355] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 103.

Meşverette dile getirilen her düşünce faydasızdı, zira kendileri de korkudan ne yapacaklarını bilmiyordu ve kimse birbirini anlamıyordu.[356] Meşveretin tansiyonunun yüksek olması bir yana mecliste bulunanların muhalif hiziplerden müteşekkil olmaları ve birbirlerine karşı yüklü bulunmaları dolayısıyla, her şey pamuk ipliğine bağlıydı. Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi söz alarak Kaymakam Musa Paşa'ya ne gibi bir çare düşündüğünü sormuştu. Musa Paşa ise "*Siz onsekiz senedir bu işi yapmış olduğunuz halde şimdi kalkıp dün bir bugün iki günlük olan benden fikir soruyorsunuz. Ben ne çare bulabilirim? Nasıl yaptınızsa gidin öylece çekin*" demiştir.[357] Hacı İbrahim Efendi ise tek çıkar yolunun olduğunun altını çizmiş ve "*İstanbul kalesinin kapıları kapatılır, toplar dizilir ve şâhâne askeri savaşır. Böyle yapılınca onların şehre girmeleri mümkün olmaz. Sonra, Çiftlik'teki askerler de getirilince âsîler birkaç saaatte tarumar olurlar*" diyerek direnme yanlısı olduğunu göstermiştir.[358] Mâzul Rumeli Kazaskerlerinden Şemseddin Molla Hacı İbrahim Efendi'nin bu sözlerine muhalefeten "Ne diyorsun sen, efendi, o dediğin olacak şey değil. İstanbul'un hiçbir kapısı kapatılamaz. Gözünü iyi aç. Sen Müslümanlara Müslümanları kırdırmak istiyorsun. Bunu aklından çıkar. Şimdiye kadar yaptıklarınız yanınızda kaldı, fakat bu dediklerin asla olmayacaktır" diyerek karşı durmuştur.[359] Yamakların deniz üzerinden İstanbul'a gelmeleri ihtimaline karşı Tersane-i Âmire mürettebatının buna engel olması için Tersane Liman Reisi de Bâbıâlî'de hazır bulundurulmuş ve bu husus müzâkere edilmişse de muvaffak olunamamıştır.[360]

Kethüda İbrahim Nesim Efendi tekraren söz alarak "*Bu husûsun def' ü temşiyyetine ne veçhile râbıta verelim, bu gâileyi ne tarîk ile def' edelim*" sorunun çözümünün istişare ve ortak akılda yattığına işaret etti.[361] Ancak bu tavrı mecliste bulunanlar tarafından hiç de samimi bulunmadı. Zira bu güne kadar Nizâm-ı Cedîd adı altın devletin tüm politika ve stratejlerini tayin eden bu grubun işler sarpa sardığında ortak akıl ve istişareye başvurması muhalifleri çileden çıkarmıştı. Bu konudaki şikayetini şedid bir üslupla dile getiren eski Rumeli Kazaskerlerinden Ahmed Şemseddin Efendi "*Bre hey kahbe hîz, bu âlemi harâba verdin, sâir meşveretlerde ulemâ-yı îzâmdan kime suâl ederdiniz, bu sizin peşlediğiniz bokdur, temyîz edin*" diye çıkışmıştır.[362] Hızını alamayan

[356] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 6.
[357] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 6.
[358] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 6.
[359] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 6.
[360] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 388.
[361] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 103.
[362] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 103. İbrahim Nesim Efendi'nin Yamaklar hakkında "*Birkaç kaleli Laz köpekleri gelmiş bizim asker-i şahaneye haber gönderelim. Varsınlar köpek kırar gibi kırsınlar!*" demesi üzerine Şemseddin Efendi'nin "*Bak hınzır kahpe, bu*

Şemseddin Efendi "*Kalk kahbe-i bî-âr, şu meclisden cehennem ol, sen şimdi kiyâfetini bulursun ve âleme rüsvây olursun*" diyerek meclisten kovuyor ve Nesim Efendi'yi bekleyen acı akıbeti haber veriyordu.[363] Nihayet Çelebi Efendi (Köse Kahya) "Uzun sözün kısası, bunun çaresi şudur: şimdi buradan kalkarak her birimiz birer tarafa gideriz. Sağ kalırsak ne hoş, yok kazaya uğradıksa çare de odur, her şey de, vesselâm" diyerek meclisin çözümsüzlük üzere bir araya geldiğini göstermiştir.[364] Nesim Efendi ise hiçbir söz söylemeden başını eğip Kapı'dan çıkmış ve atına atlayarak firar etme emeliyle konağına gitmiştir.[365] Meclistekiler de telaş içinde arka arkaya mecilsi terketmiştir.[366] Meclisten hayırlı bir netice elde edilemeyeceği anlaşıldığından "*Bu böyle olamaz, Şeyhüllislâm Efendi ve Fetvâ Eminî Efendi ve Sadreyn Efendiler bunun bir çâresine Etmeydânı'nda bakalım*" diyerek *meydân-ı fitneye* (Etmeydanı) gitme kararı aldılar.[367] Ulemanın önde gelenleri emniyet hasebiyle Bâbıâlî'ye kalmaya devam ettiler ve Etmeydanı'na haber göndererek oradan gelecek haberi beklemeye koyuldular.[368]

2.1.6. Etmeydanı Görüşmeleri

Yamaklar Etmeydanı'nda toplanmış ve ahaliden de hatırı sayılır miktarda iştirak bulduğundan artık bu ayaklanma basit bir Yamak ayaklanması olmaktan çıkmış ve geniş katılımlı bir isyana dönüşmüştü. Devlet telaş içerisinde bir çâre arıyor ve isyanın daha da şiddetlenmeden nasıl son bulabileceğini düşünüyordu. Ancak henüz hiçbir şey net değildi. İsyan bir anda devletin lehine sonuçlanabilir veya Yamakların lehine ilerleyebilirdi. Yamaklar için o ana kadar garanti altına alınmış hiçbir kazanım sözkonusu değildi. Siyaset arenası kaba kuvvet ile darbe yapmak veya bir şeyleri değiştirip bir yerlere ulaşmak pekâlâ mümkün olabilirdi ama bunu müesses nizama kabul ettirme ve bu nizam içerisinde siyasî varlığını sürdürebilme şansı ancak ve ancak kamuoyunun ve ulemanın tasvibini alarak sağlanabilirdi. Aksi türlüsü daimî bir illegallik demek olurdu ki bu da Osmanlı İmparatorluğu gibi yüzyılların şekillendirdiği köklü bir siyasî kültüre sahip olan ve isyanın dahi bir yolu yordamı olan devlette asla mümkün değildi. Yapılması gereken kanunen illegal olanı ulema vasıtasıyla legalize etmek, defacto olan isyanı tüm

fesadı çıkarıp, bu dereceye getirip âhır bizim ak sakallarımızı kana bulayacaksınız. Bre kâfir puşt!" şeklindeki hakaretine dair bkz. Muhammed Mahmut Bakır, *Sultan II. Mahmud Devri Tanzimat-ı Hayriye'nin Hazırlanması: İktidar ve Muhalefet'in Meşruiyeti*, s. 84.

363 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 103.

364 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 6.

365 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 103.

366 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 6.

367 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 103.

368 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 103.

muhalifleri bertaraf ederek dejure hâle getirmek, marjinal olan mevki ve mevzilerini darbenin getirdiği imtiyaz ve imkânlar eliyle merkez'e çekmekti. Hadiselerin akışı incelendiğinde Yamakların doğru isimlerle temasa geçtiği ve doğru yönlendirmeler yerinde adımlar atarak hedefe ulaştığı görülmektedir.

Âsîler, Etmeydanı'nda iken belki de ilk ve son taşkınlıkları olacak bir hamleye kalkışmışlardı. İşlerini halletmek için Sultanahmet'teki Atmeydanı'na gideceklerini ve gerekirse İstanbul halkına saldırıp yağmalayacakları[369] tehdidini savuran *Boğaz sergerdeleri* Etmeydanı'nın kapısına doğru yürüyüşe geçtiğinde Yetmişikinci bölüğün kâtibi Ali Efendi âsîleri vazgeçirmek için isteklerinin burada karşılanacağını, ilerlemeleri hâlinde hem kendilerinin hem de âsîlerin zarar göreceğini belirtmiştir. Âsîler ise Ali Ağa'yı bir güzel paralamışlar, ancak Ocak ihtiyarlarının araya girmesiyle yatışabilmişlerdir. Âsîlere bu taşkınlıklarının sebebi sorulduğunda "*Bizim şer'an murafa'amız ve görülecek da'vamız var; Şeyhülislâm Efendi'yi ve Sadreyn Efendileri[n] Meydân'a gelmelerin[i] isteriz*" demişlerdir.[370] Şeyhülislam ile meydana gelen müzakerelerine ileride değinilecek olan âsîler, Atmeydanı'na gitme ve halkı yağmalama fikrinden vazgeçmiş ve telaşa kapılan ahaliyi yatıştırmak için bütün şehirde asker dolaştırarak tellallar vasıtasıyla herkesin emniyette olduğunu ve işiyle meşgul olmalarını, bir kimsenin canına, ırzına ve malına taarruz edenin öldürüleceğini belirmişlerdir.[371]

Yamakların, henüz Tophane'deyken rehberliğine başvurduğu Mehmed Münip Efendi âsîlerle beraber olması hasebiyle onlarla iletişim hâlindeydi ve Şeyhülislâm'ın mütedeyyin olduğunu söyleyerek hakkında müspet bir hava oluşturmaya çalışıyordu.[372] Emr-i hümâyun ile Ağakapısı'na giderek Tekeli Kasrı'nda beklemekteydi. Âsîlerin sözbaşıların bir grup buraya gelerek Şeyhülisâm ile Sekbanbaşı'ya cemiyetgâhımız dedikleri Etmeydanı'na davet ettiler.[373] Ulemanın Etmeydanı'na çağırıldığı duyulunca kaçışlar başladı. Çelebi Efendi sıradan bir beygire binerek konağına gitmiş ve oradakilerle helâlleştikten sonra kıyafetini değiştirerek *bakalım Allah ne gösterir* diyerek Hatice

[369] "Bizim maslahatımız burada görülmeyecek Sultan Ahmed câmi'inde vâki' At Meydânı'na ve emvâl-i ahâli-i İstanbul'u nehb ü garet ederiz ve nâsa ta'arruz kılarız" Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 394.

[370] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 394.

[371] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 394-395.

[372] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 103.

[373] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 256. Âsîlerin Sudur (Anadolu ve Rumeli Kazskeri) ile İstanbul Kadısı ve sair ulemayı da bu davete dâhil ettikleri hakkında bkz. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 6; Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 394.

Sultan Sarayı'na gidip saklanmıştır.[374] Kâhya İbrahim Efendi ise konağına gidip asker kıyafetine bürünerek silahlanmış ve dört adamıyla beraber Yenikapı'daki Mimarbaşılardan Güllabioğlu Agop Kalfa'nın evine gitmişse de yoldayken bir hamalın kendisini tanıması üzerine burada kalmayıp Mehterbaşı'sını da alarak yandaki evin şaraphanesine saklanmıştır.[375] Hacı İbrahim Efendi de kaçmak emeliyle Tersane'ye gitmişse de Tersane Âmirleri olan Liman Reisi, Manda Ağası ve Başağa kendisine "Efendim, nereye kaçacaksınız? Zorbabaşılar bizim yoldaşlarımızdır, hatırımızı sayarlar, korkma, seni Etmeydanı'na götürelim, biz seni kurtarırız" diyerek vazgeçirmeye çalışmışlardır. Ancak Hacı İbrahim Efendi "Gerçi sizinle beraber Etmeydanı'na gitsem elbette kurtulacağımı ben de bilirim, fakat onlara eyvallah etmek benim kibrime elvermez, zira onlar yalınayak takımı ve karga değneğidirler. Onun için bırakın savaşayım. Beni bulup öldürürlerse de fi yaman" diyerek tebdil-i kıyafetle çift kürekli kayığına atlayarak Beylerbeyi'ndeki yalısına gitmiştir.[376]

Oluşan bu hava sayesinde Şeyhülislâm ve Fetvâ Emini Etmeydanı'na gitmiş oradakiler Şeyhülislâmın eteğini öperek kendisine tâzimde kusur etmemişlerdir.[377] Tekke tabir olunan mahalle gelen Şeyhülislam'a artık isteklerini sıralayabilirlerdi.[378] Karşılarında ulema sınıfının tepesindeki kişileri bulan âsîler, hiçbir ayaklanmanın meşru bir zemin bulmadan muvaffakiyete ulaşamayacağını bildiklerinden bu görüşmeleri kendilerini aklamak ve başta Nizâm-ı Cedîd ricali olmak üzere askerî-iktisadî statükoyu tehdit eden herkesi bertaraf etmek için bir fırsat olarak görmekteydiler. Âsîlerin reisleri ulemayı karşılarında görür görmez söze giriştiler. "Hani Kitabınız? Açın bakalım, şu yaptığınız haksızlıklar nerede yazılıdır. Sizde Allah korkusu kalmamıştır" diyerek serzenişte bulundular. Bir Karakullukçu gelip "Padişah iradesidir, efendileri istiyorlar" deyince onu da haşlamaya başlamış ve "Def ol buradan, yoksa şimdi seni paralarız" diyerek Karakullukçuyu bertaraf etmişlerdir.[379]

Şeyhülislâm'a hitaben "*Ey efendim, şer'-i şerîfe itaatimiz vardır, geçen sene Rumeli vak'asında bu kadar bin Ümmet-i Muhammed katl oldu, buna Allahu te'âlânın*

[374] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 6.
[375] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 6.
[376] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 6-7.
[377] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 103-104. Şeyhülislam ve Sadreyn Efendilerin yanı sıra Sekbanbaşı ve Sekbanbaşı mazullerinin de Etmeydanı'na getirilip Tekye'de ikamet ettirildikleri hakkında krş. Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 394.
[378] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 256.
[379] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 7.

rızâsı var mıdır? Buna sebep olanları isteriz".[380] Âsî bu sözüyle üç hususa işaret etmekteydiler. Evvela Osmanlı Devleti'nin şer'-i şerîf kaideleri üzerine bina olunduğunun idrakinde olarak dine ve dinî hükümlere olan bağlılıklarını dile getirdiler. Bu bağlılık fetva talebinde bulundukları Şeyhülislâm'ın tasvibini alabilmeleri için de elzemdi. İkinci husus ise bu ayaklanmanın kaynağına işaret eden meşru zemine dairdi. Bu ise Edirne Vak'ası da denen Rumeli Vak'ası'ydı. Edirne Vak'ası muhaliflerin lehine sonuçlanmış olsa da bu muvaffakiyet onlar için de ağır bir bedele mâl olmuştur. Âsîlerin bu noktada doğrudan Nizâm-ı Cedîd'i hedef tahtasına yerleştirmeyerek, meydana çıkma sebebi Nizâm-ı Cedîd olan Edirne Vak'ası'na atıf yapmaları oldukça manidardır.[381] Üçüncü husus ise dine bağlı olan ve dinî açıdan zulme ve gadre uğradıklarını düşünen âsîlerin dinî hukukun gereği olarak zalimlerin cezalandırılmasını istemekti. Mademki Edirne'de Müslüman kanı haksız yere döküldü, yapılması gereken akan kanlara mukabil kısas tatbik edilmesiydi. Bu kısas ise ricâlden kellesi istenen kişilerin âsîlere teslim edilmesi ve bu kişilerin ibret-i âlem için infaz edilmeleri şeklinde tahakkuk etmeliydi. Zâten âsîlerin Şeyhülislâm'a ilk söylediği sözlerden biri de "*Biz fenalık değil, adâlet isteriz*" olmuştur.[382]

Âsîler Şeyhülislam'a taleplerini iletirken Boğaz Yamaklarından biri Ataullah Efendi'nin yanına gelerek "*şeri'âti doğru söylemezsiniz de bizim gibi baldırı çıplaka söz düşürürsünüz. Edirne vak'asında fetvâ veren sen değil misin?*" şeklinde hakaretamiz bir takım şeyler söylemiştir. Efendi'yi titreme tutmuş olup cevaben "*Ben ol vakit Şeyhülislâm değildim, benden evvelki Efendi fetvâ vermiş ben bilmem*" diyerek meseleyi izah mecburiyetinde kalmıştır.[383]

Şeyhülislâm Efendi, maslahatı müdrik biri olarak takınabileceği en makul tavrı takınmış ve âsîlerin itham ettikleri kişileri sanki bilmezmiş gibi "*Bunlar Kimlerdir*" diye sormuş ve âsîler cevaben "*Bir defter Pâdişâhımıza irsâl ederiz. Bu âdemleri bize teslîm eder, biz de bu sevdâdan fârig oluruz*" diyerek isyanın sona ermesinin gerek şartını dile getirmişlerdir.[384] Padişaha sunulacak olan defterin tutulması işi Fetva Emini'ne havale

---

[380] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 104; üç madde hakkında bir kıta fetva-yı şerîf ve bir kıta hüccet-i şer'iyye ile 11 kişinin canlı olarak kendilerine teslimini istemeleri hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 256.

[381] "*Defterde olan ricâli hayyen ve meyyiten elbette matlûb ederiz ve Nizâm-ı Cedîd külliyen ref' olunsun, nâm u nişânı kalmasun*" şeklindeki rivayet için krş Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 395.

[382] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 7.

[383] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 395.

[384] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 104.

olunmuştu. Âsîler listeye eklenecek her kişiyi tek tek zikretmiş ve bu isimleri kabahatleriyle beraber anmışlardı. Tahrir işini yapan Fetva Emini'ne "İbtidâ Bostancı-başı Şakir Bey'i tahrîr eyle. Bize şapka giydiririm deyu Pâdişâhımız'a taahhüd etmiş; İkinci İbrahim Kethüdâ'yı tahrîr eyle, geçen sene vukû' bulan maddelere sebeb-i kavî budur; Üçüncü Bahriye Nâzırı Elhac İbrahim Efendi'yi tahrîr eyle ki bütün Nizâm-ı Cedîd'i rabt edüp bu kadar fukara ve ağniyânın nân pâresinden dûr eden odur; dördüncü Vezîr Kethüdâsı Memiş Efendi'yi isteriz" diyerek listenin başındaki isimleri sıralayan âsîlere ilk itiraz son isimden ötürü gelmiştir. Zira Memiş Efendi Vezir Kethüdası olalı henüz 20 gün dahi olmamıştı. Hâliyle Edirne Vak'ası'nda onun kabahati yoktu. Fakat âsîler bu talebe rıza göstermediler ve "*Biz anın kabahatini bilürüz, Sırp reâyâsının Kapu Kethüdâsı idi*" diyerek Memiş Efendi'nin de deftere yazılmasını sağladılar.[385] Listeye ilave edilen diğer isimler için de benzer itiraz sesleri yükselecekti. Beşinci olarak "*Köse Kethüdâ'yı isteriz*" dediklerinde bir kişinin "*Behey cânım, Köse Kethüda ocağımızın direği gibi Topçu ve Humbaracı Ocaklarından gayri bir şey'e vâz'-ı yed eylemedi*" demesi üzerine *peki, size bağışladık* diyerek Köse Kethüda'nın adı deftere konmamıştır.[386] Listeye aynı iştiyakla devam eden âsîler "altıncı, Reis Efendi'yi isteriz… yedinci, îrâd-ı Cedîd Defterdârı Ahmed Bey'i isteriz… sekizinci, Sırkâtibi Ahmed Efendi'yi tahrîr eyle; dokuzuncu, Mâbeynci Ahmed Bey'i isteriz tahrîr eyle; onuncu onuncu, Kapan nâibini isteriz tahrîr eyle; on birinci, sâbık Vâlide Kethüdâsı Yusuf Ağa'yı isteriz tahrîr eyle " diyerek listeyi sonlandırmışlardır.[387] Listenin son sırasındaki Yusuf Ağa'nın o esnada Hac münasebetiyle İstanbul dışında olması hasebiyle Ağa'nın başının kesilerek buraya getirilmesine karar verilmişti. [388] Şimdi Yapılması gereken Karakulak vasıtasıyla defterin Bâbıâlî'ye irsal olunmasıydı. Ancak o esnada Cebehane Ocağı'ndan gelen birkaç nefer bu görüşmeye dahil olmuş ve kimlerin isminin yazıldığını öğrendiklerinde "*biri dahi unutulmuş…Darbhâne Emîni tahrîr olunmamış, cümlesinden evvel izâle olacak oldur*" diyerek Ebubekir Efendi'nin de listeye dahil olmasını istemişlerdir.[389] Bu minval üzere Ebubekir Efendi deftere eklenmiş ve bu şekilde evvela Bâbıâlî'ye sunulan defter buradan Rikâb-ı Humâyun'a irsal olunup Hatt-ı Hümâyun

[385] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 104.
[386] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 104.
[387] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 104.
[388] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 104.
[389] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 104-105.

yazılarak tekrar Bâbıâlî'ye gelmiştir.[390] Âsîler defterde ismi olanların ölü ya da diri olarak kendilerine teslim edilmesini III. Selim'den istemekteydiler. [391]

Aslında âsîler Şeyhülislam ile olan görüşmede sadece Nizâm-ı Cedîd ricalini dillerine dolamamıştı. Âsîlerden birisi koynundan çıkardığı ekmeği göstererek "*kül ve çamur gibi*" ekmek yediklerini serzenişle dile getirmiştir.[392] Aynı şahıs sözlerine devamla "*padişah yalan söylediği vakit, halifedir diye kendisine hak vermek doğru mudur*" diye sual eylemiş ve "*Hayır, zira yalan şeytana yaraşır*" yanıtını alınca daha da ileri giderek "*on sekiz seneden beri çocuğu olmayan bir padişahı desteklemek ve emirlerine âmin demek doğru mudur?*" sualinde bulunmuştur.[393] Şeyhülislam Efendi hayır demek suretiyle muhatabını tasvip etmekten başka çıkar yol bulamadı.

Âsîlerin hedef tahtasına koydukları bir başka kesim ise gayr-i müslimlerdi. Zira onlara göre "*devlet eli ile istediklerini yapan dört reâyâ*" vardı ve onlar da infazı istenen kişilerin olduğu deftere kaydedilmeliydi.[394] Âsîlerin infazını talep ettiği bu kişiler Yahudi tüccar Şapçı Musi, Rum şarap tüccarı Çelebi Todoraki, Nizam Ustası Ekmekçi Artin Noradunkyan ve Kuyumcubaşı Düzoğlu Ohannes Çelebi adındaki dört gayr-i müslimdi. Âsîlerin teklifi, kalabalığın arasından sivrilen ve yaşça büyük olması hasebiyle sözü dinlenen bir kişinin makul itirazı ile geçersiz kalmıştı. Ona göre bu kişiler kendi başlarına bir şey yapmaya muktedir olmayıp ricalin emir ve hizmetine bakan kişilerdi.[395]

---

[390] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 105. Ocak İhtiyarları ile âsî sergerdelerin istişare ederek belirledikleri isimleri kaydettikleri defterde sırasıyla Kethüda İbrahim Nesim Efendi, Hacı İbrahim Efendi, Kethüda Memiş Efendi, Reis Safi Ahmed Efendi, Valide Kethüdası Yusuf Ağa, Sırkâtibi Ahmed Efendi, Mabeynci Ahmed Bey, Darbhane Emini Ebubekir Efendi, îrâd-ı Cedîd Defterdarı Ahmed Bey ve Kapan Naibi Lütfullah Efendi'den oluşan 10 kişilik liste için krş. Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 393. Âsîlerin sırasıyla Kaymakam Köse Musa Paşa, İbrahim Kahya, Hacı İbrahim Efendi, Valide Kahyası Yusuf Ağa, Çelebi Efendi (Köse Kahya), asıl kahya olan Memiş Efendi, Nizâm-ı Cedîd Defterdarı Ahmed Bey, Reis Safi Efendi, Darphane Emini Bekir Efendi, Gümrükçü Ağa Hasaniko, Moralı Ali Efendi, Aziz Efendi, Şakir Ahmed Efendi, sâbık Şeyhülislam Salihzâde Efendi, Eminpaşazâde Emin Bey, Kapan Naibi Abdüllatif Efendi, Mabeynci Ahmed Bey, Sırkâtibi Ahmed Efendi ve Bostancıbaşı Şahir Bey'in yer aldığı bir liste hazırladığına dair krş. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 8. Cevdet Paşa'ya göre katli istenen rical 11 kişi olup bunların ismi şöyledir: Gizli Sıtma Hacı İbrahim Efendi, İbrahim Kethüda, Rikab-ı Hümayun Kethüdası Memiş Efendi, Reisülküttap Vekili Safi Ahmed Efendi, îrâd-ı Cedîd Defterdar'ı Ahmed Bey, Darphane Emini Ebubekir Efendi, Valide Kethüdası Yusuf Ağa, Sırkâtibi Ahmed Efendi, Mabeynci Ahmed Bey, Bostancıbaşı Şakir Bey ve son oalrak Müderris ve Kapan Naibi Lütfulllar Efendi. bkz. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VIII, s. 162-163.

[391] Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", s. 393-394.

[392] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 7.

[393] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 7.

[394] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 7-8.

[395] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 8.

2.1.7. Nizâm-ı Cedîd Ricâlinin İnfazı

Şeyhülislam ile yapılan görüşme üzerine ricâl-i devlet, Kaymakam Musa Paşa ve ulemanın ileri gelenleri seher vakti Bâbıâlî'de toplanmışlardı. Ulema, meşveret esnasında âsîlerin talebine redd-i cevap ile değil izhar-ı sükût ile mukabele etmişti.[396] Maraz-ı hâcette sükût ikrardandır kabilince durum Kethüda İbrahim Nesim Efendi vasıtasıyla huzur-ı hümâyuna telhis kılındı.[397] Padişah ise çaresizlikle birleşen hiddetiyle kaleme aldığı hattında "*Ne vech ile defi enseb olur ise ol vech ile tanzimine bakın ve kendü başınız halâsı için beni meydana koyup padişahımız[ın] matlubu budur deyu ilân eylediğiniz evrakı ateşe yakun*" diyerek sitemkâr bir cevaz ile ricâlin teslimine olur vermiştir.[398] Sultanın bu kararı üzere umutsuzluğa kapılan ulema ve ricâlden bazıları korku ve telaş içinde Bâbıâlî'den firar ederek kimi konağına kimi de kendini güvende hissedeceği yerlere gitmişlerdir.[399]

Kaymakam Musa Paşa, III. Selim'e ağalar vasıtasıyla bir telhis göndermişti. Telhis, biçim olarak alışılagelmiş telhis şeklinde olmadığından şüphe uyandırmış ve içerisinde fena şeyler olduğu intibaı doğmuştur.[400] Bu yüzden endişe ile o kağıdı Kızlarağası'na götürmüşlerdir. Kızlarağası'nın da padişaha sunmaya cesaret edemediği bu telhis ancak Hazine Kahyası eliyle taraf-ı padişahîye arzedilmiş ve içindeki yazıları okuyan III. Selim ağlamaya başlamıştır.[401] III. Selim, yazılanları okuduktan sonra ilk emir olarak yukarıda katledildiğinden bahsettiğimiz Bostancıbaşı Şakir Bey'den bütün maiyetiyle silahlı olarak sarayda toplanmasını istemiştir. Hamlacılar bu talebe iştirak etmemiş ve Etmeydanı'na gitmişlerdir. Bostancıbaşı Ahmedpaşazâde Şakir Bey durumu III. Selim'e bildirince sinirlerine hakim olamayan sultan, Şakir Bey'i sözünde durmamak ve mabeynciler gibi kendisini aldatmakla suçlamış ve "*Bana doğrusunu söylemiş olsaydın bir çaresini bulurdum ve iş bu dereceye gelmezdi*" demiştir.[402] Osmanlı'da Bostancıbaşı hapishanesinden fırın diye bahsedilirdi. Gazaba gelen III. Selim de "*şu köpeği fırına götürün, kellesini kesin ve Etmeydanı'na gönderin*" diyerek Bostancıbaşı Şakir Bey'e padişahtan gerçekleri gizlemenin bedelini ödetmiştir.[403] Verilen emir üzerine

396 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 256-257.
397 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 257.
398 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 257. Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 103-104
399 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 257.
400 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 8.
401 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 8-9.
402 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 9. Bostancıbaşı Şakir Bey'in III. Selim'e doğruları söylemek yerine Sırkâtibi Ahmed Bey'in telkiniyle yalan söylemesi hakkında bkz. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 4.
403 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 9.

fırına götürülen Bostancıbaşı burada boğdurularak infaz edilmiş ve başı kesilmek suretiyle Etmeydanı'na gönderilmiştir. Gözü dönmüş âsîler Şakir Bey'in kellesini kazığa geçirmişlerdir.[404]

Şakir Bey'in öldürüldüğü Perşembe günü Kâhya İbrahim Efendi de saklandığı evin mahzeninden çıkarılarak binbir hakaret ve küfür eşliğinde Etmeydanı'na getirilmiştir. Kalabalığın huzurunda su isteyen İbrahim Efendi'nin önüne su dolu bir yoğurt kovası koyan âsîler "*Sana güzel bir ingiliz testisi yaraşırdı, fakat sen fakirlere bu suretle çok su içirmişsin*" diyerek Kâhya Efendi'nin lükse olan düşkünlüğünü ima ve halkı düşürdükleri fakr u zarureti ihsas etmişlerdir.[405] Efendi'ye olan öfkeleri söyledikleri sözlerle yatışmayacak kadar derin olan âsîler, ona kolay bir ölümü dahi layık görmemişlerdir. Ölümcül olmayan kılıç darbeleriyle yaralanan İbrahim Efendi'nin iniltileri kalabalığın gürültüsü içerisinde kayboluyor, bu işkence uzadıkça uzuyordu. Yarım saatten uzun süren bu işkence esnasında 12 bin kılıç darbesinin vücuduna isabet ettiği rivayet edilir.[406] Bu acı sahneye dayanamayan Mehterbaşısı Ali Bey de tüm ikazlara rağmen ortaya atılmış ve Efendi'sine olan vefasının bedelini canıyla ödemiştir.[407]

III. Selim, vaziyetin ciddiyetini anlamış olmanın getirdiği hâlet-i ruhiye ile âsîlerle anlaşma hevesine düşmüştür. Âsîlerin hangi devlet adamını istediklerinin anlaşılıp bu kişilerin kafasının kendilerine teslim edilmesini emrettiği bir hat kaleme alan sultan bu yazıyı hükümete göndermiştir.[408] Ancak bu durum III. Selim'in vaziyete tam manasıyla agâh olmadığının açık delilidir. Zira bu işi halletmesini istediği Kaymadam Musa Paşa olayların baş failidir. Kaymakam Paşa her ne kadar kendi hayatının da âsîlerin tehditleri sebebiyle tehlikede olduğunu ileri sürse de, kellesi istenen ricalin ortadan kaldırılmasındaki müdahalesi ve sürati, durumunhiç de Musa Paşa'nın anlattığı gibi olmadığını gözler önüne sermektedir.[409] Âsîlerin talebinin Sultan tarafından kabul edildiğini bildiren emrin yazılı olduğu defter Bâbıâlî'ye ulaştığında, listede ismi yazılı olan ricâlden iki kişinin elinin altında olmasını fırsat bilen Kaymakam Musa Paşa, infazları bu ikisiyle başlatmayı uygun bulmuştur. Bu kişiler Kahya Memiş Efendi ve Reis

[404] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 9. Bostancıbaşı Şakir Bey'in Enderun'da katledildiği hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 257.
[405] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 9.
[406] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 9. Kahya İbrahim Efendi'nin kolunun altında haç şeklinde bir tılsım çıktığı ve üzerinde İbrahim Selim yazdığı hakkında bkz. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 9.
[407] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 9.
[408] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 9.
[409] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 10.

Vekili Safi Ahmed Efendi idi.[410] Musa Paşa bu ikisini huzuruna çağırmış ve görüşmeye sahte bir meşveret havası vermiştir. Musa Paşa'nın abdest bozmaya diyerek odayı terk etmesi üzerine önceden odaya gizlenmiş olan cellatlar bir anda zuhur etmişler ve ilk önce Memiş Efendi'yi sonra da Reis Safi Efendi'yi derdest ederek *koyun boğazlar gibi* infaz etmişlerdir.[411] Bostancıbaşı Şakir Bey de aynı gün katledilmişti. III. Selim onun yerine Haseki Ali Ağa'yı Bostancıbaşı tayin etmiş ve Haseki Ağa Şakir Bey'in kesik başını Bâbıâlî'ye getirmiştir.[412] Ardından Memiş Efendi, Reis Ahmed Safi Efendi ve Bostancıbaşı Şakir Bey olmak üzere üç kişinin *ser-i maktû'ları* Etmeydanına gönderilmiştir.[413] Şimdi sıra Darphane Emini Ebubekir Efendi'ye gelmişti. Bâbıâlî tarafından gönderilen birisi kendisinin meşveret için hükümet konağına çağırıldığını haber vermiş ve Ebubekir Efendi bu daveti kabul ederek atına binip *gülerek* Bâbıâlî'nin yolunu tutmuştur.[414] Ebubekir Efendi'nin kendisini çağıran Musa Paşa'nın huzuruna güle oynaya gitmesinin sebebi Bey rütbesine çıkarılacağına dair ümidiydi.[415] Bu ümitle Bâbıâlî'ye varan Efendiyi, Reis Kapısı'ndan girer girmez Cellatlar ve Muhzır Ağa taifesi kendisini kuşatmıştır. Neye uğradığını anlamayan Ebubekir Efendi bağırışlar eşliğinde katledilmiştir.[416] Efendi'nin kesik başı diğerleri gibi Etmeydanı'na gönderilmiştir.[417]

İdam edilen beş kişinin ardından defterde adı yazılıp da henüz infaz edilmeyen kişilerin bulunabilmeleri için Bâbıâlî'den ve Etmeydanı'ndan seçilen bazı kişiler casus olarak vazifelendirilmek suretiyle bu kişilerin peşine düşmüşlerdir. İlk olarak Kethüda İbrahim Nesim Efendi, Etmeydanı'na bağlı casusların ihbar etmesiyle saklandığı

---

410 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 105; *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 10.

411 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 105.

412 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 105.

413 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 105.

414 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 105.

415 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 10.

416 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 105. Bir rivayete göre Ebubekir Efendi Bâbıâllî'ye geldiğinde Musa Paşa'yı selamlar ve öldürülen Kahya Memiş Efendi ile Reis Vekili Safi Efendi'yi kastederek "*Âllah kılıcınızı keskin eyleye, âdilsiniz efendim. İşte böyle arasıra yaramazlarından hakkından gelmeli ki ortalık rahat olsun*" der. Musa Paşa, öldürmek kastıyla çağırdığı Ebubekir Efendi'nin bu sözleri karşısında hayrete düşmüşse de Ebubekir Efendi'nin icabına bakılması için kendisine bir şey söylemek istediğini dile getirerek dışarıya davet etmiştir. Bu davetin ne anlama geldiğini sezen Ebubekir Efendi suçsuz olduğunu söyleyerek kurtulmaya çalışmışsa da Musa Paşa, giderek küçülen muhatabının çırpınışlarına son vermek için maiyetindekilere "*haydi, şu pezevengi içeri alın*" emrini vermiştir. Kürkodasına götürülen Ebubekir Efendi burada korkudan bayılmış ve boğularak idam edilmiştir. bkz. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 10.

417 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 105. Memiş Efendi, Reis Safi Efendi ve Darphane Emini Bekir Efendi'nin Bâbıâlî'deki hamam odasında katledildikleri hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 257. Memiş Efendi, Safi Efendi ve Ebubekir Efendi'nin Bâbıâlî'deki kürkodasında boğdurularak başlarının Etmeydanı'na vücutlarının ise Kummeydanı'na gönderildiği hakkında krş. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 10.

Gülaboğlu hanesinden Yeniçerilerce yakalanıp alınarak bin bir hakaret eşliğinde Etmeyda'na götürülerek orada idam edilmiştir.[418] Üst üste gelen infazlar sonrasında aleyhte havanın esmeye başlaması üzerine âsîler kırkar ve ellişer kişilik tüfekli gruplar hâlinde çarşı ve pazarları dolaşıp "*Bizim kimesneye zararımız yokdur, herkes dükkânın açıp işine meşgûl olsun, bir kimsenin bir akçalık şey'i zâyi' olur ise izâle ederiz*" nidalarıyla sükûneti sağlamaya çalışmışlardır.[419]

Âsîlerin öldürülmesini istediği kişilerin kellesi birer birer Etmeydanı'nı doldurmaya başlamıştı. Önlerine gelen kelleleri haşyet içinde temaşa eden Etmeydanı ahalisi akşam olduğunda da meşaleler yakarak ortalığı gündüz yerine çevirdiler ve sabaha kadar beklediler. O günün sabahında Şeyhülislam'ı misafir edeceklerdi. Zira meydanı dolduran âsîlerin ileri gelenlerinin (rüesa-i askerî) ulemadan bir isteği daha vardı: Cülus.[420] 22 Rebiülevvel Cuma günü Şeyhülislam ve Münib Efendi Etmeydanı'nda Yirmibeşinci bölükten Bakırcı Laz Hac Mustafa, Onyedinci Bölük Oda Bekçisi Hacı Odabaşı ile Arnavut Zeynel ve Boşnak Gavvas ile âsî sergerdeleriyle görüşmüştür. Bu görüşmede âsîlere, arzu ettikleri kişilerden bir kısmının infaz edildiği ve diğerlerinin de yakında infaz edileceğinin altını çizerek, konunun bu kadarla sınırlı kalmasını ve meselenin Padişaha kadar uzanmaması ve hakkında bir şey söylenmemesini, buna karşın Sultanın da Nizâm-ı Cedîd'i sürdürmeye yönelik bundan böyle hiçbir adım atmayacağını ifade etmiştir.[421] Sergerdeler ise Şeyhülislam'ın bu teklifine karşı bizi bu odada kendi silahımızla vurun ve buradakilere söyleyin ancak böyle mümkün olabilir aksi türlü olmaz diyerek meseleyi kestirip atmışlardır.[422] Sultanın tahtını koruyamayacağını anlayan Şeyhülislam ve Münib Efendi en azından canına zeval gelmesin diye düşünerek "*Sultan Selim Han Efendimiz on dokuz seneden berü pâdişâh-ı din ü islâm olup bu hakaretle hal' olunduktan sonra idâm olunması içün tarafınızdan bir zarar isâbet eylemiyeceğine taahhüd eder misiniz?"* diye sual eyledi. Sergerdeler ise "*Başımız üstüne, mûyuna hata gelmesün, bizim ol vechîle idâm olunmasına rızâmız yokdur ve asâkirimize dahî kefiliz*" diyerek Sultanın tahtta kaldığı sürece isyanın sona ermeyeceğini ancak canına kastetmek

[418] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 105. Kethüda Efendi ile birlikte Mehterbaşısının da öldürülmesi hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 257.

[419] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 106.

[420] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 258.

[421] "Gelin şevketlû Pâdişahımıza taht husûsu içün bir şey söylemeyüp anlar dahî fî ma'ba'd Nizâm-ı Cedîd'e dâir bir mevâdda mübâşeret etmezler, bu kadar ile iktifa olunsun" bkz. Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 106.

[422] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 106; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 258.

gibi bir emellerinin olmadığını dile getirmişlerdir.[423] Bu görüşmenin ardından Şeyhülislam ve Münib Efendi atlarına binerek Bâbıâlî'ye gitmişlerdir. O esnada Etmeydanı'ndaki askerlerin bir kısmı iki adet sancak kaldırarak Divanyolu'ndan Bâb-ı Hümayun'a doğru gitmişlerdir. Bâbıâlî'de Şeyhülislam, ulemanın hazır bulunduğu bir ortamda konuyu Kaymakam Musa Paşa'ya ifade etmiş ve taht değişikliği talebini Sultana bildirmeye karar vermişlerdir.[424] Kaymakam Paşa'nında yer aldığı heyet Divan-ı Hümayun talebiyle Bâb-ı Hümayun'a gelmiş, kapılar kapalı olduğundan bir süre bekledikten sonra yalnızca Kaymakam Paşa ile ulema ve ricâl-i devlet içeri alınmıştır.[425] Şeyhülislam ve Kaymakam Demirkapı'dan içeri girdiği sırada III. Selim ağlıyor ve adamlarına lanet ediyordu.[426] Öyle ki Cuma günü olması hasebiyle Sekbanbaşı huzura çıkarak III. Selim'e Cuma selamlığına çıkmasını salık vermiş, "*Ben ne selâmlığa çıkarım, ne de benim halkım vardır. Kavganın bana kaşrı olduğunu anladım*" cevabını almıştır.[427]

Sarayın bütün kapıları kapanmıştı, sadece Soğukçeşme kapısı ihtiya hâlinde açılıp kapatılıyordu. Bu yüzden âsîler toplanmak için Paşakapısı'ndan Soğukçeşme kapısına kadar olan yerde toplanmışlardı.[428] O esnada Bâb-ı Hümayundan Bâbıâlî'ye kadar baştan başa Yeniçeri ve sair asker taifesinin alemleriyle dolup taşmıştı. On bin kişi bir ağızdan "*Biz istemeyüz*" diye bağırıyordu.[429] Saat üçte Karakulak vasıtasıyla "*Şevketlû Pâdişâhım, kul cülûs istiyorlar*" yazan bir telhis gönderildi.[430] Bu esnada infazlar da devam ediyordu. Mabeynci Ahmed Bey, maiyetinden birinin Sultanahmet'teki hanesinde bulunmuştu.[431] Mabeynci Ahmed Bey'in yakalandığı Kaymakam Musa Paşa'ya ihbar edilmişti.[432] Ahmed Bey'i getirenler Paşa Kapısı'ndan Bâb-ı Hümayun'a varınca "*Biz Sultan Mustafa Efendimizi isteriz*" şeklinde slogan atmaya başlamıştır.[433] Alay Köşkü'nün önüne gelindiği sırada âsî taifesi Ahmed Bey'in üzerine büyük bir kalabalık hâlinde çullanmış ve her bir parçası köpeklere yem olmuştur.[434] Ahmed Bey şişman

[423] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 106.
[424] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 106-107.
[425] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 258.
[426] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 10-11.
[427] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 10.
[428] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 10.
[429] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 258.
[430] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 107.
[431] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 107.
[432] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 259.
[433] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 107.
[434] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 259. Mâbeynci Ahmed Bey'i Sultan Camii önünde bıçakla parçadıklarına dair krş. Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 107.

olması hasebiyle kılıç darbeleriyle insana benzer bir yanı kalmayan ve yarılan karnını görenler "*Domuz, amma da yağlıdır*" diyordu.[435]

Mabeynci Ahmed Bey'in ölüm haberi ile tüm yaşananlar Dârüssaâde Ağası Hacı Mercan Ağa'ya ulaştığında, Padişahın huzurunda olduğunun bilinciyle telhisi açarak okumuş, cülustan bahsettiğini anladığından "*Gözlerim seçmiyor, başımda bir ağrı var*" diyerek telhisi Silahdar Ağa'nın eline tutuşturmuştur.[436] Silahdar Ağa da kağıtta yazanları gördüğünde "*okuyamadım*" deyince işin içinde bir terslik olduğunu sezen III. Selim "*Ben okurum*" diyerek telhisi eline almış ve yazılanları okuduğunda gözlerinden akan yaş sakalından süzülmüştür.[437] Telhisi okuduktan sonra Hazine Kethüdası Salih Bey'in eline veren III. Selim "*Ben umurumu bir âdeme ihâle eyledim ve babalık add edindim, benim başıma serencâmı getirmeğe sebep odur. Allahu tel'âla kahr eyliye*" diyerek Sırkâtibine beddua etmiştir.[438]

III. Selim Şehzâde'ye haber göndererek "*Tahtınıza buyurun, zira kul beni istemiyor. Benim işim bitti, gel oğlum, uğurlu kademli olsun*" demiş ve tahttan çekildiğini haber vermiştir.[439]Ardından saraydaki bütün ağaları huzuruna getirterek onlardan helallik istemişti. Bir yandan padişah ağlayor ve diğer yandan ağalar da ağlaşarak onun ayağına kapanıyordu. Sultan, ağalara hitaben "*gelen padişaha iyi hizmet* ediniz" diyerek onları tembihliyordu.[440] III. Selim'in bu tavrına uygun olarak bir ara Soğukçeşme kapısının üzerinden, dışarıda bekleyen kalabalığa hitabeden "*Sultan Mustafa'yı ister misiniz*" diye bir ses duyuldu. Kapının önünde bekleyen kalabalık ise hep bir ağızdan *isteriz* diye mukabele etti. Bu durum üç defa tekrar etti.[441]

III. Selim'in sağ koluna Dârüssaâde Ağası ve sol koluna Silahdar Ağa girerek Şimşirlik denen odaya doğru gitmişlerdir.[442] Şehzade Mustafa'nın odasına vardıklarında

---

435 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 12.

436 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 107. Mercan Ağa'nın vaziyeti haber aldığında *iş işten geçti* diyerek Sultan Selim'i Harem-i Hümayun'a gönderdiği, Kubbealtına cülus merasimi için tahtı kurdurduğu ve Şehzade Mustafa'yı Mabeyn'e davet ettiği hakkında krş. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 258.

437 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 107.

438 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 107.

439 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 10.

440 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 11.

441 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 10.

442 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 107. Napolyon'un bizzat kaleme aldığı ve Vaşova Gazetesi'nde yayınlana yazısına göre III. Selim'in tahttan indirilmesinin müsebbibi nâzırlarının Sırplara ve Ruslara yeterince sert davranmadıklarıdır. Ancak Yine Napolyon Bonapart, Rus Çarı Aleksander'a İstanbul'da yaşanan taht değişikliği sebebiyle Osmanlı'ya karşı olan tüm yükümlülüklerinden muaf olmuşçasına hareket edebileceğini söylemekteydi bkz. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, trc. Nilüfer Epçeli, Yeditepe, İstanbul 2017, s. 166 ve 168.

Şehzade ayak öpmüş, III. Selim söze girerek "*Oğlum, şimden geru seni matlûb ediyorlar, var, taht-ı âlîye cülûs eyle, Allah selâmet versün*" demiştir.[443] Şehzade Mustafa ise "*Pâdişâhım, benim matlabım taht değildir, ben istemem ve bu husûsu benden bilme, inşaâllahu te'âlâ def'-i fitne olur*" diyerek kendini tebriye etmeye çalışmıştır.[444] III. Selim "*Hayır Şehzâdem, şimden gerü ben bunlara varup Pâdişâh dahî olsam nüfûzum zâil oldu, sen hemân bir ayak evvel iclâs eyle, ancak senden ricâm budur ki beni bu hazele makûlesine rezil etme ve benim canıma kıyma, ben kendi vahdetimde otururum*" diyerek belindeki mücevher hançeri çıkarıp Şehzadenin beline kendi eliyle koydu.[445] III. Selim artık tahtını kaybetmiş bir sultan olarak ömrünün kalan günlerini geçireceği haremde kalmıştı.[446] Dârüssaâde Ağası Mercan ağa ile Silahdar Ağa ise bu sefer Şehzade Mustafa'nın koluna girmiş ve saat beş buçuk buçukta cülus gerçekleşmiştir.[447] Şehzâde Mustafa yanında Silahdar Ağa ve sair ağalar ile birlikte Kubbealtına geldiğinde onu Şeyhülislam kaşrılayarak dualar etmiş, *sada-i âmin* sesleri kubbede yankılanmıştır. Bu mizansenin ardından Fatiha-i Şerîf okunmuş ve Şehzade Mustafa kendisi için hazırlanan tahta cülus eylemiştir.[448] Evvela Kaymakam Musa Paşa, ikinci olarak Şeyhülislam Ataullah Efendi, Üçüncü olarak Dârüssaâde Ağası Mercan Ağa yeni Sultana ilk biat eden

---

443 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 107.

444 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 107.

445 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 107. Bir başka rivayete göre ise III. Selim'in Şehzadeyi cülus etmek için davet ettiği haberi ulaştığında genç şehzade "*Ben bu suretle tahta çıkmak istemem ve oturmam da. Amcazademin bu halini görmek istemezdim. Keşki ölmüş olsaydım ve bunu görmeseydim. Ben buradan dışarı çıkmam, ne isterlerse yapsınlar*" demiş ve ağlamıştır. Bu durum karşısında işlerin iyice kötüye gideceğinden endişelenen musahip ağalar Şehzade'nin ayaklarına kapanarak "*Sen dışarı çıkmazsan âsîler onu dışarı çıkarıp öldürürler ve seni zorla tahta oturturlar*" diyerek III. Selim'e yapabileceği en büyük iyiliğin onun kendisi lehine feragat ettiği tahta sorun çıkarmadan oturmak olduğunu anladı. Bunun üzere kafesten çıkarak tahta doğru giden Şehzade ile oradan ayrılan III. Selim karşılaşmış ve kucaklaşarak ağlamışlardır. III. Selim mahzun bir hâlde ve babacan bir tavırla "*Oğlum, var tahtına otur, uğurlu kademli olsun, zira benim kaderim bu imiş*" diyerek yeğenini alnından öpmüş, Şehzade ise ayaklarından bûs ederek tazimkâr bir mukabelede bulunmayı ihmal etmemiştir. III. Selim, yeni Sultan'a nasihat etmekten de geri durmamış ve ona "*Hizmerkârlarına sakın yüz verme ve sözlerine inanma. Onlar beni rezil ettiler ve iş bu hâle geldi. Bundan ibret al*" demiştir krş. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 11. Bir İngiliz büyükelçisi ise III. Selim'in bir kâse zehirli şerbetle hayatına son vermeye kalkıştığını ancak IV. Mustafa'nın buna engel olarak, kendisine bir arkadaş ve amca olarak davranacağını söyleyerek onu haremdeki şehzade dairesine gönderdiğini belirtmektedir bkz. Sir George Larpent, *İngiliz Büyükelçisi Sir James Porter ve Sir George Larpent'in Kaleminden Türkiye'nin Bir Asrı (1747-1850)*, trc. Esma Selçuk demir, Yeditepe, İstanbul 2013, s. 296.

446 III. Selim kafes hayatından duyduğu ızdırabı şair kişiliği ile dile getirmiştir: "*Hayli demdir ki dönüp külbe-i ahzâne kafes, Bâis oldu bize bu mertebe ahzâne kafes*", "*Yanarken gûşe-i hicr ile bu İlhâmi fırâkla, Kafesde andelib âsâ gülistandan ırağız biz*" bkz. M. Fatih Salgar, *III. Selim, Hayatı-Sanatı-Eserleri*, s. 64.

447 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 107-108. Cülus saatini 2.30(ezanî/alaturka/mahallî saatle 5.35) olarak gösteren bir rivayet için krş. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 11; Cülusun saat 3'te olduğu hakkında bkz. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, II, s. 810.

448 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 258.

isimler olmuş ve orada bulunan diğer kişiler biat merasimini devam ettirmiştir.[449] Sultan Mustafa, gelenek olduğu üzere Sadaret Kaymakamı Musa Paşa ile Şeyhülislam Ataullah Efendi'ye hil'at giydirmiştir.[450]

Âsîler, Bâb-ı Hümayun'a gelerek her iki yana bayraklarını dikmiş ve ellerinde silaharıyla yeni padişahın selamlığa çıkmasını beklemekteydi. Bu kalabalık Sultanahmed Camii'ne kadar uzanıyordu.[451] Cuma vakti bir saat geçmişse de[452] dışarda bekleyen askerler "*Pâdişâhımızı görmeden gitmeyüz*"[453] diye slogan attığından selamlık için gerekli hazırlıklar yapılarak Ayasofya-i Kebîr'de selamlık icra edildi.[454] IV. Mustafa Ayasofya'ya resmî bir alayla gitmişti ve yanına Hırka-i Şerîf'i de almıştı.[455] IV. Mustafa saat altıda selamlığa çıktı. Padişah Bâb-ı Hümayun'a geldiğinde saray kapısı cehennemi bir gürültü eşliğinde açılmıştı. Kapıdan dışarı adım atan yeni padişah, korkunç çehreli muhatapları görünce sapsarı kesildi.[456] Karakullukçular, ellerinde bayrak sırtlarında tüfekleriyle ve "*Maşallah, ne güzel bir padişahımız vardır*" sadalarıyla Sultana Ayasofya'ya kadar eşlik ettiler.[457] Cuma günü olması hasebiyle "*hutbe-i nâm-ı şâhî, Mustafa Han ismine kırâat ve bî vakt edây-ı salât-ı*" eda edilmiştir.[458] Sultan Mustafa, cami çıkışında kendisini bekleyenlerle tekrar karşılaşmış ve "*Allah Pâdişâhımıza mübârek etsin, üç gün Efendimize misâfiriz ve senin düşmanlarını isteriz, bize fermân eyle*" diyerek infazların devam etmesi için üç gün boyunca olağanüstü hâlin devam etmesini istediklerini bildirmişlerdir. Sultan da eliyle işaret ederek kabul ettiğini bildirmiş ve atına binerek saraya doğru ilerlemiştir.[459] Bu esnada cülus münasebetiyle ve âdet olduğu üzere Sarayburnu, Tophane ve sair mevzilerden top atışları yapılmıştır.[460]Ayrıca Padişah tarafından isyancılara bolca ihsan ve ziyafet verilerek mutlu edilmiş ve böylece âsîler gönülleri yapılmış bir şekilde Bâb-ı Hümâyun'dan bayraklarını kaldırarak

---

449 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 108.
450 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 258.
451 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 12.
452 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 258.
453 "*padişahımızı rü'yet iltimas kerde-i cemiyetimizdir deyu selâmlık olmasını rağbetlerine mebni Ayasofya camii-i şerifine selâmlık oldurulup nam-ı nami-yi şehriyarî hutbe-i şerife-i cenab-ı mustafavî kıraat münir-i şevket olmağın…*" bkz İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 258-259.
454 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 108.
455 Sir George Larpent, *İngiliz Büyükelçisi Sir James Porter ve Sir George Larpent'in Kaleminden Türkiye'nin Bir Asrı (1747-1850)*, s. 296.
456 "*Kendisi o kadar nazik ve güzel bir gençti ki kafesten çıkmış bir kumruya benziyordu*" bkz. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 12.
457 *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 12.
458 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 108.
459 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 108.
460 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 259.

cemiyetgâhları olan Etmeydanı'na dönmüşlerdir.[461] Âsîlerin gönlünü almak isteyen Sultan IV. Mustafa'nın cülus münasebetiyle yeniçerilere 180.000 kuruş, yamaklara ise 100.000 kuruş cülus bahşişi vermiştir. Kız kardeşi Esma Sultan ise ilaveten 20.000 kuruş göndermiştir. Yapılan ihsanların hazineye bindirdiği yükü hafifletmek için listede adı olan ve isyan sırasında infaz edilenlerin muhallefatı müsadere edildi. Ancak bu paralar da daha çok Kaymakam Musa Paşa ile isyan sayesinde nüfuz kazananların cebine gitmiştir.[462]

"*Girince Câmehaba cihan-ı bukalemun*
Uyudu fitne-i âlem kevakib açtı uyun"[463]

Bir yanda cülus şenlikleri yapılırken diğer yanda infazlar devam ediyordu. Listede adı yazılıp da hâlâ hayatta olanlar gizlenmeye devam ediyordu. Sâbık Îrad-ı Cedîd Defterdârı ve Bahriye Nazırı Elhac İbrahim Reşid Efendi canını kurtarmak için İstavroz sahilhanesindeki suyolu lağımına gizlenmişti.[464] Bahçıvanı vasıtasıyla burada olduğu öğrenilen İbrahim Efendi, Bâbıâlî'den birkaç kapıkethüdası ve harbeci[465] tarafından kayığa bindirilerek Yalı Köşkü önlerinde indirilmiş ve Karakulak Ağa'nın beygirine bindirilmek suretiyle Bâbıâlî'ye getirilmiştir. İbrahim Efendi, Çavuşbaşı odasında tutulduğu sırada Efendi'yi öldürmek kastıyla arayanlar da durumdan haberdar olmuştu. Yeniçerilerden on-oniki nefer Bâbıâlî'de olması hasebiyle bunlar da İbrahim Efendi'yi ele geçirmek istemişler ve Çavuşbaşı odasını basarak Efendi'yi yakapaça Etmeydanı'na doğru götürmeye çalışmışlardır. Hakaretler eşliğinde Divanyolu üzerinden Sultan Bayezid Yemenicileri-Dülbenciler denen yere kadar geldikleri esnada hasta olan İbrahim Efendi kuvvetten kesilmiş ve daha fazla yürüyemeyeceğini, ne yapacaklarsa burada yapmalarını söylemiştir. Bunun üzerine orada bulunanlar tarafından vücudu bıçak ve kılıç darbeleriyle bin parça edilerek katledilmiştir.[466] Rivayet o ki Efendi *meslek-i sofiyye* ehlinden olup defterdarlığı sırasında rüşvetçisi Hacı Hüseyin'in görüşleriyle hareket ettiğinden birsürü insanı mağdur etmiştir.[467]

---

461 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 259.
462 Cavid Baysun, "Mustafa IV.", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, VIII(1979), s. 708-714.
463 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 259.
464 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 108.
465 Yeniçeri ocağına bağlı olup sadrâzamın emrindeki muhzir ağanın maiyetinde bulunan, suçluların tevkif ve hapisleriyle görevli kimse.
466 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 108; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 259.
467 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 108-109.

Sırkâtibi Ahmed Bey, aşçıbaşısının Bozdoğan Kemeri'nin yakınlarında olan evinde gizlenmekteydi. Sabahleyin hanesi basılmış ve yakalanacağını anlayan Ahmed Bey dama çıkmıştır.[468] Evin çatısının kiremitleri üzerinde çıkan ve can havliyle damdam dama atlayarak firar etmeye çalışan Sırkâtibi, şişman olması hasebiyle sıçrayayım derken düşmüştür.[469] Yere düştüğünde ölmek üzereyken aşağıda bekleyen birkaç Yeniçeri ve acemi külahlısı başını keserek Bâbıâlî'ye göndermişlerdir.[470] Sırkâtibi ölmüş olmasına rağmen oradakilerin eleminden kurtulamamış, kesik başından arta kalan vücudu bir ip bağlanarak yollarda sürüklenmiştir. Bu zorbalık ancak tesadüfen karşılarına çıkan Sekbanbaşı Ağa'nın "*Yoldaşlar ayıbdır, bu ölmüş, bundan vazgeçin*" demesi ve adamları tarafından cenazesinin kaldırılmasıyla son bulmuştur.[471] Kesik başı bilahare ibret-i âlem için Etmeydanı'na gönderilmiştir.[472]

Îrâd-ı Cedîd Defterdar'ı Ahmed Bey ise gizlenme ihtiyacı hissetmeden Eskiodalar denen yerdeki bir kışlaya gelmiş ve affedilmesi için Bâbıâlî'ye başvurulmuştur. Bâbıâlî durumu saraya arzetmiş ve sadır olan hatt-ı hümâyunda önceki suçlarının affedildiği beyan olunmuştur.[473] Listedeki isimlerden Kapan Naibi Abdüllatif Efendi de yakalananlar arasındaydı. Ancak memuriyetinin devam ettiği kapan-ı dakik muhasebesi henüz görülmemiş olduğundan infazı ertelenmiştir. Abdüllatif Efendi'nin öncelikle muhasebesinin görülmesi ve ardından Sinop'a[474] sürgün edilmesi ferman buyurulmuş, sürgün yeri bilahare Bursa olarak değiştirilmiştir.[475] Listede yer almayan ve eyrli kaynaklarda da rastlanmayan ancak infaz edilen kişiler arasında Divan-ı Hümâyun Kâtibi Selim Efendi, zengin bir gümrük memuru olan Hasanico ve buğday taciri Capan-Haipi (Kapannaibi?) de vardı. Aynı kaynağa göre 29 Mayıs'a gelindiğinde 17 adet vezir başını yitirmişti.[476]

Cülusu müteakip Cebehane kazanları kışlalara gönderilmişti. 23 Rebiülevvel Cumartesi günü ise Yeniçeri kazanları kışlalara geri götürülmüştür. Meydandaki

---

468 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 109.

469 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 109. Sırkâtibi Ahmed Bey'in, "alâmet-i cününa müptela" olarak kendini bir binanın çatısının saçağından aşağı bıraktığı hakkında krş. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 260.

470 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 109.

471 Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 109.

472 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 260.

473 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 260.

474 Kapan Naibi'nin Sinop Kalesi'ne sürülmesinin Şeyhülislam'ın işaret üzerine olduğu hakkında bkz. Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 110.

475 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 260; Sâbık Kapan Naibi Abdüllatif Efendi ile alakalı olarak bkz. HAT, 745/35223 – A.

476 Edouard Driault, Napoleon'un Şark Siyaseti, Selim-i Salis, Napoleon, Sebastiani ve Gardane, s. 180..

münadiler, Yeniçerilerin silahlarını kışlalarına asmasını ve meydanda kimsenin silahıyla gezmemesini tembihledir.[477] Bu sayede ortalık yatışmışken kendisi bulunamayan îrâd-ı Cedîd Defterdar'ı Divrikli Ahmed Bey, Sekbanbaşı Ağa'ya gizlice bir tezkire göndererek kurtulmak istediğini dile getirmiştir. Ahmed Bey, defterdarlıktan önce yeniçeri kışlalarının Bina Emini olduğundan Sekbanbaşı, 64. Orta'ya bir tezkire göndererek vaziyeti arzetmiş ve zarar vermeyeceklerine dair bir tezkire ile mukabelede bulunmaları üzerine Ahmed Bey'i alarak kışlaya gitmiştir. 64. Ortadakiler evvelce kendilerinin Bina Eminliği'ni yapmış birinin, üstelik kendi ayağıyla kışlaya geldiği esnada öldürülmesini doğru bulmamış ve *bize yakışmaz* diyerek hakkındaki hükmü padişaha bırakmışlar ve Ahmed Bey'i konağına göndermişlerdir.[478]

Nizâm-ı Cedîd ricali arasında yeralmanın bedelini canıyla ödeyen isimler bir liste hâlinde yeni iktidara takdim edilmiştir. Öldürülen kişilerin tam listesi ve nerede hangi şekilde infaz edildiklerine dair resmî bilgi dağarcığını teşkil eden kayıt, yeni Sultan'a iktidarının ilk gününde sunulmuş olup muhtevası şu şekildeydi: "*Kethüdâ-yı sadr-ı sâbık İbrahim Efendi Et Meydanı'nda maktul, Tershane Defterdârı el-Hac İbrahim Efendi Et Meydanı'nda maktul -Beyazıd-ı Veli'de maktul-, Mabeynci Ahmed Bey Sovuk Çeşme'de maktul ve Hacı Ahmedoğlu'nun kapı kethüdâsı Et Meydanı'nda maktul, İbrahim Efendi'nin mehterbaşısı maktul, Rikâb Kethüdâsı Memiş Efendi maktul, Rikâb Reisi Safi Efendi maktul, Darphane Emini Ebubekir Bey maktul, Bostancı baş ağası maktul, Sırkatibi Efendi Bozdoğan Kemeri'nde maktul, İngiliz Mahmud Efendi Büyükdere'de maktul, Kale Ağası Haseki Halil Ağa Macar Kalesi'nde maktul, Dakîk Kapanı Nâibi Efendi zehir nûşuyla maktul*".[479] Bu listeye ilaveten sâbık sekbanbaşılardan Mustafa ve Arif Ağa'ların infaz edildiğini de bilmekteyiz.[480]

Bir rivayete göre böyle bir hadise önceden görülmemiş ve görüşmesi de mümkün olmayacak türden bir olaydı. Erkek ve kadın demeden her çeşit düşmanlığın, yağma ve ırza geçmenin vukubulduğu acayip bir hadise ve şerli bir vakitti.[481] Bu minvalden olarak taht değişikliğini haber alan Nizâm-ı Cedîd neferleri, çekilme hazırlığı yapmış ve yamakların yaklaştığını haber almalarının ardından kıyafetlerini değiştirerek

[477] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 109.
[478] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 110.
[479] BOA, Ali Emiri, IV. Mustafa (AE.SMST.IV), 28/1929, 21 RA 1222 (29 Mayıs 1808)
[480] Sâbık Sekbanbaşı Mehmed Arif Ağa ve Sâbık Kapan Naibi Abdüllatif Efendi hakkında bkz. HAT, 745/35223 – A. Sâbık Sekbanbaşı Mustafa ve Arif Ağaların infaz edilmelerine dair bkz. HAT, 494/24279.
[481] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe*, s. 260-261.

kaçışmışlardı. Yamaklar ise kışlalaır yağmalamyıp kısmen de tahrip etmekle yetinmişlerdir.[482] Ancak diğer bazı kaynaklara göre ise bu isyanı Osmanlı tarihinin en naif ve zararsız isyanı olarak görülmekteydi.[483] Öyle ki halktan bazıları isyancılar hakkında "*bunlar âdem değil belki melek yâhûd teyîd- ü dîn ü devlet içün min tarafi'l-lah Mürsel bir kavm-i mübârektir*" demekteydi.[484]

2.2. Sultan IV. Mustafa Dönemi

2.2.1. Hüccet-i Şer'iyye

Sultan IV. Mustafa tahta geçtiğinde darbe yapan âsîler de başarıya ulaştıkları bu serencamın ödülü olarak hayal bile edemeyecekleri mevkilere tayin edilmişlerdir. Evvela Laz Hacı Mustafa'ya Saksoncubaşılık pâyesi ve Turnacıbaşılık ihsan buyurulmuştur. Ayrıca katledilen Halil Haseki Ağa'nın yerine de Boğaz Nâzırı olarak tayin edilmiş ve 24 Rebiülevvel Pazar günü günü kendisine Bâbıâlî'de hilat giydirilmiştir.[485] Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın gavvaslığında da bulunmuş olan Boşnak Gavvas ise kapudanlıkla taltif olunmuştur. 17. Ortanın oda bekçisi Hacı Odabaşı ile 17. Ortadan Arnabud Zeynel Beşe'ye de Haseki tekaüdlüğü ihsan buyurularak onlarında pastadan pay almaları sağlanmıştır.[486] İsyanın elebaşlarına dağıtılan mansıpların haricinde isyanın demir yumruğu olan ocaklara Pazartesi günü pilav ve zerde dağıtılarak kışlalarda ziyafet verilmiştir. Bu ziyafete ilaveten IV. Mustafa tarafından her nefere 10 akçe yevmiye ihsan edilmiş ve böylece herkesin gönlü hoş edilerek *def'-i fitne* hâsıl olmuştur.[487] IV. Mustafa tarağından, yeniçeri ortalarına dağıtılmak üzere "*cülûsiyye*" ve hizmetlerine karşı ocağa ve yamaklara kıymetli kaftanlar giydirilmiş, rütbeler verilmiş ve kendilerine hayal bile edemeyecekleri kadar paralar verilmiştir.[488] Bu tutum yeni sultanın mevkiini tahkim için hazinenin durumunu ve yerleşik bürokratik teamülleri feda edebileceğinin açık bir göstergesiydi.

---

[482] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1802-1812)*, VII, s. 332.

[483] "*Elhamdü'lillahi te'âlâ Râşid merhûmun târihinden[Raşid Tarihi] berü Subhî'ye[Subhî Tarihi] gelince[ye kadar] böyle zararsız bir vak'anın vukû'u olmadığı tevârih mütâla'a edenlere mâlûmdur*" ifadesi hakkında bkz. Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 110.

[484] Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 4(2001), s. 38.

[485] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 110; Âsım, *Âsım Efendi Tarihi*, II, s. 838-839.

[486] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 110.

[487] Fahri Çetin Derin, *Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe*, s. 110.

[488] Âsım, *Âsım Efendi Tarihi*, II, s. 839.

Yeni sultan ve onu tahta çıkarmak için elinden geleni yapan ulema ve rical için işler tıkırında ilerlemiştidenebilir. Emellerine ulaşmış ve kazasız belasız taht değişikliğine güç yetirebilmişlerdi. Süregelen Rus harbi haricinde kendilerini tehlikede hissetmelerini sağlayacak bir mesele de yoktu ortada. Muhtemel muhaliflerin de çoğu infaz edilmişti ve edilmekteyi. Ancak aynı rahatlık, darbeyi bilfiil yapan askerî kanat için için sözkonusu değildi. II. Osman hadisesi veya Patrona Halil Vak'asında olduğu gibi hemen her darbede, uzun bir müddet geçmeden failler elde ettiği makam ve ve servetlerini kaybetmiş, hatta çoğu zaman darbe yapmanın bedelini canıyla ödemiştir. Benzer bir tehlike şimdi yamaklar ve İstanbul'da kalan yeniçeriler ve ocak ağaları için de mevzubahisti.[489] Üstelik Kemal Beydilli'nin yerinde tesbitiyle, Rusya harbi münasebetiyle seferde olan ordunun harp hâli gibi kritik ve nazik bir zamanda taht değişikliğini hoş karşılamayacağı ve ordudaki bazı grupların bu değişikliğe karşı çıkacağı da ortadadır. Üstelik bu isyan merkezî ordunun merkez omurgası tarafından gerçekleştirilen bir isyan değildi. İsyana destek veren yeniçeriler, gerek rütbe sahipleri olsun gerekse nefer olsun Yeniçeri Ocağı'nın Rusya seferine katılmayan ve İstanbul'da bırakılan unsurunu teşkil etmekteydi. Hâliyle bu ayaklanma, sözkonusu Yeniçerilerin boğaz kalesindeki yamaklarla işbirliği yapması hasebiyle "*ikinci elden bir darbe"* idi.[490] Bu sebeple isyancılar ortalığın yatışmasıyla yetinememiş ve "*ileride duçâr-ı mu'aheze olmak endişesi bi'l-cümle zorbalann câ-gîr-i zamirleri*"[491] olduğundan kendilerini güvenceye almak istemişlerdir. Bu endişeleri ise gayet tabii idi ve devlet indinde makul bir talep olarak karşılanacağından, devletin isyancıları yatıştıracak ve gönüllerini hoş edecek teminatlarda bulunması kaçınılmazdı. Zaten bu gibi şifahi teminatlar, başarıya ulaşan hemen her isyandan sonra verilmekteydi. Üstelik başta rical ve ulemanın ittifakıyla kalkışılan siyasi bir hesaplaşma hareketi olması ve yeni sultanın bizzat bu ittifakı el altından desteklediği göz önünde bulundurulursa, isyancılar hakkında geçmişe dönük bir cezalandırmanın olmayacağına dair teminat verilmesi, yapılan işbirliğinin gereğiydi. Zaten isyancılar da esasen bu emniyet talebini, işbirliği içinde oldukları bu gruplara karşı değil de biraz evvel bahsettiğimiz orduya karşı duydukları endişeden ötürü istemekteydi.[492]

---

[489] Mütefekkir Cemil Meriç'in de rivyet ettiği üzere "*İhtilâller kendi çocuklarını yer*".

[490] Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 41.

[491] Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 36; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VIII, s. 182.

[492] Hakikaten III. Selim'in tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa'nın tahta oturduğu haberi orduda duyulunca tam bir kargaşa çıkmıştır. Evvela Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa olmak üzere Nizâm-ı Cedîd'in öncü kadrosu içinde yer alan Emin Behiç Efendi, Muhasebe-i Evvel Ramiz Efendi, Galib

Osmanlı tarihindeki isyanlar ve darbeler sözkonusu olduğunda buraya kadar her şey normaldi. Takip edilen silsilenin bu adımında da beklenen oldu ve isyancılar talep ettikleri emiyet sözünü resmen elde ettiler. Ancak bu teminat talebinin karşılanma şekli oldukça farklı ve ilginçti. İlk defa bir Osmanlı Padişahı asilere "yazılı" olarak ve bir "merasim" eşliğinde asilerin yapıp etitklerinin affedildiğini birdiren ve geçmişin üzerini örten bir teminat veriyordu. Yazıya dökülmek suretiyle *hüccet* olarak tanzim edilen ve imza koyan iki taraf arasında teati edilen bir afvnâme (Kemal Beydilli'nin ifadesiye amnestie)[493] olan bu vesika Osmanlı tarihinde "*misl-i nâ-mesbuk*" bir şeydi ve bu yüzden vakanüvislerin gözünde, devletin darbecilerle *mukavele* ettiği bir *mu'âhede* olarak görülüp yadırganmıştı[494]

Hüccet, Sultan Mustafa'nın tahta çıkışından iki gün sonra yani 31 Mayıs 1807 tarihinde Kaymakam Musa Paşa, Şeyhülislam Ataullah Efendi, Anadolu ve Rumeli Kazaskeri, isyanın elebaşı Kabakçı Mustafa ve sefere gitmeyerek İstanbul'da kaldığından bahsettiği Yeniçeri Ocağı ileri gelenleri eski ocak ihtiyarlarının gerçekleştirdikleri müzâkere neticesinde meydana gelmiştir.[495] Hüccetin metnini Ulema'nın önde gelenlerinden Münib Efendi iki nüsha olarak kaleme aldı. Zira bir nüshası Bâbıâlî'de kalacak diğer bir nüsha da saklanmak üzere Yeniçeri Ocağı'na tevdi edilecekti.[496]

Efendi, Refik ve Mektubî Tahsin Efendi gibi isimler vazifeden uzaklaştırılmışlardır. Yeniliklere karşı çıkan Pehlivan Ağa ise evvela Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa tarafından azledilmiş ancak yeniçerilerin tazyiki ile vazifesine iade edilmişti. Şimdiyse Pehlivan Ağa, orduya darbe haberi geldiğinde bu durumdan rahatsız olmuştu. Zira darbeyi kendisi değil de Kabakçı Mustafa gibi ayak takımından birisinin yapmasını hoşuna gitmedi. İşleri eline almak maksadıyla orduda isyan çıkardı. Sadrazam Rusçuk'a sığınmış ve zorbaların tasvibiyle Anadolu Valisi ve yeniçerilikten yetişme Çelebi Mustafa Paşa 17 Haziran 1807'de yeni sadrazam olmuştu. Yeni sadrazam ise Pehlivan Ağa'ya vezaret diğer elebaşlarına da rütbe ve hediyeler vererek orduyu yatıştırmıştı. Böylece İstanbul'daki asilerin, orduya dair duyduğu endişe ortadan kalkmış, bir süre sonra Pehlivan Ağa öldürülmüştür bkz. Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 4(2001), s. 41; Cavid Baysun, "Mustafa IV.", *İA*, VIII(1979), s. 708-714. Seferdeki ordunun yaşadığı kargaşanın akıbeti ve tasfiyeler, İstanbul'daki isyancıların hüccet ile elde edeceği güvenden fazlasını kazandırmıştı onlara, zira tüm cedidçiler tasfiye edilmiş ve bilahare Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınmış olduklarından kendileri için bir tehdit oluşturmayacaktı. Belki de bu yüzden isyancılar kendilerini, hüccet metninde vadettikleri hiçbir sözü yerine getirmek mecburiyetinde hissetmeyecekti.

493 Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 36

494 Bu hüccetten Vakanüvis Mustafa Necib'in "*hüccetü'l-acûbetü'l-menkibe*", Kethüdazâde Said Tarihi adlı nüshanın "*vakı'a-yı garibe ve hâdise-i acibede ... tahrir olunan hüccet*", Mütercim Ahmed Asım Efendi'nin ise "*hüccet-i garibe*" olarak bahsettiği hakkında bkz. Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 36.

495 Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 36. Hüccet-i Şery'iyye metni için bkz. BOA, HAT, 1358/53323. Vesikanın aslı için bakınız EK VII.

496 Calib-i dikkattir ki muhteviyatı itibariyle Nizâm-ı Cedîd karşıtlığının hatsafhada olduğu bu metni kaleme alan Münib Efendi eski bir Nizâm-ı Cedîd taraftarıydı. Üstelik yeni ordunun talimlerinde ve resm-i geçitlerinde işlevsizleşen mehter takımı yerine yüzlerce askerin olduğu bir taburların aynı anda aynı hareketleri bir kargaşaya meydan vermeden yapmasına imkan sağlayan ve bu sebeple intizamı sağlamakta kullanılan askeri bandonun lazım ve meşru olduğunu, bu bandolarda trampet gibi batı menşe'li musiki enstrümanlarının kullanılmasının da caiz olduğuna dair bir risale yazmıştı bkz. Kemal

Hüccetin altında devleti temsilen Başta Şeyhülislam Ataullah Efendi ve Kaymakam Musa Paşa olmak üzere Münib Efendi, Nakibüleşraf Dürrizâde es-seyyid Abdullah Hüsni Efendi, Rumeli Kazaskeri Ahmed Muhtar Efendi ve Anadolu Kazaskeri Mehmed Hafîd Efendi gibi mühim isimlerin mührü vardı. Buna mukabil isyancıları temsilen ise başta Kabakçı Mustafa (*Bende Mustafa, Ağa-yı Boğaz-ı Bahr-ı siyâh*) olmak üzere eski ve yeni ocak ağalarının imzaları yeralmaktaydı.[497] Hüccet metni Reisvekili sıfatıyla Halet Efendi tarafından oldukça şaşalı bir merasimle Ağakapısı'na getirilmiş ve burada ocağın ileri gelenleri tarafından teslim alınmıştır. Mütercim Ahmed Asım Efendi'nin mündericatıyla birlikte naklettiğine göre Halet Efendi, Sadaret Kaymakamı Musa Paşa'ya bu merasimi anlatan bir mektup kaleme almıştır.[498] Bu mektuba göre *sened-i* şerîf ile yola koyulan Halet Efendi'ye Teşrifatçı Efendi, Muhzır Ağa, Yazıcı, Karakulak Ağa, Münib Efendi, Şeyhülislam'ın tayin ettiği Süleymaniye Vaizi, İstanbul Vekayi Katibleri ve Nakibüleşra Başaçvuşu gibi kişilerin olduğu bir alay eşlik etmekteydi. Askerî zümresi *sened-i hümâyûnu* iki eliyle göğsünün üzerinde taşımaktaydı. Yol boyunca asker olsun sivil olsun gören herkes alaydakilere selam duruyordu. Sekbanbaşı Ağa, hüccet metnini ve ona eşlik eden alayı görünce *yer öper gibi sened-i şerîfi selamlayup* onu almak istemiştir. Binektaşı mevkiine gelen alaya Turnacı Laz Hacı Mustafa ile Kapudan Boşnak Gavvas Süleyman da dahil olmuştur.[499] Sekbanbaşı Ağa, hüccetin mührünü sökerek orada bulunanlara hitaben "*şevketlü kerâmetü pâdişâhımız efendimizden gelen bâlâsı[yukarısı-üstü] hatt-ı hümâyûn ile müzeyyen hüccet-i şerifedir*" diye haber vermiştir. Ardından Münib Efendi kendisinin kaleme aldığı bu hücceti altındaki imzalarla birlikte yüksek sesle okumuş, hüccetin içinde yer alan ayet ve hadis-i şeriflerin anlamını tefsir etmiştir. Emir gereğince hüccet bu sefer Halet Efendi tarafından yine yüksek sesle okunmuş ve ardından Süleymaniye Vaizi kısa ve dinleyenlere tesir eden bir dua etmiştir. Merasim bu şekilde sona ererken Halet Efendi hücceti sağ eline alarak orada bulunan ocak mensuplarına hitaben "*işte ağalar ve yoldaşlar! Bu töhmetdir havfiyla sened istediğiniz mâddeyi şevketlü ve kerâmetlü pâdişâhımız ve cümle ulemâ ve ricâl-i devletleri size hıdmet[hizmet] saymışlardır. Şimdi kalbiniz mutma'in oldu mu?*" dediğinde ocak mensupları emellerine tam amnasıyla ulaştıklarına binaen "*Hay, hay, Allah Teâlâ şevketlü*

Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 36 ve 39; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VIII, s. 159.

497 Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 46-47.

498 Âsım, *Âsım Efendi Tarihi*, II, s. 835-837.

499 Âsım, *Âsım Efendi Tarihi*, II, s. 835. Calib-i dikkattir ki Halet Efendi'nin mektubunda iki ismin sahibinden bahsedilmeyip sadece ünvanları (turnacı ve kapudan) zikredilmektedir.

pâdişâhımızın kılıcını keskîn eylesün!" diyerek mukabelede bulunmuşlardır. Halet Efendi ise "*işte şimden sonra sizlere lazım olan zâbitânınıza itâ'at ve kendi umurunuzdan gayri umur-ı devlete te'addî etmeyüp, dînimizin ve veliyy-i ni'metimiz olan pâdişâhımızın düşmenlerinden intikam almak içün me'mûr buyurdukları mahallere cân u başla çalışmakdır. İmtisâl eder misiniz?*" diyerek devletin böyle bir uygulamaya neden razı olduğunu ve ocaktan ne beklediğini oldukça açık bir şekilde dile getirmiştir.[500] Hazır bulunanların bu ifadeler karşısında verdikleri tepki ise beklendiği üzere "*Bâşımız ve cânımız, yolunda fedadır!*" olmuştur. Akabinde ocağın ileri gelenlerine senet teslim edilmiş ve kendilerine hilat giydirilmiş, onlar da mukabeleten Halet Efendi, Sekbanbaşı ve Münib Efendi'nin eteklerini öperek beklemeksizin Kapı'dan ayrılmışlardır.[501]

Mütercim Ahmed Asım Efendi, merasimin ihtişamını Padişahların kılıç alayı, Sancak-ı şerîf alayı ve her yıl Hac mevsimi için Kâbe'ye gönderilen Surre alaylarıyla mukayese etmiş hüccet alayındaki seyircilerin izdihamının diğer alaylardan çok daha fazla olduğunu "*vuku'u mesbûk değildi*" diyerek dile getirmektedir.[502] Bâbıâli ile Enderun'un böyle bir talebi olmamasına rağmen bu kadar büyük bir merasimin tertiplenmesini devletin şanına yakışmayan bir şey olarak değerlendirmiştir. Bu yüzden bu *alay-ı vâhînin* başta halk olmak üzere yabancı devlet elçilerince de *alay* konusu olduğunu söylemektedir.[503] III. Selim'in tahtını kaybettiği günden II. Mahmud'un tahtı elde ettiği güne kadar geçen süreyi "*zemân-ı fetret*" olarak değerlendiren Asım Efendi, bu *sened alayı* için "*esâlîb-i 'acîbe ve mâ-lâya'niyyât-ı garibe*" tabirini kullanmaktadır. Ayrıca hücceti kaleme alan Münib Efendi ile alay esnasında hücceti sağındaki ve solundaki kalabalığa karşı eliyle kaldırıp selamlattıran Reis Vekili Halet Efendi'yi III. Selim'in nimetine mazhar olup da ona karşı ayıp ettikleri gerekçesiyle kınamıştır.[504] Kemal Beydilli ise alay merasimine farklı bir veçheden bakarak, ahalinin yoğun bir şekilde bu merasime iştirak edişi üzerinde durmaktadır. Ona göre isyan sırasında asayiş

---

[500] Âsım, *Âsım Efendi Tarihi*, II, s. 836. Yeniçeri ileri gelenleri başta olmak üzere orada bulunanların hepsi devlet işlerine karışmayacağına dair söz vermişlerse de ileride görüleceği üzere bu sözlerinde durmamış ve IV. Mustafa'nın iktidarı boyunca huzursuzluk çıkarmaya devam etmişlerdir. Öyle ki bu durum Sultanın otoritesini tahkim etmesi için Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a davet edilmesine ve sükûneti sağlayarak yeniçerileri dizginlemesine dair bir ihtiyacı doğuracaktır.

[501] Âsım, *Âsım Efendi Tarihi,* II, s. 837.

[502] Âsım, *Âsım Efendi Tarihi*, II, s. 837. Ahmed Cevdet Paşa ise alay merasimi hakkında "*bu makule fetretlerin netîcesinde mazâ-mâ-mazâ [olan oldu, geçen geçti] muâ'melesiyle te'mînât verilmek âdet olmuş ise de böyle âlây tertîb olunarak zorbalar ile muâ'hede senedleri mübâdele olunmak emsâlsiz bir bid'ât olduğundan ol asrın ukâlası bunu takbih eylemişler idi*" diyerek bu durumu bir *rezalet* olarak değerlendirmiştir bkz. Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 38; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* VIII, s.183.

[503] Âsım, *Âsım Efendi Tarihi,* II, s. 837.

[504] Âsım, *Âsım Efendi Tarihi,* II, s. 838.

bozuklularının yaşanmaması sebebiyle ahalinin, isyancılar hakkında "*bunlar âdem değil belki melek yâhûd teyîd-i dîn ü devlet içün min tarafi'l-llah mürsel bir kavm-i mübarektir*" şeklindeki görüşler, kamuoyunun devletin son dönemde yaşadığı felaketlerin ne kadar hayatî olduğunun farkında olmadığını göstermektedir. Devletin yenilenme ve yeniden yapılanmasındaki zaruretin anlaşılamamış olması ise halkın bilinçsizliğini ortaya koymaktadır.[505]

Hüccetin Hazırlanışı ve ilânına dair bu girişin ardından mahiyeti ve içeriği hakkında birkaç kelâm etmekte fayda var. Evvela hüccet metninin Osmanlı tarihinde ilk defa isyancılar ile devlet arasında bir muahede olma vasfına sahip olmasına rağmen gereken alakayı görmediğini belirtmek gerekir. Vakanüvisler dahi bu veçhesine değinmekle birlikte daha çok hüccet alayının ihtişamına odaklanmışlardır. Modern tarihçiler de bu hüccete değil de bir sene sonra kaleme alınan sened-i ittifak metnine temayül gösterdiğinden hüccet hakkında yeterince derin bir fikir-kanaat havuzu teşekkül etmemiştir. Bu konu hakkında görüş serdeden Niyazi Berkes, "*şer'î* sözleşme" dediği hüccet-i şer'iyye metnini "*geleneksel rejim doğrultusundan siyasa düzeyinde ayrılmanın ilk görünüş*"lerinden biri olarak değerlendirmekte ve sened-i ittfak metni ile ortak yanının "*Osmanlı egemenliğinin mutlak gücünü paylaşma eğiliminde olan sınıflarla yapılacak bir mukavele yolu ile bir uzlaşmaya vararak onu sınırlandırmak*" olduğunu söyler.[506] Niyazi Berkes'in iktibas ettiğimiz her iki kanaatine de karşı çıkmak gerekir. Zira hüccet metninde dile getirilen dinî ve örfî hassasiyetlerin hiçbiri nevzuhur değildir. Hâliyle metnin ne dili ne de mahiyeti itibariyle Osmanlı Devleti'nin klasik izanından bir kopuş sözkonusu değildir. Bu veçheden bakıldığında hüccetin sorgulanması gereken tarafı, klasik jargonu kullanarak ileri sürdüğü iddiaların ve muhalifler hakkında bulunda ithamların hakikatte bir karşılığının olup olmadığıdır. Berkes'in ikinci iddiası hakikate ilk iddiasından daha yakın değildir. Ulema, seyfiye ve kalemiye-bürokrat sınıfının imkan nisbetinde Sultanın sahip olduğu gücü kendi emellerine ulaşmak için kullanmak istediği veya bu güce fiilî olarak direndiği elbette olmuştur. Buna sayısız misal verilebilir. Ancak mezkûr sınıfların uzun süre daha saltanat hukukunu kendileri lehine de olsa tahdid edecek bir teşebbüste bulunmayacaktı. Bunun tek istisnası olan sened-i ittifakın ise ulema-seyfiye ve bürokrat sınıfına mensup olmayan ve bir oldu-bitti ile ayanlıktan sadrazamlığa terfi eden, devlet terbiyesinden uzak bir ümmî olan Alemdar Mustafa Paşa'nın riyasetinde

[505] Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 38-39.
[506] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul 2012, s. 134.

hazırlanan sened-i ittifaktır. Bu ittifakın ömrü ise Alemdar'ın ömrüyle sınırlı kalmıştır. Peki Berkes'in iddiasının aksine hüccet metninde saltanat hukukunu sınırlayan bir mahiyetten bahsedilemeyecek oluşunun sebebi nedir? Evvela hüccet metninde isyancılara verilen taviz, onların isyan ederek darbe yapmalarının ve bu darbe sırasında dökülen kanların ve uğranılan maddi zararın hesabının sorulmayacağına dair bir teminat verilmesidir. Yani tek bir hadiseye inhisar eden bir teminatın verilmesidir. İsyancılara hukukî olarak bu olayı aşan bir dokunulmazlık verilmemiş ve Sultana ve saltanat hukukuna kaşrı sorumlu oldukları hiçbir hususa dair muafiyet elde etmemişlerdir. Kısacası isyana katılan tebanın da neferlerinde isyandan önceki kimliklerinin icab ettiği statü aynıyla muhafaza edilmiştir. Burada saltanat hukukunun sınırlandırılması şöyle dursun değiştirilmesi dahi sözkonusu değildir. Zaten kendisini tahta taşıyan isyanı gerçekleştiren kadrolar ile hesaplaşmak gibi bir derdi olmayan Sultan IV. Mustafa'nın, en çok üzerinde durduğu husus yeniçerilerin devlet işine karışmaması hususudur ve bu konuda âsîlerden söz almayı başarmıştır. Kanun-i kadim anlayışında sultana verilen bir örfî hak olarak siyaseten katl selahiyetinin, sultan tarafından *maslahata* binaen kullanılan siyasî bir enstrüman olduğu unutulmamalıdır. Sultanlar bu haklarını gerektiğinde kullanmışlardır ve yargısız infaz anlamına gelen bu hak IV. Mustafa için de geçerlidir. Nitekim IV. Mustafa bu hakkını isyancılar üzerinde kullanmayacağına dair umumî bir söz vermemiştir, sadece gerçekleştirilen darbe hadisesi kapsamında hususî olarak vermiştir. Yani bu affın haricinde başka bir hadise özelinde ve başka bir sebebe binaen sultanın gerek sair ricâli ve gerekse isyana karışanları siyaseten katle tâbi tutması hüccet-i şer'iyyenin öngördüğü af ilkesine ters düşmemektedir.

Hüccet metninde ulemâ sınıfı hakkında isyancıların bir talebi olarak zikredilen hususa değinmek de gerekir. Burada " *ulemâ-yı i'lâm dahi vâcibe-i zimmet-i diyânet-ittisâmlan olan emr-i ma'rûf ve nehy-i münkere kıyam ve ricâl-i devletden hilâf-ı şer' ü kanûn ba'zi hareketleri rûnümûn oldukda* kelime-i *hakkı tekellümde sa'y u ihtimâm itmeleri*"[507] hakkında bir selahiyet ve mesuliyet zikredilmektedir. Ancak bu husus zaten fıkhen ulemanın sahip olduğu bir yetki ve vazifedir. Ne klasikten uzaklaşmayı ifade eder ne de saltanat hukukuna yeni bir denetim ve sınırlama getirecek bir mahiyet arzeder. Üstelik yeni bir yenilik olsaydı dahi burada ulemadan beklenen şeyin doğruyu emredip yanlışı men' etmesi olduğu ve şeriat ve kanuna aykırı bir şey yaşandığında hakkı söyelemelerini talep etmekten ibarettir. Gerek bu talebi dile getiren gerekse de bu

[507] Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 39 ve 44.

maddeyi kaleme alanlar pekala bilir ki söylemek ile eylemek ayrı şeylerdir. Ulema söylemekle mükelleftir, eylemekle değil. Hâliyle Niyazi Berkes'in iddialarını doğru ve yerinde kabul etmemizi mümkün kılacak bir temel mevzubahis değildir. Kendisinin hakikatten uzak tesbitlerinin sebebini ise hüccet metninin diline dair yine kendisinin ifade ettiği şu sözde aramak gerekir: "Yeni padişahın gelişi üzerine hazırlanan bu şer'î sözleşmenin "Şer'î Hüccet" denen metnini anlaşılması güç, çok ağdalı Osmanlıcasından çıkarırsak dayandığı noktaların şunlar olduğunu görürüz".[508]

Hücetin metnine başta Mütercim Asım Efendi tarihi olmak üzere Câbî Tarihi, Necib Tarihi ve Cevdet Tarihi gibi eserlerde rastlanmaktadır. Ancak zikredilen bu kaynaklarda *göze çarpan ifade farklılıkları* veya hüccetin sonunda yer alan imzalara yer verilmeyişi gibi noksanlıklar sözkonusudur.[509] Hüccetin muhtevasına gelecek olursak, ilk söylenmesi gereken şey hücceti ortaya çıkaran konjönktürün tesirinin her satırda alenen müşahede ediliyor olduğudur. Metin oldukça tarafgir ve Nizâm-ı Cedîd karşıtlığının düşmanlık derecesinde kağıda yansıtıldığı bir üsluba sahiptir. Hâliyle bu metin yeni sultanın saltanatı müddetince yapacağı hareketler arasında sicilini en fazla sarsan hareket olmuştur denebilir. Bu durumu telafi edecek siyasi nüfuz ve kudretten mahrum olan sultan, kendisini buna mecbur bırakan kadroları ancak Alemdar Paşa vasıtasıyla tasfiye edebilmiş olup bu durum heman akabinde kendi saltanatına mâlolduğundan hüccet-i şer'iyenin bıraktığı lekeyi temizleyebilme imkanını bulamamıştır. Haliyle IV. Mustafa'nın, hüccetteki Nizâm-ı Cedîd eleştirilerine kerhen muvafakat etmiş olup ileride yapacacağı yenileşme hamleleriyle sadece sözde değil fiilde de hücceti ortadan kaldıran ve yenilikleri destekleyen bir portre çizememiş olduğundan, onun düşünceleri ile hüccet metninin ne derecede örtüştüğünü tesbit etmekte başka hadise ve kaynaklara müracaat etmek mecburiyetindeyiz.

Hüccet metninin hemen başında metnin kaleme alınma sebebi zikredilmektedir. Buna göre "*fi'l-himâyeti'r-râbbâniyyede*" olan Osmanlı Devleti'nin devlet adamarı ve Enderun halkından uzak görüşlü olmayan bazı kişiler Nizâm-ı Cedîd denen ve daha önce eşine benzerine rastanılmayan (*misl-i nâ-mesbûk*) bir büyük bidata (*bid'at-i azîme*) imza atmışlardır. Devletin me'muru olan bu kişiler aynı zamanda İrâd-ı Cedîd adıyla birçok

[508] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 134.

[509] Bu tesbit ile birlikte hüccetin noksansız bir şekilde ve diğer kaynaklarda geçen metinler ile mukayeseli bir neşri için bkz. Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 35 ve 42-48.

zulüm de "*ihdas*" etmişlerdir.[510] Görüldüğü üzere bu satırlar isyancıların ve muhalif kadroların müşterek şikâyeti olan Nizâm-ı Cedîd'i ve onun mâli ayağı olan ve hassaten ortaya koydu vergi ve maliye politikalarıyla birçok insanın konumunu iktisadî olarak tehlikeye atan İrâd-ı Cedîd'e değinmektetir. Esasen bu başlangıç isyanın niçin oraya çıktığını alenen gözler önüne sermekte, ilaveten ise isyana destek veren kadroların ve şahısların muhalefetinin kilit noktasına işaret etmektedir. Nizâm-ı Cedîd için kullanılan bidat ibaresi ise genellikle olumsuz bir anlam taşıyan ve dinen hoş karşılanmayan şeyleri ifade eden bir fıkhî ıstılahtır.[511] Peşisıra İrâd-ı Cedîd için kullanılan ihdas tabiri de bidat ile kastedilen menfi anlamın kuvvetlendirilmesi ve bu tatbikatın sonradanlığını (muhdes) öne çıkarmak maksadıyla seçilmiştir. Yani bu iki kavram bahsi geçen iki politikanın âdeta Osmanlı Devleti'nin paradigması olan ve denenmiş iyiler bütünü olarak anlaşılması mümkün olan kanun-i kadimin dışında kalan birer tatbikat olduğunu isbat sadedinde tercih edilmiştir.

Birbirinin mütemmim cüzü olan iki uygulamanın eleştirisiyle başlayan hüccet metni, bu uygulamanın icra edicilerine yönelen bir karalama kampanyasıyla devam etmektedir. Buna göre yenilikçiler yalnızca kendi menfaat ve sefahati için çalışan insanlardı. Bu yüzden mülk ve servet edinmekteydiler ve daha da önemlisi her işleri Hıristiyan devletlerinin kaidelerine göreydi.[512] Görüldüğü üzere kanun-i kadimden sapmayı hedef alan ikinci bir hususa işaret edilerek yenilikçi kadroların siyaset yapma şeklinin beslendiği kaynağın Hıristiyan yani *öteki* olana uzanmasıdır. Üstelik Nizâm-ı Cedîd ricali bütün bu kabahatlerinin yanı sıra işlerinde de düşmana benzemeye çalışan yani "*kefereye* taklid" sevdasında olan insanlardı. Bu ise muhafazakâr bir cemiyet için bulunabilecek en uygun dışlama vasıtasıydı. Hâliyle bu durum hem halkı üzüyor hem de *kadim* fetihlerine imza atan ocakları nefrete sürüklüyordu. Üstelik daha da kötüsü bu konuda Sultan III. Selim'i de bu kadro güzel sözler ve yalanlarla kandırmışlar ve bu

[510] Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 42.

[511] Arapça'da icad etmek, misali olmaksızın meydana getirmek, inşa etmek gibi anlamalra gelen "bd'a" kökünden türemiş olan bidat, "*daha önce benzeri bulunmayıp sonradan orataya çıkan [muhdes] şey*" mânâsına gelmektedir. Bir bid'at ihdas etmeye ibtida', ortaya çıkarana da mübtedi' denmektedir bkz. Rahmi Yaran, "Bid'at", *TDVİA*, VI(1992), s. 129-131; Ayrıca Asr-ı saâdet'ten sonra ortaya çıkmış, şer'î bir delile dayanmayan bazı iman ve umdeleri sahiplenerek tatbik eden gruplar için kullanın bir tabir olan *ehl-i bid'at* tabiri için bkz.Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Bid'at", *TDVİA*, X(1994), s. 501-505. Esaden bidatin hasen ve kabih (güzel ve çirkin) olmak üzere iki ayrıldığı, dinde sonradan olan güzel şeylerin de olduğu fukaha tarafından kabul edilir (ezanı minarede okumak, tesbihatı cemaatle yapmak, teravihi cemaat ile eda etmek vs.) ancak bidat tabiri yekbaşına kullanıldığında ekseriyetle menfi mânâsı kastedilir.

[512] Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 42.

politikayı gütmeye ikna etmişlerdir.[513] Görüleceği üzere burada Sultan Selim, aklanmak ve ağır ithamlarda bulunulan kadroya dahil edilmemek istenildiğinden olsa gerek söylenen yalanlara inanmış olduğundan bu işlere giriştiği ima edilmektedir.

Hüccetten anlaşıldığı kadarıyla buraya kadar sıralanan yanlışlar ve ihanetler devletin *kadim gayretkeşleri* olan yeniçeri ocağının ağaları ve neferlerinin halis bir niyetle ve yalnıza *ıslah-ı âlem* için *kıyam* etmesiyle sonuçlanmıştır. Bu ayaklanmaya ise *bi'l-cümle ulemâ-yı i'lâm* ve devletine sadık olan rical *ittifak* etmek suretiyle destek vermiştir.[514] Burada ayaklanmanın sebebi olarak âlemin ıslahı maksadı zikredilerek yukarıda Nizâm-ı Cedîd için kullanılan ve olumsuz bir anlama sahip olan bidat ve ihdas kavramlarıyla zıtlık oluşturulmak istenmiş ve bu zıtlık bu suretle isyancılarla yeniçilikçiler arasındaki ilişkiyi resmetmekte kullanılmıştır. Islah kelimesinin hâl-i hazırda mevcut olan bir şeyi korumak ve onu eskiden olduğu gibi iyi, güzel ve faydalı hâle getirmek için kullanılan bir mefhum olduğu göz önüne alınırsa burada isyancıların muhafazakâr ve tekâmülcü bir zihniyete sahip olduğunun altı çizilmektedir. İsyana ulemanın tamamının katıldığı iddiası ise doğrulanabilirliği şüpheli bir durumdur. Üstelik ulemanın başı olan Şeyhülislam'ın dahi isyanı yatıştırmak ve en az zarar ile sona erdirmek için Etmeydanı'na giderek âsîlerle görüştüğü, hatta III. Selim'in tahtını korumayı denediği göz önüne alındığında durumun böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak elinde kılıç tutan isyancılara karşı sükûnetini muhafaza ederek siyasî atmosferi takip etmekle yetinmeleri sebebiyle âsîler için ideal bir pozisyonda bulundukları söylenebilir. Ancak sadece ulema değil devlet adamlarının da sadakatlerinin bir gereği olarak (yenilikçiler gibi şahsi menfaatleri için değil) bu ittifakın içinde olduğu söylenerek bu işe yeniçeri ve yamakların ezcümle ordunun kendi başına kalkışmadığını, dinî meşruiyetin makamı ve vasıtası olan fetva'nın[515] sahibi olan ulema ile devlet aklının teşahhus ettiği yer olan devlet adamlarını isyan dairesinde konumlandırarak bu isyanı yekvücut bir hareket olarak göstermişlerdir.

Ocak, ulema ve ricâlin teşkil ettiği ittifakın "*mûcîb-i şer' u kanûn*" üzere III. Selim'in tebaası olmaktan çıkarak IV. Mustafa'nın tâbiyetine girdiği dile getirilmiş ve bu

[513] Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 42.
[514] Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 42-43.
[515] Fıkhî bir meselenin dinî-hukukî hükmünü açıklayan cevap olarak tanımlanabilecek olan fetva, Osmanlı tarihinde isyanların yegane dinî meşruiyet kaynağıydı. Bu sebeple isyancılar Şeyhülislam Ataullah Efendi'den III. Selim'e dokunmamak kaydıyla fetva almışlardır. Fetva hakkında bkz. Fahrettin Atar, "Fetva", *TDVİA*, XII(1995), s. 486-496.

bağlılığa ise Fetih Suresi'nin 10. Ayeti misal getirilmiştir.[516] Evvelce III. Selim'in kandırıldığına işaret ederek onu temize çıkarmaya çalışan hüccet, III. Selim'e olan biatin sona erdirilmesini şeriat ve kanunun bir gereği olduğunun altını çizerek esasen devrik sultanın saltanatının meşruluğunu kaybettiğini açıkça ifade etmiş olmaktadır. Bu durum yeni sultana olan *bey'at*larının[517] da meşru zeminini veren en mühim nokta olsa gerektir. İsyancıların dini olarak böyle bir meşru zemini inşa etmesindeki gaye ise meşru bir halife-sultana karşı ayaklanarak *bağy* durumuna düşmüş olmama endişesidir.[518] Zira bağynin cezası ölümdür. Bu sebeple isyancılar gerçekleştirdikleri darbenin hem şeriat hemde kanun nazarında meşru ve hatta gerekli olduğunu dile getirme ihtiyacı duymuştur.

Hüccete göre Nizâm-ı Cedîd ricali servet düşkünü insanlardı ve devleti felakete sürüklüyorlardı. Bu kanaatlerine Kur'an'dan bir misal getirmek emeliyle "*Bir şehri yok etmek istediğimiz zaman varlıklılarına emir veririz, ama onlar yoldan çıkarlar. Artık o şehir yok olmayı hak eder. Biz de onu yerle bir ederiz*" ayetine yer vermişlerdir.[519] Yenilikçi kadronun, zikredilen ayete muhatap olan din ve devlet düşmanları (*havene-i dîn ü devlet*) olduklarının altı çizilerek onların hem dünyadayken kahroldukları, akıbetlerinin ise çetin olduğu ifade edilerek âdeta aforoz edilmişlerdir.

Hüccetin kaleme alınma sebebi ile isyanın mazeretinin anlatıldığı ve yenilikçi kadronun ağır bir iftiraya uğratıldığı bu metinde artık esas meseleye doğru adım atılmak istenerek uygun bir geçiş yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda henüz taht değişikliğinin üzerinden iki gün geçmiş olmasına rağmen devlein güzel bir idareye (*hüsn-i idare*) kavuştuğundan bahsedilerek kirletilen maziye bir sütre çekilmek istenmiştir. Ardından, Yeniçeri Ocağı'nın herhangi bir suçu ve kabahati olmadığı tekrarlanarak gerek padişahın nezdinde gerekse Müslüman kamuoyunun nezdindeki itibarının devam ettiğini zikretmektedir.[520] Bir hakikatten ziyade temenninin dile getirildiği bu iddiayı isyancıların bir talebi takip etmiş ve ulemanın kadim bir mesuliyeti olan "*emr-i ma'rûf ve nehy-i münker*" kaidesince ve dinin onalra yüklediği sorumluluğu (*vâcibe-i zimmet-i diyânet-ittisâm*) yerine getirme doğrultusunda hareket etmeleri tembih edilmiştir. Bu minval üzere

[516] "*şüphesiz sana baş eğerek ellerini verenler, Allah'a baş eğip ellerini vermiş sayılırlar, Allah'ın eli onların ellerinin üstündedir*" bkz. Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 43.

[517] Arapça'da satmak, satın almak anlamına gelen bey' kelimesinden türeyen biat, bir kişinin idareciliğini kabul etmek anlamına gelmektedir bkz. Cengiz Kallek, "Biat", *TDVİA*, VI(1992), s. 120-124.

[518] Bağy, meşrû devlet başkanına silâhla karşı koyma, isyan etme anlamında bir fıkıh ıstılahıdır. Bağy olanın öldürülmesi ise caizdir bkz. Ali Şafak, "Bağy", *TDVİA*, IV(1991), s. 451-452.

[519] İsra Suresi 16. Ayet ve meali için bkz. Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 43.

[520] Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 44.

devlet adamlarının şeriat ve kanuna aykırı (*hilâf-ı şer'-i kanûn*) bir hareketi zuhur ederse doğruları çekinmeden söyleme hususunda gayret ve ihtimam göstermeleri istenilmiştir.[521] Burada devlet adamı denirken kastedilen zümrenin yenilikçi kadrolar olduğunu belirtmeye gerek yoktur. Peki bu kadar talebi sıralayan isyancılar buna mukabil ne vadediyordu? Elbette bir askerden en fazla beklenilecek şey olan itaat. Buna göre Gerek neferler gerekse zabitleri, kendilerine verilen vazifeler haricinde hiçbir devlet işine müdahale etmeyecek, önceleri olduğu gibi ocak mensupları şeriata ve ocak geleneğine (*ka'ide-i ocağ-ı âmire*) riayet ederek Allah'ın rızası ve Padişahın memnuniyeti için çabalayacaktı.[522] Bu hususta *ta'ahhüd* veren isyancılar, her türlü söz ve davranışlarında sadakat üzere kalacaklarını ortaya koyacaklardır. Görüldüğü üzere devletin bütün yaşananları unutması için isyancılardan beklediği iki şey vardı: İlki emirlere itaat etmeleri, ikincisi de devlet işlerine karışmamaları. Hüccet bu noktada isyancıların korunmuşluğunun sınırını da çizmekteydi. Şöyle ki vazifelerine aykırı bir hareket zuhur etmedikçe ne padişah tarafından ne de devlet adamları ve ordudaki zabitler tarafından isyancılara ister isyana katılan sıradan bir nefer olsun ister zabitlerden birisi olsun suçlanmayacak, kızılmayacak hatta en ufak bir söz dahi söylenmeyecekti. Bu konuda evvela "*şehriyâr-ı adâlet-şi'âr şevketlü mehâbetlü kudretlü azametlü pâdişâhımız efendimiz* sultan *Mustafa hân halledellahu hilâfetihu ilâ yevmi'l-mizân hazretleri*" olmak üzere bütün devlet ricali ve ordu zabitleri tarafından yemin edilecekti (*ahdullah ve ahd-i resûlüllahî*).[523] Görüldüğü üzere isyancılara itaat etmeleri ve devlet işlerine karışmamaları şartıyla yazılı bir emniyet veren devlet, ilkdefa bu sözünü yazılı bir yemin ile tevsik etmekteydi.[524] Haliyle Sultan IV. Mustafa, hüccet metninin üzerine bir yazı

---

[521] Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 44.

[522] Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 44. İsyancıların aynı konuda "*Devlet-i aliyye'den bize bir ziyân ermeyeceğine ve bizler dahî asla Devlet-i aliyye'nin bir umuruna karışmayızmayız*" şeklindeki beyanı hakkında bkz. Fahri Çetin Derin, "Yayla İmamı Risâlesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3(İstanbul 1973), s. 232.

[523] Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 45.

[524] Osmanlı Devleti'nde ilk defa padişah isyancılara yazılı olarak söz veriyor ve yemin getiriyordu. Bu durum çok çabuk benimsenecek ve imparatorluğun sonuna kadar yaşatılan bir alışkanlık olacaktı. II. Mahmud daha iktidarının ilk zamanlarında yeniçerilerin şeyhülislamın değiştirilmesi talebine kerhen rıza gösterdiği hatt-ı hümâyununda "*lakin verdikleri sened üzere umûr-ı devletime müdahale etmemeleri şart odluğundan bundan maada bir teklif dahi olunmasın*" diyerek yeniçerilerin devlet işlerine karışmayacağına dair bir senet verdiklerini zımnen ifade etmiş olmaktadır bkz. BOA, HAT, 463/22687. Yine ertesi sene yani 1080'de II. Mahmud Sened-i İttifak metninde aynı şeyi tekrarlayacaktı. Yemin etme artık bir Usûl hâlini alacaktı. Bunun sebebi sadece âsîlerin kendilerini güvende hissetme ihtiyacı değildi. Modern bürokratik kültürün sıkça karşılaşılan bir unsuru olarak düvel-i muazzamada da görülen bir tatbikatın, batı tarzı bürokratik kültürün, bürokratikleşen Osmanlı kançılaryasına sirayet etmesiydi. Artık teşrifat/protokol temayülümüz bu istikamette şekillenecekti. Hâliyle Gülhâne Hatt-ı Hümâyunu'nda, Islahat Fermanı'nın Bâbıâlî'de yapılan bir tören ile kıraatinde ve Meşrutiyet'in ilânından itibaren meclisin açıldığı merasimde gerek padişahlar gerekse bürokratlar (yerine göre ulema ve seyfiye de dahil edilmekteydi) bir usûl dairesinde yemin etmişlerdir. Bu uygulamaya *usûl-i tahlif*

kaleme almıştır. İlaveten Şeyhülislam Ataullah Efendi ve Kaymakam Musa Paşa başta olmak üzere mecliste hazır bulun ulema hüccet metninin altına imza atıp mühürlerini basmışlardır. Kavgasız ve dövüşsüz bir şekilde tartışmaya yer açmadan hazırlanan bu hüccetin bir diğer temennisi de ilelebet prensip olarak kabul görmesiydi (*ebedü'l-âbâd düstûrü'l-amel*" tutulmasıydı. Bunu sağlamak için şeriat mahkemesinde tescil edilmesi ve iki muteber müessese vasfı taşıyan Divân-ı Hümâyun ile Başmuhâsebe kalemlerinde kaydedilerek bir nüshasının şer'i bir senet (*sened-i şer'i*) olarak Yeniçeri Ocağı'na teslim edilmesinden bahsedilmekteydi. Bütün bunlar yerine getirilerek *hitâm-ı maslahat* hâsıl olmuştu (29 Mayıs 1807).[525]

Görüldüğü üzere hüccet metni isyancıların ve devletin kendi kaygıları ve beklentileri doğrultusunda bir uzlaşıya sahne olmaktadır. Her iki tarafta kendi hesabına elzem olan noktanın altını çizmiş ve böylelikle mutabakat sağlanmıştır. Sultan IV. Mustafa, hüccetin üzerine yazdığı hatt-ı hümâyunda ilk olarak hücceti ve altındaki imzaları kabul ettiğini bildirmiştir. Şartlı bir cümle kuran sultan, mademki Yeniçeri kullarım tarafından burada yazılanlara riayet edeceklerine dair taahhüdde bulununmuş, bundan sonra "*umûr-ı saltanat-ı seniyyeme müdâhale itmeyüp, ecdâd-ı i'zâmım*" zamanlarında olduğu gibi fermanıma boyun eğecek ve zabitlerine itaat edecekler ben de *Allahu azîmü'ş-şân ve peygamberimiz hazret-i Muhammedü'l-Mustafa aleyhi efdalü's-salât efendimizin* üzerine *ta'ahhüd iderim*, demiş ve başta vezirler olmak üzere devlet adamları ve ordu zabitleri tarafından hiçbir ferdin kınanmayacağı ve suçlanmayacağına dair söz vermiştir.[526]

---

denilmekteydi. Yemin etme pratiğinin en calib-i dikkat misalleri arasında tanzimatın ilânı üzerine Sultan Abdülmecid başta olmak üzere önde gelen ulema erkân-ı devletin, Gülhâne Hatt-ı Hümâyunu'nda zikredilen maddelere sadakatle bağlı kalacağına dair Topkapı Sarayı'nın mukaddes emanetlerin yer aldığı Hırka-i Saadet dairesindeki merasim gelmektedir. Sultan Abdülmecid'in "*Hatt-ı Hümayunumda münderiç olan kavanin-i şer'iyyenin harf be harf icrasına mevadd-ı esasiyenin füruatına dair ekseriyet-i ara ile karar verilen şeylere müsaade eyleyeceğime ve hafi ve celi haricen ve dahilen taraf-ı hümayunuma ilka olunan şeyleri kavanin-i müesseseye tevfik ve tatbik etmedikçe kimesnenin lehine ve aleyhine bir hükm ü ferman etmeyeceğime ve vaz olunmuş ve olunacak kavaninin tağyirini tecviz buyurmayacağıma, vallahi!*" şeklindeki yemini için bkz. 569/59 – 1; Ricâl ve ulemanın "*zat-ı şevket-simat-ı şahane ve mülk ü devletime ve millete kemal-i sıdk u istikamet ile hizmet edeceklerine ve hiçbir hâlde kavanin-i müesseseye muhalif hareket etmeyeceklerine ve işbu kavanin-i şahaneme muhalif hareket edenler olur ise hiç hatır ve gönle ve merâtibe bakılmayarak cümlesi davacılık edeceklerine velhasıl kalen ve kalemen ve kalben ve kalıben ve fiilen ve hâlen ve istikbalen mazallahi teala bir güne hıyaneti irtikab etmeyeceklerine, vallahi!*" şeklindeki yeminleri için bkz. Muhammed Mahmut Bakır, *Sultan II. Mahmud Devri Tanzimat-ı Hayriye'nin Hazırlanması: İktidar ve Muhalefet'in Meşruiyeti*, s. 217. III. Selim'in de Nizâm-ı Cedîd hareketine kalkışırken temkinli davranarak yeniçerilerden bir *ahitname* almak istediği ve ocağın "*padişah mülkünde bizim ocağımıza dokunulmasın da isterse Dünya'yı bütün askerle doldursun*" demek suretiyle senet verdiği hakkında bkz. Fatih Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 303-304 dn. 156.

[525] Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 45.

[526] Kemal Beydilli, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", s. 48.

Sultan IV. Mustafa, hücceti imza ederek muhtemeldir ki tahtını sağlama almak emelindeydi. Kendisini iktidara taşıyan darbenin icra edicilerini bağışlamak onun için zor olmasa gerekti. Ancak âsîlerin ileride elde ettikleri bu nüfuzlarını siyasî arenada sergileme hevesine düşmeleri de muhtemeldi. Bu yüzden hüccet metninde isyancıların devlet işlerine karışmayacağına dair taahhütte bulunması Sultanın da işine geliyordu. Üstelik böyle bir muahede ile ulema ve ricâlin darbeye taraftar olan ekibiyle de birlikte hareket etmiş oluyor ve onların kendisine olan desteğini devam etmelerini sağlayacak bir imaj çiziyordu. Devlet aklının genellikle statüko ve nizamdan yana olduğu da düşünülürse hüccet metnini bu gaye için kullanışlı bir vasıta olarak ele aldığını söylemek güç olmayacaktır. Merkezî ordusu cephede olan ve henüz kendi kadrosunu teşkil edememiş bir padişahın tüm güç odaklarıyla iyi geçinmek mecburiyetinde olduğu da unutulmamalıdır. Nitekim Sultanın ilerleyen vetirede otoriteyi yeterince tesis edemeyişinden rahatsız olduğu görülecektir. Bütün bunlara bir de Yeniçerilerin devlet işlerine burnunu sokması ve tayinler başta olmak üzere bazı meselelere müdahale etmekten çekinmemesi Sultanı çileden çıkarmış ve isyancıların verdiği sözde durmayışı hasebiyle 14 aylık saltanatı arzu ettiği otoriteyi kuramadan tükenmiştir.

Hüccet-i şer'iye isyancılar açısından istedikleri güvenliği sağlamış olması hasebiyle mühim bir kazanım olmuştur. Fakat Sultan Mustafa, hücccet ile isyancılardan aldığı taahhüte sadık kalınmaması sebebiyle bu anlaşmanın meyvelerini yiyememiştir. Hâliyle Nizâm-ı Cedîd kadroları hakkında ağır ithamların ve iftiraların olduğu böyle bir metne imza atan Sultan Mustafa, hem bir sultana yakışmayacak şekilde hareket etmiş hem de işlerin sarpa sarması üzerine, hakaret ettiği kadronun mensupları arasında yer alan (ve alemdar Mustafa Paşa'nın yanına sığınmaları hasebiyle) ve Rusçuk Yârânı olarak anılan kişilerden medet umarak, otoritesini sınırlayan yeniçeri ve Yamakların tazyikini bertaraf etmeye çalışmıştır. IV. Mustafa'nın birbirine zıt ve her ikisi de prensip sahibi olmaktan uzak olan hareketleri hüsrana uğramıştır. Hem hüccet metnindeki işbirliği hem de Rusçuk yâranı ile olan işbirliğinde aldığı sözler yerine getirilmemiş ve hatta kandırılmış olduğundan tahtını korumamıştır.

Sultan IV. Mustafa'nın muhaliflerle masaya oturması demek olan Hüccet-i şer'iyye, yaygın kanaatin aksine türünün tek örneği değildir. IV. Mustafa devrinde muhteva olarak oldukça benzeşen ve aynı düşüncelerle kaleme alınnan ikinci bir belge daha vardır. Üstelik Hüccet-i şer'iyye'nin 29 Mayıs 1807'de kaleme alındığı düşünüldüğünde oldukça yakın bir tarihte yinelenmiş olduğu söylenebilir. Zira kaleme

alınan diğer belge ile aralarında iki aydan az bir zaman dilimi geçmiştir. Bu durum yeniçerilerin ve boğaz yamaklarının verdikleri sözü yerine getirme konusunda başarısız ve isteksiz olduğunun işaretidir. Bu gruplar hemen ehr fırsatta hoşlanmadığı kişilerin azledilmesi için padişaha baskı yapıyor, birçok devlet işine karışıyordu. Mesela boğaz yamakalrından elli-altmış kişilik bir grubun Ağa Kapısı'na girerek buradan Sekbanbaşı'yı kaldırıp cebren tütün gümrüğüne götürmesi ve sultanın azletmesini sağlamaları yalnızca bir misaldir.[527] IV. Mustafa'nın elinden ise tekrar söz almak dışında bir şey gelmediğini de gözler önüne serer. Hüccet-i şer'iyye ile mukayese edilebilmesi açısından vesikayı aynen dercedelim:

"*Bais-i vesika-i mutebere oldur ki*

Bundan evvel iradetullah ile zuhur eden vak'ada lahim meydanında teraküm eden asakirin hüdavendigâr-ı sâbıktan taleb eyledikleri malumu'l-esami kimesnelerin cümlesi idam olunup hâl' ve biat maddesi dahi tekmil olunduktan sonra müctema' olan askere bu maddede beraber bulunanlara zarar u ziyan terettüb etmeyip itminan-ı kalb hâsıl olup herkes kendi yerli yerinde işiyle meşgul olmak için bir sened taleb olundukda halife-i ruh-ı zemin olan şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü padişah-ı âlem-penah efendimiz hazretleri bu vak'ada bulunanlara taraf-ı hümâyunlarından bir zarar isabet etmeyeceğine cemi' sudur-ı ulemanın imza ve mühürleriyle bir sened-i şer'i tertib edip bâlâsına dahi Allahuazimü'ş-şân ve peygamber-i zî-şan hazretlerinin ism-i şerîflerini yâd ederek taahhüt buyurduklarını nâtık hatt-ı hümâyun-ı keramet-makrun keşide buyurulup ocaklı kulları yedlerine i'ta buyurmuşlar idi. Ocaklı kulları dahi bundan sonra devr-i sâbıkta olan ricâl-i devlet gibi bu devrin ricâli dahi hilaf-ı şer'-i şerîf harekette bulunurlarsa nehy-i münker etmek için ulema-yı i'zam hazeratı müteahhid oldukları surette fimâbâd gerek vak'ada cem olan asakir ve gerek zabitân ve kâffe-i ocak ricâli

[527] IV. Mustafa'nın çaresiz bir şekilde bu talebi kabul ettiği ve sükûneti sağlamak için "*Muhzır Ağa'yı Sekbanbaşı nasb edesin*" emrini verdiği hat için bkz. BOA, HAT, 1362/53697. Azledilen Sekbanbaşının göz önünde olmasını istemeyen Sultan, Ağa'nın Bursa'daki çiftliğine gönderilmesi hakkında "*Fermanı yazılıp mahalline gönderilsin*" şeklindeki emri için bkz. BOA, HAT, 1362/53710. Yeni tayin edilen Sekbanbaşı da ilk iş olarak Ağa Kapısı'na gitmişti. Burada ocak ihtiyarları kendisini tebrik etmiş, Sekbanbaşı da onlara "velinimetimiz padişah-ı âlem-penah efendimize sadakatle hizmet edelim" dediğinde "*cümlesi yekzeban olarak sıdk u istikametle hizmet ve uğur-ı padişahîde bezl-i makderet ederiz*" diyerek sultanın ömrünün uzun olması için duada bulunmuş ve kışlalarına çekilmiş oldukları hakkındaki telhise sultanın "*Malum-ı hümâyunum olmuştur. Aziz ve mükerrem olsunlar*" mukabelesinde bulunmuştur bkz. BOA, HAT, 1359/53483. Ancak yeniçerilerin bu makama dair ilk tek azil talebi bu değildi. Başka bir evsikadan anlaşıldığına göre Yeniçeri Ocağı zabitanı ve Karakullukçuları Sekbanbaşı'nın azli için bir istida kaleme alarak sultana sunmuş ve sultan bu dilekçeyi "*Sekbanbaşı Ağa'yı azledip yerine Bcak Başçavuşu Sekbanbaşı nasb oluna" demiş ve Ocak Başçavuşuna Bâbıâlî'de hil'at giydirildiği haberi Sultan'a ulaştığında "*Malum-ı hümâyunum olmuştur. Münasib oldu*" diyerek durumu idare ettiğini izhar etmiştir bkz. BOA, HAT, 1359/53393. Vesikanın aslı için bkz. EK I.*

kulları taraflarından bundan sonra devlet-i aliyye mesalihine müdahale etmemek üzere ahdullah ederek sened vermişlerdi bu minval herkes kendi işiyle mukayyed olup el-hâletühazihi devlet-i aliyyenin İngiltere ve Moskovlu ile berren ve bahren seferi der-kâr ve küffar-ı hâk-sarın karadan ve deryadan memalik-i islâmiyyeye muhaceme daiyyesiyle suikasd ve tasallutları bedidâr ve bu hengâm-ı sefer ve vakt-i ızdırabta guzzât-ı muvahhidin düşmen-i dine mukabele ve devlet-i aliyye dahi ordu ve tertibât-ı seferiye ile meşgul olmak ehemm ü elzem iken biraz müfsidler ihtilâl-i umûr-ı devlete cesaretleri hasebiyle cümle umûr-ı devlet-i aliyye muhtel ve muattal olmağa yüz tutmağla o makule müfsidler tarafeyni tahrik ile bazı nâ-hemvar harekâtımız zuhur etmiş ise dahi li'l-lahi'l-hamd ve'l-minne o makule fesada cür'et edenler te'dib ve tenbih ile bertaraf olup bundan sonra mesalih-i devlet-i aliyyeden hiçbirine müdahale olunmayıp her zümre kendi zabitlerine itaat ve inkıyad ile me'mur olduğu umûr-ı mahsusasından başka bir şeye karışmayıp hervechile emr ü rıza-yı meyamin-iktiza-yı şahâneye ez-dil ü cân mutî ve münkad olan sadık kullarıyız bimennehi'l-mevlâ. Nizâm-ı Cedîd misillü âleme zulüm ve zararı sâri olan mezalimin ref'i delil-i kaviyyemiz olup zamir-i münir-i mülûkânelerinde merkuz ve celiyyü'l-lemean olan nur-ı merhamet ve nasfet ve madelet ve fıtnatları malum-ı âlemyan olduğundan kariha-i sabiha-i şahânelerinden İnnallahe ye'murukum en tueddul emanati ila ehliha mazmun-ı şerîfine imtisalen sunuh ve zuhur edecek cümle erkân-ı devlet-i aliyyeleri haklarında emr ü nehy ve azl ü nasbları liyakat ve adem-i liyakatlerine mebni ve sadakatle hizmet eden kullarını bilâmucib gadrden sıyanet ve merhamet buyuracakları nezd-i acizanelerimizde müsellem ve bedihi olmağla şevketlü velinimetimiz padişâhımızın rıza-yı aliyyesinin hilafına hareket etmeyeceklerimize birbirlerimize kefiliz. Hilaf-ı rıza-yı lillahî ve mugayir-i şer'i şerîf ve emr-i padişâhî taraflarımızdan ferd-i aferide bir maddeye müdahale etmemek üzre Allahu azimü'ş-şâna ve iki cihan serveri peygamberimiz Hazret-i Muhammed Mustafa aleyhi efdalü's-salâtü ve't-tehaya efendimize kasem ederiz ve taahhüdümüz vardır. İşbu hususa evvelen cenâb-ı Huda ve sâniyen cümle ervah-ı pâk-i enbiya ve evliyayı şahid ittihaz ederek bu sened-i şer'i ve mer'i taraf-ı şahânelerine takdime cesaret olunmuştur. Herhâlde emr ü ferman men-lehu'l-emrindir. Tahriren fî 13 CA 1222 [19 Temmuz 1807]"[528]

Bu vesikayı ilk hüccetten ayıran fârik vasfı, yeminin tek taraflı oluşudur. Zaten, IV. Mustafa, hüccette verdiği söze sadık kalarak aksine bir harekette bulunmamış olduğundan yemin tazelemek yeniçeri ve işbirlikçilerine düşmüştür. Bu belge üç ana

[528] BOA, TSMA. E, 885/51. Ayrıca bkz. EK I.

kısma ayrılabilir. İlk kısmı Hüccet-i şer'iyye'ye atıf yapılan bölümdür. Burada hüccetin meşru ve mer'i(yürürlükte) olduğunun altı çizilmiş, bu vesikanın da hüccetin devamı olduğu ihsas ettirilmiştir.

İkinci kısımda ise hüccette yer almayan bir hususa değinilerek devletin içinde bulunduğu harb hâlinden bahsedilmiş, bu harb hâlinin tehlikesi sebebiyle dahili bir kargaşanın doğurabileceği felaketlerin önüne geçilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir (*devlet-i aliyyenin İngiltere ve Moskovlu ile berren ve bahren seferi der-kâr ve küffar-ı hâk-sarın karadan ve deryadan memalik-i islâmiyyeye muhaceme daiyyesiyle suikasd ve tasallutları bedidâr*). Yani bu düşünce, yeniden kaleme alınan yemin metninin meşru zemini teşkil eden fikirlerden biri olarak sunulmuştur.

Belgenin üçüncü kısmı ise böyle bir metni kaleme almanın esas sebebine yer verilen ve aynı hatanın tekrarlanmayacağına dair taahhüt verilen kısımdır. Buna göre mezkûr vesikayı kaleme almayı gerektiren sorun metnin tanıklığına göre *müfsidlerin* devlet işlerine karışarak bozduğu (*ihtilâl-i umûr-ı devlet*) ve bütün alanlarda iş görülmez hâle getirdiği (*cümle umûr-ı devlet-i aliyye muhtel ve muattal*) şeklindedir. Böyle bir hadsizliğe cesaret edenler yola getirilmiş, her zümrenin kendi işiyle (*umûr-ı mahsusa*) ilgilenmesi ve devlet işine müdahale etmemesi sağlanmıştır. Buraya kadar siyasi iradenin isteyeceği ifadeler sıralanmış ve herkesin padişahın rızasına uygun işler yapmasının altı çizilmiştir. Vesikanın devamında ise zulmü her yere sirayet eden Nizâm-ı Cedîd'in kaldırılmasının güzel bir iş olduğunun altı çizilerek Sultanın bilcümle devlet erkânını koruyup gözeteceğine ve emaneti ehline vereceğine şüphe duyulmadığı dile getirilmiştir. Bu satırlar ile hedeflenen şey tıpkı ocak zümreleri gibi ulema ve ricâlin de emniyet çemberine alınması olsa gerektir. Bu yüzden, Hüccet-i Şer'iyye'de ulemanın denetleyici vasfı zikredilirken burada aynı husus Hüccete atıfla tekrar edilmiş ancak ocak zümresiyle erkân-ı devletin birbirine kefil olduğunun belirtme ihtiyacını duymuştur. Artık her iki zümre de birbirine karşı kefil durumundadır. Buna göre padişahın emrine karşı gelinmeyecek ve şeriatin emrettiği şeylere karşı gelinmeyecekti. Bu hususta Allah'ı, Hz. Peygamber'i ve cümle evliyayı şahit göstererek yemin edilmiş olan *sened-i şer'i ve mer'i* Sultana takdim edilmiştir.

Metnin içerisinde yer alan yemin ve taahhütlerin bir benzeri Hüccet-i şer'iyye metninde de mevcuttu. Edilen yemine sadakat konusunda gözle görülür bir değişikliğin olmadığı IV. Mustafa saltanatının ilerleyen vetiresinde apaçık görülmüş olduğundan, Padişahın bu gibi yemin kağıtlarına başvurma ihtiyacı hissetmesini, sahip olduğu siyasi

gücün otoriteyi temin etmeye kifayet etmemesine bağlayabiliriz. Âsîlerin uslanmaya niyeti olmadığı geçen her gün gün yüzüne çıkacak, sultanın otoritesi giderek tahdit edilecekti.[529] Tüm bunlar ise yukarda bahsettiğimiz üzere IV. Mustafa'yı mahallî kuvvetler arasında en sivrilmiş olan şahıslardan Tuna Seraskeri ve Rusçuk Âyanı sıfatını haiz Alemdar Mustafa Paşa'nın yardım teklifini kabul etmeye zorlayacaktır. IV. Mustafa ise bu işbirliğinin icabı olarak Rusçuk yâranı denen ve Nizâm-ı Cedîd bakiyesi olan kişileri istihdam etmek suretiyle yeniden merkeze taşıyan bir politika izleyecektir. Çevreden merkeze doğru başlayan hareketin son adımı ise Alemdar Mustafa Paşa'nın kendisine bağlı askerî kuvvetleri ordu-yu hümâyun ile İstanbul önlerine getirmek suretiyle evvela hükümet ve bilahare saltanat darbesini gerçekleştirerek Sadareti elde etmek olmuştur. Bu aynı zamanda Nizâm-ı Cedîd'in yeniden iktidarı ele geçirmesi olarak da değerlendirilebilir.

2.2.2. Rusçuk Yâranı Ve Alemdar Mustafa Paşa

Nizâm-ı Cedîd ricali gerçekleştirilen infazla sebebiyle ağır kayıp vermişti. Darbeci ekip ve iktidarın yeni sahipleri tarafından sert bir şekilde sindirilen yenilikçi kadronun merkezde herhangi bir canlılık emaresi göstermesi mümkün görünmüyordu. Hayatta kalanların en büyük tesellisi, infaz edilen rical arasında yer almamaktı. Bu kişilerin İstanbul'da aynı hedef uğrunda yeni bir maceraya atılması da beklenemezdi. Ne arkalarında III. Selim gibi bir otorite ne de kendilerini bekleyen bir kamuoyu mevcuttu. Kaybettikleri siyasi gücü geri elde etme ve yeniliklere – her türlü maddi ve manevi kayba rağmen – devam edebilmenin yolu, rakiplerinin izlediği yolu takip etmekti. IV. Mustafa taraftarları, merkezde ve taşrada kurdukları ittifak ağlarıyla güçlenmiş ve taşrada kıpırdanan muhalif ses merkezde büyüyerek durdurulamaz bir güç hâlini almıştı. Yapılması gereken aynı tarz-i siyaseti takip ederek taşrada güçlü bir muhalefetin temelini atmak ve bu muhalefeti merkeze taşıyacak ilişkiler ağını kurabilmeyi sağlamaktı. Böylece III. Selim yeniden padişah olur ve ipleri eline alarak Nizâm-ı Cedîd'i ihya edebilirdi. Bunun için gereken üç ayrı unsurun (beyin takımı, muhafız bir otorite ve ona bağlı olup darbeyi fiiliyatta başarılı olmasını sağlayacak askerî güç ve darbenin başarılı olması

[529] Yeniçeri zorbalığı her geçen gün artmaktaydı. Bunlar arasında en dikkate şayan olanı ise işlediği suçlar nedeniyle cezalandırılmak için Kavak Kalesi'nden alınarak şehre getirilen yamakların, yoldaşları tarafından kurtarılmasıdır. Yamaklar evvela Ağakapısı'nı bastı ve Sekbanbaşı Mustafa Ağa'yı azlettirdi (11-12 Mayıs 1808). Devlet bu kişileri doğrudan cezalandırmaya cesaret edememiş, Şeyhülislam konağında tertiplenen meşveret ile âsîlerin bizzat Kabakçı Mustafa tarafından idame ttirilmesi sağlanmıştır bkz. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, II, s. 901-908; Cavid Baysun, "Mustafa IV.", *İA*, VIII(1979), s. 708-714.

hâlinde idarenin başına geçecek siyasî otorite) nasıl birleştiği ve III. Selim'i deviren ihtilâle mukabeleten karşı-ihtilâli gerçekleştirdiklerini anlatalım.

Her ihtilâlin olmazsa olmazı bir beyin takımına sahip olmaktır. Darbenin temelini oluşturacak ittifakları ve atılacak adımları safha safha planlayan ve her unsurun doğru zaman ile zeminde doğru hamleyi yapmasını temin eden üst bir akıldır bu. Burada karşı devrimi yapacak ekibin beyin takımı Nizâm-ı Cedîd hareketinin kılıç artıkları (bakiyyetü's-süyuf) arasında yer alan birkaç kişidir ve Rusçuk yâranı olarak şöhret bulmuşlardır.[530] Kendilerinin bu isimle anılmasının sebebi Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına sığınmalarıdır. Zâten karşı-ihtilâli gerçekleştirmek için ikna etmeleri gereken en mühim aktör de Alemdar Mustafa Paşa olacak ve bu ittifak IV. Mustafa'nın saltanatının sonunu getirecektir. Rusçuk yâranı temelde dört kişiden müteşekkil bir hiziptir. Bu dört kişi Abdullah Ramiz Paşa[531] (ö. 1813), Mehmed Tahsin Efendi(ö. 1808), Mustafa Refik Efendi (ö. 1808) ve Mehmed Emin Behiç Efendi'dir (ö. 1809). Ramiz Paşa Rusçuk yâranının lideri mevkiinde olup Refik Efendi ile Behiç Efendi ileride görüleceği üzere seferde olan orduyla İstanbul'daki siyasiler arasında mekik dokuyan ve bu suretle emellerini gerçekleştirmeye çalışan isimlerdi[532]

Rusçuk yâranı IV. Mustafa devrinde sahip oldukları bütün itibarı zamanla kayba uğrayan ve mevkilerini kaybeden kişilerden oluşmaktaydı. Onlar için devlet mekanizmasında yeniden mevki sahibi olmak, Sultan Mustafa başta olduğu müddetçe zor görünüyordu. Zira IV. Mustafa, İbrahim Nesim Efendi ve kadrosuna hususi bir düşmanlık beslemekteydi.[533] İbrahim Nesim Efendi'nin III. Selim'in gözde ricali arasında yeralması

---

[530] Aysel Yıldız, Rusçuk yâranını "*İstanbul kökenli orta dereceli bürokratların aktif rol oynadığı karşı-ihtilalci bir fraksiyon*" olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu kişiler III. Selim'in politikalarına olan yakınlıklarının bedelini IV. Mustafa iktidarında dışlanarak ödeyen kişilerdir bkz. Aysel Yıldız, *Kenar Adamları Ve Bendeleri; Tirsinikli İsmail Ağa Ve Alemdar Mustafa Paşa'nın Adamları: Manuk Mirzayan Ve Köse Ahmed Efendi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2018, s. 92.

[531] Adullah Ramiz Efendi, aslen Kırım'lıdır. Medrese tahsili görmüş ve ilmiye silkinde muhtelif vazifelere tayin edilmiştir. Müderrislik de yapan Ramiz Efendi ilmiye menşeli olması hasebiyle "Kadı" ünvanıyla da anılmaktadır. Mısır'da devlet adamlarının dikkatini çekmiş ve idari vazifeler almış olan Paşa, Humbarahane nazırlığı gibi muhtelif memuriyetlerde bulunarak vezarete kadar yükselmiş, "paşa" ünvanını kazanmıştır bkz. bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi*, I, s. 51. Ramiz Paşa'nın mufassal biyografisi için bkz. Mehmed İzzet Bey, *Harîta-i Kapudânân-ı Deryâ*, haz. Cemil sağlam, TYEKB, İstanbul 2021, s. 142-189.

[532] Aysel Yıldız, *Kenar Adamları Ve Bendeleri,* s. 92-93.

[533] Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'nın, Sürgün edilmesi emredilen Kethüda Refik Efendi, Tahsin Efendi ve Ramiz Paşa hakkında Sultan'a yazdığı telhiste Refik Efendi'yi azletme fikrinin doğru olmadığını zira hem ordudaki yeniçeri ağası Pehlivan Ağa ile hem de Alemdar Mustafa Paşa ile iyi ilişkiler geliştirdiğine dikkat çekmiştir. Tahsin Efendi'nin ise, defterdarlıktan azledilmiş olduğunu hatırlatarak resmi bir vazifesi olmayan birinin azledilmesinin anlamsızlığı üzerinde durmuştur. Sadrazam Mustafa Paşa son olarak Ramiz Efendi'nin Kavala'ya sürgün edildiğini bildirmekteydi. IV. Mustafa, Refik Efendi'nin azledilmemesi isteğine cevaben telhisin üzerine "*Benim serdarım bunlar İbrahim Efendi müteallıkatından olduğundan nefyetmiştim. Kethüda [Refik Efendi] sadakatle hizmet ediyor diyorsan*

ve Nizâm-ı Cedîd'i Rumeli'de tatbik etme fikrinin ona ait olması bu düşmanlığın en büyük sebebiydi.[534] Hâliyle Rusçuk yâranının gerçekleştirmeyi düşündükleri ihtilâl sadece yenileşme hareketinin yeniden başlayabilmesi adına girişilen fedakârane bir mücadele değildi. Kaybettikleri siyasî nüfuz ve kudreti yeniden elde edebilmelerinin yolu da buradan geçmekteydi. Aradıkları ilk şey sığınabilecekleri güçlü bir kılıcın gölgesiydi.

Rus Harbi münasebetiyle seferde olan ordu, İstanbul'daki darbeyi duyduğunda sarsılmıştı. Öyle ki IV. Mustafa taraftarlığıyla iştihar eden Yeniçeri Ağası Pehlivan Ağa, yamakların dahi darbe yaptığı bir ortamda yeniçerilerin boş durmasını münasip görmemiş ve orduyu karıştırarak Sadrazam İhrahim Hilmi Paşa'nın çadırına saldırmak için Silistre'ye geçmişti. Bunu sezen Serdar-ı Ekrem Hilmi Paşa Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınmış ve kurtulmuştu. Ancak bu durum merkezden haber alındığında kendisi azledilmiş ve IV. Mustafa'nın kargaşayı sona erdirmek ve yeniçerileri yatıştırmak için yine bir yeniçeri ağası olan ve Anadolu Valisi ve Çanakkale Boğazı Muhafızı Çelebi Mustafa Paşa'ya tevdi etimiştir (18 Haziran 1807).[535] Bilahare çıkan karışıklıklar esnasında yeniçeri ağası Pehlivan Ağa da öldürülenler arasındaki yerini almıştır (18 Temmuz 1807).[536] Kethüda Refik Efendi ve Said Galib Efendi, yeniçeri ağasıyla

ordu maslahatı için kalması lâvech sen bilirsin. Ol tarafın işini ben senden sorarım." demekte ve bu kişilerin sürülmesinin tek sebebinin İbrahim Nesim Efendi'ye olan düşmanlık ve Nizâm-ı cedîd karşıtlığı olduğunu izhar etmekteydi bkz. BOA, HAT, 1360/53523 15 Ca 1222 (21 Temmuz 1807). Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'nın, Ramiz Efendi'yi "*Selimiye ricâline*" duyduğu "*husumet-i mahsusasına*" binaen azlettiğine dair rivayet için bkz. Aysel Yıldız, *Kenar Adamları Ve Bendeleri*, s. 95. IV. Mustafa, Sadrazamının talebi üzerine Kethüda Refik Efendi'yi makamında ibka etmişse de İbrahim Nesim Efenni'nin hasta hanımının sürgün yerinden geri gelme isteğine "*izn-i hümâyunum yoktur*" diyerek karşı çıkmıştır bkz. BOA, HAT, 1358/53334. Nesim Efendi'nin hizmetini gören İçağalarından Necib Efendi hakkında da sürgün kararı veren IV. Mustafa "*maktül İbrahim Kethüda'nın rikab iç ağalarından Necib vardır. Onu şimdi bir uzak mahalle nefyedesin*" diyerek tasfiye hareketinde kararlı olduğunu göstermiştir bkz. BOA, HAT, 1362/53683. Necib Efendi bir süre sonra hasta olduğu gerekçesiyle affını istemiş ve sultanın merhametine nail olmuştur: *ıtlakına müsaade-i hümâyunum olmuştur* bkz. BOA, HAT, 1357/53226.

534 Rusçuk yâranının birleştiği tek nokta yenilik taraftarı olmaları ve Nesim efendi'ye bağlı bulunmaları değildi. III. Selim zamanında Farsçaya olan vukufiyeti ve yaptığı Mesnevi sohbetleriyle ehl-i tasavvuf arasında büyük bir itibar kazanan Kerküklü Şeyh Seyyid Mehmed Emin Efendi, Nakşibendî Müceddidiliğinin İstanbul'daki en fazla nüfuza sahip şeyhi hâline gelmişti. Nizâm-ı Cedîd'in tatbikatına girişilen sene olan 1794'te Bursa'dayken ricâl ve ulemanın kendisini davet etmesi üzerine yeniden terkettiği İstanbul'a dönmüştü. Burada kalacağı 13 sene boyunca pek çok devlet adamını etrafında toplamayan Şeyh Efendi'ye mürid olanlar arasında Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi, Mehmed Tahsin Efendi, Mektubî Refik Efendi gibi isimler de bulunmaktaydı. Bu kişilerin aynı zamanda Nizâm-ı Cedîd ricâlinden ve son iki ismin Rusçuk yâranından olması calib-i dikkattir. IV. Mustafa, İbrahim Nesim Efendi ve sair Nizâm-ı Cedîd kadrolarına karşı icra eylediği sürgün politikasını bu bağlamda da sürdürmüş ve Şeyh Efendi, III. Selim'in tahttan indirilmesinin ardından IV. Mustafa'nın emrine binaen tekrar Bursa'ya yerleşmiştir bkz. Bedri Gencer, *Gelenekten Modernliğe Osmanlı*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2019, s. 734.

535 Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2819.

536 Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa'nın sadaretten ayrılması ve Pehlivan İbrahim Ağa'nın yeniçeriler tarafından katledilmesi hakkında yeni Sadrazam Mustafa Çelebi'nin sunduğu arza cevaben IV. Mustafa "*Benim serdar-ı ekremim Askeri iktizasına göre kullanasız. Düşman karşısında bir fena şey zuhur*

aralarının iyi olması hasebiyle emniyetteyken artık güvende olmadıklarını anladılar ve Rusçuk'a sığındılar. Konuyla alakalı olarak 25 Temmuz'da Sultan'a sunulmak üzere yazı kaleme alan sadrazam, yakın zaman önce azledilmemesi gerektiği konusunda fikir serdettiği Refik Efendi'nin Said Galib ile birlikte azledilerek Rusçuk'a gönderildiğini haber vermekteydi. Aysel Yıldız'a göre bu ikilinin Rusçuk'a gönderilmesi Sadrazam'ın Alemdar Mustafa Paşan'nın gönlünü almak kabilinden bir jestiydi.[537] Sebebi her ne olursa olsun Rusçuk yâranının yavaş yavaş Alemdar'ın çevresinde halelenmeye başladığı bir realiteydi.

Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'nın, "*Selimiye ricâline*" duyduğu "*husumet-i mahsusasına*" binaen Ramiz Paşa'yı da azledilerek Kavala'ya sürgün edildiğinden bahsetmiştik. Bu karar Mehmed İzzet Bey'e göre "*meczub-ı Hudâ Sultân Mustafa'nın*" cülusundan sonra III. Selim'in ordudaki taraftarlarını hukuksuz olarak (*müdâhale-i memnû'*) muhtelif yerlere sürgün etme politikasının bir tezahürüydü.[538] Humbarahane ve Hendesehane nazırlığı uhdesinde kalmak üzere Rusya Harbi'ne memur edildiğinden, ordu ile Şumnu'da bulunan Ramiz Paşa'nın Çavuş nezaretinde sürgün yeri olan Kavala'ya doğru giderken Filibe'de Alemdar Mustafa Paşa'nın Kethüdası olan Köse Ahmed Efendi ile karşılaşmıştır. Köse Ahmed Efendi, Ramiz Paşa'nın ilmine ve birikimine şahit olunca ona refakat eden Çavuş'u gerisin geriye göndermiş ve durumu Alemdar'a ihbarı etmiştir. Vaziyeti haber alan Alemdar Mustafa Paşa'ya Behiç ve Tahsin Efendiler de telkinde bulunarak, Filibe'de olan Ramiz Paşa'yı davet etmesini sağlamışlardır.[539] Alemdar Mustafa Paşa, Silistre Valisi sıfatıyla Kadı Ramiz Paşa'nın Kavala'ya sürgün edilmesi kararının iptali için IV. Mustafa nezdinde tavassutta bulunmaktan da geri durmamıştır. Sefer zamanı olması hasebiyle Sultan Mustafa, seferde oldukça iş gören ve zahire temini noktasında yardımına başvurulan Alemdar Mustafa Paşa'yı reddetmeyi maslahat açısından doğru bulmamış, Ramiz Paşa'nın affedilmesi talebine karşılık "*Affına müsaade-i hümâyunum* olmuştur" demiştir.[540] Böylece Ramiz

etmesin" demiştir bkz. BOA, HAT, 1358/53325. Ayrıca Ağa paşa'nın katli üzerine Sadaret Kethüdası ve reisülküttabın azledilerek yerlerine yenilerinin tayin edilmesi hakkında Sultan IV. Mustafa'nın seferdeki sadrazama hitaben "*Benim vezirim, tevcihatın manzur-ı hümâyunum olmuştur. İsabet olmuş. Osman Efendi ve Arif Efendi emekdar adamlardır. İnşallah mvaffak olurlar. Sen benim murahhas vezirimsin. Senin reyin benim reyimdir. Rabbim habibi hürmetine her umurunda muvaffak edip, sâye-i hümâyunumda be-kâm eyleye amin*" demesi hakkında bkz. BOA, HAT, 1359/53400. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

537 Aysel Yıldız, *Kenar Adamları Ve Bendeleri*, s. 93-94.

538 Mehmed İzzet Bey, *Harîta-i Kapudânân-ı Deryâ*, s. 145.

539 Mehmed İzzet Bey, *Harîta-i Kapudânân-ı Deryâ*, s. 145; Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi*, I, s. 51.

540 BOA, HAT, 1366/54087.

Paşa da Rusçuk'a iltihak etmiş ve Rusçuk yâranı tam kadro Alemdar Mustafa Paşa'nın yanındaki yerini almışlardı. Aysel Yıldız'a göre Rusçuk yâranı denen bu dört ismin oluşturduğu çekirdek grubun haricinde iki kişi daha bu ekibe dahildir: Alemdar Mustafa Paşa'nın sarrafı Manuk ve Kethüdası Köse Ahmed Efendi.[541]

Rusçuk yâranının riyaseti mevkiinde olan Ramiz Paşa, Rusçuk'ta bulunduğu süre zarfında Alemdar Mustafa Paşa ile *ülfet* kurarak IV. Mustafa'yı indirmek suretiyle III. Selim'in yeniden padişah olmasını sağlama fikrine ısındırmıştır. Bu fikir Mustafa Refik Efendi ile Ahmed Behiç Efendi'nin de hoşuna gitmiş, böylece *gürûh-ı mülgâ* tertipledikleri *meşverette* III. Selim'in lehine *i'âde-i cülûs* ederek yanmakta olan *âteş-i fesâda* son vermek hususunda anlaşmış, bu uğurda ölmedikçe mücadele edeceklerine *akd-i mîsâk* ve *be-hem-dest-i ittifâk* etmişlerdir.[542] Bu iddiayı destekleyen bir husus da Alemdar'ın İstanbul'a geldiklerinde Sadrazama hitaben ve Rusçuk yâranını kastederek "*Behey Efendi, bu sözümü eyüce dinle! İşte şurada oturan ricâller 'Dîn ü devlet elden gitti' ve 'Saltanat-ı Osmâniyye'nin işi bitdi' deyü beni getürdiler. Ben dahi mukaddemce ordunun ve İstanbul2un ahvâline nazar ettiğimde, vâkı'â sonu fenâ olacağını fehm eylediğime binâ'en yer götürmez asker ile geldim. Ve bunlar 'Şu âdemleri sürmek, Nizâm-ı devletin temelidir' ve şöyle böyle eylemek lâzımdır' dediler. Ben dahi öylece etdim. Boş yere efendi, bana suç bulma!*" diyerek bütün olanbiteni Rusçuk yâranına hamletmesidir.[543]

Eserini 1815 tarihinde kaleme alan Kalost Arapyan'a göre ise devletin gidişatının ve bozuklukların farkında olan "*Vatanperver Mustafa Paşa, bütün bu habaset ve rezaletleri işiterek dilhun oluyor, âsilerden intikam almayı düşünüyordu. Kendisi cesur ve kahraman olmakla beraber bu hususstaki yüksek düşüncelerini, ihtiyatlı tedbirlerini, fikirlerini, kendi içinde saklıyor, kimseye açmıyordu. Bütün olup bitenleri, hâdiseleri,*

[541] Meşhur Osmanlı tarihçisi Hammer Pursthall'a göre Manuk Eflak Voyvodalığını arzulamaktaydı. Bu arzusunun yerine getirilmesi mukabilinde İstanbul'a yürümenin finansörü olmaya razıydı. Ionescu ise Manuk'un bu darbe girişimine verdiği desteğin sebebinin ne makam ne de III. Selim'e duyduğu sevgi olduğunu, esas nedenin süregelen savaş ve kargaşanın ticaretine zarar vereceği korkusu olduğunu söyler bkz. Aysel Yıldız, *Kenar Adamları Ve Bendeleri*, s. 96-98. Mirzayan Manuk Bey'in *eminence grise* (perde arkasında) olarak Rusçuk yâranı arasında yer aldığına dair Sovyet tarihçi A. F. Miller'in görüşleri için bkz. Silvart Malhasyan, Aysel Yıldız, "Bir Rahibin Kaleminden Alemdar Mustafa Paşa'nın Sarrafı Manuk Mirzayan Bey", s. 150 dn. 60.

[542] Mehmed İzzet Bey, *Harîta-i Kapudânân-ı Deryâ*, s. 145. Aysel Yıldız, *Kenar Adamları Ve Bendeleri*, s 97.

[543] Âsım, *Âsım Efendi Tarihi*, II, s. 1355; "*İşte şurada oturan kimseler 'Dîn ü devlet elden gitdi' deyü beni getürdüler ve 'Şu âdemleri sürmek nizâm-ı devletin temelidir ve şöyle böyle etmek lâzımdır' dediler. Ben dahi öyle etdim, boş yere bana bed-du'â etmeyin*" bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi*, I, s. 101.

yüksek bir yerden takip ve temaşa eder gibi idi".[544] Kısacası Arapyan'a göre III. Selim'i yeniden tahta çıkarma fikri Alemdar Mustafa Paşa'ya aitti. Ancak bu isteğinin şahsi menfaat ve siyasi hırsına hizmet edeb bir yönü olduğu da unutmamak gerekir. Nitekim darbe neticesinde IV. Mustafa'nın padişah olduğu haberi seferdeki ordu tarafından haber alındığında kargaşa çıktığından bahsetmiştik. Bu kargaşa dizginlenemediği için Alemdar Mustafa Paşa davet edilmiş ve duruma vaziyet eden Paşa ordudaki kaosa son vermişti. Bu hizmeti mukabilinde Sadaretin İbrahim Hilmi Paşa'dan alınarak kendisine verileceğini düşünen Alemdar Mustafa Paşa, Sadaret mührünün Boğaz Seraskeri olan Çelebi Mustafa Paşa'ya verilmesiyle (18 Temmuz 1807) sukut-ı hayale uğramış ve ordugâhı terkederek Rusçuk'a dönmüştür.[545] Hatta ordunun seferde olduğunu görmezden gelmiş, rehavete kapılmış, *pes-perdeden* söz dinler gibi yapmakla beraber ordunun ihtiyaç duyduğu askerî mühimmat ile zahire temininde ağır davranmaya, Sadrazam ile sürtüşmeye başlamıştır. Öyle ki Alemdar Mustafa Paşa'nın "*Rumeli'ye hükümdârlık istiklâli*" arzusuyla Sadrazam Çelebi Mustafa'nın "*mesned-i Sadâret ve Serdârî şân*" olma arzusu çatışmaktaydı.[546] Mütercim Asım Efendi'nin tabiriyle "Sultân Mustafa

---

[544] Kalost Arapyan, *Rusçuk Âyânı Mustafa Paşa*, s. 6. Benzer bir diğer rivayet ise şu şekildedir: "*Sultan Selim'den pek çok iyilik görmüş olan, onun yaptığı değişiklikleri ve düzenlemeleri çok beğenen, özellikle benzer düzenlemeleri ordusunda uygulamış olan Alemdar Mustafa Paşa padişahın tahttan indirildiğini duyunca çok üzüldü ve onu tekrar tahta çıkartmak için adamlarıyla birlikte bir çare aramaya başladı. Arka arkaya İstanbul'dan gelen kötü haberler, başkent ve çevresinde isyancıların yaptığı eziyet ve zorbalıklar, acısını daha da arttırıyor, kararını kesinleştiriyordu. Paşa, konuyu danışmanları ile istişare ederken, yeniçerilerin sadaret kaymakamlığından alaşağı ettikleri Tayyar Paşa Rusçuk'a gelerek olayları ayrıntılarıyla anlatınca Mustafa Paşa ne yapıp edip bu düzensizliklere son vermenin bir yolunu bulmaya karar verdi. Tüm dost ve yandaş paşaları toplantıya çağırarak amaçlarına kan dökmeden ne şekilde ulaşabileceklerini düşünmeye başladılar* " bkz. Silvart Malhasyan, Aysel Yıldız, "Bir Rahibin Kaleminden Alemdar Mustafa Paşa'nın Sarrafı Manuk Mirzayan Bey", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 3(2017), s. 149. Tayyar Paşa'nın kendisine İstanbul2da olup bitenler hakkında yazdığı mektuba Alemdar Mustafa Paşa'nın *Böyle ise İstanbul ve Ocak tashihe muhtaç olmuş*" demesi hakkında bkz. Fahri Çetin Derin, "Yayla İmamı Risalesi", s. 240.

[545] Âsım, *Âsım Efendi Tarihi*, II, s. 926. Çelebi Mustafa Paşa'ya sadaret, Alemdar Mustafa Paşa'ya Tuna seraskerliğinin verildiği hakkında bkz. BOA, HAT, 1498/21. IV. Mustafa'nın, yeni sadrazamı Çelebi Mustafa Paşa'y sadarete tayin etmek maksadıyla kaleme aldığı hatt-ı hümâyun: "*sen ki boğaz seraskeri vezirim Mustafa Paşasın, sadr-ı sabık İbrahim Paşa bazı müfsitlerin sözüyle ocağ-ı âmiremi kendüden tenfir etmiş olmağla azli iktiza edip, sen vüzera-yı izâmım meyanesinde akl u istikamet ve idare-i askere her vechle kudret ve liyakatle şöhret-şiar olduğundan vekâlet-i mutlakam için seni intihab eyledim. Mühr-i hümayunumu sana irsal edeceğim. Sen vusul-i hatt-ı hümayunumda boğazdan kalkıp acele ve şitabla ordu-yı hümayunuma doğru gidesin. Mühr-i şerifim sana Edirne'de vasıl olur. Andan sonra bir mahalde asla eğlenmeyip acele gidesin. Göreyim seni şer-i şeriften ve tarik-i istikametten ayrılma. Niyetini, düşmen-i dinden intikam almak için halis eyle. Sana Hakk teala yardım eder. Benim de duam seninle biledir göreyim seni tizce erişesin. Allah teala selamet versin. Amin, bi-hürmeti seyyidi'l-mürselin*" bkz. BOA, TS.MA.E, 500/18.

[546] Âsım, *Âsım Efendi Tarihi*, II, s. 927. Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazama söylediği sözlerin yanlış yorumlandığı, Sadrazamı oğlu gibi görüp sorduğu suale cevap verdiği, kimin sadık kimin hain olduğununun zamanla ortaya çıkacağı, hakkında çıkan haberlerinse asılsız olduğu hakkında Tuna Seraskeri sıfatıyla yazdığı mektubun tamamı şu şekildedir: "*müşarünileyh Baş Ağa oğlumuza bizim ol veçhile tahririmiz kendülerini evladımız gibi bilüp şevketlü veli nimetimiz efendimizin esdak-ı sadık-ı kurenasından ittihaz ettiğimizden ve cümlemizi bir efendi bendeliğinde yekvücud bildiğimizden kendü*

hazretlerinin iki Mustafa Paşası biri birine düşmek kertesine" gelmiş bu ise orduda karışıklığa sebep olmaya başlamıştı.[547] Üstelik Çarhacı Ali Paşa kumandasında sevkedilen ordu Ruslar karşısında hezimete uğramıştı. Ruslar İpsilanti vasıtasıyla yeniçeriler arasında bu seferin kendilerini tenkil maksadıyla yapıldığına dair sahte fermanlar yaymakta ve kalelerin Ruslara satıldığına dair yalanlar uydurmak suretiyle fitne çıkarmaya çalışmaktaydı.[548] Böyle bir ortamda Alemdar Mustafa Paşa, sadareti elde edemediği için IV. Mustafa'ya karşı açıkça cephe alamayıp[549] sadrazam ile uğraşması anlaşılabilir bir durumdur. Bununla birlikte IV. Mustafa aleyhine dönmesi için yeterli bir

suallerine binaen ol veçhile hayır-hahlık ve doğruluk zannıyla müslümancasını yazmıştım. Bizim şimdiye kadar söylediğimizden cümlesi geldi, çıkdı. Bundan sonrası dahi meydana çıkdıkda hain ve sadık kim olduğu malum olsa gerektir. Subhanallah sadık hizmetka[r] doğru söyler ve doğru söz dahi biraz acıcadır. Amma tatlı söz isterseniz yalan olduktan sonra pek çoktur, herkes söyler. Hak teala yine bizi doğru söylemekten ve sadakatten ayırmaya. Be canım bana sitem ediyorsunuz. Sen beni gördün. Biz de size Müslüman ve doğru deyu itikad ettik. Siz de itikadınızı bozdunuz ise ne yapalım sağ olasız. Biz şimdiye kadar üzerimize vâcib olanı söyledik ve işte bakalım düşman geldi, göründü. Tatlı sözlü olan sadıklar gelsinler, görsünler. Allahu azimü'ş-şan cümlemize ve cümle ümmet-i muhammede imdad eyleye amin. Hele sizin şu lakırdılarınıza pek yanarım. Padişah yoluna benim gayretimi siz de mi inkâr edersiz?", "*Tarafımıza der-kar olan hüsn-i teveccüh-i şahaneyi çekemediklerinden hakkımızda türlü türlü iftira ve bühtan eyledikleri ve bazı kıyl ü kal çıkardıkları mesmuum oldu… Bendeniz rıza-yı hümayuna mugayir hareket etmemeye Allah ile ahdetmişimdir. Cenab-ı hak bu acizi o makule harekette bulundurmaz. Cümlesinin tafsil-i cevabını Dersaadet'e yazdım idi. Belki manzur-ı şahane olmuşdur. Lakin kabahat benimdir. Bendenizi pereden attılar. Muhlisiniz ise öyle kancıklık ve oynaklık bilmediğimden her kelamı doğru bilirim. İşte tekevvün eden kıyl ü kalin sebebi budur…*" bkz. BOA, TS.MA.E, 427/39, 24 R 1222 (1 Temmuz 1807); Muhammed Mahmut Bakır, *Sultan II. Mahmud Devri Tanzimat-ı Hayriye'nin Hazırlanması*, s. 92 dn. 96.

547 Âsım, *Âsım Efendi Tarihi*, II, s. 927. Sadrazam ile Alemdar Mustafa Paşa'nın aralarının açıklığı, ordunun zahiresizlikten Edirne'ye çekildiği zaman dahi devam etmiştir bkz. BOA, TSMA. E, 874/13. IV. Mustafa'nın bir muhbiri ise orduda yaşananları bizzat müşahede ederek Sultana rapor etmekteydi. Muhteva açısından gerçeği yansıttığını söylemenin zor olduğu bu rapor şu şekildedir: "[Çelebi Mehmed Paşa] *bayağı mecnun imiş, bazı kere tebdile çıkar imiş, yolda iki âdem bir yerde görse 'beni mi söyleşüb faslediyorsunuz' [ve] daima yanına gelen ziyaretçilere 'benim için ne söylüyor halk' deyu sual eder imiş. Hele devletten emniyeti yok imiş. Vesveseye tabi olmuş. Hatta mukaddem Alemdar Mustafa Paşa kendi ile görüşmeye geldikde esna-yı sohbette 'Ah Paşa karındaş! İşte ortalık da bu fesad üzere, Devlet-i Aliyye'ye de bütün bütün emniyet caiz değildir. Seninle ittifak eyleyelim. Egerçi mührü dahi isterler ise vermeyelim. Doğru İslâmbol'da atın başını çekelim. Dünyaya bir nizâm verelim.' dedikde Alemdar Paşa hazretleri cevap verip 'yok efendim, bu itikad üzere bu sohbetler efendime pek ayıptır. Şevketlü veli nimetimiz efendimize böyle şey mahza hıyanettir. Ben böyle şeye karışmam ve bilerek dahi alimallah hıyanet eylemek ihtimalim yoktur ve eyleyenler dahi felah bulmaz… şimdiden sonra sana emniyet caiz değil, bundan sonra ne hâlin var ise gör' deyu yanından infial eyleyip kal[k]mış gitmiştir ve sadrazam dahi bu sohbeti açtığına peşiman olup Alemdar Paşa hakkında basd[tı yerine dal ile]-ı mukaddem olarak şeyler tahrir eylemeye başladığı Alemdar Paşa'nın mesmuu oldukda 'ya! Devlet-i Aliyye'ye suikastını bana söyleyip şimdi benim aleyhime tahrir edersin' deyu gayet infial eyleyip 'egerçi Devlet-i Aliyye['ye] zül(?) olmasa alimallah şimdi gider katleder idim' deyu bu derecelerde infial eylemiş.*" ihtiyatla yaklaşılması gereken işbu vesika için bkz. BOA, TS.MA.E, 419/29; Muhammed Mahmut Bakır, *Sultan II. Mahmud Devri Tanzimat-ı Hayriye'nin Hazırlanması: İktidar ve Muhalefet'in Meşruiyeti*, s. 92.

548 Cavid Baysun, "Mustafa IV.", *İA*, VIII(1979), s. 708-714.

549 Padişahın *selam-ı şahanesinden* son derece memnuniyet duyduğunu belirten Alemdar Mustafa Paşa'nın "*müşarünileyh Serdar-ı ekrem efendimiz hazretleriyle **gönül birliği** edip rızalarını tahsilde şimdiye dek kusur etmedim. Şevketli efendimizin hâmil-i mühr-i hümâyunu ve vekil-i mutlakı her kim olursa olsun elbette onun rızasını tahsil etmek ve emrini yerine getirmek lazıme-i zimmetimiz olduğunu bilirim ve kat'a kusur etmem*" şeklindeki ifadesi için bkz. BOA, TSMA. E, 427/40.

sebep olduğu da açıktır. Sultandan intikam almak istemiş olması da darbenin muhtemel sebeplerinden biri olarak görülebilir.

Alemdar'ın mı Rusçuk yâranını bu fikre ikna ettiği, yâranın mı Alemdar'ı ikna ettiği tartışmaya açıktır.[550] Ancak kesin olan bir husus varsa oda Alemdar'ın Rusçuk yâranını etrafında toplamak konusundaki başarısının takdire şayan olduğudur. Bu kişilerin taşrada sığınacak başka bir âyana değil de Alemdar'a sığınmaları da Alemdar'ın farkını ortaya koyan bir hususdur. Zira o Rusçuk Âyanı olarak tayin edildikten sonra nüfuz alanını genişletmek adına birçok girişimde bulunmuş ve III. Selim'in defalarca engellemesiyle karşılaşmış olmasına rağmen bölgedeki rakiplerini sindirerek sultanı oldubittiye mecbur bırakmıştı. III. Selim'in fiili durumu kabullenerek ona yeni tevcihatlarda bulunması aralarını düzeltmiş, patlak veren Rus Harbi'nde gösterdiği şecaat ise onun Tuna Seraskeri ilân edilmesini sağlamıştı. Alemdar Mustafa Paşa ile III. Selim arasında gerilimli ve dinamik bir ilişki olmakla beraber her ikisi de yekdiğerinden istifade etmeyi başarıyordu. Bu yüzden III. Selim'in devrilmesi Alemdar Mustafa Paşa'yı rahatsız etmiştir. Rusya ile devam eden bir harpte III. Selim gibi tecrübeli bir sultan yerine IV. Mustafa'nın olması da bizzat cephede mücadele eden Alemdar'ın isteyeceği bir şey değildir.

Alemdar Mustafa Paşa'nın böyle bir harekete kalmışmasında dahilden gelen teklifler kadar hariçten gelenlerin de payı olduğu düşünülebilir. Bu ihtimali dikkate almamızı gerektirecek birkaç rivayet vardır. Bunlardan ilki bizzat Alemdar'ın şahitliğine istinad etmekte ve Sarayın kapılarına dayandığı esnada Sultan Mustafa'ya iletilmesi beyan etmekteydi: "*Şunu bilin ki ben kendi kendime hareket etmiş değilim, diğer devletler beni bu işi yapmağa zorlamışlardır. Vallahi, maksadm bir tarafı yermek, diğer tarafı yükseltmek değildir, sırt devletin menfaatim korumak için işimi gücümü bırakıp devletimiz huzura kavuşsun diye geldim. Bunun için Sultan Selim'in tahta dönmesi lâzımdır*".[551] Peki Alemdar'ın diğer devletler dediği devletler kimdi. Akla ilk gelen devlet Fransa idi. İngilizlerin Amiral Duckwort kumandasındaki boğaz ablukasını aşmasında en fazla yardımı dokunanlar arasında General Sebastiani ve ekibi olduğu düşünülürse III. Selim'in tahtta olmasını ne kadar istedikleri anlaşılır. Napolyon Bonapart, Alemdar

[550] Rusya ile harbetmekte olan ordunun, İstanbul'daki taht değişikliğini öğrendiğinde orduda bulunan Nizâm-ı Cedîd taraftarlarını katletmeye başlamaları üzerine Alemdar Mustafa Paşa'nın buna son vererek ayaklanmayı bastırdığı ve böylece yenilikçilerin Alemdar'ın yanına sığındığı görüşü hakkında bkz. Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe, İstanbul 2014, s. 627.

[551] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s. 28.

Mustafa Paşa'ya bu kanaatimizi destekler mahiyette bir teklif sunmuş ve eğer III. Selim'i tekrar tahta çıkarmayı başarırsa süregelen Rusya harbine son vererek Osmanlı'nın Rusya ile olan hududunu I. Ahmed devrindeki hâline getireceği, İngiliz donanması ile verilen mücadelede yaşanan kayıplarla Rusya Harbi'nde yaşanan kayıpların Fransa tarafından karşılanacağı taahhüdünü almıştır.[552] Fransa İmparator'u Napolyon Bonapart, III. Selim tahttan indirildiğinde İstanbul'daki elçisi aracılığıyla bu olayı hoş karşılamadığını dile getirmiş ve eğer sultanın canına kasteden olursa intikam alacağını belirtmiştir.[553] Napolyon'un III. Selim'e dair bu endişesi ve onu tekrar tahta çıkarma arzusu elbette III. Selim'e olan şahsî muhabbetinden ibaret değildir. III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd ordusunda Fransız ordusunu rol model aldığını ve harp sanayiinde Fransız teknisyenlerden de faydalandığı unutulmamalıdır.[554]

Alemdar Mustafa Paşa, ihtiyaç duyduğu ekibi toplamıştı ancak III. Selim'in tahttan çekildiği gözönüne alınırsa yeniden tahta çıkma hevesinin olup olmadığının bilinmesi gerekirdi. Ancak Manuk'un ifadesine göre "*Osmanlılarda adet olduğu üzere, tahttan indirilen III. Selim, Mahmud'la beraber kafese girdi. IV. Mustafa yasakladığı için birileriyle görüşmeleri ve yazışmaları kesinlikle yasaktı. Sultan tarafından idam edilmek korkusuyla kimse de böyle bir teşebbüse cesaret edemiyordu*".[555] Tüm engellemelere rağmen Manuk'un verdiği bilgiye itimat edilirse, III. Selim ve Şehzade Mahmud'un

---

552 "*eğer bir takrîb yine Sultan Selim Efendimizi cülûs ettirir sieniz, Sultan Ahmed hududundan Moskovlu ile sınırlarınızı kat' ve musâlaha olunup ve ehr ne akdar masârif-i seferiyeniz ve İngilizlü'den rahneniz vâk' oldu ise cümlesini bi-temâmihâ edâ ederim*" bkz. Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 172.

553 "*Eğer Sultân-ı mahlû' hakkında bir güne kasd-ı bed-eseri mutasavver olur ise, İmperator'umuz begayet mükedder ve makam-ı intikama kıyam edeceği mukarrerdir*" Âsım, *Âsım Efendi Tarihi*, II, s. 1172. Napolyon'un Rusya ile olan Tilsit görüşmelerinde III. Selim'e olan muhabbetini dile getirdiği "*benimle Sultan Selim hazretleri miyânında saht-beste-i dest-i samîm ü safvet olan nitâk-ı 'alâka-i mihr ü muhabbet muktezasınca, benim Devlet-i 'aliyye tarafını iltizâmım, mahzâ müşârun ileyhin zatına mahsus hürmete ve taraf-ı hâtırlarına ri'âyete mebni olmağla*" satırlar için bkz. Âsım, *Âsım Efendi Tarihi*, II, s. 1176.

554 Osmanlı Devleti'nin İngiliz donanması arasında vukubulan Şubat 1807 hadisesinden sonra devam eden mücadele ve İngiliz ablukasını bir türlü kıramayışı iki taraf arasındaki sorunları kızıştırmıştı. İngilizlerin devlet idaresinde tecrübeli ve Fransa'ya meyleden bir padişahın olmasını arzu etmiyor oluşu gayet tabiiydi. Keza Ahmed Cevdet Paşa da benzer bir görüşü müdafaa etmekte ve şöyle demektedir: "*Devlet-i Aliyye'i Osmaniye tarihinde cennet-mekân Sultan Selim Han-ı Sâlis ve Sultan Mustafa Han hazerâtı vakasında İngilizlerin İstanbul vükelâsıyla birleşip müşârünileyh Sultan Selim Han hazretlerinin hal'ine muvaffak olduktan…*" bkz. *Cevdet Paşa'nın Lâyihaları*, haz. Ahmet Zeki İzgöer – İsmail Kara, s. 311. Ahmed Cevdet Paşa'nın bu kanaati muhtemeldir ki II. Abdülhamid'e de tesir etmiştir. Zira Sultan III. Selim'in devrilerek IV. Mustafa'nın başa geçmesinde İngilizlerin müdahalesinin olduğuna dair görüşü o da paylaşmaktadır bkz. Âtıf Hüseyin Bey, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri*, haz. M. Metin Hülagü, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 283. Darbede İngiliz tesiri olduğu hakkındaki görüşün muhalifi iddialara rastlanmaktadır. Mesela Fransız sefirinin gizlice yeniçeri ileri gelenlerine Nizâm-ı Cedîd aleyhinde propaganda yaptığı ve onların gönlünü çelmek için para ve hediyeler verdiği iddiası mevcuttur. Yine devlet ricâli arasında sırf Nizâm-ı Cedîd muhalefeti sebebiyle Rusya ve Avusturya ile ittifak içerisine girenler de olmuştur bkz. Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası*, s. 147.

555 Aysel Yıldız, *Kenar Adamları Ve Bendeleri*, s. 98.

gizlice haber göndererek yardım istemeye muvaffak oldukları anlaşılıyor. Buna göre III. Selim, Alemdar'dan ordusunun başında İstanbul'a gelmesini ve kendisini "*ölümden, kanunsuz asilerden*" kurtarmasını istemiştir.[556] Böyle bir mektubun günümüze ulaşmaması, vesikanın sabitliği ve tarihi hakkında kesin bir ifade kullanmayı güçleştirmekle beraber, bu talebin doğru olduğu kabul edilirse darbe fikrinin Rusçuk yâranı veya Alemdar'dan değil bizzat III. Selim'den çıkmış olabileceği anlamına gelir. Bu iş için biçilmiş kaftanın Alemdar olması da şaşılacak bir şey değildi. Nitekim Alemdar Mustafa Paşa'ya kurtarıcılık vasfını yakıştıran tek kişi III. Selim'in kendisi değildi.[557] Manuk Bey'in rivayetine göre, III. Selim'in mektubundan haberdar olmayan bazı ricâl (muhtemelen Rusçuk yâranı), III. Selim'i tahta çıkarmak için evvela kendisine müracaat ederek Alemdar'dan ricacı olmasını istemiş, daha sonra bin bir türlü dil dökerek Paşa'yı ikna etmişlerdir. Buradan hareketle hem devrik sultanın hem de Rusçuk yâranı ile Alemdar Mustafa Paşa'nın münferiden bu arzuyu taşıdıklarını, bu sayede birbirleriyle kurdukları irtibatın kısa sürede ittifaka dönüştüğü söylenebilir.

Sadaret Kaymakamı mevkiini kaybeden Tayyar Paşa'nın[558] Rusçuk'a gelerek İstanbul'daki ahvali anlatması üzerine Alemdar bir istişare meclisi tertiplemişti. Toplantı esnasında Manuk Bey'den parlak bir fikir geldi: Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'nın da plana dahil edilmesi. Buna göre içlerinden biri, ordu-yu hümâyunla birlikte Edirne'de bulunan sadrazamın yanına gidecek ve İstanbul'da devam eden karışıklığa son vererek sükûnetin sağlanması için kendilerine katılması konusunda ikna etmeye çalışacaktı. Tabii burada gizli emellerinin III. Selim'i devirmek olduğunu Sadrazama sezdirmemesi gerekiyordu.[559] Bu adım başarılı olursa, Sadrazamla konuşan kişi İstanbul'a geçerek orada III. Selim ve onun taraftarlarını teyakkuzda beklemeleri için gerekli tembihte bulunması izleyecekti. Bunun akabinde Alemdar ordusunu sadrazamın ordusuyla birleştirmek suretiyle İstanbul'a girerek kolay yoldan sükûneti sağlayıp III. Selim'i tahta çıkaracaktı. Eğer bu işe yaramazsa zor yolu deneyerek ordusuyla beraber şehre girip yeniçerilere taht değişikliği için baskı yapacaktı. Ancak kendisi şehirde beklemeyip dışarı çıkacak ve ordunun başında durarak olayları sevk ve idare edecek, sükûnetin

[556] Aysel Yıldız, *Kenar Adamları Ve Bendeleri,* s. 98.

[557] Teke Mütesellimi el-Hâc Mehmed Ağa'nın İstanbul'daki Kethüdası Edhem Efendi'yle sohbet esnasında Kalyoncu Ağa'nın Alemdar Mustafa Paşa'yı Köprülü Mehmed Paşa'ya benzettiği ve tıpkı onun gibi "*Memâlik-i mahrûse'ye hüsn-i nizâm vereceği*" kanaati hakkında bkz. Âsım, *Âsım Efendi Tarihi,* II, s. 1363.

[558] Tayyar Paşa'nın Sadaret Kaymakamlığından azledilerek yerine Hasan Paşa'nın tayin olunduğuna dair bkz. BOA, TS.MA.E 529/52-1,2. Vesaikin aslı için bkz. EK I.

[559] Silvart Malhasyan, Aysel Yıldız, "Bir Rahibin Kaleminden Alemdar Mustafa Paşa'nın Sarrafı Manuk Mirzayan Bey", s. 150.

sağlanamsıyla Rusçuk'a dönecekti. Bu sayede muhalifler kendilerine karşı hazır bir ordunun bulunduğunu düşünerek isyana kalkışamayacaktı. Alemdar Mustafa Paşa ise mecliste alınan karara uyarak, III. Selim'in sadrazamlık teklif etmesi hâlinde kabul etmeyecekti.[560] Bu planın işleyiş safhasında bazı değişikliklere uğradığı görülecektir. Ancak en büyük kırılma Alemdar'ın İstanbul'a duhulünden sonra şehrin dışına çıkmak konusundaki isteksizliği ve Sadaret mührünü sahiplenme konusundaki tutkusu olacaktır. Rusçuk yâranı başta olmak üzere Alemdar'ın kendi sarrafı Manuk Bey dahi onun sadarete olan düşkünlüğünü hesaba katmamış, müştereken alınan kararlara göre şekillenen planın icraat safhasında şahsi menfaatler uğruna terkedileceğini öngörememişlerdir.

Rusçuk yâranının planına göre Sultan Mustafa'nın kurenasının *iğfal* edilmesi gerekiyordu. IV. Mustafa'nın muhtelif güç odakları tarafından iktidarının kısıtlandığı bilindiğinden, padişahın yakınındaki devlet adamlarına karşı zahirde Sultanı "*tâ'ife-i mütegallibe*" tasallutundan kurtarmak gayesinde oldukları söylenerek onların güveni kazanılacak ve bu sayede bâtındaki hedef III. Selim'i tahta çıkarma projesi hayata geçirilecekti.[561] Bu uğurda Behiç Efendi önce ordu-yu hümâyuna ardından İstanbul'a gelmiş ve burada Sultan Mustafa'nın yakınındaki adamları (Abdülfettah Ağa, Nezir Ağa vs.) işlemeye başlamıştı. Bu isimler de Sultan'a sirayet ederek Alemdar'ın İstanbul'a gelmesi ve muhalifleri dizginleyerek asayişi sağlamasını arzular hâle gelmişti. Sultan Mustafa, artık Rusçuk yâranını taltif etmeye dahi başlamış ve Behiç Efendi'yi ordu-yu hümâyuna baş defterdâr tâyin etmiştir.[562] Yine Rusçuk yâranından olup da plan dahilinde ve ailesini görmek bahanesiyle İstanbul'a gelerek padişahın ekibini ikna etmeye çalışan bir diğer kişi Refik Efendi idi. IV. Mustafa, ocağın nisbeten yatıştığını düşündüğünden bu işi şimdilik tehir etmek istemiş ancak Refik Efendi ve ekibini kazanmak için Reisülküttab Arif Efendi'yi azlederek yerine Refik Efendi'yi tâyin etmiştir.[563]

---

[560] Silvart Malhasyan, Aysel Yıldız, "Bir Rahibin Kaleminden Alemdar Mustafa Paşa'nın Sarrafı Manuk Mirzayan Bey", s. 150.

[561] Mehmed İzzet Bey, *Harîta-i Kapudânân-ı Deryâ*, s. 145.

[562] IV. Mustafa'nın Behiç Efendi'yi tâyin ettiği hatt-ı hümâyun: "*Kaimmakam Paşa Bu günlerde ordu-yu hümâyunumdan gelen Başmuhasebeci Behiç Efendi'yi ordu-yu hümâyunuma Defterdar nasb eyledim. Şimdi ilbas-ı hil'at eyleyip birkaç güne dek ordu-yu hümâyunuma gönderesin.*" bkz. BOA, HAT, 1362/53682. Sultan Mustafa'nın bu işin takipçisi olduğuna dair "*Kaimmakam Paşa, Behiç Efendi ordu-yu hümâyun defterdârı nasb olundu mu? Bir haber isterim*" şeklindeki hattı için bkz. BOA, HAT, 1363/53796. Bu vesikanın aslı için bkz. EK I. Sultanın emri üzerine Behiç efendi'ye defterdarlık hilâtinin (kaftan) giydirildiği ve sultanın "*Malum-ı hümâyunum oldu*" de mesi hakkında bkz. BOA, HAT, 1363/53787. Bu vesikanın aslı içi bkz. EK I. Behiç Efendi'nin Defterdâr-ı şıkk-ı evvel tâyin edilmesi hakkında bkz. Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 168.

[563] IV. Mustafa'nın bu tayine dair "*Benim Vezirim Refik Efendi'yi Reis ettim. Acele gitmesi için beş bin guruş ihsan verdim. Tarafına varid* [Hattı burada kesilmiş]" şeklindeki hattı için bkz. BOA, HAT, 1362/53727; Cavid Baysun, "Mustafa IV.", *İA*, VIII(1979), s. 708-714.

Plan dahilinde olarak Sadrazam Çelebi Mustafa Mustapa Paşa ile Alemdar Mustafa Paşa ordu-yu hümâyun Silistre'de iken bir görüşme gerçekletirmişti. Bu *esrâr-ı sohbetin* ardından Mustafa Refik Efendi ve Galib Efendi orduda kalırken Alemdar Rusçuk'a dönmüştür.[564] Ordu-yu hümâyun sırasıyla Şumnu'da kısa bir süre kalıp kışlamak üzere Edirne'ye geldiğinde Alemdar Mustafa Paşa maiyetindeki Köse Ahmed Efendi ve Boşnak Ağa ile birlikte kimsenin haberi olmadan ordu-yu hümâyuna gelivermiştir.[565] Alemdar Mustafa Paşa'nın bu oldubittisinin altında yatan sebep, Sadrazam'ın Alemdar'a karşı tedbiren civar âyan ve derebeylerini orduya davet etmesiydi.[566] Buradayken bir rivayete göre Sadrazam'a planından bahsetmiş ve onu da III. Selim'i tahta çıkarmaya ikna etmişti.[567]

Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'nın riyasetindeki ordu Alemdar Mustafa Paşa'nın da iştirakiyle İstanbul'a gelmekteydi. Ordu seferde olduğu ve Rusya harbi resmen sona ermediği için Sadrazam'ın İstanbu'a gelmek için izin istemesi gerekliydi. Bu talep karşısında IV. Mustafa tarafından ordunun İstanbul'a gelişine müsaade edildiğine dair bir hat neşredilmiştir. Sultan'ın bu talebi kabul etmesinin sebebi Sadrazamın "*cümle vüzera ve rical ve ocaklı ile müşavere olunup ordu-yu hümâyunları liva-yı şerîf ile Mustafa Paşa beraber olarak İstanbul'a gelmesini münasib*" görmesidir.[568] Bu durum Sultan Mustafa'nın meşveret ile alınan kararlara yaklaşımını gösteren mühim bir misaldir. Ancak Sultan Mustafa gelecek orduda Sancak-ı Şerîf'in de olması sebebiyle orduyu karşılamak lazım geldiğini bildirmiş, "*Lâkin bin tekellüf olmasın*" diyerek sade bir tören istediğini ifade etmiş, "*Ne vechle ve hangi gün istikbâl olunmak iktiza ederse biran evvel taraf-ı hümâyunuma bildiresin*" demiştir. Sultan Mustafa ayrıca Sadrazama üzerinde *Ya Fettah* ibaresi bulunan müstakil bir hat kaleme alarak ona bazı tembihlerde bulunmuştu.[569] Sultan Mustafa, ordu-yu hümâyuna Sancak-ı Şerîf de eşlik ettiğinden,

---

564 Fahri Çetin Derin, "Yayla İmamı Risalesi", s. 240.

565 Fahri Çetin Derin, "Yayla İmamı Risalesi", s. 240.

566 Muhammed Mahmut Bakır, *Sultan II. Mahmud Devri Tanzimat-ı Hayriye'nin Hazırlanması: İktidar ve Muhalefet'in Meşruiyeti*, s. 93.

567 "*Asitâne'ye varalum, Sultan Selimi tahtına iclâs edelim*" şeklindeki kayıt için bkz. Fahri Çetin Derin, "Yayla İmamı Risalesi", s. 240; Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 173-174.

568 BOA, TS.MA.E, 356/42. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

569 "*Ya Fettah Benim Vekil-i mutlak Vezir-i azamım. Aslından hakkında hüsn-i teveccüh ve itiyadım derkâr ve şimdiye dek ettiğin hizmetlerin makbul-ı hümâyunum olarak sana istiklâl-i tâm vermiş olduğum aşikâr ise de. Bu defa ordu-yu hümâyunum ile Asitaneye geleceğine binaen taraf-ı hümâyunumdan istiklâlin tekid olunup sana hüsn-i zan ve itimadımdan naşi ruhsat-ı kâmile vermişimdir. Şöyle ki her hâlde din ü devletime hayırlı olan suretleri mülahaza ve iktiza edenleriyle müzâkere ederek ihtiyâr ve icra ve elhaletihazihi musalaha bitmediğinden devlet-i aliyyem seferber hükmünde olmağla, cümle umur-ı seferiyeyi bu ana dek din ü devletim uğrunda sadıkane çalışan Mustafa Paşa'ya Sipehsalar olarak ihale ve cümle me'murları düşman karşılarına bir an akdem ulaştırılıp takviyet ve sefere gelmeyenleri kim olursa olsun iktizasına göre te'dib ve bu ana kadar ettiğin mislü vüzera ve ocaklı ve*

gelen orduyu bizzat şehrin dışında karşılamaya çıkmış ve Kırk Kavak Mevkiinde Sancak-ı Şerîf'i karşılamıştır. Bu esnada Rusçuk yârannından Kadı Ramiz Paşa, bu karşılamayı fırsat bilerek IV. Mustafa'yı tevkif etmeyi Alemdar Mustafa Paşa'ya teklif etmiştir. Ancak "*hüsn-i niyetiyle cesaretinden başka bir meziyyetî olmıyan câhil ve gafil Alemdar*" böyle bir hareketi mertliğe aykırı gördüğünden bu teklifi reddetmiştir.[570] Alemdar'ın mertlik kabilinden izhar ettiği bu tarz-ı siyaset Rusçuk yâranı adına III. Selim'in ölümüyle neticelenen hatalar sislsilesinin ilk halkasını teşkil etmiştir.

Alemdar Mustafa Paşa, bir yandan ordu ile beraber İstanbul'a geliyorken, padişahtan da aldığı izin üzerine kendisine tâbi âyanlardan Pınarhisar Âyanı Hacı Ali Ağa'yı Boğaz Kalesi Nâzırı olan ve orada ikamet eden Kabakçı Mustafa'yı infaz etmesi için vazifelendirmiştir.[571] Ağa bu işi layıkıyla yerine getirerek Kabakçı'yı ortadan kaldırmış[572], bu haberi alan halk dehşete kapılmış, şehirde olan ve sürekli huzursuzluk çıkaran yeniçeri ve yamaklar ise Alemdar'ın gelişini korku ile bekleyeme başlamışlardır.

---

ulema ve rical ve sair lazım gelenleriyle ittifak-birle her işi ***gönül birliğiyle*** *tutarak ve mesalih-i seferiye ve devlet-i aliyyemin kâffe-i umurunu dikkat ile ve layıkı üzere tanzim eyleyerek düşmana karşı nüfuz-ı devleti kemaliyle icra ve mukteza-ı istiklâlin üzere her tarafta dilediğini istihdam ve sadakat edenleri taltif ve ikram ve etmeyenleri layıkıyla te'dib ve sekene-i Âsitane ve gerek bilad-ı sair ahalisinin rahatları esbabını istihsal eyleyesin. Velhasıl cüz'î ve küllî cümle umur sana Tefviz olup nik ü bedi senden mesul olmakla ona göre hareket ve senden me'mulüm olduğu vechle din ü devlete ve ibadullah uğuruna sarf-ı makderet eyleyesin. Hazret-i Er-Rahmani'r-Rahim'in Habibi hürmetine her halde tevfik ihsan eyleyip seni ve seninle beraber sadıkane sa'y edenleri dünya ve ahirette ber-murad eyleye amin*" bkz. AE.SMST.IV. 28/1928. Vesikanın aslı için bkz. EK I. IV. Mustafa'nın tembihlediği hususlar onun klasik siyaset felsefesi izanına sahip olduğunu doğrular niteliktedir: "*Kuvvet-i mâliyye ve ittihâd-ı kulûb-ı ricâl olmadıkça seferler şurû' itmek beyne'l-ukelâ memnû'dur tevârîhe ıttılâ'ı olanalra malûmdur ki selefde nice mülûk mâl kılleti ve vükelâ ve askerinin 'adem-i muvafakatı mahzurundan silsile-i cihâdı muharrik olmayub sulh u salâh semtine sâlik oldular*" bkz. Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi, *Beş Tarz-ı Siyaset, Kitâbü's-Siyâse fî Etvâri'l-Hamse*, s. 86-87.

[570] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 128. Alemdar'ın padişahı burada derdest etmemesinin başka bir sebebi daha vardı. IV. Mustafa'nın Alemdar'a oldukça iltifatkâr davranması Paşa'nın tavrında değişikliğe yol açmıştı. Çelebi Mustafa Paşa Alemdar'a niçin III. Selim'in tahta çıkması için geldiğini söylemediğini sorması üzerine "*Bana pek iltîfat eyledi. Yüzüm dayanmadı*" demiştir. Aynı kaynak bu durumu "*pâdişâhların simâsında başka hâlet vardır, yüzlerini gören kendüere üftâde olur*" diyerek izah etmesi hakkında bkz. Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekayi'-i Baba Paşa Fî't-Târîh*, haz. Salih Erol, TTK, Ankara 2013, s. 208.

[571] Kabakçı Mustafa'nın "*Midye ve havalisini zabta ve fukaraya tasaddiye ibtidarı cihetiyle i'damına karar verilib Pınarhisar âyanı ordu-yu hümâyunları tarafından tayin*" kılınması hakkındaki talebe sultan Mustafa "*Manzurum oldu*" demek suretiyle karşı çıkmadığını belli etmiştir bkz. BOA, HAT, 1363/53788. Bu vesikanın aslı için bkz. EK I.

[572] Boğaz Nâzırı Kabakçı Mustafa'nın ölümü üzerine bu kaleleri verilecek nizam gündeme gelince Sultan Mustafa "*Bu husus Yeniçeri Ağası ile müzâkere olunup münasib ise böyle olması onların dahi matlubları ise ve ocakça böyle rey ettilerse bu vechle tanzim oluna*" diyerek yeniçerileri kızdırmayacak bir maslahat gözetmiştir bkz. BOA, HAT, 1357/53190. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

2.2.3. Sultan IV. Mustafa'nın Hal'i

"*Bülbül gibi kafesde İlhâmî söyler eş'âr, Dâim ol şehriyâre versin Hüdâ selâmet*"[573]

Alemder Mustafa Paşa maiyetiyle birlikte ordunun mevzilendiği Davutpaşa sahrasında ikamet ediyordu. Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa ile gizlice kararlaştırdıkları üzere Sadrazamın hamlesini beklemekteydi. Ancak Sadrazam, padişahın kendisine gösterdiği teveccüh ve iltifatın da tesiriyle söz verdiği aksiyona girişmekten vazgeçmişti. Alemdar Mustafa Paşa'nın sabrı tükenme noktasına gelmiş, şiddetli yağmur gibi sebeplerin de canına tak etmişti.[574] Bu sırada Sirozî İsmail Bey kalabalık bir yekûn teşkil eden askeriyle İstanbul'a geliyordu. Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa, Sirozî'ye gizlice bir mektup gönderdi. Burada Alemdar Mustafa Paşa'ya şimdiye kadar hazineden ve padişahın şahî servetinden 16.000 kese verildiğini, bunun üç mislinin de verilse fayda etmeyeceğini belirtmiştir. Sadrazam sözlerinin devamında "*şevketlü Efendimiz'den hicâb eder iken, havf eder oldum* diyerek, Alemdar'ın gizlediği şeyler olduğunu, masraflarına ise hazinenin dayanmadığını belirtmiştir. Sadrazam, "*Ve'l-hâsıl ne güne olur ise, müşârun ileyhin bir çâresini bulup, şerr ü mazarratından Devlet-i aliyye ve sâir ahâd-ı nâs[ı] halâs*" etmenin ise başta Padişah, ricâl ve ocaklı ile tüm rumeli'nin Sirozî İsmail Bey'den talebi olduğunu söylemiştir.[575] İsmail Bey bu emir ve teklifi enine boyuna düşünerek bu mektubun içeriğinden Alemdar Mustafa Paşa'yı haberdar etmenin doğru olacağına karar vermiştir. Ancak Sadrazama da sureta kabul buyurmuş intibaı vermiştir.[576]

Esasen Alemdar Mustafa Paşa, bir hafta boyunca (21-28 Temmuz) surların önünde bekleyerek III. Selim'in ölümüne giden vetiredeki ikinci hatasını yapmıştı.[577] Bu bir hftalık bekleyiş, izledikleri strateji açısından fuzulî idi. Alemdar Mustafa Paşa mektubu okuduktan sonra Sadrazamın sözünden döndüğünü ve padişahı devirme planından vazgeçtiği anladı. Hemen şehre girerek Bâbıâlî'ye geldi. Sadrazam'ın karşısına geçip "*baka âdem, kanı seninle olan mu'âhedemiz? Sen kahbe imişsin, ben Dâvudpaşa Sahrâsı'nda çadır altında, güneş beynimde bu kadar âdem ile kaynar[ız], sen bunda altun*

---

[573] III. Selim'in kafesteyken Sultan IV. Mustafa'yı kastederek yazdığı anlaşılan bu beyit için bkz. M. Fatih Salgar, *III. Selim, Hayatı-Sanatı-Eserleri*, s.64.
[574] Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 172.
[575] Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 172.
[576] "*görelim ne güne olur ise bir râbıta verilür, lâkin bu maddeyi tarafınızda ziyâde ketm olunacak husûsâtdandır*" bkz. Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 172.
[577] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 128.

yalduzlu odalarda, buzlu sular içüp zevk [u] safâda[sın]. Ver şol emâneti" diyerek sadaret mührünü istemiştir.[578] Alemdar Mustafa Paşa, Sadrazamın koynundan çıkarıp verdiği mührü eline aldığında, "*bu emâneti kim alur*" diye sormuş ve kanunen Çavubaşının alması gerektiğini öğrenince kendisini çağırarak "*al bre herif*" diyerek eline tutuşturmuştur.[579] Ardından Rusçuk yâranından (*Rusçuk vücûhu*) Boşnak Ağa ve Lazgrad Âyanı Topal Ağa'ya, Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'yı ordu-yu hümâyuna götürerek Alemdar'ın çadırının hemen yanında bir çadır kurup orada *misafir* etmelerini emretmiştir.[580] Bir hükümet darbesi gerçekleştirilmiş ve Sadrazam, adi bir bölükbaşı beygirine bindirilerek 10 kadar adamın eşliğinde *göz habsinde* olacağı yere götürülmüştür. Alemdar Mustafa Paşa, mührü alması için Nezir Ağa'yı çağırmış ancak yanındakiler onun buraya gelmeyeceğini belirtmesi üzerine Teşrifatçı'ya bütün devlet ricâli, ulema ocaklının sarayda toplanması için haber göndermesini emretmiştir. Alemdar Mustafa Paşa, kethüdası Köse Ahmed Efendi'yi de Şeyhülislam'ı davet etmesi için yollamıştı. Bâbıâlî'ye gelen Arapzâde Efendi kendisini âdet olduğu üzere binektaşında sadrazamın karşılamadığını gördüğünde şaşırmış, arzodasına vardığında bir müddet kendisiyle başbaşa görüşmüş ve ardından kendisini de zorla kattıkları bir kalabalık ile Soğukçeşme kapısından *pür-silâh* Toprakı Sarayı'na girmişlerdir.[581] Orta Kapı'nın içerisinde oturan kalabalığa, davet üzere ordu tarafından Behram Paşa ve Çarhacı Ali Paşa, ocaklı, Nakibüleşraf, sudur-ı kirâm, Kaptan-ı derya Seydi Ali Paşa ve bazı devlet adamları da gelmiş ve Sarayda ciddi bir kalabalık toplanmaya başlamıştı.[582] Kaptan-ı derya Seydi Ali Paşa darde sırasında Alemdar Mustafa Paşa'nın tarafına geçmiştir.[583]

Alemdar'ın ordusuyla sarayı işgal ettiği sırada Sultan IV. Mustafa Beşiktaş'ta binişteydi.[584] Sadrazamın azledildiği ve Alemdar'ın sarayı bastığı haberini şaşkınlıkla karşılayan Sultan ve yanındakiler(*mukarrebîn*) hemen binişe son vererek sarayın yolunu

---

578 Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 173-174; Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekayi'-i Baba Paşa Fî't-Târîh*, s. 208.

579 Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 173.

580 Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 174; Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekayi'-i Baba Paşa Fî't-Târîh*, s. 208.

581 Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 174-175; Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekayi'-i Baba Paşa Fî't-Târîh*, s. 209.

582 Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 175.

583 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V, s. 87.

584 Biniş, Osmanlı padişahlarının özellikle son yüzyıllarda at veya saltanat kayığı ile yaptıkları kısa süreli gezintiler için kullanılan bir tabirdir bkz. Abdülkadir Özcan, "Biniş", *TDVİA*, VI(1992), s. 184-185. Padişahların Boğaziçi'ne biniş maksadıyla çıkışının Kızkulesi'nden ve hisarlardan atılan toplarla ilân edilmesi âdetti. Bir ihtimal Alemdar Mustafa Paşa, Sultan'ın binişte olduğu bir zaman dilimini seçerek sarayı basıp taht değişikliğini gerçekleştirmek için daha uygun görmüş olabilir.

tutmuştur[585] Alemdar Mustafa Paşa, Şeyhülislâm'a "*sizler buyurun içerü, bizler Sultan Selîm Efendimizi iclâs ve cümlemiz adndan bey'at edeceğizdir, ifâde edin, Sultan Mustafâ Efendimiz yine kemâ-fi's-sâbık safâlarında olsunlar*" diyerek Sultan'a azil talebini onun yapmasını istemiştir.[586] Şeyhülislâm böylesine nazik bir işin kendisine tevdi edilmesinden oldukça ürkmüş olduğundan Alemdar, Efendi'nin yanına Şemseddin Efendi, Anadolu Kazaskeri Alizâde efendi ve sâbık Anadolu Kazaskeri Emin Efendi'yi vermiştir. Ulema Efendiler bu emrivâki doğrultusunda korku içerisinde Enderun'a vâsıl oldular.[587] Sultan Mustafa ise mühr-i hümâyunun Alemdar'da olduğunu öğrenince durumu en az zayiatla atlatabileceği ümidiyle "*var mührü al, bak kimi münâsib görürler ise anı da'vet ediüp mührü* verelim" diyerek Silahdarı Turna Ahmed Efendi'yi Alemdar'ın yanına göndermiştir. Bu sırada Ortakapı'da olan alemdar "*bar bar bağırup; 'bizler sultan Selîm'i pâdişahlığa isteriz'* " demekteydi.[588] Turna Ahmed Bey yanına geldiğinde Alemdar, Behram Paşa ile aralarında oturtup niyetini açıkça ifade etmiş ve onu yanında alıkoyarak Şeyhülislâm'dan gelecek cevabı beklemeye başladılar.[589] Bu ise Alemdar Mustafa Paşa'nın III. Selim'in ölümündeki üçüncü ve en mühim hatası Topkapı Sarayı'nı bastığı esnada iç kapı önünde saatlerce beklemiş olmasıydı.[590] İçeri girip müdahil olmak şöyle dursun kapıyı dahi tutmamış ve kapanmasına engel olmamış olması sarayı basmış olması göz önüne alındığında oldukça şaşırtıcı bir tavırdır.

Bir vakit sonra Turna Ahmed Bey'in dönmemesi üzerine şüphelenen padişah, Darüssade Ağası Mercan Ağa'yı yollamış, Alemdar ona da "*Sultan Mustafâ Efendimiz, yine ke'l-evvel safâlarında olsunlar. Gençliği var, yine nevbet-i pâdişâhlığı geldikde taht anındır. Bir alay kabakçı ve batlıcancı herifler yabana söylemiş*" diyerek Ağa'yı gerisingeriye göndermişlerdir. [591] Mercan Ağa durumdan padişah ve huzurdakileri haberdar ettiğinde IV. Mustafa "*fikr u endişe idüp, bir suhûletle def'a çâre arar iken*" işledikleri cürümler sebebiyle başlarının belaya gireceği muhakkak olan Nezir Ağa ve kurena hemen harekete geçtiler.[592] Mirahur-ı Evvel Eyyubî Çavuşzâde Mehmed Ağa Sultan Selim ve Şehzade Mahmud'u öldürürmeyi teklif ederek "*pâdişâhımız Sultan Mustafâ'dan gayrı kim olacaki gavga cümle ber-taraf olur; ister ve istemez Sultan*

[585] Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 175.
[586] Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 175.
[587] Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 175.
[588] Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 175.
[589] Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 175; Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekayi'-i Baba Paşa Fî't-Târîh*, s. 209.
[590] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 128.
[591] Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 175.
[592] Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekayi'-i Baba Paşa Fî't-Târîh*, s. 209.

Mustafâ'yı pâdişâhlığa kemâ fi's-sâbık kabul ederler" demiştir.[593] Bu Teklif üzerine Nezir Ağa, Çavuşzâde Mehmed Ağa, Sırkâtibi ve birkaç harem ağası ve sofalı harekete geçmiş ve karşılarına çıkan Bostancıbaşı Ağa'ya kendilerine katılmasını söylediklerinde Bostancıbaşı Ağa "*aman bizim ocağımızdan bu ana kadar, bu misillü nesne vâki' olmamışdır. Kerem buyurun, bu işden bendenizi afv edin*" diye yalvarmış, "*ocağına bilmem nidelim yâ*" diyerek Ağa'yı darbederek yaralamış ve bir yere hapsetmişlerdir.[594]

III. Selim, azlinden sonra genellikle Kur'an-ı Kerîm tilavet ediyor ve ve Şehzâde Mahmud ile sohbet ediyor, bazen de onunla birlikte Raşid Tarihini okuyarak devlet meseleleri hakkında mütalaada bulunuyorlardı. Kendisini öldürmeye geldikleri esnada da Şehzade Mahmud ile Raşid Tarihini okuyorlardı.[595] Nezir Ağa odaya girerek "*buyurun efendim, sizleri isterler kul ve umum Devlet-i aliyye'nin ricâl u ulemâsı*" demiş ve mahlû sultanı tuzağa düşürmek istemiştir. Sultan III. Selim ise bu tuzağa düşmeyerek "*bana padişahlık gerekmez Nezîr, var işine*" demiştir. Nezir Ağa ise binbir yemin getirip "*kerem buyurun, şimdi sizin kıymetinizi bildiler, hilâf değildir*" deyince tecrübesizliği sebebiyle bu sözlere aldanan Şehzade Mahmud "*buyurun kerem edin, zîrâ hakikatde bu gûne yemîn ediyor*" demişti. III. Selim ise Kızlar Ağasını kastederek "*kanı Büyük Ağa* diye sormuş, Nezir Ağa cevaben "*ağa kulunuz Sultân Mustafâ'yı iskât etmektedir* deyince Sultan Selim de ikna olmuş ve odadan çıkarak haremin şimşirlik denen mahalline gelmiştir.[596] Burada Sultan Selim üzerine saldırmışlar ve buna karşı kendini şamar ve yumruk ile savunarak birkaçını yaralamış ise de bunun üzerine harem tarafından ip verilmiş ve "*kimi sakalına sarılup yolunmağa ve kimi hayalarını burup i'dâm*" etmişlerdir.[597] Şehzâde Mahmud'un lalası Anber Ağa, bir şeylerin ters gittiğinden şüphelenerek Mahmud'un olduğu odaya gelerek *zaman yok* diyip Mahmud'u musandıranın(yüklük) üzerine çıkarmış ve kendisi başka bir odanın önüne geçerek gelenleri kandırmak için sanki şehzâde oradaymışçasına orayı müdafaa etmeye başlamıştır.[598] Selim'in işini bitiren ekip Anber Ağa'ya

---

593 Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi,* I, s. 176.

594 Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi,* I, s. 176; Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekayi'-i Baba Paşa Fî't-Târîh,* s. 209. Sultan Selim'in üzerine Zenci Nezir Ağa, Başçukadar Abdülfettah Ağa, İmrahor Kör Mehmed AğaSırp Ebe Selim, Tebdil Hasekisi Bağdatlı Hacı Ali, Ak Hadım Cevher ve Bostancı Deli Mustafa ile 12 askerinin gittiğini ve yolda kendilerine direnen Başlala Tayyar Ağa'nın canını zor kurtardığı hakkında bkz. Sinan Dumlu, *Sırkâtibi ve Musahip*, Kitabevi, İstanbul 2016, s. 141.

595 Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi,* I, s. 176.

596 Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi,* I, s. 176.

597 Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi,* I, s. 176.

598 Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 176. Başlala Mehmed Bey, LalaTayyar Ağa'nın Anber, Kasım ve Hafız İsa Ağa'yı olanbitenden haberdar etmesi üzerine bu kişilerin durumu haremdeki dev gibi zenci ağalara bildirmesi ve hareme girerek III. Selim ile Şehzade Mahmud'u damdan kaçırmalarını tavsiye etmeleri hakkında bkz. Sinan Dumlu, *Sırkâtibi ve Musahip*, 141.

yönelmişler, Çavuşzâde Mehmed Ağa tüfekle bertaraf etmek isteyince yanındakiler silah sesinin avludaki Alemdar ve adamları tarafından duyulmasından endişe ederek ona engel olmuşlarır.[599]

Şeyhülislâm Efendi girip dönmeyeli çok olduğu ve Akağalar Kapısı içeriden kilitlendiği ve son olarak gönderilen Darüssade Ağası Mercan Ağa'dan da haber gelmediği için Turna Ahmed Bey, Alemdar'a "*gördünmü efendim, beni yanından salıvermedin, iş uzadı. Bana izin ver, bir varup göreyim*" demiş ve aldığı izin üzerine o da Akağalar Kapısından girip III. Selim'in öldürüldüğünü öğrenince geri dönüp Alemdar'a "*gördün mü efendim, beni salıvermedin, Dâru's-sa'âde Ağası olcak deli Arab da hıfz [u]hırâset edemeyüp, Sultan efendimize kıymışlar, helâk olmuş*" demiştir. Bu elîm haberi duyan Alemdar Mustafa Paşa bir pâre ateş kesilip yıldırım misal haykırıp Mercan Ağa'yı Orta Kapı'da hapsettirip Akağalar Kapısı'nın önüne gelerek "*eğer Sultan selîm Efendimiz'in bir mûyuna hatâ getürmüşler ise Sarâty-ı humâyûnda Sultan Mahmûd'dan gayrı bir cân komam, helâk ederim*" diye tehditler savurmuştur. Alemdar Mustafa Paşa ardından "*tez balta getürün, kırın şu kapuyu*" deyince kapı baltalarla kırılmış ve kapıdan içeri girip Enderun'a vardıklarında Arz Odası önünde Sultan Selîm hazretlerinin "*meyyiti dahi sıcak ve vücudu titrer*" hâlde bulmuşlardır.[600] Alemdar III. Selim'in tanımadığı için yanındakilere gelin bakın bu kimdir diye sual etmiş, ricâl ve ulema *Sultan* Selim'dir deyince "*bir feryâd ve bir mâtem eyledi ki; cihân titredi. İns u cin, gökte melekler ağladı, ehl-i imân can ve ciğer dağladı*".[601] Alemdar Mustafa Paşa'nın tehditlerini işiten saray halkı kale bedenlerinden firar etmiş veya tebdil-i kıyafetle kaçmaya çalışmışlardır. Alemdar'ın yanındakiler ise "*Aman efendim, mâtem günü değil, perîşân olmayın! Bunla rbuna cesâret eylediler. Şevketlu, kudretlu, kerâmetlu sultan-ı zaman ve pâdişâh-ı devrân MAhmud Han hazretlerine de bir iş iderler. Aman şunun bir çaresine bakalım*" diyerek Alemdar'ın harekete geçmesini sağlamışlardır.[602]

---

[599] Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 176-177. İnfazı gerçekleştiren ekip Sultan'ın yanına gelerek "*Efendim, tanrı sana ömür virsün. Ammin bekâya gitti*" dediklerinde IV. Mustafa'nın kederlenerek "*Eyvah, bir taht içüni böyle pâdişâha kıyılır mı?*" diyerek ağladığı hakkında bkz. Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekayi'-i Baba Paşa Fî't-Târîh*, s. 209.

[600] Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, s. 177. Sultan Selim'in cân vermiş bedenini bir ihram içine koyarak Orta Kapı'nın dışına bırakıp "*İşte istediğiniz pâdişâh*" diye oraya bıraktıkları hakkında bkz. Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekayi'-i Baba Paşa Fî't-Târîh*, s. 209.

[601] Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekayi'-i Baba Paşa Fî't-Târîh*, s. 209.

[602] Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekayi'-i Baba Paşa Fî't-Târîh*, s. 209.

Anber Ağa[603] ve diğerlerinin ihbarıyla yardıma gelen ancak III. Selim için ümit kalmadığını anlayan zenci ağalar, Şehzade Mahmud'u korumak için canları pahasına savaşmış, zencilerden Kasım Ağa bir Bostancı neferinin attığı okla yaralanmıştı. İşler kötüye gitmekteydi ki Çerkes Cevri Kalfa saklandığı yerden çıkarak elindeki kül çöleğini saldırganların yüzlerine fırlatır ve bağırarak Şehzade Mahmud'u damdan kaçırmalarını söyler.[604] Zenci Ağalar, IV. Mustafa'nın adamlarını neye uğradığını şaşırmalarından faydalanarak dama çıkan küçük pencereden şehzadeyi çıkarmaya çalışırlar. Bu arada bıçak atmadaki maharetiyle iştihar eden Ebe Selim uzaktan fırlattığı bir bıçak ile şehzadeyi kolundan yaralamayı başarır, sendeleyen şehzade çatıdayken başını da saçaklara vurmuş olduğundan kaşı kanar.[605] Bu esnada yetişen Tayyar Ağa, Mehmed Bey ve Ahmed Efendi meşkhânede buldukları merdiveni kullanarak yaralanan şehzadeyi damdan indirir ve Arz Odası'na doğru ilerlemeye başlarlar.[606] Bu sırada Alemdar Arz Odası'nın etrafındaki mermer korkulukta oldukça endişeli olarak beklemekteydi. Karşıdan gelen Şehzadeyi tanıyamayıp kim olduğunu sormuş, İmam Ahmed Efendi öne çıkarak " *Yanımdaki Sultan Mahmud Efendimizdir. Saltanat ve hilafet nöbeti kendilerindedir. Hayırlı işin tamamlanması size kalmıştır*" deyince Alemdar hemen koşup şehzadenin yanına varır.[607]

57 Yaşındaki Alemdar ile 23 yaşındaki genç şehzade karşı karşıya geldiğinde Alemdar söze girerek III. Selim'i tahta çıkarmak için geldiğini ve kısmetin kendisine ait olduğunu ifade etmiştir. İlaveten bütün Enderun halkını kılıçtan geçireceğini söylemişse de İmam Ahmed Efendi sadece suçluların cezalandırılması gerektiğini söyler. Şehzâde

603603 Anber Ağa'nın bu hadisede oynadığı rolü en iyi Sultan Mahmud takdir etmiştir. Cülusundan altı ay sonra kendisine "*Ağa, her ne zaman seni görürsem güya benim Saltanatım senin sayende imiş gibi bana öyle geliyor*" demiştir bkz. *İbretnümâ, Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları Ve İlgili Bazı Belgeler*, haz. Bekir sıtkı Baykal, TTK, Ankara 1989, s. 128.

604 Sultan Mahmud Cevri Kalfa'nın bu kahramanlığını unutmamış ve onu 1808-1825 tarihleri arasında haremin Başhazinedarlığıyla vazifelendirmişti ki bu bir hanımın ulaşabileceği en üst rütbe olup vezaretle eşti bkz. Sinan Dumlu, *Sırkâtibi ve Musahip*, 142.

605 Şehzade Mahmud'un kaşındaki kanamanın sebebinin Haremin kurşunluğu üzerine çıkıp Akağalar Kapısına doğru ilerlerdikleir esnada bir kişinin attığı taşın Şehzade'nin sağ kaşına isabet etmesi ile meydana geldiği ve kılıç kuşanma merasiminde dahi bu yaranın izinin farkedildiği rivayeti hakkında bkz. *İbretnümâ, Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları Ve İlgili Bazı Belgeler*, s. 128.

606 Sinan Dumlu, *Sırkâtibi ve Musahip*, 142-143.

607 Teşrifat ve teamülleri bilmediği için Ramiz Paşa kendisine etek öpün diye fısıldamış, Paşa ise padişahın kıyafetinin eteğinden tutulmak suretiyle elini ağzına götürerek îfâ edilen bu saygı ifadesini bilmediğinden şehzadenin geceliğinin eteğinden tutmuş ve ağzına götürmüştür. Alemdar Mustafa Paşa'nın bu görgüsüzlüğü gergin olan ortamda ufak bir tebessüme yol açmış ve istikbâlde bu nevî uygunsuz hareketler için saray halkı arasında "*Alemdar Çıtağı gibi etek öptü*" tabiri yaygınlaşacaktır bkz. Sinan Dumlu, *Sırkâtibi ve Musahip*, 143. Sultan Mahmud'un kurtuluşu hakkında "*Hafîz-Allah, hıfz melâikeleri ve ricâl-i gaib ve cümle erenler, evliyâlar erişup, bir hâdımı alet idüp*" halife-i islâmı kurtulduğunun ifade edilmesi hakkında bkz. Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekayi'-i Baba Paşa Fî't-Târîh*, s. 210.

Mahmud ilave eder: "*Paşa, sen askerini dağıt, silahlarını çıkar. Hırkai Saadet Dairesine gidelim*".[608] Burada dua edildikten sonra Babüssade kapısının önüne gelinir ve âdete uygun bir şekilde kapının önüne yerleştirilen tahta oturan Şehzade Mahmud burada herkesten biat alır. Ardından Alemdar Mustafa Paşa'ya "*baka lala, eğer mühr-i hümâyûnumu vekâlet-i kübrâm ile kabul eder isen ben de pâdişâhlığı kabul ederim*" diyerek kendisini sadarete tayin etmiş ve Enderun halkının cezalandırılması konusunda ise Alemdar'a "*acele etme Sultan Selim ammim kanı içün. Ben sana birer birer haber alup ifâde ederim*" diyerek kontrolü eline almaya çalışmıştır.[609]

[608] Sinan Dumlu, *Sırkâtibi ve Musahip*, 143.

[609] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 178; Sinan Dumlu, *Sırkâtibi ve Musahip*, 143-144. Sultan Mahmud olağanüstü hâlde tahta çıktığından idareten haremden getirilen ve I. Mahmud' aid olan mührü kullanmış, bununla Alemdar'ı sadarete tayin etmiştir bkz. Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekayi'-i Baba Paşa Fî't-Târîh*, s. 210.

2.3. Sultan Mustafa Hakkında Terceme-i Hâl

"*... [miladi] dokuz yüz seksen iki tarihine gelince vüzera-i izamda istiklâl-i tâm olub vezaret-i uzma sadrında olanların umuruna bir ferd müdahaleye kadir değil idi… Tarih-i mezburdan beri nüdema ve sair mukarreban huzur-u hümayun-u padişahîde hayyiz ve rütbeler bulub umur-u saltanata müdahele eder oldular… vech-i arzda fitne ve fesad ve şer ü şurun şüyu u intişarına ve eşkıya ve eşrarın galebe ve iştiharına bir bâis-i azîm budur ki, erbab-ı zeamet ve timar -kir inde't-tahkik asker-i din anlar idi- hâlâ anlar dirlikleri kat' olunub ve kendüleri bî-nâm u nişan olub fitne ve fesad âlemi tutdu*"[610]

2.3.1. Tarihçilerin Gözünden Sultan IV. Mustafa

Tarih, tarihçiler tarafından kaleme alınan bir ilimdir. Tarih metni ele alınan devir kadar yazıya geçirildiği devrin de hâlet-i ruhiyesini yansıtır. Zira farkında olmasa da her tarihçi çağının insanıdır ve içinde bulunduğu resmî veya sivil ilişkiler yumağının tesiri altındadır. Bu sebepledir ki bir hadiseyi veya tarihî bir figürü ele alırken o hadise/figür hakkında kaleme alınan her bilgiyi titizlikle tedkik ettiğimiz gibi, konumuza dair bütün tahlil ve tenkidleri de bu minval üzere kritik etmeliyiz. Bu sayede rasyonel olan ile muhayyel olanı, makul yorumlar ile hissî ve indî mülahazaları tefrik etme imkanı elde edebiliriz. Esasen bugün için tarih demek, tarih yazımının tarihi demek olduğundan, bu ameliye yeni nesil tarihçiler olan bizler için kaçınılmaz bir zarureti ifade etmektedir. Bu sebeple IV. Mustafa'nın hayatı ve şahsiyeti hakkında kendi tahlillerimi sıralamadan evvel farklı zaman ve zeminde kaleme alınan çalışmalardaki IV. Mustafa portrelerini mukayese etme imkanı verecek şekilde ele alacağım. Ele aldığım muhtelif çalışmaların kısa bir tenkidine de yer vermek suretiyle IV. Mustafa ve dönemine dair tarihsel inşanın sıhhatini ve keyfiyetini ortaya koymaya çalışacağım. Bu sayede kendi tahlilime geçmeden evvel umumî bir literatür kritiğinde bulunarak zihinlerdeki IV. Mustafa algısını ortaya çıkarmış

[610] Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde, Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, s. 191.

olmanın yanısıra aynı hataya düşmeyecek şekilde kendi tahlillerime yer vermeye gayret göstereceğim.

Tarihçiler IV. Mustafa hakkında umumiyetle menfî bir tavır sergilemişlerdir. Padişah hakkındaki satırlar benzer eleştirilerden ve yüzeysel yaftalamalardan ibarettir. Üstelik umumî Osmanlı tarihlerinde IV. Mustafa ve devrine dair kısımlar, bir devri idrak etmek isteyen okuyucular için oldukça kısa ve gelişigüzel kaleme alınmıştır. Padişahın gerek kendisi gerekse devri III. Selim ile II. Mahmud devri arasındaki geçişe sahne olmak dışında hiçbir bir ehemmiyet kazanamamıştır. Tarihçiler tarafından sadece bu geçiş[611] olma vasfına odaklanılmıştır. Tekraren altını çizmek gerekir ki IV. Mustafa'ya dair iyice yerleşmiş olan menfî bir kanaat mevcuttur. Tarihçiler onun devrinden ve şahsından bahsederken hemen hemen benzer sıfat ve ifadeler kullanmıştır. IV. Mustafa algısındaki bu iştirak iki hususta daha gözlemlenebiliyor olup bunlar Sultan Mustafa algısını doğrudan etkilemiştir. Bunlardan ilki ifrat noktasına varan III. Selim muhabbeti ve Nizâm-ı Cedîd methiyesidir. Bu sevgiye ise başta Şeyhülislâm Ataullah Efendi olmak üzere ulema sınıfına duyulan nefret/tenkid/karşıtlık eşlik eder. Tarihçiler tarafından III. Selim, Osmanlı devlet aklının siyasî ve askerî düzlemde tekâmülünün sembolü olmuş, ulema ve Ataullah Efendi ise bu tekâmülü tersine çeviren bir fenomen olarak konumlandırılmıştır. Bu tahlilimizin daha iyi anlaşılması için III. Selim-IV. Mustafa-Ulema üçlüsü arasındaki ilişkinin, bu bahse dair yazıp çizen tarihçilerin değer dünyasında nasıl içiçe geçmiş bir mahiyet arzettiğini ortaya koymak gerekir. Bu sebeple tarihçilerin IV. Mustafa'ya dair tahlillerini ele alırken III. Selim ve ulema sınıfına dair düşüncelerine de yer vereceğim. Bu sayede bu üç unsura dair beslenen his ve fikirlerin yekdiğerinden bağımsız olarak neşvünema bulmadığını bilakis bir kanata beslenen müsbet his ve fikrin diğer kanata dair hususmet ve karşıtlığı keskinleştirdiğini isbat edebileceğim.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın kaleme aldığı Osmanlı tarihinin devamı mahiyetinde olan ve eserini imparatorluğun yıkılışına kadar getiren Enver Ziya Karal, III. Selim'in indirilip yerine IV. Mustafa'nın tahta geçtiği devri "*İRTİCA (GERİLEME)*" serlevhası ile kaleme almıştır. Ona göre "Ulemadan birkaç kişi ile devlet hizmetinde bulunmuş kimselerden kurulmuş aydın bir zümre, Avrupa medeniyetinin ileri ve üstün bir medeniyet haline geldiğine inanmış bulunuyordu. Fakat ulemanın çoğu Nizam-ı Cedide düşmandı. Büyük halk kitlesi ise, bütün cahilliğine rağmen, Avrupa'nın Osmanlı

[611] Mütercim Âsım Efendi ise bu devri fetret devri olarak tavsif etmekteydi bkz. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*; I-II; "*Telâşî-i ricâl-i devlet ez-istimâ'-i fetret*"; a.g.e. s. 78; "*Vuku'-ı fetret*" a.g.e. s. 779; "*fetret*" a.g.e. s. 789; "*âmü'l-fetret*" a.g.e. s. 810, "*zemân-ı fetret*" a.g.e. s. 838.

İmparatorluğu'na olan faikıyetini itirazsız olarak kabul etmekte idi. Böylece aydınlar arasında artık devrimci ve muhafazacı iki zümre belirmiş bulunuyordu. Devrimciler Avrupa'ya hayran, muhafazacılar ise düşman idiler. Yenilik hareketleri Avrupa usulleriyle yapıldığı için birinci gruptakiler bu hareketi tutuyor, ikinci grup ise ise onu küfür sayıyordu.[612] Karal'a göre "*muhafazacı zümre şeriatı âlet ederek halkı Avrupa'dan alınan usullere düşman yapmaya muvaffak oldu*", üstelik "*Ulema, menfaatten başka bir şey düşünemiyecek kadar alçak ve ahlâksız bir hale geldiğinden, imparatorluğun bütün fenalıklarına sebep 'Nizam-ı Cedid'i' gösteriyordu*".[613] Çizdiği bu karamsar tabloda sıra Şehzade Mustafa'yı konumlandırmak olan Karal, "*Ulemayı bu yıkıcı çalışmalarında devlet işlerinden uzaklaştırılmış bazı vezirler desteklemekte idi… Islahat düşmanları Nizam-ı Cedidi boğmak için zaten ufak bir vesile bekliyorlardı… Nizam-ı Cedid düşmanlarının hânedandaki mümessili bulunan veliaht Şehzade Mustafa da Rumeli'ye gönderdiği hasekilerle Nizam-ı Cedid düşmanlığını kabartmaya gayret etti*"[614] diyerek hadiseleri âdeta karanlıkla aydınlığın mücadelesi şeklinde bir dikotomiye büründürmüştür. Verdiği bilgilerin tarihen sabit olduğu doğru olmakla birlikte serdettiği fikirler, vardığı hükümler ve kullandığı sıfatlar neredeyse baştanbaşa ilerlemeci ve pozitivist tarih telakkisinin hissîlikle mülemma bir hamulesi kabilindendir. Yenileşme hareketini apaçık bir batıtılaşma olarak okumayı tercih eden Karal, bu harekete kaşrı çıkan ulema mensuplarını alçaklık ve ahlaksızlıkla, halkı ise cehaletle yaftalamaktan çekinmeyerek, temsil ettiği pozitivist tarihçiliğin objektiflik ilkesine ne kadar yabancı olduğunu da açıkça göstermiştir. TTK başkanı olan Karal, bu tutumuyla rejimin resmi tarih idrakini etekemiğe büründürmek konusunda verdiği imtihanda pektabii muvaffak olmuştur denebilir. Karal'ın Şehzade Mustafa'ya dair söyleyecek birkaç sözü daha vardır. Şehzade Mustafa'nın Kabakçı'ya bizzat bir akıl hocası yolladığına değinen Karal, Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa ve Şeyhulislam Ataullah Efendi hakkında da "*hıyanet ve alçaklığın canlı sembolleri idi*" demekteydi.[615] III. Selim'in isyana kalkışan muhaliflere karşı, Rusya ile harbin devam ettiği ve oraların boş kalmaması gerektiğinden orduyu cepheden getirtmemiş olmasını "*en büyük felaket ânında dahi, devlet ve memleketi düşünerek hareket etti. Cesaret ve hâkimiyet onda, alçaklık, hainlik ve namertlik ulema ile asker ocaklarında kaldı*" şeklinde değerlendirmektedir.[616] Oysa seferdeki orduya

[612] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V, s. 77.
[613] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V, s. 78.
[614] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V, s. 79-80.
[615] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V, s. 82.
[616] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V, s. 83.

haber ulaştırmak ve ordunun gelmesini beklemek zaten âsîler için isyanın zaferle neticelendirilmesi adına yeterli bir zaman dilimidir. Âsîlere karşı kullanılabilecek esas zinde kuvvet kışladaki muallem askerlerdi fakat Sultanın bu orduyu kullanmayışı, Karal'ın da belirttiği gibi Musa Paşa'nın dahli ve çıkan isyanı tehlikesiz ve dikkate değmeyecek bir hadise gibi göstermesi sebebiyledir. Darbeye ve eşhasa dair sahip olduğu izana uygun bir şehzade portresi çizen Karal, IV. Mustafa hakkında "*cahil, saf ve imparatorluğundan durumundan habersizdi. Tahtta kalabilmesi, ihtilâli hazırlamış olanların isteklerini yerine getirmekle mümkündü. Bu itibarla sadaret kaymakamı Musa Paşa, şeyhülislam Ataullah efendi ve Kabakçı Mustafa devletin gerçek idarecileri oldular* " demektedir.[617] Karal, Alemdar Mustafa Paşa'nın sarayı basmak suretiyle IV. Mustafa'yı tahttan indirip yerine Şehzade Mahmud'u çıkarması hakkında ise "*İrtica devri bu suretle son bulmuş oldu*" yorumunu yapmakta ve II. Mahmud devrinin başlangıcını ilerlemenin kaldığı yerden devam ettiği vehmine hizmet edecek bir algı oluşturmaktadır.

Midhat Sertoğlu, bir heyet tarafından müştereken hazırlanan umumi Osmanlı tarihlerinden birinde yakınçağ devrini yazmıştır. Darbeyi değerlendirirken "*Yeni düzen düşmanlarının başı olan veliahd Mustafa da, Rumeliye hasekiler gönderip ortalığı karıştırıyordu*"[618] diyor ve III. Selim hakkında "*Amca-zâdesi veliaht Mustafa'nın, sadece tac ve tahtı elde etmek için yeni düzen aleyhtarlarıyla birleşip zararlı faaliyetlerde bulunduğunu bildiği halde, vaktiyle onun babası I. Abdülhamid'in kendi hakkında yaptığı gibi bunu büyük bir müsamaha ile karşılamıştır*" demektedir.[619] Sertoğlu'na göre IV. Mustafa'nın cülûsu karşısında "*Âsiler ve gericiler fevkalade memnundu*". Ne de olsa "*Câhil, ahmak ve haris bir adam olan Dördüncü Mustafa… saltanat sürmekten başka hiçbir şey düşünmüyordu*"[620] IV. Mustafa'nın tahta geçmesi "*irticaın geri gelmesi*" demekti.[621] Saray baskını sırasında III. Selim ve Şehzade Mahmud'un ölüm emrini vermesi hakkında "*Uzağı görüş kabiliyetinden mahrum ve haris*"[622] diyen Sertoğlu, aynı ithamı birkaç ay sonra IV. Mustafa'yı katletme teklifine evet diyen II. Mahmud için serdetmeyecektir. Sertoğlu, Sultanın şahsiyetini tahlile hasrettiği başlıkta ise kendisinden "*son derece haris ve düşüncesizdi. Amcası Üçüncü Selim zamanında, onun müsamahasından istifade ile gizlice yeni düzen aleyhdarları ile temas edip anlaşmış ve*

[617] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V, s. 84.
[618] Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2805.
[619] Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2816.
[620] Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2818-2919.
[621] Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2820.
[622] Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2826.

yeniçeri ocağiyle eskiye taraftar bulunanları el altından durmadan isyana ve ihtilâle kışkırtmıştır. Bundan gayesi sadece Üçüncü Selim'i devirip yerine padişah olmaktı." demektedir. Ona göre IV. Mustafa "*Kısa süren saltanatı sırasında bütün işleri âsilerin ve zorbaların arzularına göre idare etmiştir. Gayet câhil, kandırılması kolay bir adamdı*"[623] demektedir. Sertoğlu'nun yorumlarındaki hissîliği bir kenara bırakacak olursak hem sultanın kolay kandırılan, cahil ve saf biri olduğunu söylemesi hem de el altından işbirlikçilerle darbe planlayan bir kişi olarak tanıtması apaçık bir tenakuzdur. Üstelik yine kendi satırlarına göre kâr ve menfaatini düşünerek amcası ve kardeşini öldürtmeği düşünebilecek ve tekrar tahta çıkmak için elinden gelen her şeyi yapabilecek kadar da hırslı ve gözü kara biridir. Hülasaten söylemek gerekirse IV. Mustafa'yı değerlendirirken sıkça düşülen bu hataya kendisi de düşmüş, birbiriyle çelişen sıfatları her ikisi de kötü ve zemmedici olması hasebiyle sultana yüklemekten çekinmemiştir.

İsmail Hami Danişmend, kronoloji şeklinde kaleme aldığı umumî Osmanlı tarihinde padişahlara olan muhabbetini ketmetmemiş, bulduğu her fırsatta sultanları methetmek yolunu tutmuştur. Müellifin bu iltifatlarından mahrum ettiği yegâne hükümdar Sultan IV. Mustafa'dır desek hata etmiş olmayız. Tarihinde IV. Mustafa devri yalnızca 6 sahifeden ibarettir. III. Selim'in tahttan indirildiği bölüme "*irticanın zaferi*" başlığını veren Danişmend, Ocak Ağaları geceleyin Veliahd Mustafa'nın adamlarından Abdurrahman Ağa ile müzakere etmiş, sabahleyin de zahiren dağılma teklifinde bulunmuşsa da *müfsid Şeyhülislâm*'ın ve İstanbul Kadısı Muradzâde Murad Efendi'nin sualleriyle cesaret bulan isyancılar III. Selim hakkında hal' fetvası istemişlerdir. Hâliyle "*ikiyüzlü mürteci de hemen fetvâ[yı] vermiş[tir]*".[624] Ona göre II. Edirne Vak'asında "*Veliahd Mustafa'nın alâkası sabit olduğu halde, Sultan Selim'in hiç ses çıkarmaması düşmanlarının cür'etini son derece artırmıştır*".[625] Neticede "muhterem Sultân Selim-i Salis" amcazâdesi lehine tahttan feragat etmiştir. Danişmend'e göre " *O gün Sultan Mustafa'nın temsil ettiği kara kuvvet iyiliğinden, insanlığından ve şefkatinden dolayı zayıf davranan büyük Sultan Selim'in nûrâni kuvvetini işte böyle mağlub etmiştir*". Zulmet ve nur gibi nitelemelerle mistik bir hava kattığı bu hadise III. Selim'in ferdi kaybı değildir, onun "*Şahsî felâketi, milli felâket*" olmuş, kendisi " *Genç Osman'dan sonra teceddüd uğrunda can vermiş ikinci Osmanlı pâdişâhı*" olarak tarihe geçmiştir.[626] III.

[623] Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2829.
[624] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 121.
[625] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 120.
[626] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 122.

Selim'e büyük övgüler düzen ve IV. Mustafa'nın tahtı kazanmasına vesile olan Şeyhülislama hakaret eden, isyancıları aşağılayan Danişmend, Sultanın kendisi hakkında daha mutedil ancak menfi bir tavır takınmıştır. IV. Mustafa hakkında "*zekaca zayıf sayılırsa da, çok kurnaz ve o nisbette de harîs olduğu muhakkaktır. Kurnazlığın zeka ile alâkası olmadığına göre, umumî telâkki doğru sayılabilir*" demekte ve kendi görüşünü genel görüş ile paralel kılmaktadır. Görüldüğü gibi Danişmend de bir çok tarihçinin yaptığı gibi hem padişahı zekâ ve kabiliyet olarak küçültmüş hem de hırs ve kurnazlıkla nitelemiştir. Kısacası Danişmen'din III. Selim'e olan fart-ı muhabbeti kendisini sultanın ve ulemanın muhalifi yapmaya yetmiştir.

III. Selim ve devri hakkında müstakil bir eser telif eden Stanford J. Shaw, Osmanlı'dan cumhuriyet'e uzanan iki ciltlik tarihinde IV. Mustafa iktidarını doğuran şeyin "*Her türlü yeniliği İslâm yasa ve geleneğiyle aykırı gören ulema sınıfının*" III. Selim'in karşısında yer almasına bağlamaktadır. Ona göre yeniçeri yamakları isyan ettiğinde "*başlarında gerici Şeyhülislâm Ataullah Efendi'nin bulunduğu tutucu danışmanları kendisini [III. Selim] askerle uzlaşmasının daha iyi olacağına*" inandırmışlar ve böylece isyan başarılı olmuş, "*gelenekçi reformcuların en liberalinin hükümdarlığı kesin bir yenilgi ve başarısızlıkla sonlanmıştı*".[627]

Birçok tarihçi gibi Shaw da III. Selim'i aydınlanmanın bir temsilcisi, ulemayı ise gericiliğin bir timsali olarak resmetmiştir. III. Selim'in devrilişini bu nokta-i nazardan ele alması ister istemez IV. Mustafa ve devrine olan bakışını etkilemiştir. Başlık olarak "*IV. Mustafa ve Osmanlı Gericileri*" ifadesine yer verdiği bölümde IV. Mustafa'yı darbeci hizibin elindeki *kuklaya* benzeten Shaw'a göre "*Bundan sonra geleneksel yasalar ve kurumlar üstünlük kazanacaktı… III. Selim ile diğerlerini destekleyenler için bir dehşet dönemi başladı*". Ona göre bu devirde yapılanlar Nizâm-ı Cedîd'i ve onunla ilişkili bütün müessese ve okulları, vergileri kaldırmak, eski vergileri geri getirmek, askerden atılanları yeniden askere almak ve Nizâm-ı Cedîd subay ve erlerini öldürmekti.[628] IV. Mustafa'nın tahta çıkmasıyla III. Selim'in "*Osmanlı İmparatorluğu'nu modernleştirme çabaları engellenmişti. Osmanlı yönetici sınıfı arasında gericilik yine almış* yürümüştü".[629]

---

[627] Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, I, trc. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2008, s. 332-333.

[628] Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, I, s. 333.

[629] Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, II, trc. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2010, s. 35. Neyse ki IV. Mustafa'nın yerini "*zamanla III. Selim'den daha güçlü ve daha başarılı bir reformcu olduğunu*" ortaya koyan II. Mahmud almış ve "*Osmanlı reform hareketini yeni bir yola*" oturtmuştur bkz. a.g.e. s, 35.

Doğrudan Sultanın şahsına yönelik bir yorumda bulunmasa da kendisinin kukla olduğunu ileri sürmesi ve faaliyetlerini bu şekilde özetlemesi IV. Mustafa'ya dair izlenimini ortaya koymaktadır.

Umumi Osmanlı tarihi yazan tarihçilerden Romen Nicolae Jorga da III. Selim hayranlığına müptela kişiler arasında yer alır. III. Selim'in tahtını kaybedişini anlatırken "*sadece devletinin iyiliğini gözeten ve Batı tarzında askerî bir düzen getirerek devletini kurtarmayı amaçlayan üstün yetenekli ve asil düşünceli bir sultan, bir daha çıkamayacağı mahbesine atılıyor ve yerine Türkiye'nin gördüğü en kötü askerler istediği için… IV. Mustafa cülûs ediyordu*" demektedir.[630] Joga'ya göre de IV. Mustafa devrinde çoğu zaman son sözü Enderun Ağası söylüyordu, sultan "*zayıf mizaçlı*" ve "*taht gasıbı*" idi.[631]

Ortaçağ tarihçileri arasında mümtaz bir mevki sahibi olan Osman Turan, muhalled eseri *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi*'nde "*Nizâm-ı Cedîd İnkılâbı ve İrtica Hareketleri*" başlığına yer vererek III. Selim'i zımnen inkılapçı IV. Mustafa'yı da irtica ehli olarak vasfetmiştir denebilir.[632] III. Selim ve mücadelesine medhiyeleri sair tarihçilerle muvazi bir istikamet takip etmektedir. Turan'a göre "*Sultan Selim, çok ağır şartlara rağmen, Nizâm-ı Cedîd askerini yetiştirmeğe başlamış; fakat hâdiseler modern ve büyük bir ordunun teşekkülüne engel olmuştur. Nizâm-ı Cedîd'in lehinde ve aleyhinde fikir ve hisler çatışırken, ordunun Tuna boylarında Ruslarla savaşa başlaması irticaa fırsat verdi*". Bu *irtica* ise ona göre Sadaret Kaymakamı ve Şeyhülislâm'ın *hiyâneti* ile başarıya ulaşmıştır.[633] İsyanın başarıya ulaşması üzerine *vatanperver* Sultan Selim tahttan indirilip "*yerine câhil, kabiliyetsiz şehzâde Mustafa'yı pâdişâh ilân ettiler. Bu suretle menfaat sahipleri, câhil ve hâinler memleketi modern ordudan mahrum bıraktılar*".[634] Turan'ın Alemdar Mustafa Paşa'nın ağzından olmak üzere " *Sultan Mustafa tahtta kaldıkça devletin yıkılacağı endişesiyle Sultan Mahmud'u* pâdişâh" yaptıklarını zikrederek, bu hususta hemfikir olduğunu ihsah ettirmekten geri durmamıştır. Görüldüğü

---

630 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, trc. Nilüfer Epçeli, Yeditepe, İstanbul 2017, s. 165-166.

631 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, trc. Nilüfer Epçeli, Yeditepe, İstanbul 2017, s. 173.

632 Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s. 465.

633 Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 471. Osman Turan'a göre "*Şair, musikişinas, sanatkâr ve şefkatli bir ruha sahip olan Sultan Selim devletini kurtarmak maksadiyle şehzâde ve pâdişah iken (1789-1807) uzun müddet uğraşmış; Nizâm-ı Cedîd'i krumuş ve 'teyid-i din u devlet' uğrunda her şeyini fedâ edeceğini söylemiş ve gerçekten de hem eserini hem de canını kaybetmiştir*" bkz. a.g.e. s. 472.

634 Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 472.

üzere Osman Turan'ın satırlarında da diğer tarihçilerin hemen hepsinde rastlanılan kanaatler sıralanmış ve farklı bir veçhe sunulmamıştır.

Bazı tarihçiler müstakilen Osmanlı tarihine dair yazdığı ve belirli bir dönemi ele alan tarihlerinde veya bazı veçhelerden kaleme aldıkları araştırma-inceleme eserlerde III. Selim ve II. Mahmud döneminden bahsederken IV. Mustafa'yı sadece III. Selim'in ardılı, II. Mahmud'un selefi olmaklığı bakımından zikretmekle yetinirler. Hâliyle bu kalemlerin zihnindeki IV. Mustafa tasavvurunu belirli kategoriler altında buluşturmak zordur. IV. Mustafa hakkında ketumî tavırları ise IV. Mustafa'nın yenileşme hareketleri ekseninde kullanışlı bir malzeme olmamasından kaynaklanır. Zira bu isimler III. Selim ve II. Mahmud'u zikrederken yenilikçi kimliklerini çoğu zaman batı menşe'li tanımlamalarla tezyin etmekten geri durmamışlardır. Doğrudan IV. Mustafa'nın kendisine dair bir yorumuna rastlamadığımız İlber Ortaylı, III. Selim'e ve devrin ulemasına bakışı ile modernleşmeci tarih anlatısını paylaşanlardan ayrılmadığını göstermektedir. Ona göre Alemder Mustafa Paşa IV. Mustafa'yı İstanbul'daki yeniçeri zorbalarının elinden kurtarmak için gelmiş gibi yapmıştı. Oysa "*Gerçek amacı ise sarayda mahpus olan reformcu padişah III. Selim'i tekrar tahta çıkartmak, yeniçeri zorbaların ve mutaassıp ulemanın yok ettiği Nizam-ı Cedid'in yeniden kurulmasını sağlamaktı*".[635] Nizam-ı Cedid karşıtlığını ulemanın taassubu ile açıklayan ve III. Selim'e de reformcu bir kimlik inşa eden Ortaylı'nın IV. Mustafa hakkında genel geçer kabullerin haricinde bir bakış açısı sunma ihtimali güçsüz görülmektedir. Ancak eserinde lehte ve aleyhte bir anlatım mevzubahis değildir. Kemal Karpat için de IV. Mustafa üzerinde durulmayı veya yeniliklere dair takındığı tavırdan bahsedilmeyi gerektirmeyen bir kişidir. Zira ondan bahsettiği tek yer onun tahta çıktığını dercettiği şu satırdır: "*1807 yılındaki isyan sonucunda III. Selim tahttan indirildi ve yerine geçici olarak Sultan Mustafa (1808-1808) getirildi*".[636]

Halil İnalcık III. Selim'e dair makul bir tasvir sunan ender tarihçiler arasında yer almaktadır.[637] III. Selim'e dair alışılageldik batıcı, ilerici vesair gibi nitelemelerden

[635] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 39.

[636] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, trc. Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 86. Neredeyse aynı olan bir diğer nakli için bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi, Âyanlar Burokrasi Demografi ve Modernleşme*, trc. Muharrem Varol, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.

[637] İnalcık'ın III. Selim'e dair görüşlerine yer vermekte fayda vardır: "[III. Selim] *Osmanlı-Türk Batılılaşma hareketinin babası ve devlet içindeki umumi reformların temsilcisi olarak telakki edilir [ancak] Selim'i refomlara sevk eden ana sâik, imparatorluğun askerî gücünü canlandırıp eski hâline getirme ve Karadeniz'in kuzeyindeki Müslümanlarla meskûn toprakları yakın bşir geçmişte zapt eden ve şimdi de bizzat İstanbul'u tehdit eden Rusları geri püskürtmek kararında olması idi. Onun devlet*

kaçınan İnalcık'ın IV. Mustafa hakkında da alaka celbeden tesbitlere yer vermesini beklemek hayal kırıklığı olur. IV. Mustafa'nın Osmanlı tarihinde eşi görülmemiş bir şey olan Hüccet-i şer'iyyeyi ilân etmesine değinerek "*Yeniçeriler ve onların muhâfazakâr müttefikleri, şimdi artık yönetimin tümünün kontrolünü ele geçirip Selim taraftarlarını tasfiye etmekle meşgul idiler. Mustafa'nın otoritesi, sarayın duvarları dışında hissedilmemekteydi*" demekle iktifa etmiştir.[638]

III. Selim hakkında müstakil bir çalışma kaleme alan Adil Şen, eserinde III. Selim'i şahsiyeti, icraati ve akıbeti gibi pekçok veçheden tahlil etmiş ve bunu yaparken IV. Mustafa hakkındaki kanaatlerini de serdetmiştir. III. Selim'in tahttan indirilip hareme gönderilmesi hakkında "*Topkapı Sarayının kafesleri gelmiş geçmiş en aydın padişah'ı kucaklarken*"[639] tabirini kullanır. III. Selim şehzade iken amcası I. Abdülhamid'in kendisini nisbeten hür bırakması ve oğlu gibi davranması hasebiyle, şimdi kendisi I. Abdülhamid'in oğulları Şehzade Mustafa ve Şehzade Mahmud'a aynı hoşgörü ile davrandığının altını çizerek "*amcası Abdülhamid'den derin bir muhabbetle bahsettiğine ve şehzade Mustafa'nın birtakım münasebetsizliklerine katlandığı*"nı iddia etmektedir.[640] Hatta III. Selim, Şehzade Mustafa ve Mahmud'a kafes usulünün sert tedbirlerini tatbik etmediği gibi onlar hastalandığında ölmelerinden ve böylece hanedanın tarihe karışmasından korkardı demektedir. Ona göre "*Sultan Selim, mutlak bir monarşide olabildiği nisbette liberal bir hükümdardı*". III. Selim, "*Şehzade Mustafa'nın muhteris ve mağrur tabiatı yüzünden O'nunla tam kaynaşamamışsa da; sevimli, zeki ve kavrayışlı şeyhzade Mahmud'a tam anlamıyla babalık ve hocalık yapmıştır. II. Mahmud gibi bir büyük padişah yetişmişse, bunda III. Selim'in büyük payı vardır*". [641] Görüldüğü gibi müellifimiz III. Selim'i bulduğu her fırsatta methediyor ve II. Mahmud'u yetiştirdiğini söyleyerek Osmanlı'nın istikbâlini de III. Selim'in hanesine bir artı olarak ilave ediyor.

---

anlayışı da atalarınınkinden çok farklı değildi… Askerî reformlarını başlatan fermanlarında, atalarının yolunu kendisine rehber edindiğini ve şeriatin, Müslümanlara 'kâfiri alt etmek için kâfirin hilelerine' başvurmalarına cevâz verdiğini belirtmekteydi. Onun tedbirleri arasında yeni ve geleneğe aykırı olan şey, sâdece Avrupa silâhlarını almakla yetinmeyip, aynı zamanda Avrupa ilimlerinin, eğitim usullerinin ve üniformalarının da alınmış olmasıydı… ıslahat fermanları da çıkardı; fakat bütün bunlar tamamıyla geleneksel çizgileri takip etti" bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa, Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 42-43. İnalcık'ın meişah makamına dair görüşü ise mezkur devre dair diğer görüş sahipleriyle oldukça benzerdir: "18. Yüzyılda, yönetimle ilgili her mühim konuda Şeyhülislâmın fikrini sormak, yerleşmiş bir teâmül hâlini aldı. Bu yüzden, çöküş döneminde şeriat ve dinî otoritenin hükûmete zorla kabul ettirdiği sınırlamalar, reformların uygulanmasını bilhassa güçleştirmişti" bkz. a.g.e, s. 35.

638 Halil İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa, Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri*, s. 44-45.

639 Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası*, s. 66.

640 Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası*, s. 110.

641 Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası*, s. 135-136.

IV. Mustafa vakıasını ise Sultan Selim'in Şehzade Mahmud'da yakaladığı başarıyı yakalayamaması olarak değil, Şehzade Mustafa'nın hırsına ve mağrur tabiatlı oluşuna bağlayarak yenilikçi padişahları yükselten, IV. Mustafa'yı ise onların altında konumlandıran bir tarih inşasına tevessül ediyor. Adil Şen'e göre Şehzade Mustafa'nın aklı erdiği günden cülusuna kadar "*Sultan Selim'in aleyhine etmediği iş kalmamıştı. Fakat Selim, Mustafa'nın hükümdar olmak için çevirdiği entrikaları bildiği halde bilmezlikten gelerek göz yummuştur*" demektedir.[642] Şen'e göre "*IV. Mustafa, Şeyhülisâm Ataullah Efendi ve Kaymakam Musa Paşa[ʻnın'] elinde adeta oyuncak haline geldi*".[643] Zira "*Zorbaların dediği dedik, IV. Mustafa ise bir şey yapamamanın verdiği bunalım ve utancı taşıyordu. Değil eyaletler, İStanbul'da bile hükmü geçmiyordu. Birkaç sadık adamının dışında kendi adına iş görecek kadrosu da yoktu. Mevcut kadrolar ya Selim'in yetiştidiği ekibe mensup ya da yıllarca hükûmetten uzat tutulmuş, IV. Mustafa'nın iktidarını kendileri için ganimet edinme telakkisine mensup fırsatçılardı… Ayrıca Selim hayatta odluğu sürece, büyük Padişah'ın gölgesini üzerinden atıp, rahat icraat yapması da imkansızdı. Yeni Padişah'ın beceriksizliğini gören halk, asker ve diplomatik çevrelerde de Selim'in iade-i cülusu konuşuluyordu*".[644] Adil Şen bu ifadeleriyle IV. Mustafa'nın içerisinde olduğu ahvali çok iyi hülasa etmiş ancak bu durumda olduğunu bildiği genç padişaha ağır ithamlar ve beceriksizlik yaftasını yapıştırmakta şüphe etmemiştir.

Umumî Osmanlı tarihleri arasında muhteve cihetinden ciddiyetle tedkik edilmesi gereken metinlerden birisi de Zinkeisen'in Osmanlı tarihidir. Çizdiği IV. Mustafa portresiyle de yerli tarihçilerimizin ekseriyetinden daha mutedil bir mevkide durduğu göze çarpan müellif, mesele III. Selim olduğunda ise tıpkı diğer tarihçiler gibi iltifatlarını cömertçe sarfetmiştir. Ona göre "*Şimdiye kadar Osman Bey'in tahtına çıkmış, ıslahat fikirlerini zamanının ruhuna uygun olarak ciddiyetle ve kararlı bir irade ile ele alan, bunları Osmanlı adının yok olmaya yüz tutmuş gücünü ve büyüklüğünü yeniden tesis etmek amacıyla bir araç olarak imparatorluğunun iyiliği ve kurtuluşıu için gerçekleştirmeye çalışan herhangi bir hükümdar varsa o da Sultan III. Selim'di*".[645] Ulema sınıfına dair görüşlerinde de umumî cereyana tâbi olduğu söylenebilir. Zira

[642] Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası*, s. 136. Kabakçı isyanı sırasında âsîlerin şehzadelerin canlarından endişe ederek onları talep etmesi üzerine III. Selim'in "*Benim zürriyetim yoktur, şehzadeler benim evladım ve nûr-ı aynımdır, Maazallah! Ben anlara sûikasd ile devlet ve mülk-i Âl-i Osman'ın ve silsile-i pâkize-i Osmaniyye'nin inkıraz ve izmihlâline sebeb olmak; hiç hayal ve hatıra gelir şey değildir. Allah'ü Teâla o günleri göstermesin. Cenâb-ı Bâri gün-be-gün anların ömürlerin müzdad eylesin*" diyerek mukabelede bulunduğu hakkında bkz. a.g.e. s. 136.

[643] Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası*, s. 154.

[644] Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası*, s. 159-160.

[645] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1802-1812)*, VII, s. 225.

Mehmed Ataullah Efendi'den şu şekilde bahsetmektedir: "*Genel olarak gayrı samimi ve sinsi bir karaktere sahip olan bu adam, gizliden gizlide Nizam-ı Cedid'in en amansız muhaliflerinden biri idi, zira ulemanın siyasî nüfuzunun tehlikeye gireceğini düşünüyor, bu yüzden de el altından düşürülmesi için elinden geleni yaptığı padişaha karşı amansız bir nefret besliyordu*".[646] Zinkeisen, III. Selim ve Şeyhülislam'ın karakteri hakkında olduğu gibi IV. Mustafa'nın karakteri hakkında da sair tarihçilerle aynı çizgide buluşuyordu. Ona göre IV. Mustafa "*hükümdarlığın ihtişamı gözlerini kamaştıran, ince düşünce ve iradeden uzak*" biriydi ve amcazâdesi III. Selim'in iyi niyetli ikazlarını da iktidarı boyunca dikkate almamıştı.[647] IV. Mustafa'nın "*devleti yönetmekten ziyade zevk ü sefaya dalan zayıf karakterli*" bir padişah olduğunu bunun ise iktidarın Kaymakam ve Şeyhülislâm'ın eline geçmesine sebebiyet verdiğini düşünmektedir. [648]

IV. Mustafa hakkında sadece müsbet şeyler söyleyen ve hiçbir hatasına değinmeyen tek tarihçi Ziya Nur Aksun'dur. Haliyle itidal sahibi olmamak açısından kendisi diğer tarihçilerle aynı kefededir. Aksun'un çizdiği Sultan Mustafa imajı bu yönüyle dahi zikredilmeye değerdir. Aksun'un nazarında IV. Mustafa "*Osmanlı hükümdarlarının en mağdurlarından biridir… Saltanat makamında müstakil kalamamış ve devlet otoritesini tam kuramamıştır*". Zaten saltanatı dahili karışıklıklar ve Rusya harbi ile geçmiştir. Ziya Nur Aksun yukarıda zikrettiğimiz tarihçilere zımnen bir reddiye yaparak "*Kendisinin hırslı ve gerici olduğu hakkındaki yaygın görüşün hiçbir ciddi kıymeti yoktur*" demektedir. Sultanın hakşinaslığına misal olarak da kendisinin tahta çıkmasını sağlayan isyandan sonra "*Osmanlı hanedanının değişmez prensibine uyarak, kargaşa çıkaranları tasfiyeye çalışmış; bunun zeminini hazırlamağa uğraşmıştır*". Tıpkı I. Mahmud gibi isyancıları cezalandırmak ve bu suretle devlet otoritesini eline geçirmek istediğini belirten Aksun, bunda başarılı olamadığını ve "*ricalinin ihanetine*" uğradığını söylemektedir.[649] Ziya Nur Aksun'un kanaatlerini zikretmeye devam etmeden evvel birkaç hususa değinmek gerekir. IV. Mustafa için bir mağduriyetten söz etmek mümkün olmakla birlikte, isyanın hazırlık vetiresinde adamları vasıtasıyla aktif rol almış olması gibi sebepler, onun mağduriyetine gölge düşürmektedir. Dahili karışıklık ve Rusya Harbi gibi hususların altını çizmesi oldukça mühimdir. Keza hırslı ve gerici olduğuna dair görüşlerin mesnedsizliği de ortadadır. Kısa süren saltanatı gericilik olarak okunmaya

[646] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1802-1812)*, VII, s. 323.
[647] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1802-1812)*, VII, s. 331.
[648] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1802-1812)*, VII, s. 332.
[649] Ziya Nur Aksun, *Yozlaşma/Yenileşme/Değişim Kıskacında Dört Muzdarip Padişah [III. Selim IV. Mustafa II. Mahmud I. Abdülmecid]*, haz. Erol Kılıç, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 153

elverişli bir müddet değildir. Ancak Aksun'un iddialarından son ikisine katılmak güçtür. Sultanın isyancıları tasfiye etmeye çalışması, hanedanın prensibine uyma gayesiyle değil, iktidarının ricalin sultası altında kalmasına olan muhalefeti sebebiyledir. Yine de bu hususta mühim bir adım atmamış, Kabakçı başta olmak yamaklar ve yeniçerilerin sebebiyet verdiği huzursuzluğun izalesi için Alemdar'ın adamlarının davette bulunduğu güne kadar ciddi bir adım atmamıştır. Buna imkanı olmayışı hafifletici bir sebep dahi olsa, isyancılara dair sert tedbirleri olmadığı alenen ortadadır. Ziya Nur Aksun'un bir diğer iddiası Sultanın kendi adamlarının ihanetine uğradığıdır. Hazinedar Nezir Ağa, Hazine Kethüdası Ebe Selim ve hususen Başçuhadar Abdülfettah Ağa gibi kurenası olmak olmak üzere Kaymakam Musa Paşa ve sair ricalin kendi otoritesini kısıtladığı doğrudur. Ancak bu doğrudan sultana bir ihanet olarak okunmamalıdır. Hatta kendisini tahtta tutmayı başabilmek adına Alemdar Mustafa Paşa'nın saray baskını esnasında III. Selim ve Şehzade Mahmud'u katletme fikri kurenadan gelmiş böylece IV. Mustafa'nın tahtını sağlama almak istemişlerdir. Kısacası, bir ihanet varsa bu hem kendi ricalinin hem de III. Selim'in ricalinin 29 Mayıs darbesinde rol almasıdır.

Ziya Nur Aksun IV. Mustafa'nın "*yenilikçiliğe muhalif ve devletin, asırlardan beri denenmiş olan yüksek prensiplere dayanılarak kuvvetlendirileceğine inanmış bir hükümdar olarak görünmekle beraber, yeni nizâmın taraftarı olan kadroyu tasfiyeyi düşünmemiş; hükûmet hizmetlerinde bunlardan istifadeye de çalışmıştır. Bu suretle Osmanlı bürokratları arasındaki cedîdçi-muhafazakâr (yenilikçi-gelenekçi) çekişmesini kaldırmak ister görünmüş ve devlete hizmet hususunda bu iki zümreden de istifadeye gayret etmiştir. Onun bu görüşü, büyük atalarına hâkim olan üstün devlet başkanlığı anlayışının bir sonucu olarak görülmektedir*".[650] Aksun'un övgü dolu bu satırları hakikatle hurafenin içiçe geçtiği bir tasvirdir. Evet, IV. Mustafa yenilikçi kadrodan bazı kişileri mühim emvkilere tayin etmiştir, ancak bunun sebebi isyancı güruhun otoritesini sınırlaması ve yenilikçi kadronun, Alemdar'ın İstanbul'a gelerek sultanı bu kişilerin esaretinden kurtaracağına dair gizli pazarlıklarıydı. Yani IV. Mustafa'nın yenilik taraftarları ile muhafazakârları bir arada tutmak gibi bir gayreti yoktu. Hatta bu isimleri evvelce sırf İbrahim Nesim Efendi'nin ekibinden diye tasfiye ettiğini Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'ya yazdığı hattında bizzat kendisi beyan etmişti.[651]

---

[650] Ziya Nur Aksun, *Dört Muzdarip Padişah [III. Selim IV. Mustafa II. Mahmud I. Abdülmecid]*, s. 153-154.

[651] "*Benim serdarım bunlar İbrahim Efendi müteallıkatından olduğundan nefyetmiştim*" bkz. BOA, HAT, 1360/53523 15 Ca 1222 (21 Temmuz 1807).

Ziya Nur Aksun'un IV. Mustafa hakkında dile getirdiği fahiş bilgi hataları bunlardan ibaret değildi. Ona göre sultana "*daha şehzadeliği zamanında, Koca Sekbanbaşı'nın kendisine sunduğu meşhur lâyihada, Nizâm-ı Cedîd tâlimli asker olarak medhedilmiş ve bunun lüzûmu anlatılmıştır. Bundan anlaşıldığı üzere, Sultan Mustafa, talimli ve kuvvetli bir ordunun vücuda getirilmesine taraftar olmuş ve bunun Ocaklar'ın kuvvetlendirilmesi ve sılahı ile mümkün olacağına inanmıştır*".[652] IV. Mustafa'nın talimli bir orduyu isteyip istemediğine dair elimizde kuvvetli karineler mevcut değildir. Koca Sekbanbaşı Risalesi'nde dile getirilen fikirlere ne derece iştirak ederdi bu da şüphelidir. Ancak kesin olan bir şey varsa o da bu risalenin Sultan Mustafa'ya sunulmadığıdır. Kendisinin bu risaleyi okuduğuna veya haberi olduğuna dair dahi elimizde bir bilgi yoktur. Hatta Ahmed Cevdet Paşa bu risalenin yazılma sebebinden bahsederken, IV. Mustafa'nın yenniçeri ocağına darbe teklifi yapmasına bir cevap olduğunu belirtir.[653]

Ziya Nur Aksun'un, IV. Mustafa'nın idari politikası olarak ifade ettiği "*devlet merkezinin eyaletlerdeki temsilcisi olan Ocaklar'ı güçlendirmek suretiyle, hükûmet otoritesini artırmak için giriştiği teşebbüsler… şahsî menfaat ve selâhiyetlerini artırmakta [olan] âyan[lar] tarafından hoş karşılanmamış ve aleyhinde bir havanın doğmasına sebep olmuştur. Böylece… Alemdar ile etrafındaki âyanların muhalefetlerini çekmiştir*" tarzındaki tesbiti ile muhtemelen padişahın tımar kanunnâmesi yayınlamasından bahsetmektedir. Her ne kadar klasik Osmanlı iktisadî-askerî nizamının bir tezahürü olan tımar sistemi ile IV. Mustafa'nın ihya etmeye çalıştığı sistem arasında farklar bulunsa da[654] Alemdar başta olmak üzere sair âyanların tımarın ihya edilmesini ne askerî ne de iktisadî olarak isteyeceği düşünülebilir. Ziya Nur Aksun'un IV. Mustafa hakkındaki yorumlarına genel olarak baktığımızda reasksiyoner bir ifade tarzının olduğu söylenebilir. Literatürdeki menfi algıyı dağıtmak için padişahı olduğundan daha mazur

---

652 Ziya Nur Aksun, *Dört Muzdarip Padişah [III. Selim IV. Mustafa II. Mahmud I. Abdülmecid]*, s. 154.

653 Cevdet Paşa'nın konuyla alakalı olarak çeşitli notlarının yer aldığı müteferrik yazıları not ettiği defterine derkenarda geçen "*İstimâımıza göre Sultan Selim Han zamanında varis-i saltanat bulunan Şehzade Sultan Mustafa, ocaklunun erbab-ı dirayetinden galiba Koca Sekbanbaşı deyû şöhreti olan ihtiyara nihânîce bir kağıt yazup 'Nizâm-ı Cedid hususu Yeniçeri Ocağı'nı nihayette ref' edecektir. Beni padişah edesiz, ben Nizâm-ı Cedid'i ref' ederim' demiş olmağla ol dahi vâkî hâli beyan içün işbu risaleyi telif ve irsal eylemiş…*" şeklindeki rivayet için bkz. Muhammed Mahmut Bakır, *Sultan II. Mahmud Devri Tanzimat-ı Hayriye'nin Hazırlanması: İktidar ve Muhalefet'in Meşruiyeti*, s. 80 dn. 54. Bu hususla alakalı mezkûr Sekbanbaşı'nın Nizâm-ı Cedîd'i müdafaa etmek emeliyle yazdığı risale hakkında bkz. *Koca Sekbanbaşı Risâlesi, Avâmın Düşüncelerinin Reddedilmesi, Hulâsâtü'l-Kelâm fî Redd'i-Avâm*, haz. Abdullah Uçman, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2017.

654 Klasik dönemde tımar sistemi ile merkezî hazineye yük olmadan tımarlı sipahilerden müteşekkil büyük bir süvari ordusu vücuda getirilebilmekteydi. IV. Mustafa ise daha çok Îrâd- Cedîd Hazinesine tahsis ettirilen tımarları "*heyet-i evvelisine* rücu" ettirmek kabilinden iktisadî bir hamle olarak tımar sistemini ihya etme çabasıydı bkz. Fatih Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 19 dn. 23. Tımar sistemi hakkında bkz. Halil İnalcık, "Timar", *TDVİA*, XXXXI(2012), s. 168-173.

ve fakat daha büyük gösterme çabası hakimdir. Diğer tarihçilerin hissî olmaları hasebiyle tenkitte aşırıya kaçması gibi Aksun da tebcilde ifrata sürüklenmiş ve eserinin alakalı kısmı adeta bir IV. Mustafa savunusu mahiyeti kazanmıştır. Tarihçi Ahmet Şimşirgil'in popüler tarzda kaleme aldığı ve geniş bir okuyucu kitlesine ulaşan Kayı isimli Osmanlı tarihindeki IV. Mustafa'ya dair bölüm Ziya Nur Aksun'un bilgi ve değerlendirmelerini oldukça hatırlatmakta olduğundan kendisinin bu benzerliğini zikretmekle iktifa ediyor ve Aksun hakkındaki değerlendirmeleri Şimşirgil için de ihmal edilebilir farklılıklarda câr3i addediyoruz.[655]

Popüler tarih kitapları da IV. Mustafa hakkındaki algıyı besleyen kaynaklardan biridir. Bunlardan biri Şaban Çibir'e aittir. III. Selim ile IV. Mustafa'ya tahsis ettiği kitabında Şehzadeliğinde yüksek din ve fen ilimleri öğretilerek büyütüldüğünden bahseder. Ona göre IV. Mustafa "*saf, kültürü zayıf ve saltanata karşı haris bir insandı. Hep iyilik gördüğü amca-zâdesi III. Selim'e kaşrı vefâlı davranamadı. Nizâm-ı Cedid aleyhinde olanların yanında göründü, onları destekledi*" demektedir.[656] Ona göre "*Dördüncü Mustafa Han, zeki ve tedbirli olmasına rağmen, üçüncü Selim Han'ın başlatmmış olduğu imar ve ıslahatlar karşı olan devlet adamlarının tesirinde kalmıştır*".[657] İhtilâlciler "*IV. Mustafa'yı adeta esir aldılar ve ne istediyseler yaptırmaya başladılar. Hatasını anlayan Mustafa Han işin farkına vardı ama iş, işten çoktan geçmişti*".[658] Görüldüğü üzere popüler tarih kitaplarındaki IV. Mustafa algısı calib-i dikkattir ki umumî Osmanlı tarihleri ve akademik eserlerdeki algıdan farklılık göstermemektedir. Keza Bir başka popüler tarih kitabında ise sağlıksız ve hissî birtakım sığ değerlendirmelerin ardından "*hayırsız Sultan Mustafa*" denilmektedir.[659]

Sultan IV. Mustafa hakkında malumat sahibi olabileceğimiz belli başlı kitaplardan bahsettik. Ancak IV. Mustafa hakkında en fazla müracaat edilen kaynak elbette ansiklopedilerdir. Bu sebeple bu kaynaklardaki Sultan Mustafa algısını da ortaya koymakta fayda var. Evvela İslam Ansiklopedisi'nde yer alan IV. Mustafa maddesinden bahsedelim. Maddenin müellifi Cavid Baysun'dur. Baysun, IV. Mustafa hakkında müfrit ifadeler kullanmaktan çekinmemiş, ancak bazı hususlarda padişaha haksızlık edildiğini de açıkça belirtmiştir. Baysun, Sultan hakkındaki tahlillerine olumsuz nitelemelerle

---

655 Ahmet Şimşirgil, *Kayı, Islahat, Darbe ve Devlet, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim, IV. Mustafa,* VIII, s. 277-279.
656 Şaban Çibir, *Saltanata Kan Damladı, Sultan III. Selim "Şehit"*, Parola Yayınları, İstanbul 2016, s. 112.
657 Şaban Çibir, *Saltanata Kan Damladı, Sultan III. Selim "Şehit"*, Parola Yayınları, İstanbul 2016, s. 141.
658 Şaban Çibir, *Saltanata Kan Damladı, Sultan III. Selim "Şehit"*, Parola Yayınları, İstanbul 2016, s. 113.
659 Murat Kirik, Kayıp Kültür, Cinius Yayınları, İstanbul 2020, s. 43-44.

başlar. Ona göre "*Mustafa IV. muhâkeme ve zekâsı az, zamanın icaplarından habersiz[dir]*". Müellif bu sözlerinin ardından hakşinaslık yapmış ve "*Akılsızlığı hakkında Âsım Efendi'nin ileri giderek, onu adaşı Mustafa I.'ya benzetmesi mübâlegadan ibarettir… denildiği kadar aklı ermez bir adam değil idi*" diyerek zekası az ancak aklı yerinde bir padişah olduğunu belirtmiştir. Konuyla alakalı olarak Müverrih Ahmed Cevdet Paşa'nın, Sultan Mustafa hakkında "*sâfi-derun ve âzâdeser*" olarak tanımladığına da değinen Baysun, sultanın bu noksanlıklarına rağmen "*devletin bekasını tehlikeye düşürecek bir isyânı hazırlayanlar ile işbirliği yapacak kadar saltanata haris ve merhametsiz bir adam idi*" demiştir. Cavid Baysun bu tahlili sebebiyle sultanı hem maharet ve kabiliyet olarak eleştirip hem de onu bir darbe planının baş aktörleri arasına yerleştirecek kadar da kurnaz bir kişiliğe büründüren diğer tarihçileri hatırlatan bir üsluba imza atmıştır. Sultanın karakter ve mizacına dair vasıflarının haricinde bünyevi kusurları da olduğuna değinen yazar, "*Selim III. tarafından tahta dâvet edildiği zaman bayılması hastalıklı olduğu rivâyetini takviye etmektedir*" diyerek pek de sağlıklı olmayan bir rivayeti doğru gibi kabul etmiş ve bunun üzerine sultanın bedenen de sıhhatsiz olduğu fikrini destekler bir görüş serdetmiştir. Padişah hakkında "*şiddetle beslediği saltanat hırsını tatmin için, sadâret kaymakamı Köse Mûsâ Paşa ve şeyhülislâm Atâullah Efendi gibi, iki kurnaz mürtecî ile*" beraber olduğunu belirterek, ulemayı eleştirenler kervanına katılmıştır. Sultanı saltanat konusunda hırslı olmakla itham eden yazar, bir tezata imza atarak, Mütercim Asım Efendi'den bir nakilde bulunur ve "*mal ve mülke kıymet vermez bir mizacda*" olduğunu söyleyerek âdeta tezatsız bir IV. Mustafa tahlilinin imkansızlığını ortaya koymuştur. Baysun, Sultanın darbe için gerçekleştirdiği ittifakın daha sonra aleyhine döndüğünü belirterek, içinde bulunduğu durumu "*zorbalar ile şeyhulislâm Ataullah Efendi'nin hükmü altında ve kimseye söz geçiremeyecek bir aciz içinde bulunuyordu*" şeklinde tasvir etmiştir. Üstelik bu otoritesizlik sadece sultan için geçerli değildi "*Anadolu, Rumeli ve Arabistan eyâletlerinde nüfuzunu kaybetmiş bulunan Osmanlı hükümeti Mustafa IV. zamanında daha da fenâ duruma girip, hükmü İstanbul ve civarına inhisâr etmiş, buralarda âsâyiş ve inzibat nâmına bir şey kalmamış idi*". Kısacası ona göre "*Mûsâ Paşa ve Atâullah Efendi gibi, iki desîsekâr ile ocak zorbalarının oyuncağı olan Mustafa IV. kafeste daha şanslı olup, pâdişahlığında saraydan dışarı nufûz yürütememiş ve saltanatı ıslâhât hareketini baltalayan bir irticâ devri olmuştur*".[660] Görüldüğü üzere Baysun, IV. Mustafa'nın hem payitahtta hem de taşrada otoritesini tesis

[660] Cavid Baysun, "Mustafa IV.", *İA*, VIII(1979), s. 708-714.

edemediğinin farkında, ancak bu tahlillerine hissi bir takım yakıştırmaları ekleyerek başta Sultan Mustafa olmak üzere Sadaret Kaymakamı ile Şeyhülislam Efendi'yi tariz oklarının nişangâhı haline getirmiştir.

IV. Mustafa hakkındaki görüşlerine yer vereceğimiz son isim Kemal Beydilli'dir. Yakınçağ Osmanlı Tarihi sahasında birçok eser ve makale neşreden, birçok teze danışmanlık yapan ve birçok kaynağın neşredilmesinde imzası bulunan Beydilli, sahanın pîrleri arasında sayılmaya şayestedir. Diyanet İslam Ansiklopedisi'ndeki IV. Mustafa maddesinin müellifi olan Beydilli, IV. Mustafa hakkında en makul tahlile sahip kişidir. Ne Ziya Nur Aksun gibi medhiyede aşırıya kaçmış nede diğer tarihiçler gibi eleştiride ileriye gitmiştir. Bunun en mühim sebebi devre ve devrin kaynaklarına olan vukufiyetidir. Ancak Beydilli'nin üslubu da hissîlikten azade değildir. III. Selim'e olan bakışı da sair tarihçiler ile benzerlik gösterir. Ona göre III. Selim aydınlanmış bir hükümdardır.[661] Beydilli, III. Selim'i eleştirmekten de çekinmez. Ona göre III. Selim tahtta kalabilmek hırsıyla Nizâm-ı Cedîd programı çerçevesinde gerçekleştirilen bütün yenilikleri Kabakçı İsyanı sırasında bir çırpıda gözden çıkarabilmiştir. Bu noktadan yola çıkan yazar, Şehzade Mustafa'nın da amcası gibi saltanat hırsına kapılarak bu durumun yol açtığı zaafiyeti kullanmaya cesaret ettiğini belirtir. Kemal Beydilli, IV. Mustafa'yı değerlendirmek için elimizde yeterince veri olmadığına değinmiş ve bu konuyla alakalı olarak şu ifadeye yer vermiştir: "*IV. Mustafa'nın, yenilikler karşısındaki gerçek düşüncelerini ifade edecek bir icraatta bulunmasına fırsat verilmeden tahttan indirilmesi göz önüne alındığında her şey normale döndükten sonra amcasının izini takip edip etmeyeceği veya halefi ll. Mahmud gibi reformist bir yol izleyip izlemeyeceği sorusuna kesin bir cevap vermek mümkün değildir*". Sultan hakkındaki bu yorumu gayet makul ve her tarihçinin sahip olması gereken bir dürüstlüğün nişanesidir. Beydilli konuyla alakalı olarak sözlerine şu şekilde devam etmiştir: "*Kendisinin bu sorulara verilen olumsuz cevaplarla mahkûm edilmiş olması herhalde tashihe muhtaç bir konudur. Bu durumda, genelde hemenbütün tarihçilerin kendisini nitelemek üzere kullandığı 'muhakeme ve zekâsı az, zamanın icaplarından habersiz, devletin bekasını tehlikeye düşürecek bir isyanı hazırlayanlarla işbirliği yapacak kadar saltanata haris ve merhametsiz'*[662] *… 'eski düzen taraftarı, aklen zayıf, cahil, haris, uzağı göremeyen, fitneci, düşüncesiz, saf, devletin genel durumundan*

[661] Kemal Beydilli, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010; Kemal Beydilli, "Selim III", *TDVİA*, XXXVI(2009), s. 425-426.

[662] Bu yorum Cavid Baysun'a aittir bkz. Cavid Baysun, "Mustafa IV.", s. 708-714.

habersiz, ahmak, âsilerin her istediğini yapan, saltanat sürmekten başka bir şey düşünmeyen'[663] *gibi sıfatların gerçekle bağdaşmadığı açıktır*".[664] Kemal Beydilli bu ifadeleriyle de altınız çizdiği gibi IV. Mustafa hakkındaki basmakalıp kanaatlere iltifat etmemekteydi. Peki Sultan hakkında nasıl bir kanaate sahipti. Ona göre "*IV. Mustafa'nın da yenilenme ve yeniden yapılanma işlerini sürdürmeye çalışacağına dair kuvvetli işaretler mevcuttur*". Bu konuda birkaç misal de vermektedir. Bu misallerden ilki III. Selim devri yenilikçi ricâl arasında yer alan Sır Kâtibi Ahmed Efendi ile Keyhüda Hacı İbrahim Efendi hakkındadır. Zira Sultan IV. Mustafa, bu iki ismi yâdederek hayatta olmaları hâlinde hemen sadarete getireceğini dile getirmiş ve "*çevresinde işe yarayabilecek evsafta devlet adamı kalmamış olmasına eser*" etmiştir. Sultanın yenilik karşıtı olmadığının bir diğer isbatı ise "*Taksim'deki Topçu Kışlası'nda eğitilmiş asker yerleştirmeyi düşündürmesi ve nihayet kısa süren saltanatı esnasında meselâ mühendishanenin durumuyla yakından ilgilenmiş olarak bu eğitim kurumunun yeniden düzenlenmesine teşebbüs etmesi, yeni ve ayrıntılı bir kanunnâme tanzim ettirmiş olması*" gibi hareketleridir. Kemal Beydilli, Sultanın yenilikçiliğine dair misalleri bunlarla da sınırlamaz ve onu gericilikle yaftalamayı imkansız kılacak bir rivayete yer verir. Ona göre "*IV. Mustafa döneminde Nizâm-ı Cedîd'in tekrar ihya edilmesi fikrinden tamamen vazgeçilmediği ve padişahın el altından bunu desteklediği, hatta daha önce Levend Çiftliği'ndeki Tâlimli askerlere eğitmenlik yapan Süleyman Ağa'yı bu konuda çalışmalarda bulunmak üzere*" vazifelendirilmesi oldukça dikkat çekici hususlardır. Sultan Mustafa'nın Süleyman Ağa'yı vazifelendirme sebebi gerçekten Nizâm-ı Cedîd'i ihya etme hevesinden mi kaynaklanıyordu? Bunu bilmek çok zor. Ancak talimli asker yetiştirmek istemesi savaştaki bir padişah için oldukça makul bir istektir. Zira Padişahın, İstanbul'da dahi rahat durmayan yeniçerilerin seferde başarılı olabileceğine dair şüphe duyması tabiidir. Beydilli tam da bu noktada, "*şehirde büyük huzursuzluk ve her türlü ahlâksızlığa tevessül edenlere karşı bunların yeniçeri olmalarına bakmadan ... sert önlemler*"[665] aldığını belirtmiş ve onun pasif ve korkak olmadığını bu yolla isbat etmiştir. Kemal Beydilli, IV. Mustafa'ya dair itidal üzere olan yorumları ile tarihçilik konusunda miyar teşkil etmiş olmakla beraber, verdiği misaller üzerinden IV. Mustafa'ya dair yapılacak araştırmaların hangi konulara yönelmesi gerektiğini de işaret etmiştir.

---

[663] Buradaki iktibaslar birkaç müellife aittir. Bunlar Beydilli tarafından şu sıra ile zikredilmiştir: Çelebizâde Âsım, Mustafa Nûri Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Midhat Sertoğlu, Enver Ziya Karal ve İsmail Hami Danışmend.

[664] Kemal Beydilli, "Mustafa IV.", *TDVİA*, XXXI(2020), s. 283-285.

[665] Kemal Beydilli, "Mustafa IV.", *TDVİA*, XXXI(2020), s. 283-285.

IV. Mustafa'nın devrine ve şahsiyetine dair tarihçilerin neler düşündüğü yukarıda yaptığımız iktibaslardan anlaşılmaktadır. Dikkat edildiğinde görülecektir ki IV. Mustafa devri, üzerinde titizlikle durulan bir devir değildir. Yalnızca Kabakçı İsyanı ve Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelerek evvela hükümeti devirip bilahare sarayı basmak suretiyle IV. Mustafa'yı alaşağı ettiği darbeler çalışılmış ve yazılmıştır. Bunun haricindeki birçok mesele karanlıkta bırakılmış veyahut umursanmamıştır. Bu durumun böyle olmasının en mühim sebebi III. Selim ve II. Mahmud devrini yenileşme devri olarak görmeleridir. IV. Mustafa dönemi ise irtica dönemidir. Bu sebeple araştırılmaya değer bir yanı yoktur. Bu kanaatimizde yanılma ihtimalimiz olduğunu peşinen kabul etmekle beraber bu görüşümüzü destekleyen bazı hususlara değinmek gerekir. Evvela belirtmeliyiz ki bu döneme dair tarafgirliği anlamak için III. Selim algısını iyi tahlil etmek gerekir. Tarihçiler Nizâm-ı Cedîd'i adeta modernleşmenin pik noktası, III. Selim'i ise reformcu bir padişah olarak konumlandırmaktadır. Bu ise ister istemez bir dikotomi doğurmuştur: İlerici-gerici, yenilikçi-muhafazâkar/mürteci, aydın-cahil ila ahir. Batı tarihçiliğinin sınıf merkezli tarihyazımının Osmanlı tarihine bir şablon olarak yedirilmesi anlamına gelen bu hizipleşmeler esasen oldukça sorgulamaya değerdir. Yenilikçi olarak tanımlanan figürler yeri geldiğinde en muhafazâkar tavrı takınırken, mürteci olarak zikredilen kişiler yenileşmenin baş aktörü hâline gelebilmektedirler. Üstelik bu kavramların ekseriyeti batı siyasî tarih tecrübesinin hamulesi olan ve batı siyaset felsefesinin tarihi ve siyaseti okuma biçiminin bir uzantısıdır. Bu sebeple bu kavramları basmakalıp kullanmak farklı bir anahtar ile farklı bir kapıyı açmaya çalışmak gibidir.

III. Selim ve Nizâm-ı Cedîd'i tarihî ilerlemenin (lineer-ilerlemeci tarih izanının) bir safhası olarak okunduğundan, Sultana ve Nizâm-ı Cedîd tatbikatına karşı atılan her adımı tarih önünde mahkum etmeye varan bir nefreti doğurmuştur. Esasen IV. Mustafa ve III. Selim'i deviren ekibe olan hissî öfkenin sebebi de budur. Tarihî determinizmin bir yansıması olarak vasıflandırılması gerek bu durum, modernleşme kuramının hakim olduğu tarih telakkisinden beslenmektedir. Tarihî sürekliliğin kaçınılmazlığına olan bu inanç ise IV. Mustafa olgusunu konumlandırmada aceleci davranarak yenileşme ve ilerlemenin karşıtını temsil eden bir irtica olarak okumayı yeğlemiştir. Oysa Yenilik ve gelişmenin her zaman ve her şartta aynı hız ve istikamette olmak zorunda değildir. Bazı yenilik hamlelerinin engellenmesi ise büsbütün yenileşmenin engellenmesi demek değildir. Tarihsel süreksizlikler de tarihî süreklilikler kadar bir parçasıdır, tarihin ve nihayet Osmanlı tarihinin. Haliyle IV. Mustafa yenilik karşıtı olarak değil belki III. Selim

ve kadroları tarafından tatbik eden yeniliklerin karşıtı olan bir hizip tarafından tahta geçirilmiştir. Hâliyle IV. Mustafa'nın temsil ettiği karşıtlık bundan ibarettir. Ortada bir mefhum olarak "*yenileşme*" karşıtlığı yoktur.

Tarihçilerin III. Selim ve yenileşme hareketine olan yaklaşımı sadece dikotomileri tevlid etmiyor. Aynı zamanda Sultan Mustafa ve ekibine olan muhalefetin de müsebbibi olmaktadır. Bu ise esasen IV. Mustafa karşıtlığı değil III. Selim taraftarlığı olarak okunmalıdır. IV. Mustafa hakkındaki tezyif ve tahkire varan ifadelerin, sağduyudan mahrum ithamların ve sağlıksız devir incelemelerinin nedeni de budur. Öyle ki IV. Mustafa hakkında tenkid maksadıyla ileri sürülen iddiaların bazıları III. selim, Alemdar Mustafa Paşa ve II. Mahmud için de geçerli olmasına rağmen benzer ithamlar onlar için cari olmamıştır. Bunlara birkaç misal vermek gerekirse. Tarihçiler Şehzade Mustafa'nın saltanat hırsından bahsederken hem şehzadeliğinde III. Selim'i devirmek hem de hal' edildikten sonra kardeşi II. Mahmud'u devirmek emelinde olduğunu anlatarak kendisini hırs küpü gibi tanıtmaktadırlar. Oysa III. Selim'in şehzadeliğinde I. Abdülhamid'i devirmeye çalıştığını aynı hissiyatla değil gayet soğukkanlılıkla ele alınır ve Osmanlı tarihindeki sayısız şehzade tavrının bir nümunesi olmaktan öteye bir mânâ yüklenmez. Hatta şehzade iken gizlice Napolyon Bonapart ile mektuplaşması ise siyasî idealizmi ve yenilikçiliğine bir nişane olarak okunur. Üstelik III. Selim'in tahttan indirildikten sonra tekrar tahta çıkmak için Alemdar'dan yardım istediğini, yakınlarının ise sihir ve büyü gibi işlere tevessül ettiği bilinmektedir.

IV. Mustafa'nın saltanat hırsına dair bir diğer husus saray baskını sırasında tahtını korumak için III. Selim'i ve kardeşi Şehzade Mahmud'u öldürme emri vermesidir. Bu emir doğrultusunda III. Selim *şehid* edilmiş ve tarihçiler tarafından mistifike edilen bir anlatı/diskur geliştirilmiştir. Oysa III. Selim'in bizzat teşvik ve teşci eylediği Nizâm-ı Cedîd hareketini isyancıların talebi doğrultusunda sona erdirdiği ve tahtını muhafaza için yenilikçi ricali isyancılara teslim ederek ölmelerine göz yumduğu gerçeği genellikle ıskalanmıştır. Hatta isyancıları orduyla bastırmaması dahi onun meziyeti olarak zikredilmiş ve kan dökülmemesi için tahtından feragat etti denilerek *reformcu!* padişahın karizma himaye edilmiştir. Keza II. Mahmud da, Yeniçerilerin Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürdükleri isyan sırasında IV. Mustafa'nın yeniden tahta çıkması ihtimali karşısında abisinin ölüm emrini verebilmiştir. Üstelik bu esnada Sultan Mahmud'un erkek evladının olmadığı dikkate alınırsa hanedanın ırsen bekasının tehlikeye düşmesi riskinin alındığı anlaşılmaktadır. Ancak bu yüzden II. Mahmud'a herhangi bir tariz ve tenkid mevzubahis

olmamıştır.[666] II. Mahmud Alemdar Mustafa Paşa'yı kurtarmak içind e herhangi bir adım atmamıştı. Bu durumu II. Mahmud'un saltanat otoritesini gölgeleyen karizmatik bir figürün tasfiyesi için bir imkan olarak görmüştü. Esasen IV. Mustafa da kendi nüfuzunu gölgeyen Kaymakam Musa Paşa'yı ve Şeyhülislâm Ataullah Efendi'yi azletmiş ya da daha hafif bir tabirle istifa etmelerine müsaade etmiştir. Ayrıca Kazanmı Mustafa'yı öldürtmüş, isyanın lideri hâline gelen Kabakçı Mustafa'nın tasfiyesine dair çıkan ilk fırsatı da değerlendirerek Kabakçı'yı Alemdar'ın infaz etmesini sükûnetle karşılamıştır. Ezcümle bu noktada küçük biraderi II. Mahmud gibi o da saltanat hukukunu ve otoritesini gölgeleyen unsurların hayyen veya meyyiten siyasî arenadan tardedilmesine çalışmıştır. Muhtemeldir ki Alemdar'ın tasfiye edilmesi üzerine II. Mahmud'un Sened-i İttifak'ı kenara kaldırıp, bu metne afilli bir imza atan kişiyi idam ettidiği gibi IV. Mustafa da kendisini çevreleyen nüfuz sahiplerini aşabilmeyi başarsaydı Hüccet-i Şer'iyyeyi bir paçavra gibi yırtması işten bile değildi.

IV. Mustafa hakkındaki gayr-i insafî bir diğer tutum ise kendisinin otoriteyi tesis edemeyişi, hüccet-i şer'iyye gibi bir metne imza atması, yenilikler hususunda gözle görülür bir hamlede bulunmayışıdır. Üstelik iktidarı boyunca İstanbul'da asayişi temin etmekte zorlanmış, kendisni tahta çıkaran isyancıları tasfiye edememiştir. Tüm bu ithamlar doğrudur. Ancak IV. Mustafa'nın yalnızca 14 ay tahtta kaldığı ihmal edilmemelidir. Tarihçiler aynı hususta benzer bir geçmişi olan II. Mahmud için daha insaflıdır. Unutulmamalı ki II. Mahmud tahta geçtikten çok kısa bir süre sonra Hüccet-i şer'iyyeden daha mühim ve daha kapsamlı bir kırılmaya tekabül eden Sened-i İttifak metnini imzalamıştır.[667] II. Mahmud'un elinde olmayan gelişmeler neticesinde çıkan

---

[666] II. Mahmud'un kendisi, tarihçilerden daha fazla öz eleştiri sahibiydi demek yerindedir. Zira Rikâb-ı humâyun esnasında Sultan Mahmud "*saltanat, ammim Sultan Selîm Hân'ın hakk-ı sarihi ikeni karındaşım Mustafâ, zulmen şehîd ve cebren hakkı olmadan, tahtını ba'zı erâcîf u erâzil fesâdiyle [ahz ve] tahtına iclâs edüp, hilâd-ı şer' ve hilâf-ı kanun, hayâtında zulmen iclâs etmekle, behre-mend olmayup şimdi ammim Sultan Selîm Hân fevt oldukda, vâris-i saltanat ol olmuş iken, ol mahzun, bizler anın hakk-ı verâsetini zulmen zabt ve iclâsımız dahi ana ta'addî olmuşdur*" demekteydi. Sultan Mahmud'un bu sözlerine mukabil mecliste bulunanlardan biri onu teselli etmek için şu cevabı vermişti: "*hayır Pâdişâhım, Sultan selîm Hân'ın vefâtı günü hakk-ı saltanat, karındaşınız Sultan Mustafa Hân'ın hakkı olmayup irs-i şer'îsi sizin idi şer'an ve kanunen. Zirâ katil vârise hakk-ı irs olmaz. Eğer Sultan Selîm Hân'ın şehâdetinde, Sultan Mustafa Hân'ın ameli olmasa idi hakkı olur idi. Lâkin Sultan Selîm Hân merhumun şehâdetinde ameli olmağın, mîrâsdan mahrum olmak hasebiyle, şer'an sizin Saltanat-ı Osmâniyye hakkınızdır*" Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 258.

[667] Bu konuda Ahmed Cevdet Paşa gibi büyük bir tarihçi dahi değerlendirmesinde hatadan salim olamamıştır. Paşa, âsîlerle imzalanan hüccetin meşruiyetini reddeder. Anlaşmanın en mühim hususunun isyancılara muafiyet verilmesi ve hükümetin istikbâlde de Nizâm-ı Cedîd gibi yeniliklerden uzak duracağını ifade etmesiydi. Cevdet Paşa, tutucu bir gerekçilendirmeyle kaleme alınan bu metni, şer'i olarak kabul edilemeyecek bir bidat olarak tanımlamış ve bu yüzden kınamıştır. Ancak Hüccet-i Şer'iyye'den çok daha ağır şartlar ihtiva eden Sened-i İttifak anlaşmasıyla II. Mahmud'un mütegallibe

yeniçeri ayaklanması olmasaydı, Alemdar Mustafa Paşa uzun süre sadaret mührüne sahip olacak ve belki de Sened-i İttifak'a iştirak eden âyan koalisyonu bütün âyanları ihata edecek şekilde genişlemek suretiyle iyice yerleşecekti. Bu durum ise saltanat hukukunun kısıtlanması anlamına geliyordu. II. Mahmud, Alemdar gibi bir gaileden kurtulmak için isyan sırasında âdeta Alemdar'ın öldürünmesine göz yummuş, onu muhafaza etmek için hiçbir adım atmamıştır. Alemdar'ın öldürülmesiyle, nüfuzunu gölgeleyen büyük bir rakipten kurtulan II. Mahmud yine de uzun yıllar askerî modernleşme başta olmak üzere idarî, askerî ve siyasî olarak kayda değer yenilikler yapmamıştır. II. Mahmud'a tarih kitaplarındaki yenilikçi padişah şöhretini kazandıran hemen her yeniliği 1826 senesinde vukubulan yeniçeri isyanını bastırarak ocağı ilga etmesi ve böylece siyasî arenada rakipsiz kalması sonrasında gerçekleştirilen yeniliklerdir. Unutulmamalıdır ki tahta geçtiği 1808 tarihi ile Yeniçeri Ocağı'nın ilga edildiği 1826 tarihi arasında 18 sene vardır. Ve bu zaman zarfı kayda değer bir yenilik yapmadan geçmiş, II. Mahmud'un, taşrada otoritesini sarsan âyanları tek tek sindirmesiyle sona eren bir devir olmuştur. Calib-i dikkattir ki II. Mahmud, 1826 tarihli isyanı bastıramayıp tahtını kaybetseydi, ona tüm şöhretini kazandıran yenilikleri gerçekleştiremeden ve 18 sene boyunca IV. Mustafa'ya birçok veçheden benzeyen bir saltanat sürmüş olacaktı.

2.3.2. Sultan IV. Mustafa'nın Terceme-i Hâli ve Şahsiyeti

Her devir ve her hadise birtakım ilkeler ve kaideler çerçevesinde değerlendirilir. Fakat buna mukabil her kaidenin bir istisnası, her hadisenin nev'i şahsına münhasır tarafları vardır. IV. Mustafa gibi tarihî şahsiyetleri değerlendirirken de devrinin şartlarını ihmal etmemeli hatta tarihî biyografisini dikkate alarak hadiseleri değerlendirmeliyiz. Bu sebeple IV. Mustafa'nın kısa bir hâl tercümesini vererek şahsiyetine ve onun zihnini şekillendiren gelişmelere yer vermek suretiyle IV. Mustafa'nın tarihî bir şahıs olarak hayat serencamı ele alınacaktır. Bir insanı tanımanın birkaç yolu vardır. Kişi fiillerinden, sözlerinden ve tavrından kendini ele verir. Bu yüzden IV. Mustafa'nın fiillerini incelediğimiz gibi kaleme aldığı hatt-ı hümâyunlarını da inceleyerek onun devlet, idare ve sair konularda nasıl düşündüğünü anlamaya çalışacağız.

ile uzlaşmasını *icab u vakt ü hal* olarak görmüş ve makbul addetmiştir bkz. Christoph K. Neuman, *Araç Tarih Amaç Tanzimat, Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, trc. Meltem arun, TVYY, İstanbul 2000, s. 213.

Şehzade Mustafa Hicri 26 Şaban 1193 / Miladi 8 Eylül 1779 Çarşamba tarihinde İstanbul'da doğmuştur.[668] Pederi Sultan I. Abdülhamid validesi ise Ayşe Sîneperver Sultan'dır.[669] Şehzade Mustafa, pederinin hayatta olmaması hasebiyle 6 Rebiülevvel 1206 / 7 Ekim 1791 Perşembe günü saat beşte Amcazâde III. Selim tarafından sünnet ettirilmiştir.[670] Şehzade Mustafa sarayda klasik eğitim görerek büyüdü. Kardeşi Şehzade Mahmud ile birlikte babası sultan I. Abdülhamid'in payitahtta yaptığı teftiş gezilerine iştirak etti. Böylece sarayın dışında nasıl bir dünya olduğunu keşfetme imkanı oldu.[671] Şehzadeliği boyunca emsalleri gibi sultan olmak hülyası ile vaktini geçirmiş ve onlar gibi klasik bir eğitim almıştı. Mustafa'yı benzeri şehzadelerden ayıran husus ise Osmanlı tarihinin en netameli devrine gebe bir zamanda dünyaya gelmesidir.

Sultan Selim'in iktidarı altında küçük biraderi Şehzade Mahmud ile birlikte oldukça rahat bir şehzadelik zamanı geçiren Mustafa'nın saltanata geçme hayalleri, tahayyülden öteye de varmıştı. O Sultan olmak isityor ve bu konuda elindeki tüm imkanları seferber etmekten çekinmiyordu. Maktül Mirahor-ı Evvel Seyyit Mehmed Ağa'nın rivayetine nazaran, Kapı Bezirganı vasıtasıyla Pehlivan [Hüseyin] Ağa'ya fitneyi teşviki için yazılar yazdığına dair başta Şehzadenin kendi esrardaşlarından biri olmak üzere birçok delil vardır. Ülkedeki çekişmeleri de saltanatı elde etmek için bir fırsat olarak gören Şehzade, Tayyar Paşa ile Cabbarzâde arasındaki mücadeleyi kendi lehine bir fırsata çevirmek için Hazine Kethüdası Selim Ağa vasıtasıyla Tayyar Paşa'ya haber göndermiş ve şayet Tayyar Paşa rakibine karşı üstünlük sağlarsa, meydana gelen karışıklıklarda Sultan III. Selim'in tahtını kaybetmesine yol açabileceğini ve tahtın kendisine *nasib* olabileceğini ifade eden yazılar kaleme almıştır. Bu hususla alakalı olarak yine esrardaşlarından birinin rivayetine göre Şehzade Mustafa'nın falcılardan cincilere kadar birçok zümre ve mevkideki insandan medet umduğundan bahsedilir: "*hemen harem sıralarında aklı başına geldiği andan ta cülusuna kadar sultan selim aleyhine etmediği iş kalmamış idi. Seherelere başka havascı deyyuslara başka, hatta maktul Ayasofyalı*

---

668 Hikmet Çiçek, *(Veḳāyi'nüvis) Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187–1197/1774–1783)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2018, s. 797; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 123.

669 Kemal Beydilli, "Mustafa IV."; Cavid Baysun, "Mustafa IV.". Tarihçi Ahmed Refik'göre Şehzade Mustafa'nın Validesinin Ayşe Sineperver Sultan değil Nüketseza Kadın'dır bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 123.

670 "*Penç-i şenbih günü saat beş'e karib necâbetlü şehzâde Sultan Mustafa Efendi Hazretleri Harem-i Hümâyûnda ser-cerrâhân- hâssa Ali Tahir Efendi mübaşeretiyle hitân ve emr-i sünnet-i seniyye-i hayrü'l-beşer merâsimi icrâ buyuruldu*" bkz. *III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, haz. V. Sema Arıkan, TTK, Ankara 1993, s. 49.

671 Kemal Beydilli, "Mustafa IV.".

Abdülbaki'de dahi vafir tezkeresi zuhur etmekle bade badin Abdülbaki katlolundu. Ceffarlara ve cincilere ve müneccimlere nihayet her taraftan gücü yettiği kadar istimdada sa'yde asla kusur etmedi".[672] Şehzade Mustafa'nın yardım almaya çalıştığı kişiler Tayyar Paşa gibi taşra vüzerası ve şehirdeki bâtınî zümrelerden ibaret değildi. Kendisi taht değişikliğinde sivil vasıtalar kadar askerî vasıtalarından da yararlanmak emelinde idi. Bu hususla alakalı olarak Yeniçeri Ocağı'na dahi telkin ve teşviklerde bulunmaktan çekinmemişti.[673] Cevdet Paşa, müteferrik notlarının olduğu bir defterde bu hususla alakalı olarak şöyle demektedir: "*İstimâımıza göre Sultan Selim Han zamanında varis-i saltanat bulunan Şehzade Sultan Mustafa, ocaklunun erbab-ı dirayetinden galiba Koca Sekbanbaşı deyû şöhreti olan ihtiyara nihânîce bir kağıt yazup 'Nizâm-ı Cedid hususu Yeniçeri Ocağı'nı nihayette ref' edecektir. Beni padişah edesiz, ben Nizâm-ı Cedid'i ref' ederim' demiş olmağla ol dahi vâkî hâli beyan içün işbu risaleyi telif ve irsal eylemiş…*".[674]

Şehzade Mustafa'nın tahtı elde etmek için verdiği mücadelenin III. Selim gibi tecrübeli bir padişah tarafından farkedilmemesi mümkün değildi. Ancak III. Selim, evlat sahibi olmadığı için yeğenlerine karşı oldukça merhametliydi. Hâliyle genç şehzadenin bu gibi teşebbüslerine tolerans gösteriyordu. Fakat yine de Şehzadeyi ikaz etmek iktiza ederdi. Öyle de olmuş ve kendisine bu kabilden bir ikaz yazılmıştır. Şehzade'nin bu ikaza verdiği cevap ise kendisinin gençlik devri, kafes hayatı ve zihin dünyası hakkında oldukça mühim bilgiler ihtiva ettiğinden doğrudan nakledelim: "*kardeşim Sultan Mahmud kafese girdi, yani harem-i saray uzlete giriftar oldu. Cihan lezzeti ne idi görmedi. Men lem yezuk lem yarif kabilinden a'ma ve asam güruhundan oldu. Velakin benim sinnim on iki yaşına baliğ olmuş, lezzet-i cihandan hissini almış idim. Seyr ü seyrangahları görmüş idim. Üns ve ülfet dedikleri ellez ü leziz cilvelerin mezayası ruhuma tesir etmiş idi. Ve bunlar emsali lezaiz-i cihan ile ülfet ve meşgul iken nagihan pederim Abdülhamid Han vefat eylediği anda gılmanlarımdan ve gerek etba [ve] ehibbalarımdan biriyle vedaa dahi meydan bırakmayıp revan ve derakap bizleri harem-i saray['da] uzletimiz olan bir köşeye* ***haps*** *ve avlu olarak heman bir fersah miktarı ancak olabilir bir ara bahçeden ibaret bir seyr ü*

[672] BOA, TS.MA.E, 538/20.

[673] Şehzade Mustafa'nın II. Edirne Vakası ve Tayyar Paşa isyanındaki rolüne dair bkz. Mustafa Necib, *Tarih-i Mustafa Necib*, İstanbul 1280, s. 13; Âsım, *Âsım Efendi Tarihi*, I, s. 738; Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, VIII, s. 63

[674] Cevdet Paşa'nın alakalı rivayeti için bkz. Muhammed Mahmut Bakır, *Sultan II. Mahmud Devri Tanzimat-ı Hayriye'nin Hazırlanması: İktidar ve Muhalefet'in Meşruiyeti*, s. 80. Şehzade Mustafa'nın kendisine bu teklifi sunduğu Koca Sekbanbaşı'nın buna mukabil Nizâm-ı Cedîd'i müdafaa kabilinden kaleme aldığı eser için bkz. *Koca Sekbanbaşı Risâlesi, Avâmın Düşüncelerinin Reddedilmesi, Hulâsâtü'l-Kelâm fî Redd'i-Avâm*, haz. Abdullah Uçman, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2017.

seyrangah[’ta] bu kadarca mekruhü’n-nazar birkaç tavaşi arap ile beş on nefer Türkçe bilmez cevari ile daimü’l-evkat heman bir mahalde kalmak zindanda tul-ı medid ile kalmadan ne farkı olabilir?”.[675] Görüldüğü üzere Genç Şehzade kendini küçük biraderi Şehzade Mahmud ile mukayese ediyor[676] ve kardeşinin gözü açılmamışken kafes hayatının başladığını oysa kendisnin ergenliğe girmiş, dünya lezzetlerini tatmış ve gezip tozmak, ülfet etmek gibi hazları yaşarken babasının vefat etmesi üzerine bir anda hayatının tepetaklak olduğundan bahseder. Zira Şehzade dost ve hizmetçileriyle dahi veda etme fırsatı bulmadan haremde uzlete mahkum edilmiştir. Bu durumu hapsedilmek olarak gören şehzade, kendisine gezmesi için sadece küçük ve bahçeli bir avlu verildiğini, yanına ise kötü bakışlarına maruz kaldığı birkaç hadım Arap ile Türkçe dahi bilmeyen 10 civarı cariye verildiğini söyler. Şehzade bu durumun uzun süre zindanda kalmaktan farkının olmadığı görüşündedir. Şehzade Mustafa’nın kafes günleri anlattığı gibi tarassut altında geçmekle beraber, ilaveten bazı müdahaleleri maruz kaldığı da olmuştur. Mesela III. Selim, Cücesi ve Mabeyncisi olan Küçük Sâlim Ağa’nın reculiyeti farkedilince kendisini Dimetoka’ya sürmüş, Şehzade Mustafa’nın cücesi Kadri’nin de böyle olduğu araştırma neticesinde ortaya çıtkığından harem-i hümâyundan tardedilmiştir.[677]

Şehzade Mustafa, kendisine verilen nasihatlere kulak asacak gibi değildi. Hatta kendisini bizzat III. Selim ile mukayese ederek meşru göstermekteydi: “*Amcam Sultan Selim Şehzadeliği avanında[sonlarında] pederim Sultan Hamid merhuma neler eylediğini Sultan Selim taallukatlarından sual eyleyiniz, belki aşina olabilirsiniz. Arabistan’da ceffar[falcı] kavimleriyle Endülüsten mağribî getirdiler, Kudüs’ten Giyalizâde gibi vesair bunlar emsali sahib-i ceberut sahib-i huddamlar[678] tedar[ik] etmediler mi? Ta Geylan’dan sihirbazlara varıncaya kadar ashab-ı mârifler amcam[babam] merhuma ne füsunlar eylediklerinden maada fitne alametlerinden gûnâgûn alâmetlere teşebbüsleri zann-ı galibim malumlarınız olmamak gerek, nihayet ben Sultan Selim’e pederim intikamı [için] değil mahza* ***nefsim*** *için şu mahpustan halâsım ve dide-i dünya ile cihanı görmek ve eğer bu girdab-ı belada birkaç sene dahi kalır ise iras-ı gumum ile telef-i vücuduma bais olacağı meczum ola eğer benim hayatımı istersen*

[675] BOA, TS.MA.E, 538/20.

[676] Şehzade Mustafa ve Şehzade Mahmud’un babaları I. Abdülhamid’dir. Anneleri ise farklıdır. Şehzade Mustafa’nın annesi Ayşe Sineperver Sultan, Şehzade Mustafa’nın annesi ise Nakşıdil Sultan’dır. Şehzade Mahmud’un Annesinin Fransız bir cariye olduğuna dair popüler tarih yorumları ise gerçeği yansıtmamaktadır.

[677] Bkz. *III. Selim’in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, s. 308.

[678] Cin çağıran hocaların belli duâlar okuyarak kendilerine bağladıkları ve istedikleri hizmeti gördürdükleri cin veya cinlere huddam denir.

isen benim emrimin mazmunu üzere hareket edesin."[679] Görüldüğü üzere, Genç Şehzade, amcasının da vaktiyle babasını devirmek için başta falcı, cinci, büyücü gibi kişilerden yardım aldığını ileri sürmekte ve buna rağmen kendisin intikam almak gibi bir niyeti olmadığını, tek arzusunun ise babasının hayatta olduğu gibi dünya gözüyle cihanı görmek olduğunu söyler. Aksi takdirde birkaç sene daha kafeste kalırsa bunun kederini artıracağı ve belki ölümüne sebebiyet vereceğinden bahsederek muhatabından bu konuda yardım istemektedir.

IV. Mustafa'nın maharet ve kabiliyeti, saltanatı elde etmeye dair beslediği iştiyak ile tezat teşkil etmekteydi. Şehzade'nin fikirlerinin yer aldığı risalenin sahibi bu konuyla alakalı olarak şöyle demektedir: "*Sultan Mustafa merhum ekber şehzade olmağla cülus-ı hümayunları muktezi ve vacip oldu. Müşarünileyh hazretleri dahi balada zikrolunduğu üzere sevda-yı ferec(?) olup ilm ü hatta sarf-ı zihin etmediğinden umur-ı saltanatı idare edemeyip bîbaht bir padişah olmağ[l]a*".[680] Hakikaten IV. Mustafa'nın kaleme aldığı hatt-ı hümâyunlara göz attığımızda enfazla dikkati çeken husus muhtevası değil görünüşüydü. Hiçbir padişahta raslamadığımız cesamette büyük yazılar kaleme alan Sultan, küçük birader Şehzade Mahmud'un aksine hem okunaksız hem de imla hataları ile dolu hatlar kaleme almıştır. Niçin harfleri âdet olduğundan birkaç kat büyük yazdığına dair bir emareye rastlamadık. Ancak imla bozuklukları ve daha da önemlisi cümle ve mânâ bozuklukları dikkate alındığında Sultanın okuma-yazma seviyesinin düşük olduğu ve belki de bu durum sebebiyle büyük bir kalem kullanmak suretiyle daha anlaşılır ve okunaklı yazmak istemiş olması akla gelmektedir.[681]

IV. Mustafa şahsî noksanlığını izale edecek bir kadrodan da mahrumdu. Aynı kaynak Şehzadenin kurenası için de oldukça karanlık ve menfi bir takım değerlendirmelerde bulunmakta ve bir padişahın ve tebaasının talihinin, onun maiyyetine, çevresindeki Salihlere ve âlimlerin vaziyetine bağlı olduğununu belirterek âdeta IV. Mustafa devrinin fotoğrafını çekmiştir: "[Sultan Mustafa'nın] *cümle kurenası dîvâne, umur-ı saltanattan bîbehre, umur-ı saltanat hâdimlerine hizmetkâr dahi olmamışlar. Evvelen, lalası olan üç tuğlu Mehmed Ağa Valide Kethüdâsı oldu. Devlet babası*

[679] III. Selim I. Abdülhamid'i devirmek için başvurduğu tedbirlere tahtını kaybettikten sonra yine başvurmuştu. Bu hususla alakalı olarak aynı kaynakta şu ibarelere yer verilmiştir: "*Sultan Mustafa tahtında iken Sultan Selim merhum Selman Ağa yediyle taraf taraf fitne ilkasına dair tezkireler gönderdiği sahih olduğu takdirce birbirlerinde hakları kalmadığı bu tavırlarından müsteban, ikisine de harf-endazlık haddimiz değildir vesselam*" bkz. BOA, TS.MA.E, 538/20.

[680] BOA, TS.MA.E, 538/20.

[681] Sultan IV. Mustafa'nın hatlarına ve imlasına dair ekler bölümünde birçok misale yer verilmiştir.

makamında Deli Mehmed demekle meşhur Başçuhadarı deli Fettah Mirahor-ı ula tımarhanelerde ömrünü ifna etmiş ve nihayet tımarhanede vefat etmiş. Meşhur ve mütearef Tanburî Eyüp Ağa'nın oğlu Deli Seyyit Mehmed Ağa umur-ı dahiliyesine ve hariciyesine memur olan erzel-i nâsdan Ebe Selim demekle ârif Hazine Kethüdâsı Selim Ağa ve küçük lalası Hafız Mustafa ağa ki bir âdem sohbet etmeye havf eder idi, şayet boğazıma sarıla deyü. Kahvecibaşısı cülus-ı hümâyunda yazıcı efendi oldu. Bülbül Hafız dedikleri tiryaki meşrep kesret-i kelâma müptelâ, gördüğü ve işittiği vukuatı bir hoşça derk edemeyen yadigâr, umur-ı devlette vukua gelecek mevaddı nice idrak edebilir? Heman siki ile boğazı karşısında olan muhatap ile türrehat-ı çene yarıştırmak hasb-i hâli olmak üzere bir dîvâne meşrep olduğu, Harem Ağalarından bahis olmaz, anlar malum. Silahdarı humkla[ahmaklık] maruf Turna Ahmet Bey, Şeyhleri ve vaizleri Gül Ahmet Paşazâde sabık Mirahor-ı evvel Şemseddin Bey… İnnabi Seyyit Mehmed Münib Efendi umur-ı saltanata nezarete memur kılınmış… umur-ı devletten bîhaber hemen kendisini becermeyi âdet edinmişlerden olmağla umur-ı devlet külliyen muattal[terkedilmiş] kalması ve Kaymakam-ı âlî-makamı Musa Paşa, Cenab-ı Bâri, azasından bir azasını hayra delalet eder âmalde halk etmeyip bir çift sohbet eden beş seneden sonra bir elem görmeye delalet edeceği kıyafetnâme mütalaa edenlerin malumları olmağla, böyle yadigarlar ile ne kadar padişahlık olabilir ve cihan böyle zamandan ne hayır görebilir… Padişahların bahtı kurenaya, sulehaya, ulemaya mukarin olursa olur. Ve illa fela hem padişah harap olur ve hem saye-i şahanelerinde olan fukara feda olur."[682]

Şehzade Mustafa kendisine yapılan ikazlara ve kadronun kifayetsizliğine rağmen yaşanan gelişmeleri iyi değerlendirmiş, 25 Mayıs'ta başlayan ve giderek alevlenen Kabakçı Mustafa İsyanı neticesinde III. Selim tahttan indirilmiş ve isyancıların talebi doğrultusunda yerine ekber şehzade olan Şehzade Mustafa 29 Mayıs 1807 tarihinde padişah olmuştur.[683] Şehzade Mustafa'nın yaşı 27 sene, 8 ay, 22 gün tuttuğu sırada tahta cülus etmiştir.[684] Cülusun hemen ardından Cuma günü olması hasebiyle Ayasofya Camiine giderek Cuma namazını eda etmiştir. Payitahtta huzursuzluk çıkmaması ve ecnebilerin olan bitenden ürkmemesi için ecnebi sefirlere Frenklerin can ve mal emniyetlerinin sağlanacağı taahhüt edilmiştir.[685] 31 Mayıs'ta ise âsîler ile Hüccet-i Şer'iyye'yi akdedilerek isyancıların sükûneti temin edilmiştir. Sultan Mustafa cülus

[682] BOA, TS.MA.E, 538/20.
[683] "*21 Rebiülevvel 1222, cülûs es-Sultan Mustafa er-râbi', yevmü'l-Cuma*" bkz. Mahir Aydın, *Ahmet Arif Hikmet Beyefendi, Bir Tanzimat Devri Şeyhülislamı*, TTK, Ankara 2013, s. 48.
[684] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 123.
[685] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1802-1812)*, VII, s. 332.

münasebetiyle külliyetli bahşiş dağıtmış, cülusunu tebrik için şiir yaza şairlere de cömertçe ihsanda bulunmuştur.[686] Verilen bahşiş, ihsan ve atiyelerin hazinede yol açtığı boşluğu doldurmak için ise infaz edilen atabekan-ı saltanatın muhallefatını müsadere ettirmiştir. Sultan Mustafa, Câbî Ömer Efendi'ye göre de "*ziyâde sahî[cömert] ve Hazîne-i humâyûn'da akça kaldı mı mülahaza*" buyurmayan bir padişahtı. Yakınlarına ve kolluklara ihsanda bulunmaktan çekinmeyen Sultan bir defasında altı bin kese akçeye tekabül eden fındık altınını Enderun'da bahşiş olarak dağıtmıştır. Keza haremdeki hanım sultanlara da gizlice yardımda bulunnan padişahın cömertliği şuradan anlaşılmaktadır ki III. Selim'in yanında 19 sene kalan Sırkâtibi Ahmed Efendi'nin katledildikten sonra 19 bin kese akçesi ortaya çıkmışken Sultan Mustafa'nın Hazine Kethüdası Nezir Ağa'nın bir sene de bu civarda nakdi zuhur etmişti.[687] Yapılan harcamalar III. Selim'in ihtiyat akçesi kabilinden muhafaza ettiği 20.000 yıldız altınını da tüketmişti. Padişah, ihsanda bulunmak adına hazinedeki nakitler haricinde yeni alternatifler meydana getirmek için îrâd-ı Cedîd'in lağvetmesiyle boşa çıkan tımarları gözüne kestirmiştir. Oluşan bu kaynak ise evvela Boğaz kalelerindeki neferlere verilerek isyancıların gönlü hoş edilmiş, geriye kalan kısmı ise vükela ve vüzera başta olmak üzere enderin halkına tahsis edilmiştir.[688] Âdeta bir hân-ı yağma (yağma sofrası) intibaı veren bu ihsanlar sultanın otoritesini tesis etmek için kullandığı en mühim vasıta idi. Ancak bu durum hazinenin boşalmasına ve kaynakalrın kurumasına sebebiyet vermiş ve IV. Mustafa hazinenin artan ihtiyaçlarını karşılamak için Fas hükümdarından 20.000 kese borç istikraz etmek istemiştir.[689] Sultan Mustafa, saltanatı müddetince gerekli görülen ihsanları dağıtmaktan geri durmadığı gibi[690] alışılagelmiş tayinleri de aksatmadan yapmakta ve hiçbir makamın boş

---

[686] BOA, HAT, 1358/53291-1,2; Cülus için şiirle tarih düşüren Mehmed Münib Efendi ve Tokat Mevlevihanesi Şeyhi Mehmed Efendi'nin ihsan-ı hümâyuna mazhariyeti hakkında bkz. BOA, HAT, 1361/53581. Kendisine cülus için tarih düşüren 91 kişilik ulema ve şuaranın listesi ile birlikte kaside takdim eden şair ve fukaraya atiyye verilmesi talebine "*Atiyyeler verilmesi emr-i hümâyunum olmuşdur*" demesi hakkında bkz. BOA, HAT, 1358/53291; BOA, HAT, 1358/53291-A. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

[687] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 304.

[688] "*Tahrir-i meali malum-ı hümâyunum oldu. Darbhâne'ye rabt olunacak tımarlar mukataat rabtı misillü olup zaman-ı sabıkta olduğu Nizâm-ı Cedîd şurutu gibi nasa kerce[kötü bir şey gibi] görünmez mi? boğaz mevacibine tertib olunmuş, ama bu mahzur melhuz değil midir? Ve enderunuma [v]irilen tımarlar dûndur ve azdır. Maaşa şayeste kullarım çokdur dahi tımarlardan [v]iresin ve keyfiyetini taraf-ı şahaneme ifade idesin*" bkz. BOA, HAT, 1362/53751. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

[689] Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, VIII, s. 360; Cavid Baysun, "Mustafa IV.".

[690] Yeniçeri Ocağı zabitleri ile neferlerine verilecek atiyye hakkındaki defter için Sultana iletilen talep hakkında bkz. BOA, HAT, 1355/53001.

kalmamasını sağlamaktaydı. Bu hususta kendisine müracaat eden kişiler Sutlanın gönlünü okşayacak ibareler kullanmayı ihmal etmemekteydi.[691]

Sultan Mustafa tahta çıkışını müteakib 11 Rebiülahir 1222/11 Haziran 1807 Perşembe günü, âdet olduğu üzere Eyüb Sultan Türbesini ziyaret ederek burada taklid-i seyf denen kılıç kuşanma merasimini icra ve îfâ eylemiştir. Kendisine Nakibüleşraf Dürrizâde Abdullah Efendi kılıç kuşandırımıştır.[692] Kılıç kuşanma merasiminin ardından pazartesi günü sarayda Şeyhülislam Ataullah Efendi'yi huzur-ı hümâyuna kabul etmiştir.[693]

Sultan IV. Mustafa, cülusunu tebrik eden elçilere de mevkilerine göre münasib hediyeler vererek diplomatik teamülleri yerine getirmekte, icab eden devletlere cülûsu haber evren nâmeler yazıp gönderiyordu. Ancak Fransız elçisini hususen hoşnut etmek konusunda oldukça titiz davranıyordu. Bunun sebebi henüz Rusya harbinin enticelenmemiş olması ve Fransa'nın bu hususta arabuluculuğunun fevkalade ehemmiyet kesbediyor oluşuydu. Fakat İmaprator Napolyon'un aralarında III. Selim devrinden kalma Rusya'ya karşı aktedilen tedafüî bir ittifakın[694] olmasına rağmen, Osmanlı'ya haber dahi vermeden Rusya ile Tilsit Anlaşması'nı imzalaması devleti endişeye düşürmüştü. Bu yüzden Fransa'yı vefasızlıkla itham etmekteydi. Üstelik Napolyon, III. Selim ve Bâbıâlî'ye Rusya ile Osmanlı olmadan masaya oturmayacağına dair elçiler

---

691 Davudpaşa tevliyeti için "*vücud-ı hümâyun-ı şevket-makrunlarının âlâm-ı cihandan masun ve mahfuz edip serir-i saltanat-ı şahanelerinde ilâ-yevmi'l-kıyam daim ve sabit eyleye*" şeklindeki duaya "*İhsan-ı hümâyunum olmuştur*" demesi hakkında bkz. BOA, TSMA. E, 808/49 – 1; Hüdavendigar ve Kütahya Sancağı zemaetleri için "*Vücud-ı hümâyun-ı eşvket-makrunlarını âlâm-ı kevniyeden masun ve mahfuz edip serir-i saltanatda ilâ-ahiri'z-zaman daim ve sabit eyele*" şeklindeki duaya "*İhsan-ı hümâyunum olmuştur*" demesi hakkında bkz. BOA, TSMA. E, 808/49 – 4; Bir diğer sancak talebi ile Pazarbaşılık talebi hakkında "*İhsan-ı hümâyunum olmuştur*" şeklindeki mukabelesi için bkz. BOA, TSMA. E, 808/49 – 2,3, 8; Âsitane'deki Ali Paşa Camii Kitabetine tâyin edilmek için "*vücud-ı hümâyun-ı şevket-makrunlarını âlâm-ı cihandan masun ve ekdâr-ı zamandan me'mun edip serir-i saltanat-ı hüsrevânelerinde daim ve sabit eyleye amin. Bi-hürmeti seyyidü'l-mürselin*" şeklindeki duaya "*İhsan-ı hümâyunum olmuştur*" demesi hakkında bkz. BOA, TSMA. E, 808/49 – 6; Balıkhâne Kitabeti vazifesini isteyerek "*Mübarek gülden nazik olan vücud-ı hümâyunlarını hataya-yı dehrden masun ve mahfuz, düşmanların kariben makhur ve ömr-i devletlerini yevmen-kıyame mütezayid ve efzûn ve sâye-i himayelerini bu bî-kes kulları üzerinde sâyebân eyleye amin*" şeklinde duada bulunan Abdullah'a "*İhsan-ı hümâyunum olmuştur*" demesi hakkında bkz. BOA, TSMA. E, 808/49 – 7. Bu dipnotta kullanılan bütün vesikaların aslı için bkz. EK I.

692 Cavid Baysun, "Mustafa IV.". IV. Mustafa'nın kılıç kuşanma için eşref saatinin denk gelmesini istemiştir: "*Seyf kuşanmak için Perşembe günü günü deyu emr-i hümâyunum oldu lakin Perşembe günü tek değildir. Perşembeden ileri bir tek gün eşref saatte olması emr-i hümâyunumdur*" BOA, HAT, 1363/53822. Vesikanın aslı için bkz. EK I. Kılıç Kuşanma merasiminin 11 Haziran'da olduğuna dair bkz. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1802-1812),* VII, s. 332.

693 "*Pazartesi günü müsaade-i hümâyunum olmuştur*" bkz. BOA, HAT, 1355/53039. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

694 Padişah III. Selim Han ile İmparator Napolyon Bonapart arasında dokuzu açık üçü gizli madde olmak üzere 12 maddeden müteşekkil 1807 tarihli tedafüî ittifak (savunma anlaşması) için bkz. BOA, HAT, 145/6095.

yoluyla resmî teminatlarda da bulunmuştu.[695] Fransa ile akdedilen tedafüi ittifakın gizli anlaşma olma vasfını muhafaza ederek İran'ı da içine alacak şekilde genişletilmesi için Vahid Efendi Paris'e dahi gönderilmişti. Ancak Napolyon Austerlitz'deki askerî galibiyeti üzerine, Rusya ile yapacağı Tilsit Barışı'na Osmanlı Devleti'ni dahil etmediği gibi haberdar da etmemiştir.[696] Bu sebeple IV. Mustafa muvakakten Napolyon'a tavır almış hatta cülusunu diplomatik olarak haber verme gereği dahi duymamıştır.[697] Bu kabilden olarak 1 Haziran'da General Sebastiani'nin İmparator Napolyon'u taht değişikliğinden haberdar etmek için kaleme aldığı satırlar, O'nun IV. Mustafa'ya bakışını ve Napolyon karşıtlığının sebebini de bu algıya dayandırdığını göstermektedir: "*Yeni Padişah, Sultan selim'in birçok kez ihlal ettiği eski geleneklere gerek tabiatından gerekse dinî sebeplerden ötürü kararlı bir bağlılık göstermektedir. Selim ile dostluk kurduğunu bildiği majestelerine[Napolyon Bonapart] karşı düşmanca bir tavır içinde olabilir*".[698] IV. Mustafa'nın tavrı Fransız Sefiri Sebastiani'nin ifade ettiği gibi *düşmanca* değil daha çok kırgınca idi. Nitekim Reisülküttab Efendi'nin sefir ile yaptığı gizli görüşmeye dair kendisine sunulan telhise verdiği cevapta Fransız elçisinin cülusu tebrik etmek istemesine rağmen memurların bunu diplomatik kaideler çerçevesinde ve pot kırmadan engellemesinden hoşnut olduğunu ifade etmiştir. Sultana göre Fransa vaadini yerine getirmemiş ve hilaf-ı hakikat şeyler terennüm etmiştir.[699]

Sultan Mustafa Tahta çıkışının ardından, darbeci ekibin mükedder olduğu Îrâd-ı Cedîd'i külliyen lağvettiğini ilân etmiştir.[700] Bunun haricindeki bazı vergiler de "*iktizasına göre*" kaldırmıştır.[701] İzlenen bu mâlî politika Sultan Mustafa'nın, III. Selim

---

695 Süheyla Yenidünya Gürgen, *Devletin Kahyası Sultanın Efendisi: Mehmed Said Hâlet Efendi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2018, s. 152.

696 Süheyla Yenidünya Gürgen, *Devletin Kahyası Sultanın Efendisi: Mehmed Said Hâlet Efendi*, s. 152.

697 IV. Mustafa, Fransız elçisini huzuruna kabul etmeyişini şu şekilde ifade etmekteydi: "*Elçilere verilecek hediyeler tedarik olunup gönderilir ve huzur-ı hümâyunuma gelmesini def'inizden haz ettim. Hakikat kîl ü kâl olmayasıdır*" bkz. BOA, HAT, 1358/53319. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

698 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1802-1812)*, VII, s. 361.

699 "*Elçilere verilecek hediyeler tedarik olunup gönderilir. Ve huzur-ı hümâyunuma gelmesini definizden[def etmenizden] hazzettim. Hakikat kıylükal[boş söz] olmayasıdır*" bkz. BOA, HAT, 1358/53319. Aslı için bkz. EK I.

700 Sultan IV. Mustafa'nın, "*Nizâm-ı Cedîd'e dahil olan îrâd-ı Cedîd'in külliyen ref' olunması emr-i hümâyunum* olmuşdur" sözleriyle Nizâm-ı Cedîd'i ilga ettiği iradesi hakkında bkz. BOA, HAT, 1364/53936. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

701 "*Bundan akdem tanzim ve hazine-i cedîd tarafından idare olunan rüsumattan hazine-i merkumeye senevî aid olan faiz akçesinin mikdar-ı* hülasasıdır" denerek koyun, keçi, kuş üzümü, kökboyası, ipek, zecriye rüsumâtı ve "*faiz-i esham ve tertib-i mevacib*" mesarifi gibi resimlerin senelik tahmini gelirlerinin sıralandığı mâli bir raporda "*bu esnada Âsitane zecriyesine zam olunan resim ref' olunup asıl zecriyenin ref'i lazım gelmemekle ibkasına karar verilmiştir*" denerek zecriye vergilerinin îrâd-ı Cedîd'den önceki hâline getirildiği kararı onaylayan Sultanın bu konuda "*Manzurum olmuşdur*" diyerek kabul etmesi hakkında bkz. BOA, HAT, 1357/53211. Bu vesikanın aslı için bkz. EK I. Senelik bin keseden ziyade akçe getiren ve Tersane-i Âmire'ye gelir olarak aktarılan harir(ipek) vergisinin

öncesi klaik iktisadî sisteme döndüğünü göstermektedir. Nitekim ileride değinilecek olan tımar kanunnamesi de bu bağlamda atılan adımlar arasında yer almaktadır.

IV. Mustafa'nın karakterine dair eldeki mevcut kaynaklar değer yüklü atıflar haricinde oldukça ketumdur. Bu da Sultan Mustafa hakkında tutarlı ve dörtyanı mamur bir değerlendirme yapılabilmeyi oldukça güçleştirmektedir. Bu sebeple IV. Mustafa'nın kendi kaleminden çıkan yazıları/hatları ile bir karakter analizi yapılması ve eldeki mevcut kaynakların farklı bir usul muvacehesinde değerlendirilmesi yoluyla sultanın karakterine dair yeni bir inşaya girişmeyi tarihçilik açısından zorunlu kılar. IV. Mustafa'nın hatlarına geçmeden evvel kendisine ve küçük biraderi Şehzade Mahmud'a hem hocalık hem de bir nevi musahiplik-lalalık yapmış olan Şehremini İbrahim Refet Efendi'nin[702] II. Mahmud için kaleme aldığı metinlere bakmakta fayda var. Zira iki Şehzadenin de hocası olması hasebiyle II. Mahmud için kaleme alınan bu fikirler, her iki Şehzadenin de hocası olması sebebiyle Şehzade Mustafa'nın da yetişmesinde ve fikirlerinin oluşmasında etkili olmuştur. Zira İbrahim Refet Efendi, Şehzade Mustafanın hem meşk hocalığını yapmış[703] hem de *idare-i devlet/idare-i umûr-ı mülkiye* dersi vermiştir. Şöyle ki İbrahim Efendi vaktiyle Ambar Kâtibi iken "*Firdevs-aşiyân Sultan Mustafa Hân Hazretleri Anbar Kâtibi İbrahim Efendi'den bir çifthâne istediğinde İbrahim Efendi: "Şehzâdem çifthâneye heves edeceğinize tahta cülûsunuzda ne gûnâ devleti idare edeceksiniz onu tahsîl etmeniz daha elzemdir*" demiş ve bu ikaz Şehzade Mustafa'nın dikkatini çektiğinden "*bu adam boş değil diyerek İbrahim Efendi'yi celb ve "bana idâre-i devleti ders ver" diye*

kaldırılması için "*Kadimden olan resmden ma'da bir akçe ziyade resm alınmaması hususunda… cem'-i muhdesâtın ref'i irade-i katıa-ı cihandarileri muktezasından olmağla*" şeklinde yazılan arza padişah tarafından "*İktizasına göre ref' oluna*" şeklinde çıkan irade için bkz. BOA, HAT, 1355/53020. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

[702] Süheyla Yenidünya İbrahim Refet Efendi'nin Şehzadelerle olan ilşkisini şu şekilde hülasa etmiştir: "*İbrahim Refet'in, Şehremini Cavid Efendi ile tanışması kendisi için dönüm noktası olmuştur. Ona intisabı sayesinde Enderun-u Hümâyûn'un tamiratı ve şehremini ambarının yönetimiyle görevlendirilmiştir. Bu esnada Harem-i Hümâyûn'un tamiratını fırsat bilerek Şehzade IV. Mustafa'ya hocalık yapmıştır. Öğrencisinin tahta cülusuyla H. 26 Ra1222/ 2 Haziran 2807'de tekrar haceganlık ile hazine muhasebeciliğine getirilmiş, Şanizade'ye göre 'gâh ü bigâh teşrif-i sohbet hassalarıyla ahass-ı havâs-ı hüddâm' yani padişahın musahibi olmuştur. Bu esnada Şehzade Mahmud'a da hocalık yapmıştır… (Temmuz 1808'de tahta çıkan Mahmud hocasını… 19 Kasım 1808['de] Çavuşbaşı olarak atamıştır… 16 Kasım 1809'da Masraf Kitabeti görevine getirilmiş… 5 Haziran 1813'e kadar resmiyette şehreminlik ancak gerçekte ondan çok daha öte danışmanlık görevini sürdürmüştür*" bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi*, I, s. 637-640; Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 33(İstanbul 2015), s. 5-6. İbrahim Refet Efendinin IV. Mustafa devrinde haceganlık ve yazıcılık haricinde hazine muhasebeciliği yaptığına dair bkz. a.g.e. s. 5 dn. 18.

[703] "*Enderûn'dan muhrec Sultan Mustafâ Hân'ın meşk hocası, Hâcegân-ı Dîvân-ı humâyûn'dan, Başmuhâsebeci İbrâhim Efendi, Çavuşbaşılığa nasb u ilbâs*" olunduğuna (fî 2 L. Sene 1223) dair bkz. Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 311. Sultan Mustafa'nın bir diğer meşk hocası Hafız Mustafa Ağa olup II. Mahmud'un tahta geçmesinden sonra Limni'ye sürülmüş, bununla da yetinilmeyip Limni'ye vardıktan birkaç gün sonra idam fermanı çıkartılarak burada infaz edilmiştir bkz. a.g.e. s. 198-199.

ibrâm[zorlamış] etmiş. İbrahim Efendi "Bağdad Valisi'nden iştikâ[şikayet] var fukarâ hoşnûd değil" diye şehzâdeye yazıp ne lazım geldiğini irâdelerine havale edermiş sonra irâdelerini tashîh edip icâbını yazarlar imiş böylece bir sene kadar mükâtibe[yazışma] etmişler".[704] Genç Şehzâdeye cülusuna kadar devletin hâlihazırdaki meseleleri hakkında *nihânice* sual tevcih ediyordu. Devletin herhangi bir bölgesinde meydana gelen karışıklığa kendisinin padişah olması hâlinde nasıl çare bulacağını irdeliyor, Şehzadenin verdiği cevaba göre bazı tashih ve ikazlarda bulunarak kendisine sultanlıktan evvel pratik yaptırmış oluyordu.[705]

İbrahim Refet Efendi Şehzadeleri sadece devletin güncel idarî meseleleri gibi pratik konularda yetiştirmiyordu. Ayrıca sultanlık hakkında ve sultanların manevi makamlarına/hâllerine dair nazarî hususlara da değiniyordu. Hâliyle şehzadelerin devlet mefhumuna dair görüşlerinde bu satırların oldukça tesiri olduğu söylenebilir. Refet Efendi'ye göre sultanlar ilham sahibidir. Efendi, bu konuda şöyle söylemektedir: "*"Elmülûkü mülhemûn" şöyle ma'nâ verirler ki: Rezzâk-ı âlem cümle kullarının rızkını şevketli efendimiz hazretlerinin yediyle taksîm buyurmuşlar. Bir abde ki rûz-ı ezelde bir rızk ihsân buyurulmuş vakt-i sa'âti de gelmiş şevketli efendimiz ol rızkını ol rızk sahibine ihsân eder.*[706] *Kassâm-ı âlem taksîmi dahi şevketli efendimize ihsân eylemiş. Rûz-ı ezelde şevketli efendimizin meclis-i hümâyûnlarıyla müşerref olmak ve yed-i hümâyûnlarından ihsâna mazhar olacak ağâvât kullarından her hangi kul ise mübarek kalb-i şeriflerine Cenâb-ı Bâri'den ilhâm olunmuş olan kuldur*".[707] Refet Efendi'ye göre sultanlar Allah ile hususî muamelede bulunur. Bu bâtınî muameleye vâkıf olmadığı için (*lakin batnen hazret-i Allah ile sizin mu'âmelenizi bilmem*) söz konusu hususlarda tavsiyeden hazer eder. Çünkü sultanların kalplerine gelenler ilham-ı rabbanîden ibarettir.[708]

---

[704] Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", s. 22.

[705] Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", s. 8. İbrahim Refet Efendi'nin "*Ol zamâna-ı teseyyüb-evânda Harem-i Hümâyûn'a dâ'ir ta'mirât fursatiyle asâleten Hudâvendigâr-ı sâbık hazretlerine [Şehzade Mustafa] tahsil-i intisâb ve ba'de-zîn vülûs-ı hümâyûnlarına kadar nihânice su'âl ü cevâb ederek sıdk-ı tâm ve sa'y-i mâ-lâ-kelâm ile temşiyet-i matlûb-i mehâmlarında fedâyîlik vâdîlerinde*" dolaştığı hakkında bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi,* I, s. 637.

[706] İbrahim Refet Efendi bu hususla alakalı olarak Gazneli Mahmud'un meşhur sözüne atıf yapar: "*vermeyince ma'bûd ne yapsın mahmud*" bkz. Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", s 10.

[707] Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", s. 28-29; BOA, TS.MA.E 430/53-3.

[708] Melikler ilham sahibidir anlamına gelen bu gibi sözlere vakanüvis tarihlerinde de sık sık rastlanmaktadır: "*Erbâbü'd-diveli mülhemûn*" (Devlet adamları Allah'ın ilhamına mazhar olmuş kimselerdir) ibaresi hakkında bkz. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi,* I, s. 17, 76. "*lisân-ı hikmet-beyân-ı Mülûkâne*" ibaresi hakkında bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi,* I, s.

İbrahim Refet Efendi'nin IV. Mustafa'yı en fazla etkilemiş olabileceği hususlardan biri de Nizâm-ı Cedîd ricaline ve bu ricâlin izlediği siyasete karşı oluşudur. Refet Efendi'ye Atabekan-ı Saltanat hazineyi talan etmiş ve israfa kaçmışlar,[709] İrâd-ı Cedîd hazinesini beslemek için de Voyvodaların ahaliyi soymalarını sağlayan ruhsatlar vermişlerdir.[710] Ancak İbrahim Refet Efendi'nin, III. Selim'in kurenası hakkındaki eleştirileri bu gibi idarî ve mâlî politikalara münhasır değildir. Bu eleştirilerden belki de daha ağırı itikadî olanlardır. Her şeyden evvel îrâd-ı Cedîd hakkında verilen fetvayı şer'î bir fetva değil kendi görüşlerine dayanan bir karar (*fetvâ-i indiyye*). Bu fetva mucibince halktan onca vergi toplanmış olup, atabekan-ı saltanat bu vergilerin kendi nefisleri için değil fakir halkın muhafazası için toplandığını söylemekteydiler. Bu şekilde kendilerini Allah katında aklamış olduklarını düşünen kurena, Refet Efendi'ye göre ise hakikatte halkın gözyaşlarına bakmayarak bütün harb meşakkatini ve iktisadî yükü onların sırtına yüklemekteydiler.[711]

İbrahim Refet Efendi, atabekan içerisinde hususen bazı isimleri doğrudan hedef almış ve onlar hakkında şahsî ithamlarda bulunmuştur. Hacı İbrahim Efendi'nin bu

28. "*selâtîn-i hikmet-âyîn hazerâtı*" hakkında a.g.e. s. 35. "*Şehinşâh-ı hikmet şi'âr*" hakkında a.g.e. s. 46. "*tedâbîr-i hikmet-nazîr-i Şehenşâh-ı cihân*" hakkında a.g.e. s. 344. "*mir'ât-ı tab'-ı hikmet-neb'-i Hâkanî*" hakkında a.g.e. s. 487. Klasik metinlerde "*elmülûk mulhemûn*" tabirinin bir başka kullanımı için bkz. Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi, *Beş Tarz-ı Siyaset, Kitâbü's-Siyâse fî Etvâri'l-Hamse*, s. 106.Esasen Sultanın mümtaziyetine dair görüşlerin bir benzeri devletin kendisi için de mevcuttur: Ya'nî işbu Devlet-i 'aliyye-i îmâniyye-i 'Osmâniyye ve Saltanat-ı seniyye-i İslâmiyye-i Rahmâniyye mine'l-bidâye mazhar-ı te'yidât-ı Sübhâniyye ve meclây-ı tecelliyyât-ı tevfîkāt-ı Samedâniyye olmak mülâbesesiyle, pâyân-ı devr-i ezmâna kadar memdûd ve kütüb-i mevsûka-i evliyâ'ullah nâtık olduğu üzere mülâkāt-ı Mehdî-i sâhib-i zemân ile mev'ûd olmağın, ahyânen bermuktezây- ı hikmet-i hafiyye ve celiyye-i Rabbu'l-beriyye nev'ân şâ'ibe-i vehn ü tegayyür ve 'ârıza-i za'f u fetret ü tekeddür târî olur ise de, serî'an yine mecrây-ı kadîmine ric'at ve hey'et-i asliyyesine 'avdet edegeldiği tevârîhâşinâyâna rû-şenâdır bkz. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi*, II, s. 1294.

709 "*Sultan Selim merhûm cülûs eyledi. Darbhâne tehî mîrî hazineleri sefere israf û masrûfdan ibaret. Genç padişah genç nüdemâ cümlesi mecnûn birle masraflarına tâkat gelmez, akçe yoktur, cevâbı verilmez. Hemen gelsin derler tâ Maçin bozgununa kadar böyle gitti. Darbhâne Emini Yusuf Ağa sarraflardan istikrâz dahi aldı. Padişah tarafına verdi*" BOA, TS.MA.E 430/53- 6; Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", s. 32.

710 "*lakin İrâd-ı Cedîd'de voyvodalıkların ziyâde iltizâmları fukarâyı üryân etmeğe müsâ'ade-i küllîyeleri ve bunun emsâli irâd addolunan maddelerin küllîsi menfurumdur*" BOA, TS.MA.E 430/53-6; Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", s. 33.

711 "*Bu zikr olunan re'y fâside-i vesâ'iyeye cevâb olmak üzere gene kendileri tekellüm buyururlar ki böyle kurâdan tahsîl olunan emvâl-i kesîreler için Hazret-i Allah rûz-ı cezâ da divân-ı ma'neviyesinde sû'âl buyurduğunda ne cevâb verilir. Cevâb oldur ki bizler fukaradan cem' eylediklerimiz mâlı mahzâ nefislerimiz için celb vü tahsîl eylemedik. Fukarânın hıfzları için cem' eyledik. Cihâddan maksûd bilâd-ı İslâmiyye'nin ve fukarânın hıfzı için olduğu zâhir. Bu sûretde ahiretde sû'âl olunmayacak oldular. Begâyet irâd vü masraf fukaraya iktizâ ediyor. Böyle fetvâ-i indiyeleriyle İrâd-ı Cedîd-i Hümâyûn… asla fukarâ ve zu'afânın gözyaşlarına merhamet etmediler*" bkz. BOA, TS.MA.E 430/53-6; Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", s. 35.

tatbikatta hepsini geçtiğini[712] söyleyen Refet Efendi, "*vaktin veliahdı ve müdür-i umuru*" olarak tavsif ettiği Sırkâtibi Ahmed Efendi için dehriyye[713] ve indiyye[714] mezhebine mensup bir sapkın olduğu iddiasını ileri sürmektedir.[715] Üstelik tek kusur bundan ibaret olmayıp aynı zamanda Sokrates ve Hipokrat gibi fesat ehli olduğunu, hatta kendisini akıl ve hikmet bakımından bütün hükema ve filozoflardan üstün gördüğünü düşünmekteydi.[716] İbrahim Refet Efendi'ye göre Sırkâtibi Ahmed Efendi, atabekan-ı saltanatın bu mezheb itikadınca aldığı fetvâ-ı indiyye muvacehesinde devleti idare etmek için bütün gayretini seferber etmişti.[717] Ancak netice onların istediği gibi olmamış ve kendi sonlarını kendileri hazırlamıştı: "*Nihâyet-i kelâm aklına uyan şeytana uyar. Hazret-i peygamber'in emrine imtisâl edene dünya ve ahiret selâmet olur*". Hülasa edilecek olursa izledikleri politika devleti iflasın eşiğine sürüklemişti.[718]

---

712 "*Hacı İbrahim Efendi merhûm cümlenin pehlivanı oldu… vâki'ü'l-hâl İrâd-ı Cedîd oldukda ol sene Hacı İbrahim Efendi'nin zulmen eylediği iltizâmların üzerlerine bin beş yüz kese akçe zam ile iltizâm eyleyip*" bkz. BOA, TS.MA.E 430/53- 6; Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", s. 35.

713 *"Dehriyye, "Mutlak zaman" anlamına gelen "dehr" kelimesine nispeti sebebiyle bu isimle anılan ve İslâm dünyasının genel olarak ateist ve materyalist olarak kabuledilen düşünce akımını temsil eder. Dehrîler, Allah'ı, yeniden dirilişi reddeden, âlemi ezeli tabiatı bir fail olarak kabul eden, sadece duyu organlarıyla algılanabilen nesneleri gerçek olarak kabul edip metafiziğe kesin olarak sırtını dönen materyalistler olarak tanımlanırlar. Demokritos atomculuğu ve Aristocu felsefeyi de dehrilik içerisinde görülür*" bkz. Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", s. 18 dn. 52.

714 "*Sözlükte "zeki, mâhir" anlamına gelen sofist (sophistes) kelimesine mensubiyet ifade eden sûfestâiyye literatüre Yunanca'dan geçmiş olup sûfistâiyye şeklinde de söylenmektedir. Sofist kelimesi aslında olumlu bir anlama sahipken felsefede zamanla "yanıltıcı sözler kullanarak muhatabı aldatmayı ve küçük düşürmeyi sanat edinenler"şeklinde olumsuz içerikli bir terim haline gelmiştir. Bu eğilimde olanlara "yanıltıcı hikmete mensup kişiler" mânasında sofistler veya Sûfestâiyye denilmiştir. Eşyanın hakikatinin sabit olmadığını olsa bile insan bilgisinin buna ulaşamayacağını savunan Sûfestâiyye kelam kitaplarında inadiyye, İndiyye ve Laedriyye olmak üzere üç grup halinde tanıtılmıştır. İndiyye (Rölativist) de hakikat, kişinin kendi telakkisine nispet edilir. Bu doğrultuda kesin, sabit, üzerinde uzlaşılabilen herhangi bir kural ve kriteri kabul etmezler ve Sunnî öğretide Batınî olarak kabul edilirler*" bkz. Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", s. 17-18 dn. 51.

715 Süheyla Yenidünya'ya göre "*Bu durum Nizâm-ı Cedîd süreci içerisinde devletin üst yönetiminde Kadîm-Cedîd mücadelesinden çok daha öte Ortodoks(Sunnî)- Heteredoks (Dehriyye/İndiyye) çekişmesinin olduğunu ortaya koymaktadır*" bkz. Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", s. 19.

716 "*Ol vaktin veliâhdı ve müdîrân-i umûru eşbehi mezhebde Dehriyye ve İndiyyeden meslekte celbiye ve kibriyeden zu'm-ı fâsidesi Sokrat-ı Bukrat;'a nazir ve belki akliyyât ve hikemiyâtta cümle hükemâ-i ve felâsefe kendinden dûn zu'mında*" olduğu hakkında bkz. BOA, TS.MA.E 430/53-6; Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", s. 35.

717 "*Sırkâtibi Ahmed Efendi'nin akl ve kemâline mağrûren mezheb-i İndiyye'den olmakla bâlâda mezkûr Valide Kethüdâsı Yusuf Ağa'nın celb-i mal için bast eylediği terkîbi nihâyetinde İndî olmak üzere verdiği fetvâ-yı mekrûhası Ahmed Efendi merhûmun mizacına muvâfık ve mutâbık gelmekle ol fetvâ-yı mekrûh üzere Devlet-i Aliyye'nin idâresi husûsuna sebât ve ikdâm olunmasına ol-kadar cehd u sa'y eylemiştir ki vasfı kâbil olamaz*" bkz. BOA, TS.MA.E 430/53-6; Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", s. 35.

718 "*Nihâyet-i kelâm aklına uyan şeytana uyar. Hazret-i peygamberin emrine imtisâl edene dünya ve ahiret selâmet olur. "..fe-kutı'a dâbirü'l-kavmil'llezîne zalemû.."*[*"..böylece zulm eden o toplumun kökü kesildi.." Kur'an-ı Kerîm, En'am: 45.*] *sırrına mazhar oldular. Ne ol mal kaldı ve ne ol vücûdlar eserleri*

İbrahim Refet Efendi'nin Nizâm-ı Cedîd ekibi ve izledikleri politika hakkında bu derece şiddetli bir muhalefet izhar etmesi ve itikaden sapkınlıkla itham etmesi belki de Şehzade Mustafa'nın bu kadroya karşı girişilen darbe hareketinde yer almasının dinî ve vicdanî meşruiyetini temin etmiş olabilir. Bu durumda şehzadenin darbecilerle işbirliği yapması bir isyan değil dinî ve devleti muhafaza etme uğruna verilen bir mücadele-mücahede hâlini almaktadır. Sultan Mustafa'nın kılıç kuşanma merasiminden dahi evvel âsîlerle imza ettiği Hüccet-i Şer'iyye metnin Nizâm-ı Cedîd ekibinin frenk mukalliti olmalarına dair itham ve bir kavme benzeyenin onlardan olacağını beyan eden hadis-i şerifin dercedilmesi bu bağlama oturmaktadır. Keza ahaliye zulmetmenin bir vasıtası olduğu söylenen îrâd-ı Cedid'in kötülenmesi de bu izanın izharı anlamına gelebilir.

İbrahim Refet Efendi'nin IV. Mustafa'yı tımar sistemi hakkında etkilemiş olması da muhtemeldir. II. Mahmud'a yaptığı tavsiyelerde güçlü ve sağlam bir ordunun teşkil edilmesi için iktisaden ve idarî olarak neler yapılması gerektiğini teferruatıyla ele alan ve tatbik etme safhasında nasıl davranması gerektiğine kadar genç sultana yol göstermeye çalışan Refet Efendi'nin benzer birtakım görüşleri IV. Mustafa'ya da bildirmiş olması mümkündür. IV. Mustafa'nın kapsamlı bir tımar kanunu hazırlattığı dikakte alınırsa bu çabanın altında Refet Efendi'nin fikir ve telkinleri aranmalıdır. Bu sebeple Refet Efendi'nin tımar sistemi hakkında II. Mahmud'a verdiği tavsiyelere yer vermek uygun olacaktır. Refet Efendi ilk olarak tımar sahipleri hakkında "*Bu tevliyetler bu ze'âmetler bunların babasından kalmadı. Padişah verir ise verir, vermez ise vermez*"[719] demekte ve tımar ehlinin vazifesini yerine getirmediğini bu yüzden de ellerindekinin üçte birine el konularak sefer hazinesine aktarılması gerektiğini ifade etmekteydi. Zira Tımar "*Ceng de baş can verenlere verilir. Gazilere hizmetleri mukâbili ihsân*" olunmalıydı. [720] II. Mahmud'dan ziyade IV. Mustafa tımar sistemini zamanın şartlarına göre ıslah ve tecdid etmeye gayret sarfetmiş ve bu hususta bir kanunname neşrederek Osmanlı klasik sisteminin belkemiğini oluşturan unsurlardan biri olan Tımar sistemini yaşatmayı hedeflemiştir. Kanunanemenin üzerindeki hatt-ı hümâyununda "*İşbu kanunnâme-i hümayunumun şeraiti harf be-harf icra ve ilamaşallahu Teâlâ düstûrü'l-amel tutularak*

dahi kalmadı. Hemen fukarânın hakları inkisârlarıyla kaldılar gene Devlet-i Aliyye iflâsda kaldı. Her bir madde ve her bir eşyâda ve belgede hâl olundu. Ziyâde iflâs terakkî buldu. On sekiz yirmi sene cehd u ciddin aslâ fâ'idesi olmadı. İşledikleri ef'âl emr-i bâriye muhâlif olduğundan" ibaresi için bkz. BOA, TS.MA.E 430/53-6; Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", s. 36.

[719] Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", s. 27; BOA, TS.MA.E 530/53-1.

[720] BOA, TS.MA.E 430/53-14; Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", s. 49.

hilafı hareketten begayet mücanebet oluna" diyerek de bu işe verdiği kıymeti dile getirmiştir.[721]

İbrahim Refet Efendi, tarihçi Şanizâde'ye göre IV. Mustafa sözkunu olduğunda "*sıdk-ı tâm*" ile "*fedâyilik vadilerinde*" dolaşacak kadar bende idi.[722] Hatta IV. Mustafa'nın kurenasından Mabeynci Nezir, Başçukadar Abdülfettah ve Ebe Selim Ağa ile Mirahur Mehmed Ağa'yı büyük bir ihanetten o vazgeçirmişti. Zira bu kişiler IV. Mustafa'nın tahtını sağlama almak için haremdeki III. Selim'i öldürmek emelindeydi. Üstelik devleti kendi aralarında idare etmek için IV. Mustafa'yı da tıpkı Sultan İbrahim misali delirterek tüm ipleri eline almak istiyorlardı.[723] Bu görüşlerinden İbrahim Refet Efendi'ye bahsederek kendişiyle istişare ettiklerinde, kurenayı oldukça sert bir şekilde ikaz eden Refet Efendi, böyle bir şeye tevessül etmeleri halinde Şehzade Mahmud'un ileride tahta geçtiği takdirde kendilerinden intikam alacağını ifade etmiştir.[724] Üstelik böyle bir hareket gazab-ı ilahîye duçar olmalarına sebebiyet verecekti.[725] Zira bu plan hanedana ihanet olduğu gibi İslâm'a da aykırıydı. İbrahim Refet Efendi'nin bu ikazı sayesinde kurenanın bu fikirden vazgeçtiği anlaşılmaktadır.[726] Efendi, II. Mahmud'un

---

[721] BOA, HAT, 1359/53387. Tımar Kanunnâmesinin aslı için bkz. EK VI. Gedikli ve eyaletli Tımar ve zeamet sahipleri hakkında cari olan hukuka Nizâm-ı Cedîd uygulaması ile bir takım "*şurut-ı* muzırra" ilave edilmişti. Bu hususta Sultana hitaben "*o makule şerait-i muzırra tay ve tenkih kılınmak üzere kanunnâme-i hümâyunları der-dest-i tanzim*" edilmesi talebine mukabil padişahın "*Takrir- vechle hatt-ı hümâyun keşide olunup tarafına gönderildi*" demektedir bkz. BOA, HAT, 1358/53318. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

[722] Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi*, I, s. 637.

[723] "*Ol hengâm-ı bî-ârâmda bir gün Mâbeynci Nezîr ve 'Abdülfettah ve Selîm ağalar ve Mîrahûr Mehmed Ağa ve emsâlî bir alay nemek-be-harâm Hudâvendigâr-ı şehîd-i i'dâmdan mâ'adâ ma'âzallâhi Te'âla güncîde-i dehân-ı ehl-i İslâm olmaz derecede şekavet ü hıyânete mübâşeret ü kıyâm niyyetinde olarak mûmâ ileyhi mahrem-i râz edinüp, ol gürûh-i li'âm re'y talebi sûretiyle ifâde-i merâm ve Hudâvendigâr-ı sâbık hazretlerinin mir'ât-ı kalb-i safvet-nümâlarını buhâr-ı enfâs-ı vesvâs-hannâslariyle tağyir u iğmâm birle, Allahumm'ahfaznâ Sultân İbrâhîm Hân merhûm gibi sülâle-i 'Osmâniyye'ye ba'de-ezîn imâm eylemek sevdây-ı hâmlarmı mûmâ ileyhe ifâde vü i'lâm eylediklerinde*" bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi*, I, s. 638. Böyle bir fikir Sadece IV. Mustafa'nın kurenasının aklına gelmiş değildi. III. Selim'in kurenasının da sultanı devlet işlerinde pasif hâle getirerek idareyi ellerine almak için benzer yollara tevessül ettiğine iddialar vardır. Konuyla alakalı olarak Süheyla Yenidünya, Asım Efendi Tarihin'den nakil ile şöyle demektedir: "*Yalnız Atebegan-ı Saltanat üyelerinin devlet işleriyle yakından ilgilenmek için girişimde bulunan III. Selim'in bu hususta yayınlamayı planladığı fermanın içeriğini öğrendikten sonra fermanı ortadan kaldırmaları ve bunu halkın duyması endişesiyle sultanın aklına hafiflik geldiğini başına cinler üşüştüğü, hezeyan ettiği yollu söylentiler yayarak padişahı büsbütün deliye çevirmek için sarayı ilaçlar, üfürükçüler, hekimler, hasekilerle doldurmaları bunun başvurulan bir taktik olduğunu göstermektedir*" bkz. Süheyla Yenidünya, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", s. 15.

[724] "*İbrâhîm Efendi bî-sabr u ârâm bu kâr-ı mekrûhu defa ihtimâm ve '"İyâzen billâhi Te'âlâ sonra Pâdişâh-ı vakt elbet bizden ahz-ı intikam eder*" bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi*, I, s. 638.

[725] "*Lâkin zann ederim ki iş oraya kalmayup, zuhûr-i gayret-i İlâhiyye ile nâgehân bir sûret-i gayr-i melhûze zuhûr eder ve sonra rnizâc-ı 'adli ma'lûm-i bendegânî olan halef-i eşref hazretleri kısâs u kavad olarak cümlemizi kati edeceği meczûmumdur*" bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi*, I, s. 638.

[726] "*hıyânet-i hânedân-ı imâm, münâfî-yi da'vây-ı Islâm ve Hudây-ı lem-ye- zel, 'azîzün zü'ntikâmdır. Hele bu hulyâ mahz-ı hatâ ve 'âkıbeti, nedâmet-i 'uzmâdır" deyerek, ol niyyet-i mel'anetin define elinden*

tahta geçmesi üzerine IV. Mustafa'nın maiyeti infaz edilmesine rağmen kendisinin haytta kalması ve hatta II. Mahmud tarafından aynı vazifeye getirilmesini de bu hizmetine bağlamaktadır.[727] Buradan çıkarılması gereken en mühim netice ise IV. Mustafa'nın ekibi kabiliyetsiz olduğu kadar vefasızdılar da. Bu durum IV. Mustafa'nın saltanat müddeti boyunca otoriteyi tesis edemeyişinin sebepleri arasında görülebilir.

Sultan IV. Mustafa'nın nasıl bir devlet adamı olduğu ve idareciliği hakkında birkaç mütalaada bulunmak iktiza eder. Kendi hatlarına başvurmak suretiyle devlet işlerini nasıl idare ettiği, devlete, dine ve sair hususlara dair nasıl bir kimlik sahibi olduğu da bu sayede ortaya çıkacaktır. Sultan Mustafa Sadaret Kaymakamı Tayyar Paşa'yı azlederek yerine Hasan Paşa'yı tayin ettiği hattında mühim hususlara değiniyor ve azlin sebebini bu konulardaki riayetsizliğe bağlıyordu. Ona göre ihtişamı terketmek gerekiyordu. Sefer işlerine oldukça dikkat edilmeli ibadullah tam manasıyla gözetilmeliydi. Fakat bu tembihleri yapmasına rağmen buna uyulmuyor, acil bir iş vukuunda hatt yazıldığı halde yapılması icap eden şeyler tehir diliyordu. Bunun sebebi ise nefsin hevasına uymaktan kaynaklanıyordu. Bu makamlara gelmekten maksat kişinin kendisini bezemek, tabilerini nimetlendirmek, devr-i sabıktan intikam almak ve *vakt ü hale uymaz* şeylere tevessül etmek değil idi. Yapılması icap eden şey devlet ve millet dair olan şeyleri kendi iş ve menfaatlerine takdim etmekti. "*bazı ocak namını verip umurundan har[iç] maslahata müdahale edenleri ve ocağın yol ve erkânına mugayir ve Müslümanlıktan hariç harekat-ı bâtılaya mütecasir olan erazil ve eşhası zabiti marifetiyle te'dip ettirmek umurundan iken*" bunu yapmayarak tersi istikamette harekette bulunanların sonu azilden başka bir şey olamazdı.[728]

IV. Mustafa birçok veçheden klasik bir Osmanlı padişahı olup belki de son klasik padişah demek yerinde olacaktır. Hatlarında Kanun-ı Kadimi hem lafzen hem de tekabül ettiği gerçeklik ve mânâ küresinden beslenerek zikreden padişah, sadaret kaymakamına bu hususla alakalı olarak "*Her bir şeyi[n] şer'-i şerîf ve KANUN-I KADİM üzere görülmesi matlub-ı hümâyunumdur. Kemaliyle sa'y u dikkat edesin.*" demekte ve şer'i

geldiği kadar sa'y edüp, ol 'afârît-i zemîmetü's-sıfâtın te'abbüslerine kat'â 'atf-ı nigâh-ı iltifât etmeyerek, kelime-i hakkı isbât etmiş idüği" bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi*, I, s. 638.

727 *"Men kâne lehû min-nefsihî vâ'izün kâne lehû minallahi hâfizun"* [*Kişinin kendi özünden bir vâizi olursa, Allah'tan da bir koruyucusu olur*] *mübtegâsmca ba'de-bürhetin kendüye vesîle-i halâs u necât olduğu mûmâ ileyhin lisânından mesmû' olmak üzere ba'zı sikatdan menkûl ve mûmâ ileyh Hudâvendigâr-ı sâbık hazretlerine te'alluk-i tâmm ile ma'lûl iken, Pâdişâh-ı Mahmûdü'ş-şiyem dâme mâ dâme'l- 'âlem hazretlerinden ilâ vefâtihî mazhar olduğu ruhsat-ı şâmile ve iltifât ü i'tibâr-ı kâmile1, kavl-i mezbûrun sıhhatine bir delîl-i ma'küldür*" bkz. Şânî-zâde, *Şânî-zâde Târîhi*, I, s. 638-639.

728 BOA, TS.MA.E, 529/52. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

hukuk ile geleneğe olan bağlılığını vurgulamaktadır.[729] Sultan Mustafa'nın gelenekçiliği, sadece islâmî hassasiyetler çerçevesinde gelişen bir gelenekçilik değildi. Bir defasında kendisine yeni basılacak paralar hakkında malumat verilirken merhum pederi zamanındaki sikkelerin üzerinde "*durube fî* Konstantiniyye" yazdığı belirtilerek "*sikke şahanelerinde dahi Konstantiniyye mi yohsa İslâmbol mu?*" yazılması gerektiği sorulmaktaydı. Sultan bu suale "*Konstantiniyye olarak bu minval üzere yazıla*" cevabını vermişti.[730] Böylece hem babasının tercihine saygı duyarak onun izinden gitmiş hem de payitahtının bin yıldan fazla olan mazisine sahip çıkmış, tarihî sürekliliği iktidarın sembolik sahalarında sürdürmeyi hedeflemiştir. Sultan Mustafa klasik bir padişaha yakışır bir surette ramazan aylarında iftarlar tertip ederek yüksek zümreyi Bâbıâlî'de toplamış ve onlara ziyafetler verdirmiştir.[731]

IV. Mustafa, otoriteyi tam olarak tesis edemeyişinin ve devam eden harbin getirdiği psikolojik baskıyı bertaraf etmenin yolunun birlikten geçtiğini düşünmekteydi. Sultan Mustafa'nın hatlarında üç husus öne çıkar: Sultana itaatin ehemmiyeti, istişare ve meşveretle iş görmenin gerekliliği, bilcümle devlet erkânı ve ulemanın ittifak mânen ve madden ittifak hâlinde olması. Sadaret Kaymakamı'na gönderdiği bir hattında da devletin bütün unsurları hakkında "*birbiriyle ittihad ve ittifak edip dinin ve devletime hayırlı olan maslahatlara Allah için dinimiz için* ***gönül birliğiyle*** *çalışsınlar. Zira gayret edip iş görecek vakitlerdir. Hazret-i Allah aşkına ve Resulullah aşkına ehl-i nifakın kîl ü kâl ve havadisine bakmayıp her bir hususun[hususa] Allah için ittifak etsinler. Düvel-i nasara dahi erkân-ı devletimin ittihadı olmadıkça mesrur olur, ittifakı oldukça mükedder olur. Daima tecessüs ederler benim anladığım böyledir herhalde ittifak ile iş görmeye baksınlar*" demekteydi. İslâm siyaset geleneğinin omurgasını oluşturan ve Osmanlı siyasî geleneğinde merkezî bir ehemmiyete sahip olan itaate de vurgu yapan sultan, bu konuda hadis-i şerifi zikretmekte ve dinî vurgulara sıkça yer vermektedir.[732]

---

[729] BOA, HAT, 1359/53474. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

[730] BOA, HAT, 1362/53740. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

[731] "Faide-i kadime-i devlet-i aliyye ve de'b-i dirin-i saltanat-ı seniyyeleri üzere ramazan-ı kesirü'l-feyezanda Bâbıâlî'de iftara davet olunacak" zevat hakkında teşrifat tarafından kaleme alınan defterin manzur-ı şehriyâri olması için huzura takdim edildiği hakkındaki telhise mukabil "*Manzur-ı hümâyunum oldu bir suretini taraf-ı mülûkâneme gönderesin*" şeklinde verilen emir için bkz. BOA, HAT, 1355/53001. Bu vesikanın aslı için bkz. EK I.

[732] "*Etîu'llâhe ve etîu'r-Resûle ve Ulü'l-emre minküm* [Allah'a, Resulüne ve sizden olan emir sahiplerine itaat ediniz] *meâl-i şerifi üzere Padişah-ı âlem olanın emrine itaat eylemek ve rızasına muhalif hareket eylememek lazımdır*" bkz. BOA, HAT, 1359/53444. Vesikanın aslı içib bkz. EK I. Sultanın hattında devlet erkânının ittifak, ittihad ve gönül birliği içerisinde olması III. Selim'in hatlarında da sıkça tekrarlanan tembihlerdendi. Zira Devletin içinde bulunduğu nazik durum ihtilafa tolerans tanımayacak derecede kritikti. İhtilafın sakıncası ve ittihadın ehemmiyeti siyasetnâmelerde de altı çizilen

IV. Mustafa umumî mânâda istişareye atıf yaptığı gibi hususî anlamda da ricâli istişareye davet etmekteydi. Sadaret Kaymakamına "*her bir hususu semahatli Şeyhülislam Efendi ile müzâkere edip din ü devletime hayırlı maslahatların bir an akdem görülmesine sa'y u gayret edesin*" diyen sultan, bu emriyle hem istişareye verdiği kıymeti hem de ilmiye silkinde dinî otoriteyi temsil eden Şeyhülislâm'ın bütün devlet işlerinin nâzırı olduğu anlayışını hissettirmektedir. [733]

Rusya Harbi'nin devam ettiği sırada Sadrazam Çelebi Mustafa'ya bir hat gönderen Sultan, burada istişarenin ehemmiyeti üzerinde durarak "*Şöyle ki her hâlde din ü devletime hayırlı olan suretleri mülahaza ve iktiza edenleriyle müzâkere ederek ihtiyâr ve icra*" etmesini emretmiştir. Sultan Mustafa istişare halkasını oldukça geniş tutmasını emrettiği sadrazamına "*vüzera ve ocaklı ve ulema ve rical ve sair lazım gelenleriyle ittifak-birle* ***her işi gönül birliğiyle*** *tutarak ve mesalih-i seferiye ve devlet-i aliyyemin kâffe-i umurunu dikkat ile ve layıkı üzere tanzim eyleyerek düşmana karşı nüfuz-ı devleti kemaliyle icra*" etmesini istemiş ve kendisinden tek beklentisini "*senden me'mulüm olduğu vechle din ü devlete ve ibadullah uğuruna sarf-ı makderet eyleyesin*" şeklinde ifade etmiştir.[734]

IV. Mustafa mühim meselelere dair tek başına karar almaktan uzak duran ve istişare ile karar alınmasını yeğleyen bir anlayışa sahiptir. Maslahat gözetmek gayesiyle meşveret usulünü tercih ettiği anlaşılan sultan, halkı ve askeri akılda tutarak mühim konularda gizliden gizliye iş çevirilmeyeceğinin de altınız çizer.[735]

Sultan Mustafa, zannedildiği kadar yumuşak yüzlü ve cesaretsiz bir padişah değildi. Her ne kadar otoriteyi temin edebilmek için Alemdar Mustafa Paşa'yı İstanbul'a davet etmiş ve ortalık ancak bu şekilde yatışabilmişse de IV. Mustafa için Alemdar'ın davet edilmesi son çarevidi. Sultan uzun süre İstanbul'un asayişi ile bizzat alakadar olmuş, suçluları kendisi cezalandırmıştı. Ancak İstanbul'da gerekli asayişi bir türlü temin edemediği için olağanüstü tedbirlere başvurmak mecburiyeti hissediyordu. IV Murad devri tatbikatını hatırlatan bu uygulamalardan biri de siyaset konuşulan kahvehânelerin

---

hususlardandı: "*ittifak itmekle re'-yi şehinşâh ve vezir maslahat her ne kadar sa'b ise olur yesîr müttehid olsa vezir ile kaçan tab'-ı mülûk biter elbette suhûlet ile her emr-i asîr*" bkz. Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi, *Beş Tarz-ı Siyaset, Kitâbü's-Siyâse fî Etvâri'l-Hamse*, s. 107.

733 BOA, HAT, 1359/53474.

734 AE.SMST.IV. 28/1928. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

735 "*Kapu tarafına hüccetini taraf-ı hümâyunuma yazdığı gibi yazasın tekrar devletçe meşveret ve karar verilsin. Böyle büyük maddeye gizli cevab verilemez. Zira mukaddem meşveretle olmuş şeydir. Yine meşveretle olur. Gizli gelsin desem bu tarafta ocaklı ve sair nâs beynlerinde bir gayrı tür şey çıkartırlar. Sen tabiatlarını bilirsin*" bkz. BOA, TS.MA.E 529/48. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

kapatılması, *devlet lakırdısı* yapanların cezalandırılmasıydı. Bu sayede muhalefeti dizginlemeye çalışan Sultan bu hususta defalarca emir vermekte ve işin bizzat takipçiliğini yapmaktaydı.[736] Alınan tüm tedbirlere rağmen asayişsizlik başını almış gidiyordu. Bu durumda IV. Mustafa, tarihçilerin kendisi hakkında ileri sürdüğü beyanları haksız çıkaracak bir cesaret ve kararlılıkla Beşiktaş'ta edepsizlik eden biri bostancı olmak üzere 22 neferi, ocağın da tasvibiyle Baba Cafer Zindanı'nda katlettirmiştir.[737] Zira başarılı bir darbenin itibarını muhafaza eden yamaklar Hüccet ile pekiştirdikleri emniyetlerine itimad ederek azıtmaya başlamıştı. Şehirde alenen işret ediyor, sokaklarda nâralar atıp kadınlara sarkıntılık etmeye yelteniyorlardı. Nihayet saray kapılarındaki Bostancılara da sataşmaya başlayınca IV. Mustafa'nın emriyle şehrin kapıları tutularak giriş ve çıkışlar engellenmiş, bu sayede şehrin içerisinde ele geçirilen 23 yamak boğularak denize atılmıştır. Ayrıca yamakların şehre girmelerini yasaklayan emirler çıkarılarak bir daha buna benzer asayişsi taşkınlıkların yaşanmaması için tedbir alınmıştır[738] Bu durum bize IV. Mustafa'nın arzu ettiği otoriteyi tesis etmek uğruna mümkün olan en sert tedabire başvurabildiğini göstermektedir. IV. Mustafa'nın bu minvalde hareket ettiği bir diğer husus ise Kabakçı isyanında devlet tarafından gönderilen ancak isyancıların lehine hareket eden, isyanın ardından ise Gümüşhane Eminliği vazifesini elde etmeyi başaran Kazancı Mustafa'yı nüfuzunun artmasından endişe ederek idam ettirmesidir. Öte yandan Fransız elçisi General Sebastiani de Rusya ile mütareke[739] akdetilmesinde oynadığı rol

---

[736] "*Bazı kahvelerde devlet lakırdısı ederlermiş. Tebdiller gezsin, kangı kahvede olursa kahve[yi] kapatsınlar. Her gün tebdiller gezsin. Dikkat etsinler. Tecessüs(!) olunsun. Tenbih edesin. Emr-i hümâyunumdur*" bkz. BOA, HAT, 1359/53410. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

[737] IV. Mustafa, 22 neferin katli haberi kendisine ulaştığında "*Malum-ı hümâyunum olmuştur. Münasib oldu*" demiştir bkz. BOA, HAT, 1361/53601.

[738] M. Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2822. Padişahın 23 kişilik infaz emrini vermesinin bir başka sebebi daha vardı. IV. Mustafa Çırağan (Gülşenâbâd) sarayında, Esma Sultan'ın yanında ikamet ettiği sırada Beşiktaş Mevlevihânesi'nin mukabele günü olması hasebiyle kalabalık bir günde, yamaklar ile bostancılar Yahya Efendi Meydanı ve Çırağan Sarayı'nın önünde kavgaya tutuşmuşlardı. Kavganın vuruşmaya dönmesi Padişahı kızdırmış ve bu kişilerin öldürülmesi emrini vermiştir. Ocak ileri gelenleri silahlanarak İstanbul'da kavgaya karışan 23 yamağı boğup denize atmak suretiyle infaz etmişlerdir bkz. Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet,* VIII, s. 203; Cavid Baysun, "Mustafa IV.".

[739] Her ne kadar Rusya ile Napolyon Bonapart'ın her iki devlet nezdindeki arabuluculğu ile bir mütareke aktedilmişse de bu durumun nihaî bir sulh olmadığı göz önünde bulundurulmuştur. Bu sebebe binaen Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa, Sultan'a yazdığı mektupta askerlerin kesinlikle izinsiz olarak ordugâhı terketmelerine müsaade edilmediği, zabitan ve sergerdânın sık sık tembihlendiğini, gerek mütarekeden evvel gerekse sonra hiçbir askerin yerini terketmediğini , "*gidenler var ise işe yaramaz kabilinden* olmasıyla" göz yumulduğu söylenmekteydi. Sadrazamın verdiği bilgiye göre Karalaş'da 30 bin, Serasker Paşa ordusunda güzide bir 30 bin daha asker vardı ve Silistre tarafındaki Liva-ı Şerîf/Sancak-ı Serîf ordusunda da kâfi mikdarda asker mevcuttu. Sadrazam "*Asker cihetinden müzayakamız yokdur*" diyerek "*Bu cihetle ordu-yu hümâyundan dağılmış asker olmayıp ol şayia var ise bî-esas idüğü malum-ı hümâyunları*"dır demekteydi (11 Safer 1222). Sultan Mustafa ordunun bu durumuna çok sevinerek "*Benim Serdâr-ı ekremim, askerin dağılmaması hususuna say' u gayretinden hazzettim. Göreyim seni. İhtiyatı elinden bırakmayıp yine askeri dağıtmamaya say' u gayret edesin. Maslahat tamam olmadıkça düşmandan emin olunamaz. Heman Rabbim ümmet-i Muhammed'e ve din ü devletime her hâlde hayırlı*

ile oldukça itibarı artmış olduğundan sık sık devlet işelrine müdahale etmeye başlamıştı. Sebastiani'nin himaye ettiği Divân-ı Hümâyun tercümanı Aleko Bey (Alexandre Sutzo) de Fransız sefirinin nüfuzundan beslenerek devlet işlerine müdahale etmeye kalkışınca idam IV. Mustafa tereddüt etmeden kendisinin idam emrini vermiş ve paşa kapısı önünde katlettirmiştir.[740]

IV. Mustafa, III. Selim'in amansız düşmanı olan Tayyar Paşa'yı Köse Musa Paşa'nın yerine sadaret kethüdalığına tayin etmişti. Bu makam için böyle bir ismi seçmesi calib-i dikkatti. Üstelik kendisi şuanda devletin harb hâlinde Rusya'ya iltica etmekle maruftu. IV. Mustafa'nın bu tercihi oldukça düşündürücüdür. Sultan'ın Tayyar Paşa'dan tek beklentisi ise "*Ve cemi' mesalih-i ibadullahı ve alelhusus ordu-yu hümâyunumun ve senin umurunu tanzime sa'y u gayret ve dikkat ederek asla tecviz-i tekâsül eylememesi*" idi.[741]

Sultan, Devletin harb hâlinde olduğunu bildiğinden askerî hamleleri de dikkatle takip etmekteydi. Edirne'deki Bostancı Ocağı'nın yeniden nizama bağlanması bu konuda atılan adımlardan biridir.[742] Tophanede dökülen topların tecrübe edilmesi ile bizzat alakadar olmuş, gününü dahi kendisi tayin etmiştir.[743] Bu nevî hamlelerden daha sistematik ve daha ciddî birtakım projeler de sözkonusuydu. Padişahın yakınında olanlardan bir kişi Beyoğlu'ndaki Topçu Kışlası'da talimli asker yetiştirmesi fikrini ortaya atmıştı. Bu durum muallem ordu fikrinin hâlâ zihinlerde yer ettiğinin işaretidir. Keza IV. Mustafa bizzat bir konuşma esnasında Sırkâtibi Ahmed ve Hacı İbrahim

maslahatlar ihsan eyleye amin" şeklinde bir mukabelede bulunmuştur bkz. BOA, HAT, 1359/53409. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

740 Aleko Bey'in ölüm tarihi 19 B. 1222'dir bkz. Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 165; M. Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2822. Aleko Bey'in Fransız taabiyetinde olduğunu söyleyerek bu öldürme işine karşı Fransız elçisi Sebastiani, bulunduğu tazyik neticesinde rikâb riaysetinde bulunan Halet Efendi'nin Kütahya'ya sürgün edilmesini sağlamıştır bkz. Cavid Baysun, "Mustafa IV.". Şeyhülislâm Efendi'nin konağında yapılan meşverete binaen Boğdan Voyvodası Hançerlioğlu Aleko'dan şüphe edildiği ve sağ bırakılmasının doğru olmayacağı konusunda mutabık kalındığı Sultana bildirilmişti. IV. Mustafa ise durumun kendisine bildirilmesi üzerine "*Çünkü Hançerlioğlundan cümlenin böyle şüphesi vardır. Bunun tehiri caiz değildir. Heman şimdi İskerlet(!) voyvoda nasb olunup hilat giysin. Ve Serdar-ı Ekrem'e bu vechle yazasın*" diyerek kendisini vazifeden elçektirmiştir. Vesikanın aslı için bkz. EK I. Aleko Bey'in devlet sırrını fâş ettiğinin delili bulunmadığından öldürülmeyerek uzak bir beldeye sürülmesi teklif edilmişti. Ancak vazifeden almanın yeterli olmadığını düşünen IV. Mustafa, bir süre sonra "*Şimdi katlolunsun. Benim hatt-ı hümâyunum… olmayanlar hakkında sadır olmaz. Bu benim reayamdır Bunda elçiye ne var. Şimdi emrim icra olunsun*" diyerek Sebastiani'nin bu konuda söz hakkı olmadığını, Aleko Bey'in öldürülmesinin de reayası olması hasebiyle başkasını ilgilendirmediğini ifade etmiştir bkz. BOA, HAT, 1417/57959. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

741 BOA, HAT, 1359/53421. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

742 BOA, HAT, 1359/53428.

743 BOA, HAT, 1359/53427. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

Efendi'lerden birinin hayatta olması hâlinde hiç tereddüt etmez vezir ederdim demiştir.[744] Nitekim IV. Mustafa, boğazın Rumeli tarafına işbilir bir nüzül emini lazım olduğunda Îrâd-ı Cedîd defterdarlığı yapan Ahmed Bey'i tayin ederek yenilikçi kadrodan kalan isimleri istihdam etmek konusunda bir muhalefeti olmadığını göstermiştir.[745]

Sultan Mustafa, devlet adamlarının işini ciddiyetle yapmasını istediği gibi saray halkı ve kalemiyenin de düzgün bir şekilde işlemesini istemekteydi. Bu konuyu yakından takip ettiği anlaşılan padişah, halkın işlerinin aksamasına sebep olan hususların bir an evvel giderilmesi için talimat vermekteydi.[746] Genç padişah, devrindeki hayat pahalılığı İstanbul ahalisini oldukça zorlamakta olduğunda esnafın teftiş edilmesine ve usulsüzlüklerin cezalandırılarak önüne geçilmesine son derece ehemmiyet atfetmektedir.[747]

Sultan Mustafa tam bir sene iki ay saltanat sürmüştür. Tahttan indirildiği sırada yaşı 28 sene, 10 ay 21 gündür.[748] Tahtını kaybeden sultan, yeniden kafes hayatına mahkum edilmiştir. Ancak yine duruma rıza göstermeyerek tahtı yeniden elde etmek için birtakım teşebbüslerde bulunmayı ihmal etmemiştir. Bu hususla alakalı olarak Şeyhülislam Efendi, Sultan II. Mahmud'a ihbar kabilinden yazdığı bir telhiste padişahı IV. Mustafa, Validesi Ayşe Sineperver Sultan ve hemşiresi Esma Sultan arasındaki irtibatın doğurduğu tehlike hakkında ikazda bulunarak "*Hüdavendigar-ı sâbık hazretlerinin [IV. Mustafa'nın] oldukları dairenin bir tarafında sagîr kapı olduğundan gecelerde tebdilen valideleriyle çıkıp, dahil-i harem-i hümayunda geşt ü güzar ederler imiş.*", "[Esma Sultan] *Hüdavendigar-ı sâbık-ı müşarünileyhe kemaliyle merbut ve muine olduklarından gerek kendisi ve gerek etraf ve müteallikatı mesami' ve ezhân-ı avamı tahdiş için bazen taraf-gir ittihaz ettiği mahallere 'biz kariben Sultan Mustafa'yı cülus ettireceğiz' diyerek haber irsaliyle…*" bir darbenin hazırlayıcısı olmaya çalıştıklarını

---

744 Cavid Baysun, "Mustafa IV.".

745 "Sabık Îrâd-ı Cedîd Defterdarı Ahmed Bey nasb ve tayin olunsun. Emr-i hümâyunumdur. Makbul ocakların maaşları ref' olunması şimdi lakin olmayacağını *Sadrazama bir yoluyla yazıp bildiresiniz*" diyerek tayini onaylaması hakkında bkz. BOA, HAT, 1362/53739 -1,2. Bu vesikanın aslı için bkz. EK I.

746 "*Benim vezirim, Aklâm hâceleri ve hulefaları aklâmlarına geç ve vakitsiz gidip maslahatlarını ru'yetde rehavetlerinden ibâd-ı müslimînin umurlarını tatil ediyorlar. Göreyim seni! Dikkatli tenbih edesin*" bkz. BOA, HAT, 1363/53767. Bu vesikanın aslı için bkz. EK I.

747 Şeyhülislam'ı ziyarete giderken bir yandan da kola çıkarak Bâbıâlî'den yola çıkıp dikilitaştan ırgat pazarına ve Okçular başından Sultan Bayezid'e uğrayarak Şeyhülislam'ın konağına varana kadar "*esnaı râhda esnaf taifesinin dirhem ve terazileri yoklanıp noksan gelenleri şikest ile tamam dirhem isti'mallerini tenbih*" ettiğini ve Padişaha duacı olmaları için "*bazı fukara ve muhtacine*" paralar verildiğini bildiren telhise cevaben IV. Mustafa'nın "*Malum-ı hümâyunum olmuşdur*" demesi hakkında bkz. BOA, HAT, 1355/52996. Bu vesikanın aslı için bkz. EK I.

748 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, IV, s. 123.

ifade etmekteydi. [749] Şeyhülislam Efendi, böyle bir durumdan II. Mahmud'u haberdar etmesinin sebebini ise şu şekilde açıklamaktadır: "*Hüdavendigar-ı sâbık hazretlerinin hazret-i hakk-ı alîm bir muyuna hata gelmek kimesnenin hatır ve hayaline gelmeyip maksud-ı asli Allah bilir ki mücerred şevketmeab efendimizin vücuhla mahzuziyeti… Hüdavendigar-ı sâbık hazretlerinin mahallinin gayetü'l-gaye mazbut olmak üzere taht-ı rabıtaya idhali ve sultan-ı müşarünileyha [Esma Sultan ve Valide Sultan] vesair taallukatının dahi fi-mâ-ba'd o misillü hâlâta cüret edemeyecekleri vechle zâbıta-yı haseneye ifrağı*".[750] II. Mahmud bu ikazı dikkate almış ve muhtemel tehlikelerin izalesi için IV. Mustafa'nın validesi Ayşe Sineperver Sultan ve sair taallukatının saltanatın kadim uygulamalarına uygun olarak eski saraya nakledilmişlerdir. Zira "*Hüdavendigâr-ı sâbık hazretlerinin [IV. Mustafa] valide ve müteallikatları Enderun-u Hümâyun'da oturmak cümleye bais-i endişe ve helecan olmağla… bunların biran tevakkuf ettirilmeksizin hemen Harem-i Hümâyunlarından ihraç ve Saray-ı Atik'i Mamurelerine irsal*" edilmeleri gerekmiştir.[751]

IV. Mustafa, II. Mahmud'un aldığı tedbire rağmen emelinden vazgeçmiyordu. Başka kanallar vasıtasıyla tahta çıkmanın yollarını arıyor ve bir defa başardığını bir kere daha başarabilmek için elinden geleni yapıyordu. Bu minval üzere sabık Kaptan-ı Derya Seydi Ali Paşa'ya bir mektup yazarak kendisini yeni bir taht değişikliği hususunda ikna etmeye çalışmıştır: "*Seni çıkdığım gibi kapudan paşa ederim. [Alemdar]Mustafa Paşa Asitane'den gittiği gibi beherhâl on binden ziyade asker başına cem' edip hemen saray-ı hümâyuna gelip sözünüzde ısrar edip beni [tahta] çıkarasın göreyin seni*".[752]

2.3.3. Sultan IV. Mustafa'nın Ölümü

IV. Mustafa görüldüğü üzere kafes hayatında da rahat durmuyordu. Bu ise II. Mahmud'un saltanatını tehlikeye atmaktaydı. Üstelik yeniçeriler, esami satışını yasaklayan ve fazla esamileri toplatan[753] Alemdar Mustafa Paşa'dan da rahatsız olup,

---

[749] Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, IX, s. 283-284; Muhammed Mahmut Bakır, *Sultan II. Mahmud Devri Tanzimat-ı Hayriye'nin Hazırlanması: İktidar ve Muhalefet'in Meşruiyeti*, s. 98, dipnot 118.

[750] Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, IX, s. 283-284.

[751] TS.MA.E, 534/1.

[752] BOA, HAT, 808/47. Vesikanın aslı için bkz. EK I.

[753] "*Yeniçeri 'ul'ufesini bir kimesne, birbirlerine fürûht olunmayup ve bir Orta'dan bir Orta'ya nakl olunmamak üzre Ağa Kapusu'na fermân-ı âlî irsâl ve kırâ'at olunduğu istimÂ' birle kayd olundu; fî 6 Ş. Sene [1]223*" bkz. Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 226, 243. Alemdar Mustafa Paşa'nın esami satışını yasaklama sebebi olarak kanun-ı kadim üzere bu esamilerin askerer tarafından başkalarına ve kendi aralarında satışı yapılmayınca, boşa çıkan esamilerin askerlerden hak edene terakki olarak dağıtılması ve bu sayede askerlerin kendi maşı ile geçinebilmesini temin edebilmekti: "*benim murâdım, bir nizâm-ı kadîmi üzre ocağa ve dîne ve Pâdişâh'a hizmetdir*" bkz. a.g.e. s. 242.

Sekbân-ı Cedîd adında bir ordu teşkil etmesinden oldukça bîzârdı.[754] Bu sebebple Ramazan ayının 27. gecesi Alemdar Mustafa Paşa Vak'ası da denen yeni bir isyanın fitilini ateşleyen yeniçeriler bir hükümet darbesi gerçekleştirerek saat sekiz buçukta Bâbıâlî'yi muhasara etmişti. Paşa Kapısının dört bir yandan ateşe veren âsîlerle mücadele edemeyeceğini anlayan Alemdar Mustafa Paşa ise son ana kadar direnmişse de hiçbir yerden imdada yetişen olmamıştır. Çaresiz kalan Alemdar, evvela harem bahçesinin içinde yer aldan kuleye sığınarak 42. Bölüğün Odabaşısını yanına çağırmış ve ona "*bana Kırkiki'nin yoldaşı Mustafa Alemdâr derler. Lâkin sizler gibi pâdişâh hâini değilim. Ancak bu arada ellialtı aded câriyelerim varç evvel Allah, sonra sana* teslimdir" diyerek haremindeki cariyelerin hayatını kurtarmıştır. Bu esnada 500 kişiyi aşkın isyancı Alemdar'ı ifna etmek maksadıyla kulenin girmeye çalışmışlardır. Bu noktadan sonra kurutluşun olmadığını anlayan Alemdar "*düşmene göz göre teslîm olup zelil ve sefîl ölmekden ise kendü kendüyü helâk etmek evlâdır*" diyerek saat üç sularında bir varil barut fıçısına tabancasıyla ateş ederek kuleyi patlatmış, kendisi dahil "*küllenin üzerinde tecemmu' eden beşyüzden mütecâviz eşkıyâ havaya peyvend birle helâk*" olmuştur (15 Kasım 1808).[755] Hızını alamayan isyancılar bu sefer saraya hücum ederek ve IV. Mustafa'yı yeniden tahta çıkarmak istediklerini alenen izhar etmeleri üzerine II. Mahmud, abisi IV. Mustafa'nın öldürülmesi emrini vermek zorunda kalmıştır. Sultan Mustafa'nın infazı Kadı Râmiz Paşa, Kadı Abdurrahman Paşa, Bahriye Nâzırı Moralı Ali Efendi ve Bahriye ümerasından İnce Mehmed Bey marifetiyle gerçekleştirilmişti[756] II. Mahmud, Sultan Mustafa'nın ölüm sebebini hastalık olarak ilân etmişti.[757] Öldüğüne inanmayanlar olduğu için de müşahede edebileceklerini ifade etmişti.[758] III. Selim'in

---

[754] Sekbân-ı Cedîd ordusunun kurulması hakkında bkz. Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 203,204, 227,228; Sekbân-ı Cedîd'in kurulması hakkında II. Mahmud'un hatt-ı hümâyunu için bkz. a.g.e. s.251.

[755] Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü (25 Aralık 1802-24 Ocak 1809)*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2007, s. 250251. Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 270-274. Bâbıâlî'nin ateşe verilerek yakılması ve hadisenin Kadir Gecesi'nde vuku' bulması gibi sebeplerden ötürü bu hadiseye *vak'a-i fesâd* denilmesi hakkında bkz. a.g.e. s. 283. Alemdar Mustafa Paşa'nın barut fıçısını patlatarak intihar etmesi sebebiyle "*Alemdâr[ın] lakabını Mahrûkī'ye tebdîl eylediklerine*" dair bkz. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, II, s. 1391. Alemdar Mustafa Paşa'nın maiiyetindeki Köse Kahya denilen Ahmed Efendi, olacakları tahmin ettiğinden isyandan üç gün evvel ortadan kaybolmuştur. Bu konuyla alakalı olarak Alemdar'ın izlediği stratejiyi eleştiren ve "*Yiğit adamdı ama ahmaktı. Zira İstanbul'dan içeri girmeyip askeriyle beraber surların dışında bulunmalıydı. Köse kâhyasının görüşü de böyleydi*" diyen rivayet hakkında bkz. Emîn Efendi, *Bir Var İmiş Bir Yoğ İmiş, Âsitâne Hatıraları, Menâkıb-ı Kethüdâzâde el-Hac Mehmed Ârif Efendi*, s. 192.

[756] Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 35.

[757] Sarayn günlüğünde de Sultan'ın birdenbire öldüğü kaydı düşürülmüştü: "*Sâ'at dörtbuçukda HudâvendigÂr-ı sâbık Sultan Mustafa Hân efendimiz füc'eten dâr-ı fenâdan dâr-ı bekaya rıhlet buyurdular*" bkz. Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü (25 Aralık 1802-24 Ocak 1809)*, s. 255.

[758] "*Hudâvendigâr-ı sâbık, karındaşım Sultan Mustafa Hân, beş-altı günden berü nâ-mizâc olup, bu husus istimâ'ı oldukda, illet-i mizâcı ziyâde hareket birle, i[r]tihâl-i dârü'l-baka eylemişdir… tarafınızdan*

öldürülmesine sinirlenen Alemdar Mustafa Paşa, Enderun'daki birçok cariyeyi denize atmak suretiyle öldürttüğünden bu defa Sultan Mustafa'nın öldürüldüğü haberini işittiklerinde Enderun'da olan IV. Mustafa dairesi halkı ve Validesi Ayşe Sineperver Sultan "*sadâ-yı hengâm[e] ile, ümmet-i Muhammed yok mu? Gitdi Sultân Mustafa*" diye feryad u figan etmişlerdir. Öyle ki "Vâlide Sultân'ın sadâsı kezâlik ol havâlî sükkânından istimâ' "olunmuştur.[759] Sultan Mustafa ölümünün ardından cenazesi resmî olarak alay ile saraydan çıakrılmıış ve Bahçekapısı yakınında bulunan pederi I. Abdülhamid Han'ın türbesinde yanıbaşına defnedilmiştir.[760] İsyancılar işlerine gelmeyen bu ölüm hadisesini kabul etmek istemiyorlardı. Bu yüzden bazıları "*tâbût boş idi. Gavga basılup beher-hâl kendüden gayrı nesl-i Pâdişâhî olmayup bir gayrı ecânibden olmak mümkin olmamağla, zarûrî asker inkıyâd ederler mülâhazasiyle, 'Sultân Mustafa öldü' deyü bir boş tâbût eylediler*" demekte ve kargaşa havasının devamından yana taraf tutmaktaydılar. İstediklerini elde edene kadar durmayacakları açık olan isyancılar görülmemiş bir teklifi dahi dillendirmekteydi: " *bizlerin sözümüz olmaz ise, Tatar Hân neslinden Pâdişâh ederiz. Mekke Şerîfi'ni ve Konya'dan Mollâ Hünkâr oğlunu Pâdişâh ederiz*" demişlerdir.[761]

âdem gönderüp müşârün-ileyh hudâvendigârın meyyitini rü'yet ve bir ecel-i kazâ olmadığını müşâhede ve bir ferde, sonra bühtân etmiyesiz" bkz. Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 301.

[759] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 304.

[760] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 305.

[761] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, I, s. 305.

SONUÇ

Sultan III. Selim, Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunda dahilî ve haricî şartların farkına vardığı Osmanlı-Avusturya-Rusya Harbi'nin (1787-1792) ardından devletin ihtiyaç hissettiği sahalarda kapsamlı bir yenileşme hareketini başlatmıştır. Nizâm-ı Cedîd adını alan ve devlet aklını temsil eden bütün grupların müşterek tezahürü olan bu yenilikler, on yılı aşkın bir süre Anadolu'da tatbik edildikten sonra, devletin otoritesini yeniden sağlamak istediği Rumeli coğrafyasına teşmil edilmek istendi. Bu arzunun kuvveden fiile geçmesi Rumeli'deki hakim unsur olan âyan sınıfını ve statükonun kazananı bulunan yeniçerileri ittifak hâlinde isyana sevketmiş ve tarihlere II. Edirne Vak'ası olarak geçen isyan vuku'bulmuştur. III. Selim'in aldığı bütün tedbirlere ve yaptığı onca masrafa rağmen isyancılara karşı kesin bir zafer kazanamayışı, isyancıların birkaç noktada devlet ordusunu ciddî oalrak zayiata uğratması, yaklaşan Rusya harbi tehlikesi ve giderek şiddetlenen Sırp isyanı ile orduda yaşanan lojistik sıkıntı gibi zorluklar karşısında Sultan geri adım atmak mecburiyetinde kalmıştır. III. Selim'in bu kararı isyancıları şımartmış ve padişahı tahtından indirmeye doğru giden vetirenin fitilini ateşlemiştir.

Kabakçı Mustafa adındaki bir Boğaz Yamağı'nın liderliğinde gelişen ve başta yeniçeri olmak üzere bazı kışlaların da iştirakiyle neşv ü nema bulan, ilmiye ve ricâlden bazı mühim isimlerin planlama ve icraat safhalarında aktif olarak rol aldıkları bir darbe ile 29 Mayıs 1807 tarihinde III. Selim tahttan indirilmiş ve Şehzâde Mustafa padişah olmuştur. Sultan IV. Mustafa'yı tahtın yeni sahibi yapan darbe ile birlikte Nizâm-ı Cedîd hareketi fiilen ve resmen sona ermiştir. Bu durum aynı zamanda Nizâm-ı Cedîd'in bir devlet aklı projesi olarak başladığı 1794'ten bilitibar kesintisiz olarak devam eden tüm yeniliklerin de akamete uğraması demektir. Bu yönüyle de mühim bir kopuşa işaret eder. IV. Mustafa'nın yeniçeriler ile akdettiği Hüccet-i Şer'iyye köklerini Sultan III. Mustafa devrine kadar götürebileceğimiz modern batı modelinde ordu, askerî eğitim ve harp sanayii müktesebatının zedelenmesi anlamına gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin modern teknik ve teçhizatla mücehhez batı orduları karşısında arzu ettiği neticeyi elde edememesi ve başta toprak kaybı olmak üzere büyük maddî kayıplara uğraması tüm gözlerin orduya çevrilmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nde idarî, iktisadî ve ilmî saha başta olmak üzere pek çok alanda işler istenildiği gibi gitmiyordu. Ancak bir şeylerin iyiye gitmediğinin en açık ve net olarak müşahede edildiği yer harp meydanıydı. Devlet, Avrupa devleterinin birkaç yüzyıl boyunca katettiği mesafeyi de en müşahhas şekliyle

harp sahasında gözlemlemekteydi. En ağır bedellerin de savaş meydanlarında ve sulh muahedelerinde ödendiğini tecrübe ederek öğrenen Osmanlı Devleti, tabii olarak yenileşme hareketlerine ordu, ordunun eğitimi ve harp sanayiinin geliştirilmesinden başlamıştı. Nizâm-ı Cedîd hareketi'nin tüm aksaklıklarına rağmen 50.000 kişilik muallem bir ordu teşkil edebilmeyi başaran devlet, askerî sanayiide gerçekleştirdiği hamleler ile başta barut olmak üzere bazı mühim kalemlerde dışa bağımlılıktan da kurtulmuştu. Ancak Kabakçı Mustafa İsyanı ile III. Selim ve ona bağlı yenilikçi kadronun tasfiye edilmesi elde edilen bütün kazanımları ya durma noktasına getirmiş ya da ortadan kaldırmıştır. Bu tarihten neredeyse çeyrek asır sonra, II. Mahmud iktidarının ancak 17 yılına denk gelen 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak muhalif kadro ve hizipleri bertaraf etmeyi başarmıştır. Bunun üzerine adlî, idarî, iktisadî ve askerî sahada büyük ve köklü bir yenileşme hareketini yeniden başlatarak III. Selim'in inkıtaa uğrayan mirasına sahip çıkmıştır.[762] II. Mahmud'un gözle görünür çabası ve başardığı bu değişim maalesef Osmanlı Devleti'nin askerî ve iktisadî sorunlarını ortadan kaldırmamış, Avrupa orduları karşısında tutunabilmek için askerî ittifaklara yönelmiştir. Devlet, Gülhâne Hatt-ı Hümâyunu ile Islahat Fermanı başta olmak üzere hukukî sahada da elinden gelen her adımı kararlılıkla atmış olmakla beraber 1808-1826 yılları arasındaki durgunluk devri Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki makasın başta askerî sahada olmak üzere hemen her alanda açılmasına sebep olmuştur. Kanaatimizce III. Selim'in başlattığı Nizâm-ı Cedîd hareketinin sona ermesi tarihsel bir süreksizliktir ve ve tarihî mecrada meydana gelen gayr-ı tabii bir sapmadır. Bu sebebe binaen uzun bir gecikmeyle de olsa bu yenilikler devletin ajandasına tekrar girebilmiştir. Ancak bu gecikme devlete 19. asrı kaybettiren bir mahiyet arzetmiştir. Zira 1750'lerde başlayan ve sanayi devrimi adını alan modern endüstri yarım asrın ardından 1800'lerin başında kuluçla devrini tamamlamış ve sağlam bir temele oturmuştu. Osmanlı sanayii ise devlet eliyle gerçekleşen ve daha çok askerî sanayi şeklinde ortaya çıkan atlılımlarını inkişaf ettirmek şöyle dursun muhafaza etmekte dahi istenen başarıyı ortaya koyamamıştır. Bu durum askerî harcamaların mahiyetini Avrupa devletleri üzerinden gerçekleştirilen askerî ve teknik transferler olarak belirlemiş, üretici değil tüketici bir devlet ve harp sanayii teşkil etmiştir. 1808 ile 1826

[762] II. Mahmud'un idarî ve mülkî sahada ne denli büyük bir değişim ve dönüşüme imza attığı göz önüne alınırsa devlet ile kendisini özdeşleştiren yorumların anlaşılması o kadar mümkün hâle gelecektir: "*Devlet-i Âliyye teceddüd etti. Bundan sonra bu devlet, Devlet-i Âliyye-i Mahmûdiye'dir. Zîrâ devlet dedikleri her ne kadar dört rükundan, yani ehl-i seyf, ehl-i kalem, ehl-i zirâ'at, ehl-i hırfet ve ticaretten mürekkeb ise de, diğer tarifle kanunlardan ibârettir. Şimdi bu Devlet-i Âliyye'nin kanunlar ve nizâmları tamamen değişti ve yenilendi*" bkz. Emîn Efendi, *Bir Var İmiş Bir Yoğ İmiş, Âsitâne Hatıraları, Menâkıb-ı Kethüdâzâde el-Hac Mehmed Ârif Efendi*, s. 423.

arasındaki bu durgunluk 1826'dan sonra bertaraf edilerek askerî ve sınaî alanda göçle görülür değişimler meydana getirilerek müsbet bir ivme yakalanmışsa da bütün bir yüzyıl boyunca istenen seviyeye gelinememiş üstelik *Düvel-i Muazzama* denen Avrupa devletlerinin ordu gücü ve sanayi standartlarına-kapasitesine yetişilememiştir. Bu durum ise trenin kaçırılmasına ve Batı ile açılan makasın sarfedilen bütün gayrete rağmengiderek genişlemesine yol açmıştır.

Sultan IV. Mustafa, Osmanlı padişahları arasında tarihçiler tarafından yeknesak bir portre sahibi olan belki de tek padişahtır. Onun hakkındaki tahliller birbirine benzer ve tekrara düşen bir mahiyet arzeder. Oldukça hissî ve tarafgir bir tutumun tezahürü olan bu tahlillerde göze çarpan birkaç hata ise sağlıklı bir IV. Mustafa tasvirini imkansız kılmaktadır. Evvela belirtmek gerekir ki IV. Mustafa'ya dair beslenen menfi kanaatin sebebi onun şahsından çok III. Selim'in şahsına duyulan muhabbettir. Bunun sebebi ise tarihçilerin tarihi ilerlemeci bir nokta-i nazardan ele alması ve ilerici-gerici, yenilikçi-muhafazakâr, reformcu-mürteci gibi dikatomiler olmadan düşünemeyidir. Böyle bir tarih telakkisinde III. Selim yenilikçi, reformist ve ilerici bir öznenin müşahhas timsalidir. Onun şahsında bütün batı değerleri Osmanlı'ya eklemlenir. Hâliyle o artık bir fert olmaktan çıkar ve serapa bir ideali temsil eder. Bu sebeple ona ve onun başlattığı harekete karşı atılan her adım bahsettiğimiz mefkûreye başkaldırmak, tarih önünde mahkum olmaktır. Bu yüzdendir ki IV. Mustafa ve kendisine destek veren ulema bütün menfi sıfatlara muhatap olmuş, cehalet, ihanet, hıyanet, hırs, bencillik ve nankörlük gibi huyların timsali olarak resmedilmiştir. Üstelik IV. Mustafa, III. Selim'i deviren bir darbe girişiminde yer almanın bedelini bu kadarla da ödeyememiş, zikredilen tüm menfi vasıflarına ilaveten düşük bir zeka, ona eşlik eden bir akılsızlık, idrak zaafı, ahmaklık ve cehalet gibi noksanlıklarla muttasıf kılınmıştır. Bir arada bulunması mümkün olmayan ve apaçık bir tenakuzu barındıran bu sıfatlar, tarihçiler tarafından IV. Mustafa'ya gelişigüzel ve ceffelkalem nisbet edilmiştir. Kendisinin 14 ay gibi kısa bir saltanat sürmesine rağmen mürteci olduğu ve yeniliklere karşı olmakla yaftalandığı, hiçbir mühim başarı ve yeniliğe imza atamadığı zikredilerek insafsız ve aceleci değer hükümlerinin nesnesi hâline getirilmiş, kendisiyle aynı hatayı ve cürmü işleyen III. Selim ve II. Mahmud'a ise müşterek vasıflarına dair aynı üslup ve nitelemede bulunulmamıştır.

III. Selim'in şehzade ike amcası I. Abdülhamid'i devirerek tahta geçmeye çalışmasını idealizmiyle açıklayan tarihçiler, Şehzâde Mustafa'nın III. Selim'i devirmek için muhalefetle iş birliği yapmasını saltanat hırsı olarak tanımlamışlardır. Keza III.

Selim'in saltanatını muhafaza etmek için âsîlerin talebi doğrultusunda cömertçe feda ettiği ricâl hususunda pek de sert bir üsluba rastlanmazken, IV. Mustafa'nın Alemdar Mustafa Paşa'nın sarayı basması sonrasında tahtını muhafaza etmek için Amcası III. Selim'i katlettirmesi satlanat hırsının, gaddarlığın ve vefasızlığın tezahürü olarak görülmüştür. IV. Mustafa'nın aynı hadise sırasında kardşei Şehzâde Mahmud'udu da ortadan kaldırmak istemesi onu kardşe katili yapacakken bu emri yerine getirilememiş, ancak tahtını kaybeden IV. Mustafa birkaç ay sonra bizzat kardeşi tarafından aynı muameleye muhatap olduğunda hayatını kaybetmiştir. II. Mahmud bu emri ile Osmanlı Devleti'ndemeydana gelen son kardeş katli'ni gerçekleştirmiş olması ve hanedanın o an için başka bir erkek mensubu bulunmaması göz önüne alınırsa hanedanın istikbâli bakımından oldukça tehlikeli ve bencilce bir karar vermiştir. Ancak bu durum hiçbir tarihçi tarafından eleştiriye tâbi tutulmamış, zaruret neticesinde alınan bir kararın maslat icabı infaz edilmesi şeklinde yorumlanmıştır.

IV. Mustafa tahta geçtikten sonra ilk iş olarak darbeci ekiple Hüccet-i Şer'iyye denen bir misâk akdetmişti. Apaçık bir taviz olan ancak saltanat hukukunu nazarî olarak sınırlamayan bu vesika tarihçilerin IV. Mustafa'yı tenkit etmesi için bulunmaz bir fırsat idi. Ancak bir sene sonra II. Mahmud'un benzer bir mecburiyetle imzaladığı ve üstelik merkezdeki unsurlar ile değil taşradaki âyanlarla akdettiği Sened-i İttifak hakkında aynı eleştirel yorumlarda bulunmulmamıştır. Hatta Sened-i İttifak metninin saltanat hukukunu sınırlayan hususiyetlerine rağmen II. Mahmud'un imzalamak mecburiyetinde kaldığı bir belge olarak görülmüş olmasının yanı sıra Magna Carta ile bir benzerlik kurularak Osmanlı tarihinin ilerlemesine katkı sağlayabilecek potansiyeline atıf yapılmıştır.

IV. Mustafa'nın maruz kaldığı ayrımcılık bununla da sınırlı değildir. 14 ay gibi kısa bir saltanatı olan ve başta Şeyhülislam Ataullah Efendi ve Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa olmak üzere bütün bir darbeci ekip ve lideri konumunda olan Kabakçı Mustafa'nın gölgesi altında bir padişahlığı bulunan IV. Mustafa, yenilik yapmayışı, III. Selim'in başlattığı yenilikleri kaldırması ve devam ettirmemesi yüzünden eleştirilmiştir. Kısa süren saltanatına rağmen hür ve müstakil bir dönem için dikkate alınabilecek bu tenkitler IV. Mustafa gibi hariçten(Kabakçı, Şeyhülislam, Kaymakam, yeniçeri ve yamaklar) ve dahilden(mukarrebân-ı saltanat: Başçukadar Abdülfettah ağa, Hazinedâr Nezir Ağa ile Hazine Kethüdası Ebe Selim) kuşatılan bir padişah için geçerli değildir. Ancak tarihçiler bu hususta anlayış sahibi değilken tahta geçtiği 1808 senesinden yeniçeri ocağının ilgasıyla neticelenen Vaka-i Hayriyye'nin meydana geldiği 1826 tarihine kadar

pek de farklı bir tutum içerine girmeyerek yeniçerilerle iyi geçinmeye ve yenilik yapmamaya özen gösteren II. Mahmud'a benzer bir eleştiride bulunmamaktadırlar. Bu durumu II. Mahmud'un yeniçerileri karşısına almak istemeyişi ile açıklayan tarihçiler, II. Mahmud'u takip ettiği ince siyaseti sebebiyle oldukça hassas ve stratejik bir politikanın mimarı olarak lanse ederken IV. Mustafa'nın böyle bir siyaset izlemeye çalıştığı ve tıpkı II. Mahmud gibi eline fırsat geçtiğinde kendisini kuşatarak otoritesini gölgeleyen unsurları bertaraf etmek istediğini görmek istememişlerdir. Oysa IV. Mustafa da bu maksatla Alemdar Mustafa Paşa'yı İstanbul'a davet etmiş, şehre gelirken Kabakçı Mustafa'Yı katletmesine müsaade ederek hem isyanın liderini hem de nüfuzunu tahdit eden bir rakibini bertaraf etmiştir. Ancak işler hesapladığı gibi gitmeyince tahtını kaybeden padişah, diğer unsurları berhava edemeden kendisi bertaraf edilmiştir. Bu durum bize 14 ay içerisinde istenen başarıyı göstermeyen IV. Mustafa'nın 17 sene boyunca gözle görülür bir yeniliğe kalkışamayan II. Mahmud'dan daha başarısız olduğunu değil, onun eline geçen fırsatları elde edemediğini göstermektedir. Nitekim II. Mahmud Vak'a-i Hayriyye'de muvaffak olamayarak tahtını kaybetseydi IV. Mustafa için oldukça ağır ithamlarda bulunan tarihçiler II. Mahmud için de benzer bir tavır takınmakta tereddüt etmeyecekti denebilir.

IV. Mustafa tarihimizin en yanlı surette değerlendirilen padişahlarındandır. Onun hakkında tutarlı ve açıklama gücü yüksek çalışmalar maalesef mevcut değildir. Bu sebeple kendi hatlarından ve devrin kaynaklarından yola çıkarak elde edilen bilgiler ışığında bulunduğumuz tahliller biyografik malumatın haricinde şahsiyetinin ortaya konmasında da son derece mühimdir. Bu sahada yapılacak yeni araştırmalar için bir numune sayılması gereken bu çalışma, literatürdeki bir açığı kapatabilmiş ve IV. Mustafa'ya dair tarafgir olamayan makul bir tarihçilik ameliyesinin imkanını sağlayabilmişse müellifinin kendisini başarılı sayabilmesini sağlayacaktır. Bu saha daha birçok araştırmaya ve farklı perspektiflerden ele alınmaya muhtaçtır. IV. Mustafa devrinin iktisadî, sosyal ve askerî veçheden tedkiki elbette bu boşluğu doldurmada elzemdir. Rusya Harbi başta olmak üzere Rusya ve İngiltere ile süren ve adalar denizinde meydana gelen mücadeleler ve bu bağlamda gelişen diplomatik hareketlilik de incelemeye değer olan bir diğer husustur. Devrin siyasî şahsiyetleri hakkında yapılacak biyografik çalışmalar da bu sahada hissedilen boşluğu doldurmaya hizmet edecektir.

EKLER

EK I

Hat Suretleri

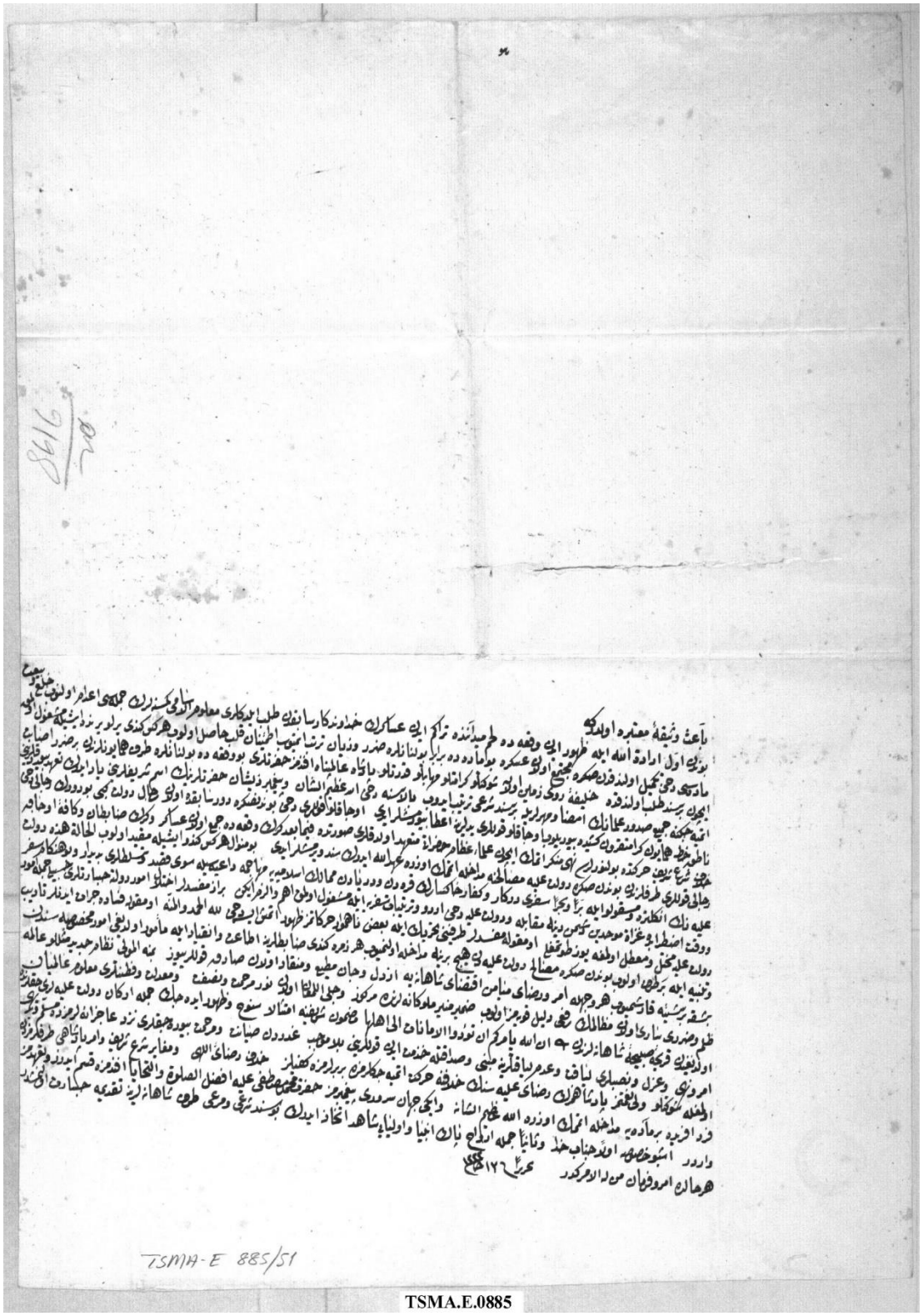

TSMA.E.0885

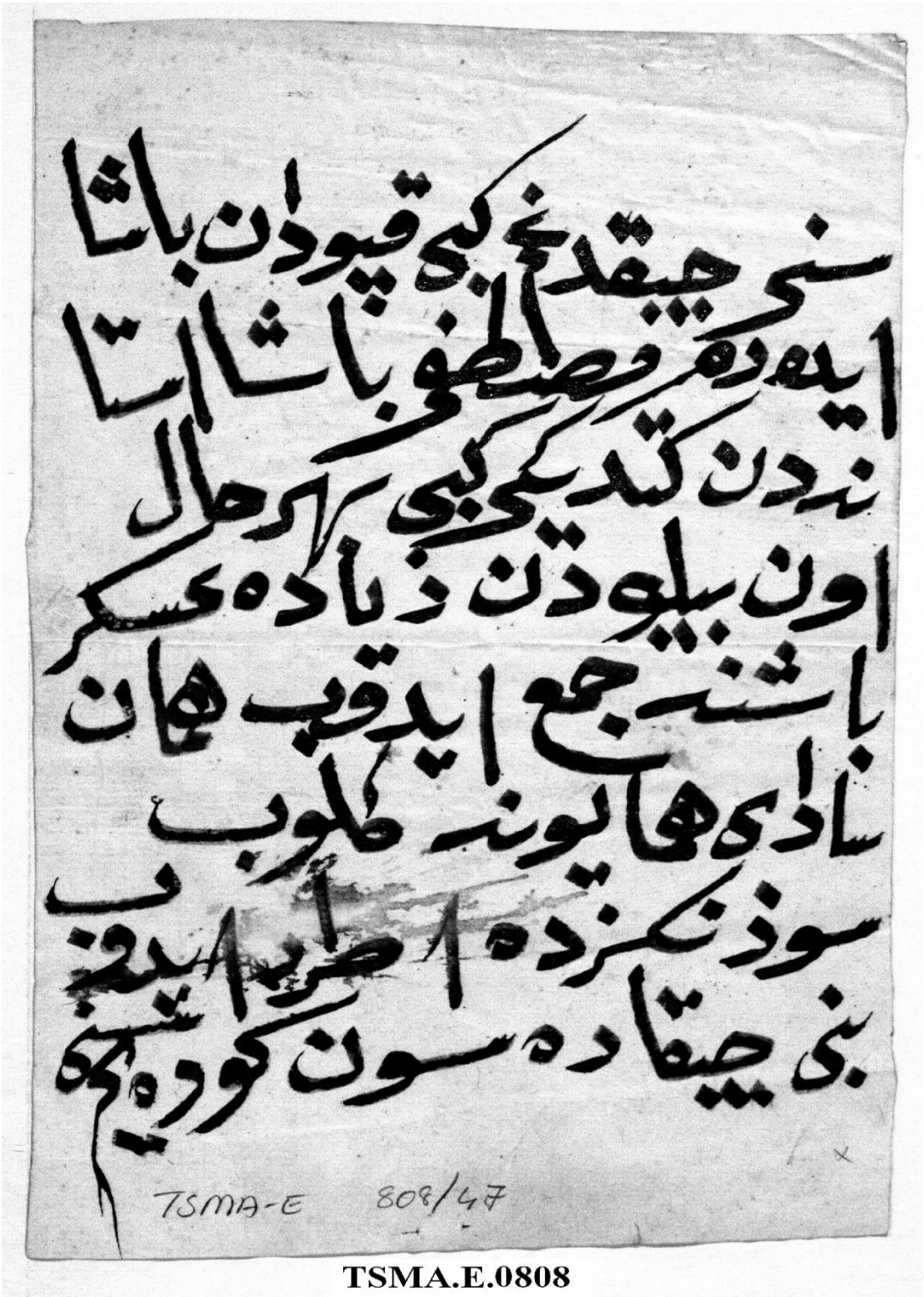

TSMA.E.0808

[763]

[763] BOA, HAT, 808/47.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

قائمقام پاشا سنی سلوم طوکاتنه تلطیف ایدیکدن صکره معلومك اولدیغی وجهله سلفك عثمان پاشایی مقدم وصاحب
درایت دیوسوق ایله کلیبولی صنجغی کنوروب قائمقام نصب ایدوب اولوجه رسم احتشامی ترك وامور ومهام سفریه
ومصالح عباد الله اقدام تام ایلیسون دیو اکیداً تنبیه ایلدیکمز ایچون اشبو امرمکرمه عامل
مبلغ اولوب امر ونهیی اجرایه مسارعه لازمه حالندن ایکن هرنوبته برعادهٔ مستمجل اولوب خط همایونمه
تفهیم واخطار ایلدم ایشبو عشرهٔ ثانیه ده وچار ودرد دسته مصالح مهمه اوراقی
طبع سنی ابقا وابطال ایلمسی بجرد هوای نفسانیه سز مغلوبیتدن شومسندن کلکدن مقصد کندویی تنزیه
وتوابعنی تلویه ومقدما ماجرای سابقمز اولدیغی مواقعده داعیه سیله طشره قضا لرینی توحیشن وعلنا
عبودیته مطلوب ووقت وحاله اویمیان برازامر مکروهه جسارته ومن عرف الرشد درعلیه مرکب بولنه
سازده ذخیره نلك بندرتی درکار ایسه شتابیا تلك اوامرینی وماموراری
اقدام تام وشوقله تنکیل مصالح عباد الله ایچون وامور سفریه یی کندی امورنه تقدیم ایلمك واجبه دن ایکن
قطعا مهام ایدمیوب وبعض اوجاقه نامنی ویروب امورندن خارج مصلحته مداخله ایدنلری واوجاقلك
یول وارکانه مغایر ومسلمانلقدن خارج حرکاته باطله برمتجاسر اولدقدن ازال واشخاصی ضبط یطی
معرفتیله تادیب ایدرمکه امورندن ایکن اغماض عینیه ومحضا کندی اوغاندن غیری مهام
ایدنمیان ادم بولنادیکی کندویه جذب وعزل ایجاب اتمکیه عزل اولنوب یرینه برصاحبدرایت ومتدینه ومقتدر
صاحب لیاقته برووزیرکن نصبندن لابد اولمغیه بسن اوصاف مذکوره ایله موصوف وهذه سنین
هذه هنکام سبقت اتمکله قریحهٔ صبیحه مدن سنی انتخاب وباوسنقلول قائمقام نصب وتعیین ایلدم
کرچه هربرمصلحتلك دقیقهٔ صعوبته دوکار ایسه ده هربرعسکرك بر یسربساری ایادهٔ کریمه
ایله عبرهم دکلدر ورحمانیت رسول الله دن استمداد ایله جنابمز مسهل الصعوبات اولوب هذا کریدن
استمدادنا وکتاب الله مطابق حرکته وشرع شریفه کما ینبغی انقیاد اولنوراییه لاتقنطوا من رحمة الله
مژدهٔ عظمی سید مظهر اولنور ایمدی کوره یم سنی سعد وبیدار ایلدیکمی کوزلجه حاوی حفظ برله اردوی همایونمز
مصالحنی بلوتا خیر تادیه وسفره مامور لری پدر یی سوده وایصال ودرعلیه من خلوف رضا حرکته جسارته
ایدن اشخاص بواطله اوجاقه قاعدهٔ وضا بطی معرفتیله برکزه تنبیه ایلمسه منتبه اولورایسه فبها
اولمه قدر تقدیر جه بعد الیوم اهل عرض اولدیغی برطرف الوب او مقوله بیعادرکن محکم حقندن کلمسه
کوره یم سنی

TSMA-E 529/52

TSMA.E.0529

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

قائمقام پاشا سلفك عثمان پاشایی صاحب درایتدر وایشینه مقدمدر دیو تعریف ایلدکلرینه مبنی کتوروب
خدمت قائمقامی یه مامور ورسم احتشامی ترك وامور مهام سفریه یه اقدام تام ایلیه سن دیو اکیدا تنبیه ایلمش ایدم
کرچه هر بر مصالحك رؤیتی صعوبت کسب ایلمش وهر بر عسرك بر یسر ویساری اولدیغی ایاته کریمه ایله مثبت وبرهان
قاطع ایکن جناب مسهل الصعوبات حضرتلرینه نیاز ایدرك استدعا ومقدورین دخی علی قدر الامکان صرف ایلمك لازمه
حالیه وهر بر اموری تعویقدن صیانت لوازمه حالندن ایکن شو وقت تنکیده بو مقامه کلمکدن مقصد کندویی تزیین
وتوابعنی یاپمق ومقدما ماجرای سابقه اولنلری مؤاخذه ایده یم سوداسنه دوشوب ووزرای عظامه غایت یاقشمز
ایشلره سلوك ایله طشره قضالر مختارلرینی توحیش وادیرینه دوشمکله کاه اخطار وکاه تهدید ایله ایقاظ اولنسون
بر برینی تعاقبا تبدلات امر لوازمه نك تعطیلنی موجبدر دیو هر نقدر غیرت ایلدم ایسه ده بر وجهله کارکر اولمیوب
شهوات نفسانیه سی عقلنه غالب اولمغله بو مقوله ده رای صائب مفقود اولدیغی براهین واضحه ایله مسلم اولمغین
نفس وهوایه تبعیتك نهایتی مهلکه ایدوکی نمایاندر بناء علیه ~~[illegible]~~ عزل وسنك مقناطیسك جنس
آهنه تعشقی ایله نیجه جذب ایدر ایسه مشار الیه دخی بو حالاتی کندویه جذب ایلمشدر

TOPKAPU SARAYI ARŞİVİ
No. 2447
1

TSMA.E.0529

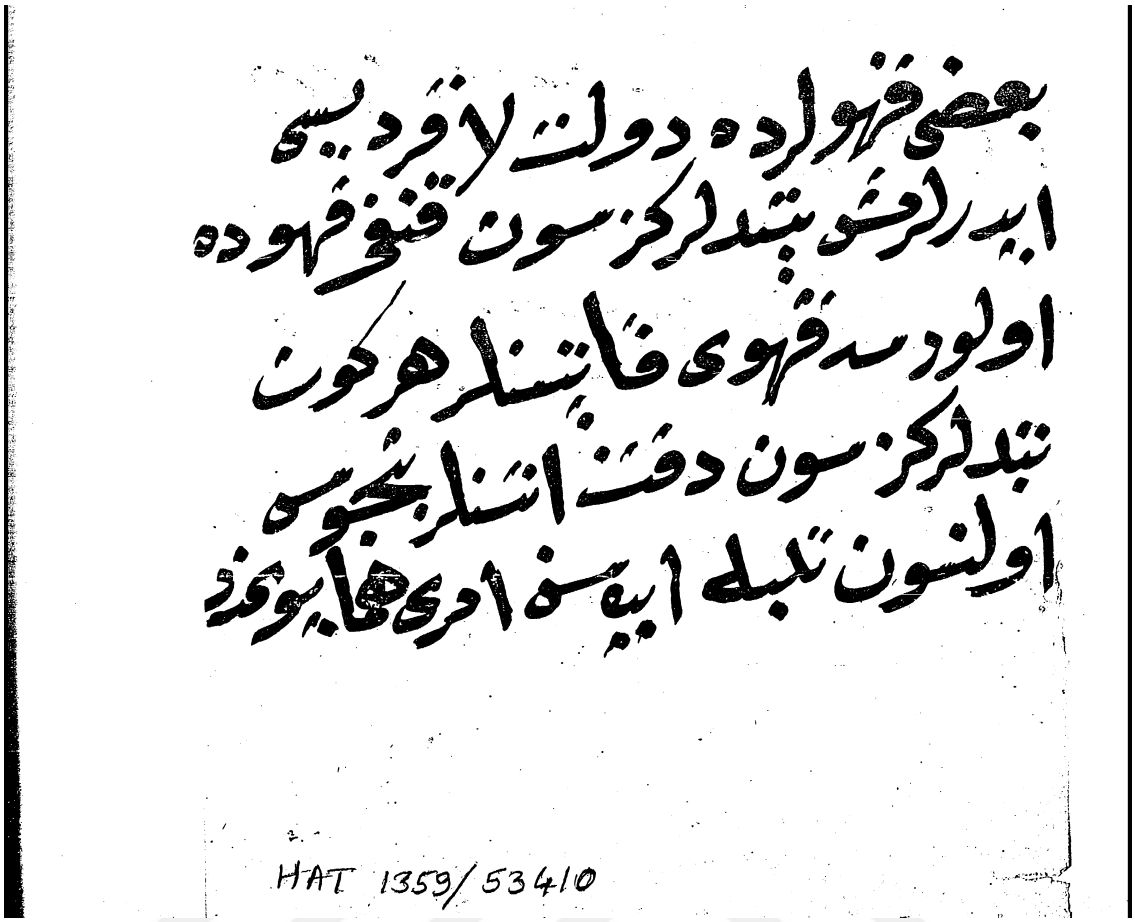

HAT 1359/53410

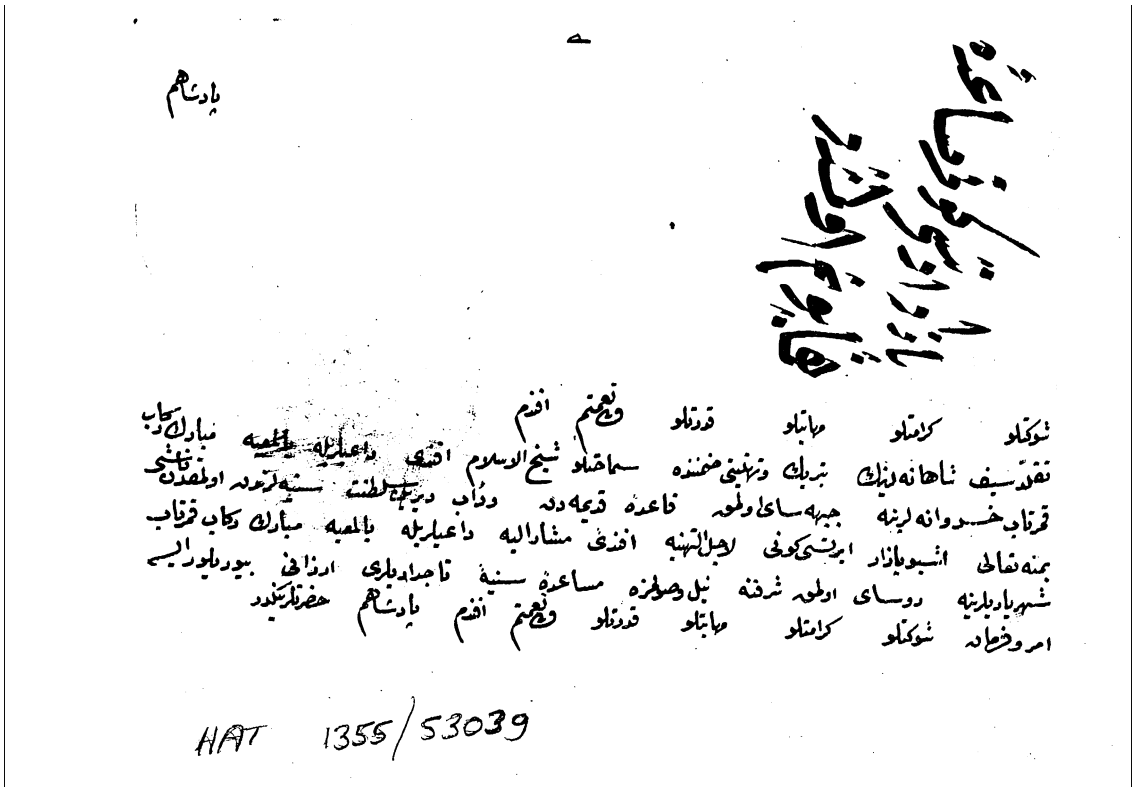

HAT 1355/53039

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

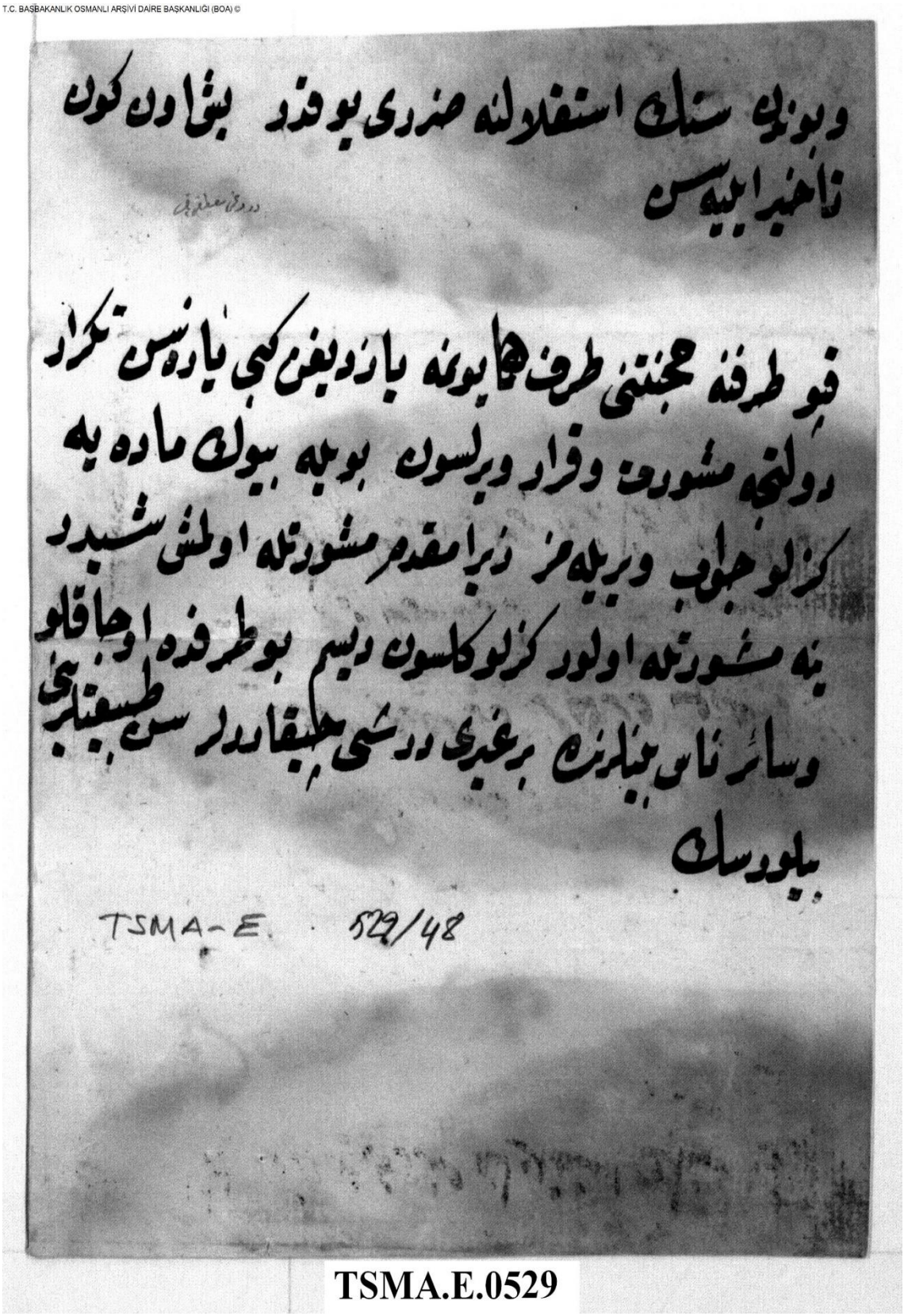

764

764 BOA, TS.MA.E 529/48.

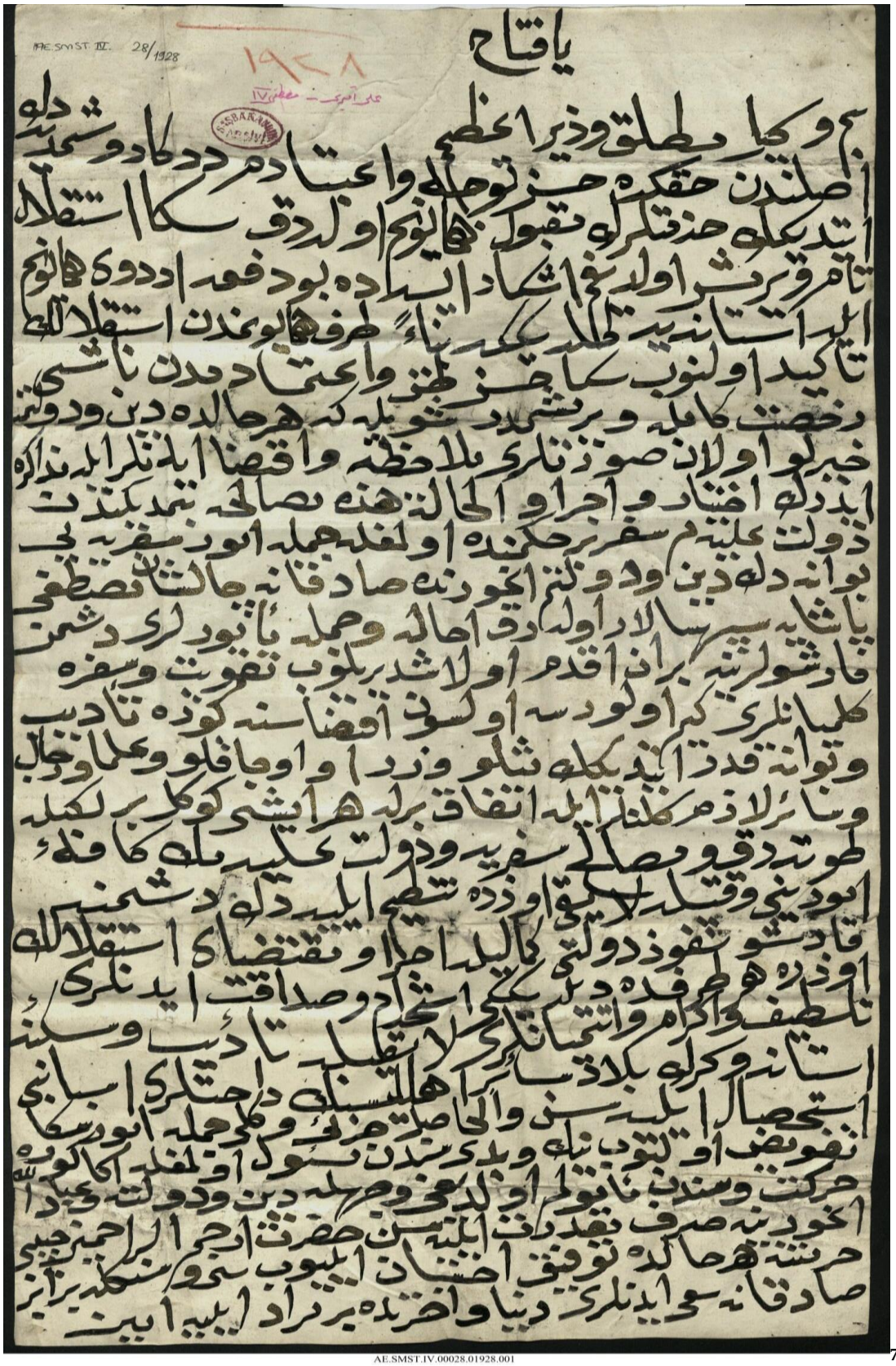

AE.SMST.IV.00028.01928.001

765

765 AE.SMST.IV. 28/1928.

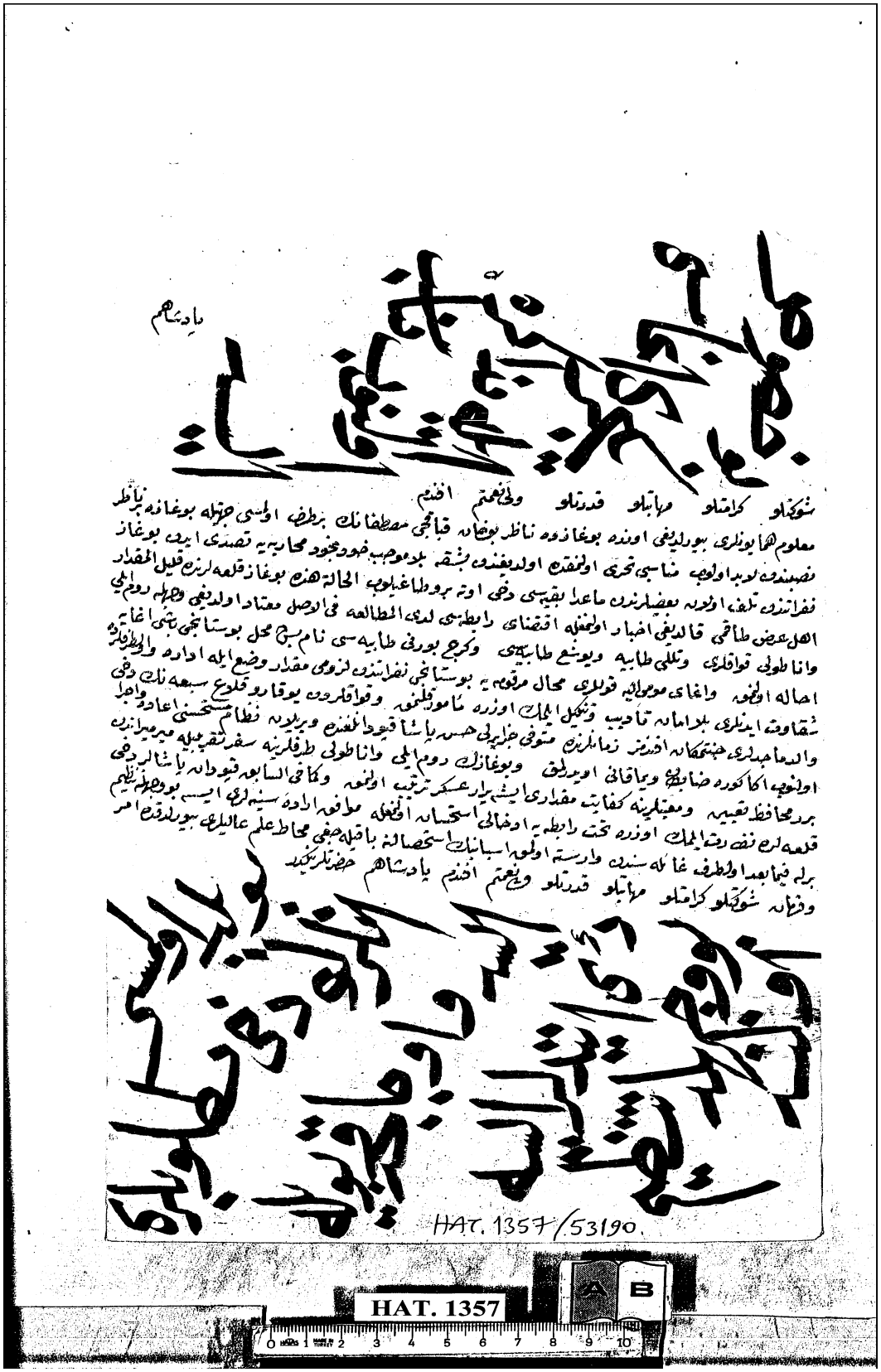

766

[766] BOA, HAT, 1357/53190.

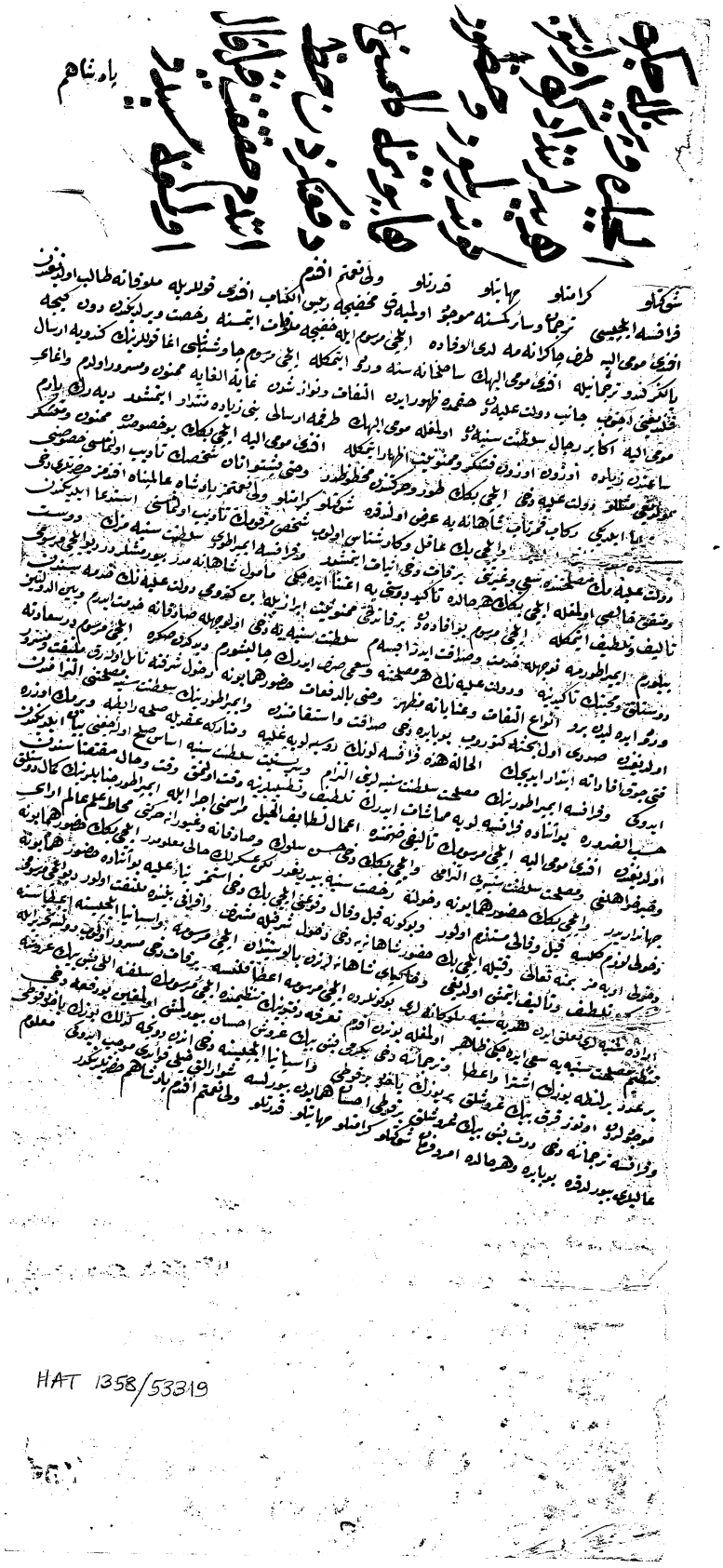

HAT 1358/53319

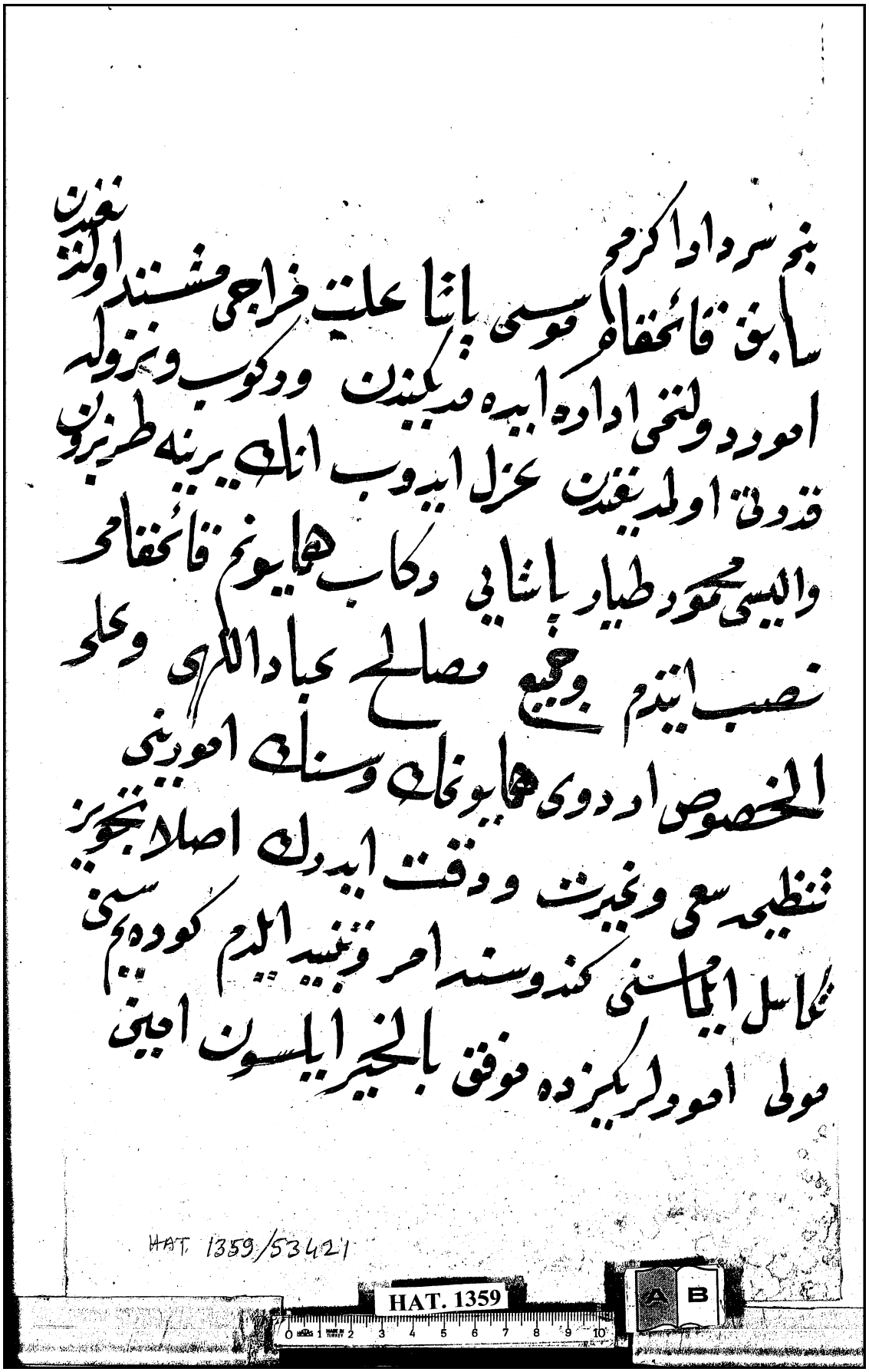

HAT 1359/53421
HAT. 1359

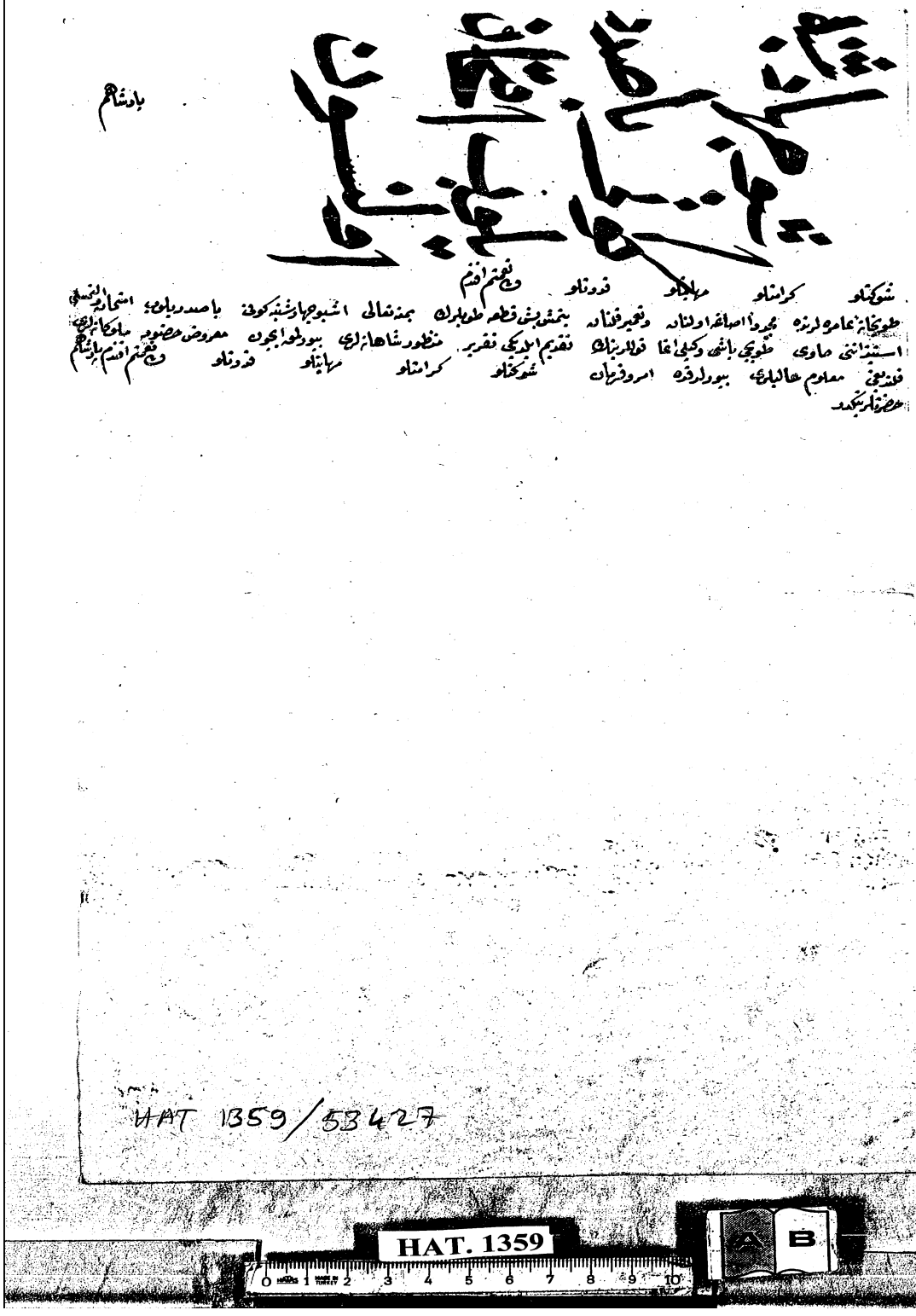

HAT 1359/53427

HAT. 1359

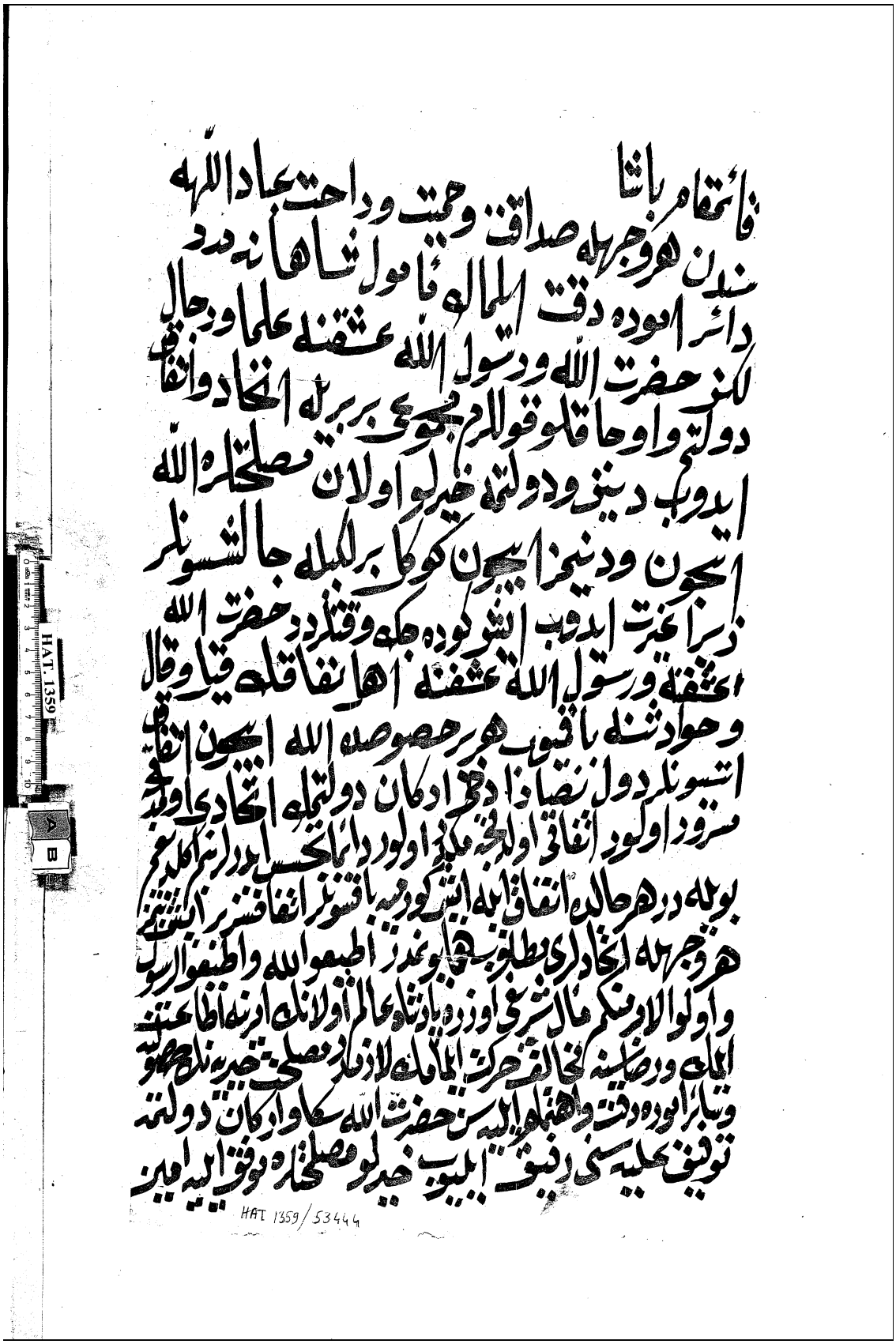

HAT 1359/53444

(در نجم مصطفی)

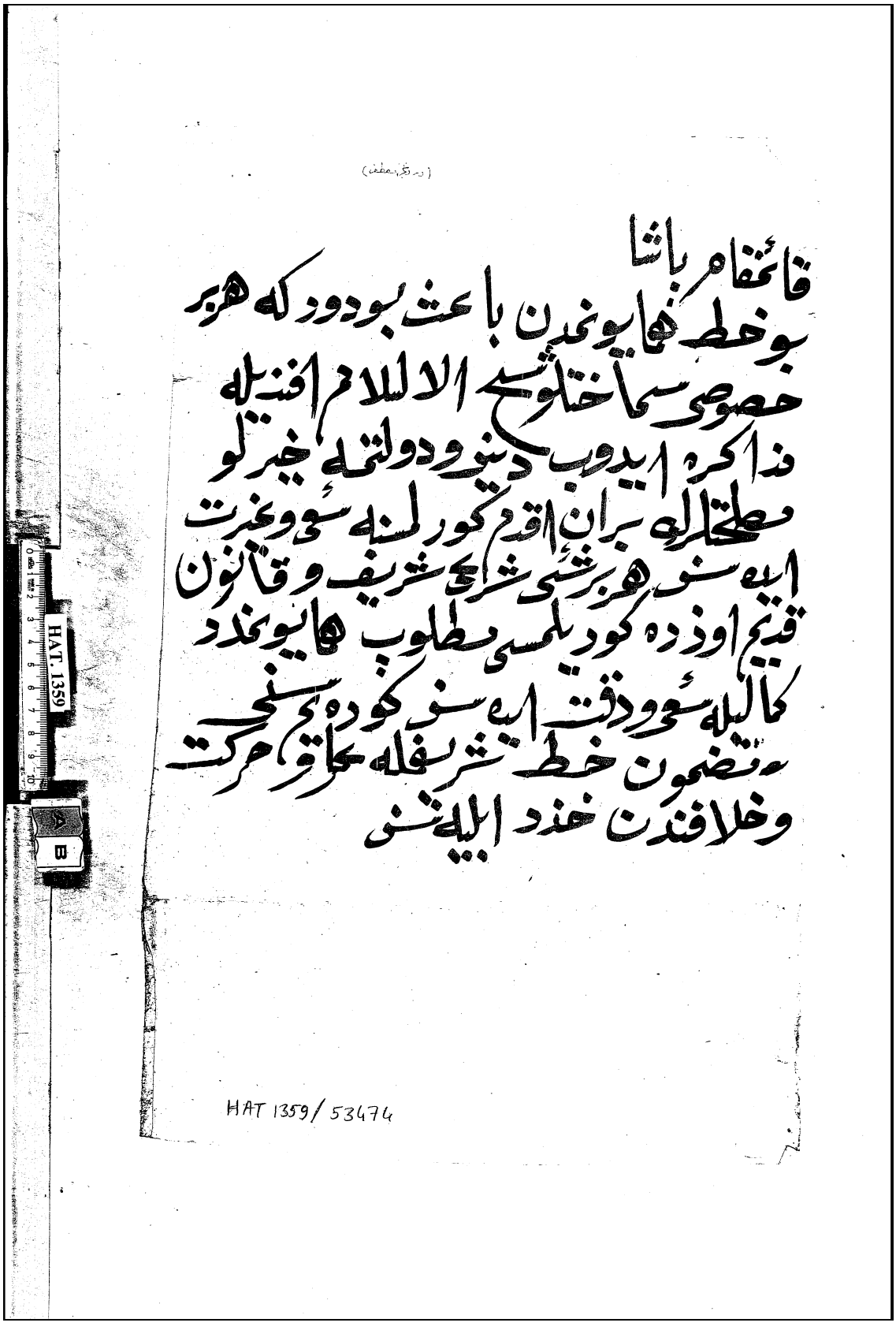

قائمقام پاشا
بو خط همایونمدن باعث بودور که هر بر
خصوصی سماختلو شیخ الاسلام افندیله
مذاکره ایدوب دینی و دولتمه خیرلو
مصلحتلرله بر ان اقدم کورلمسنه سعی و غیرت
ایده سن هر بر شئی شرعی شریف و قانون
قدیم اوزره کوریلمسی مطلوب همایونمدر
کمالیله سعی و دقت ایده سن کوره یم سنی
مضمون خط شریفله عمل و حرکت
و خلافندن حذر ایلیه سن

HAT 1359/53474

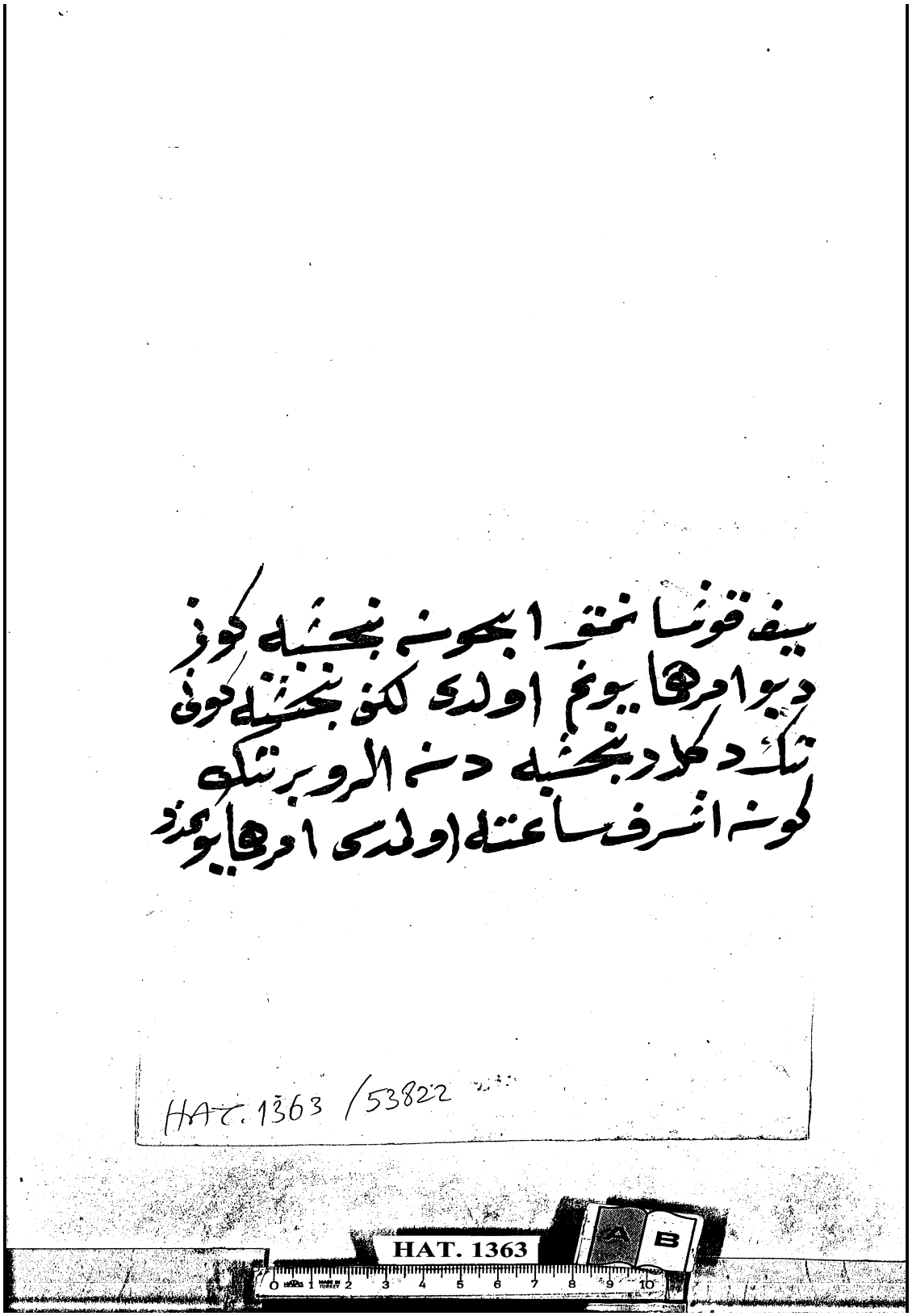
HAT. 1363 /53822
HAT. 1363

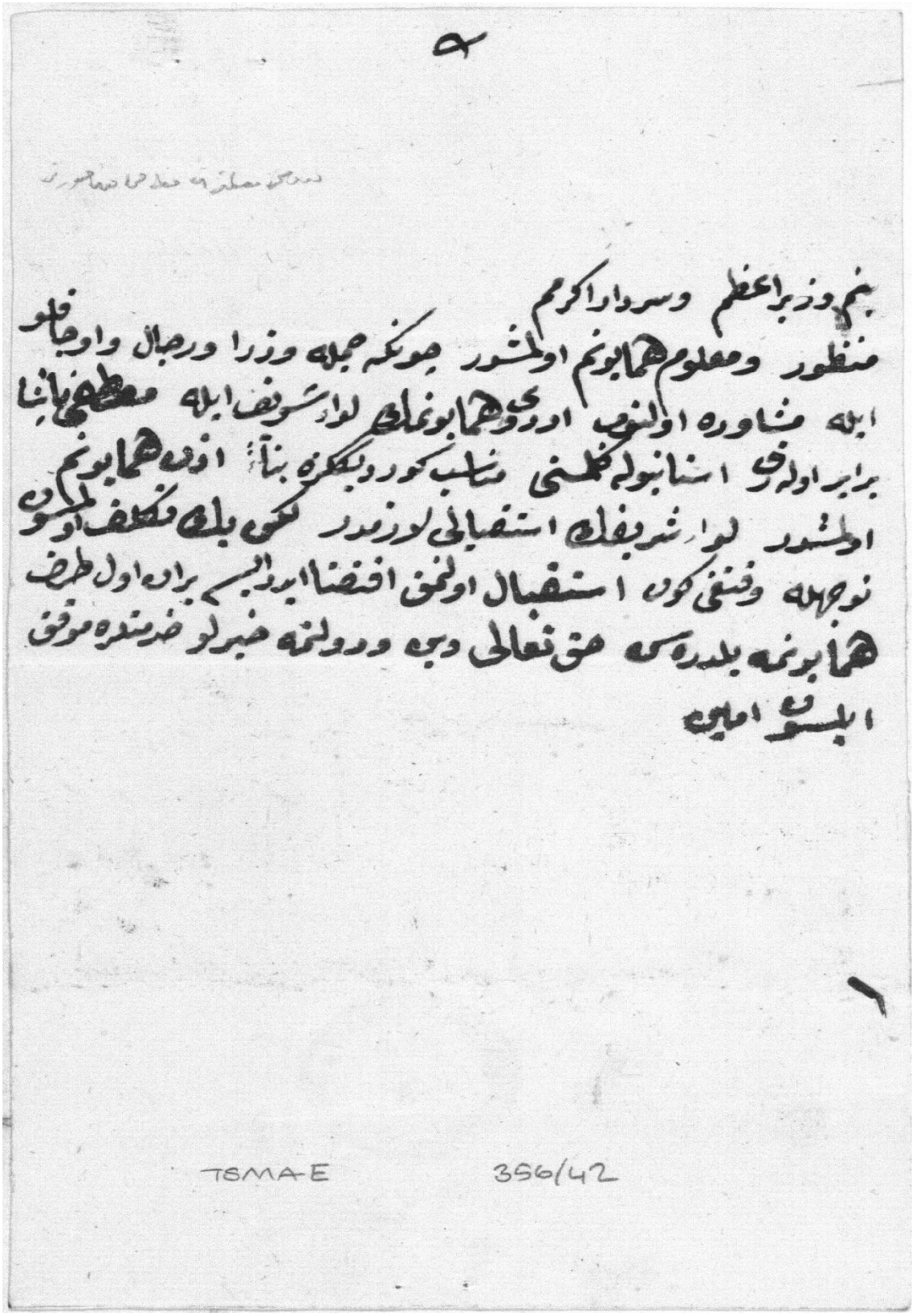

767

[767] BOA, TS.MA.E, 356/42.

HAT 1362/53705

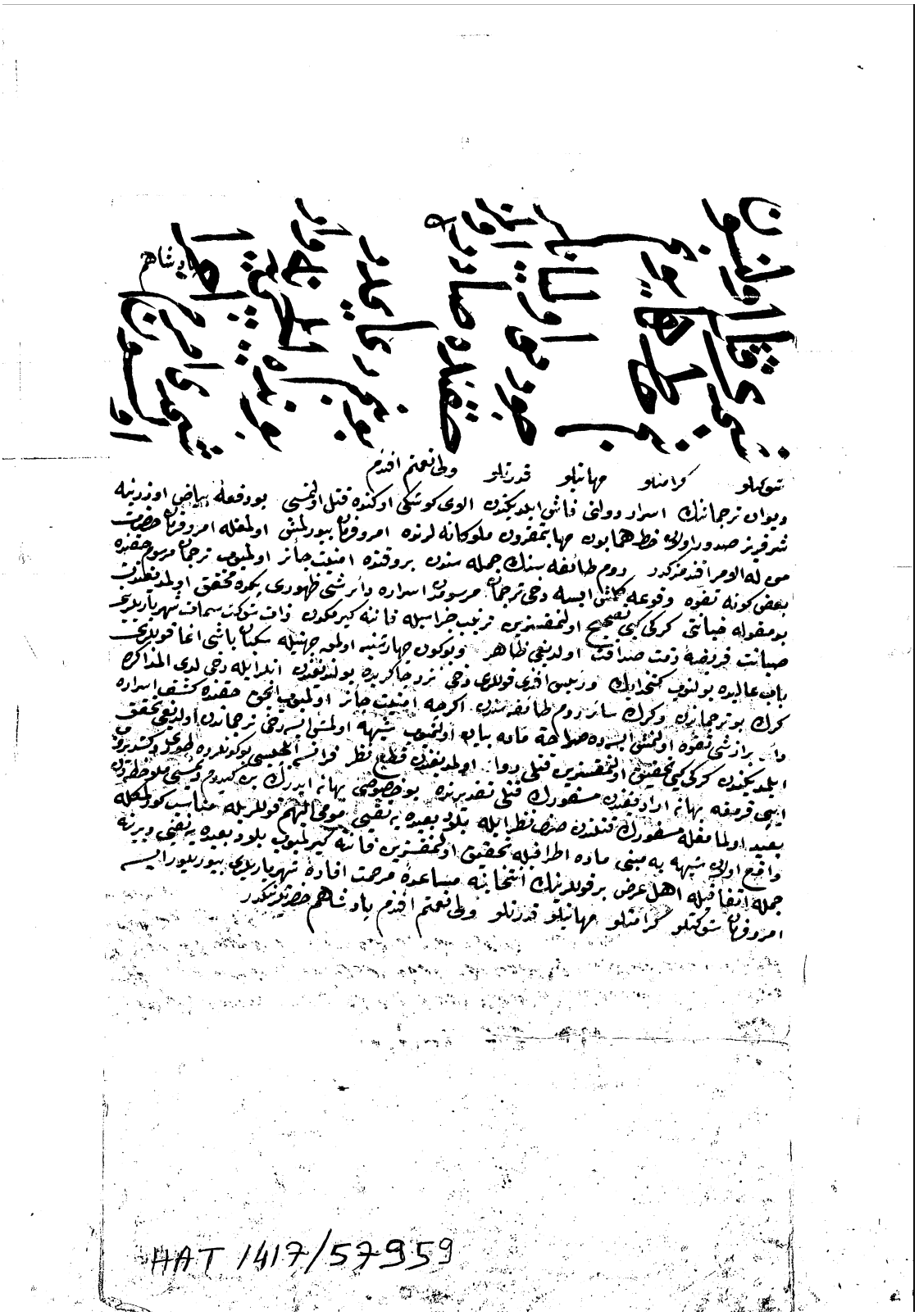

768

[768] BOA, HAT, 1417/57959.

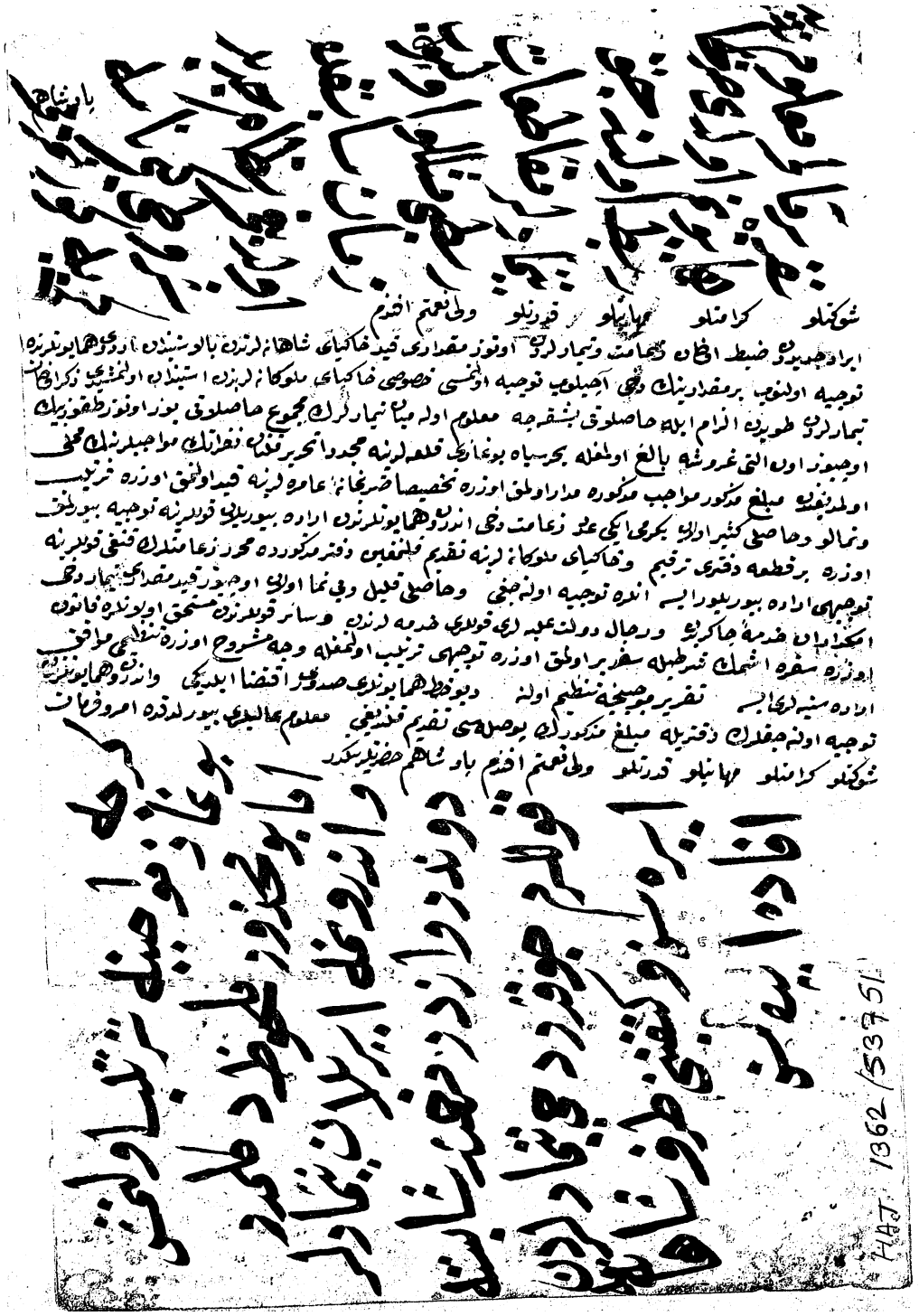

769

[769] BOA, HAT, 1362/53751.

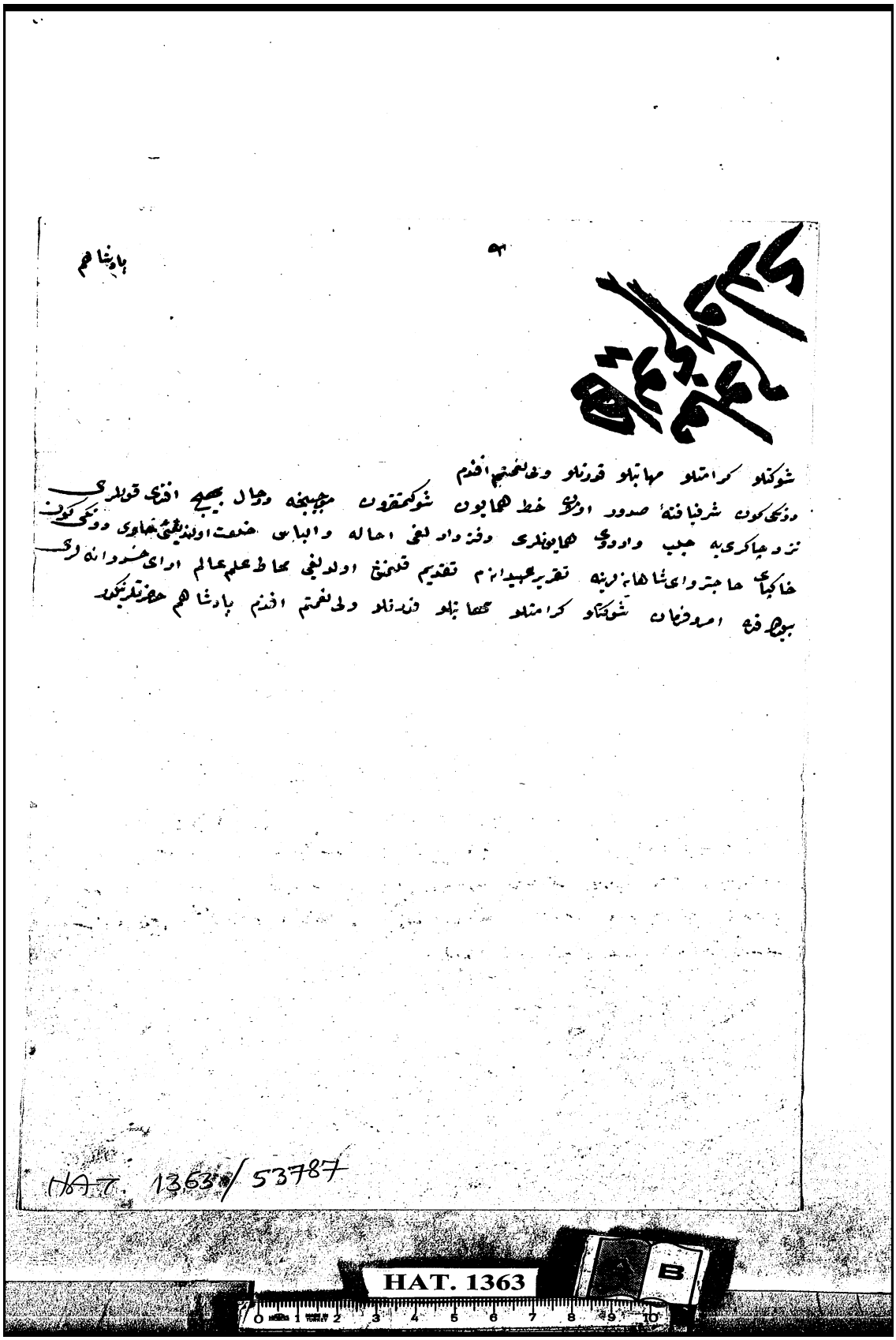

770

[770] BOA, HAT, 1363/53787.

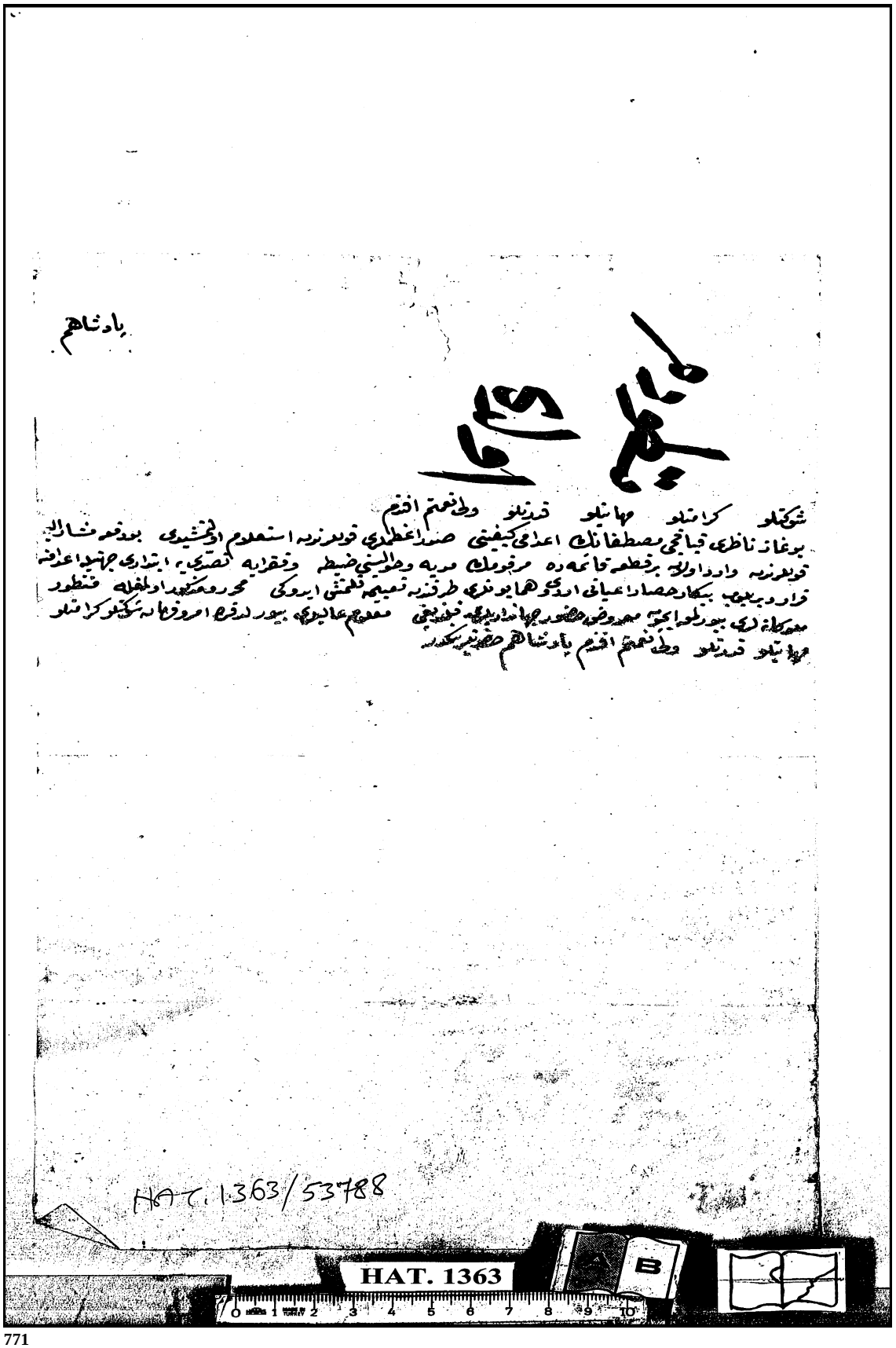

771

[771] BOA, HAT, 1363/53788.

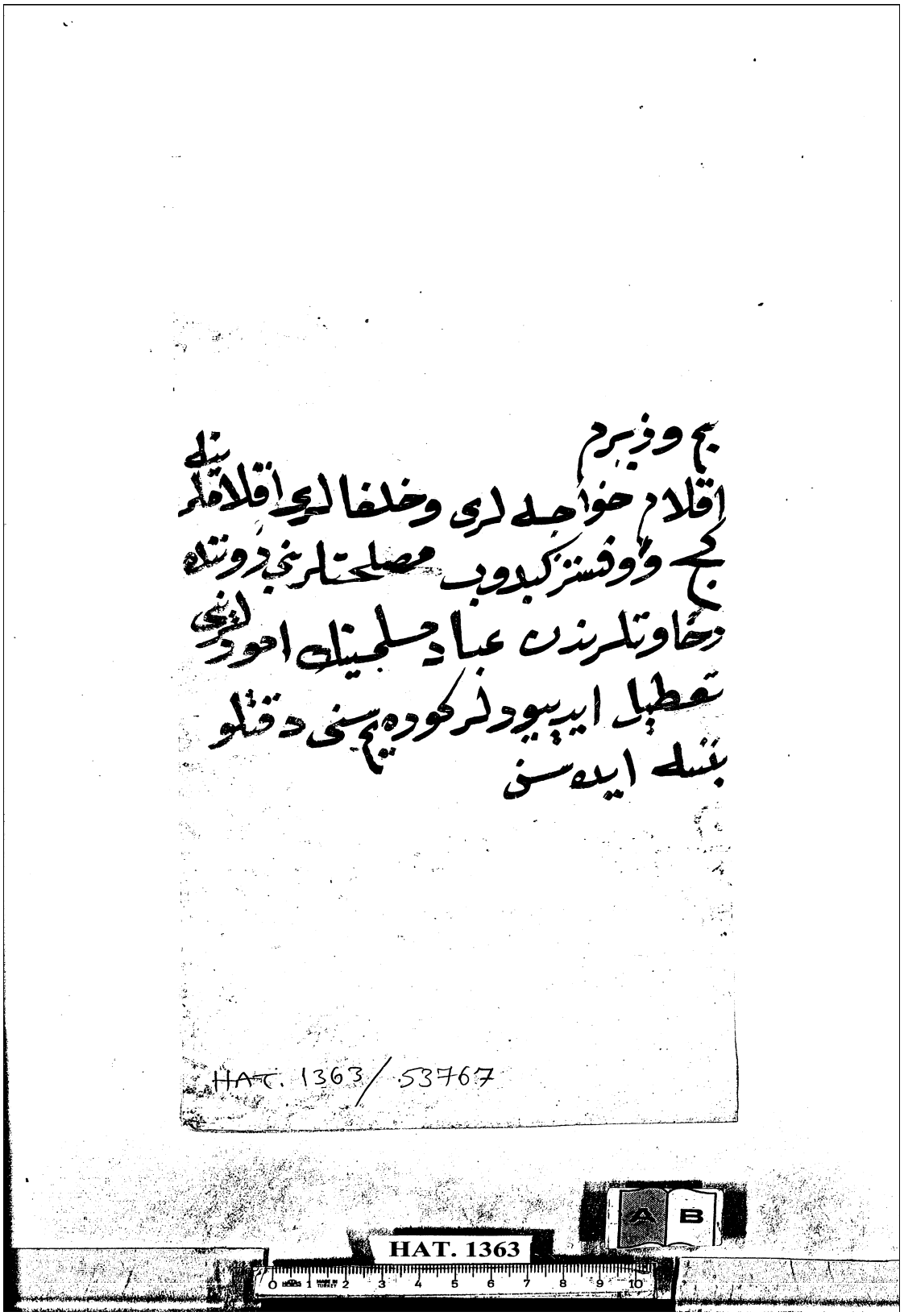

772

[772] BOA, HAT, 1363/53767.

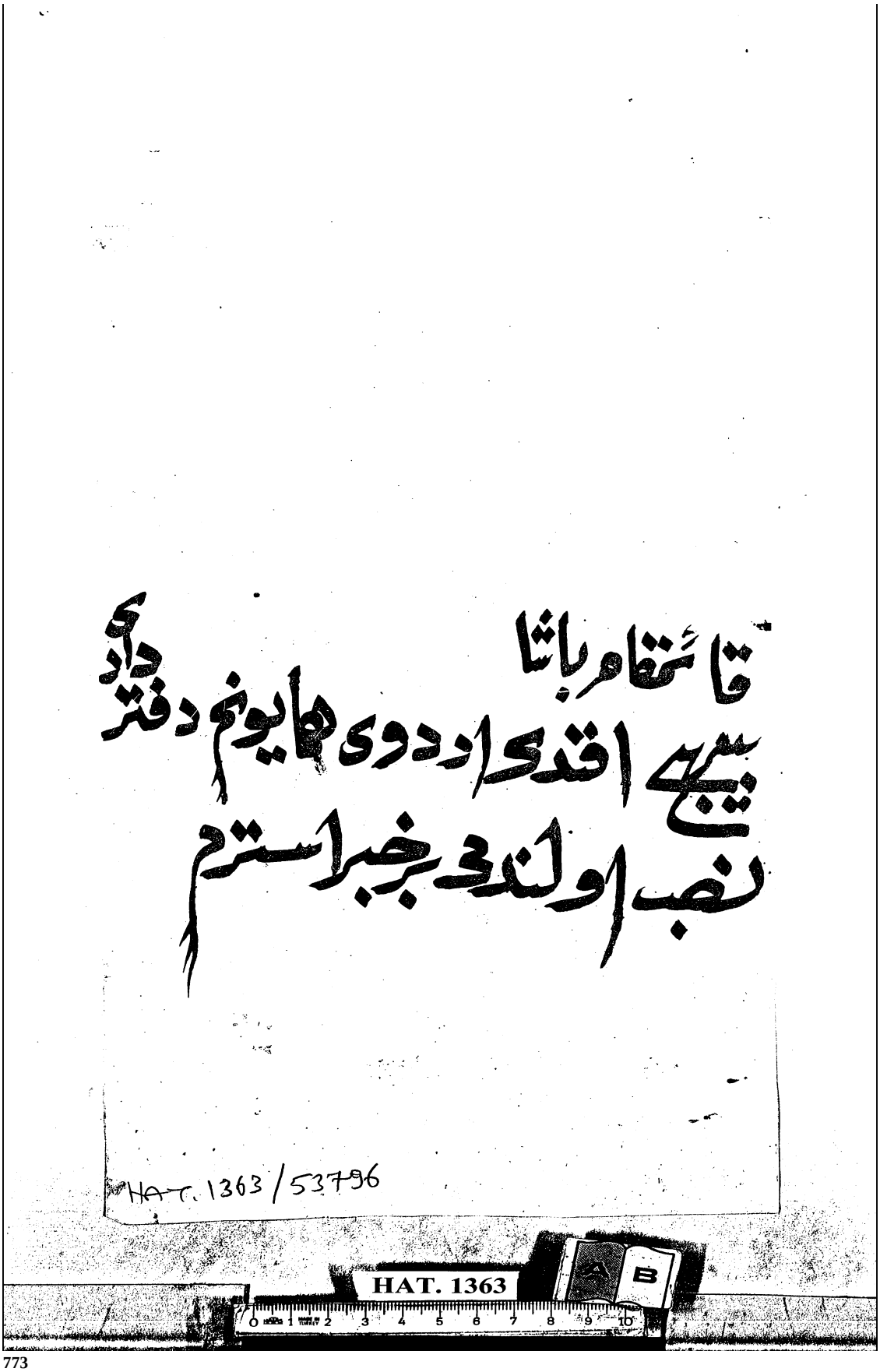

773

[773] BOA, HAT, 1363/53796.

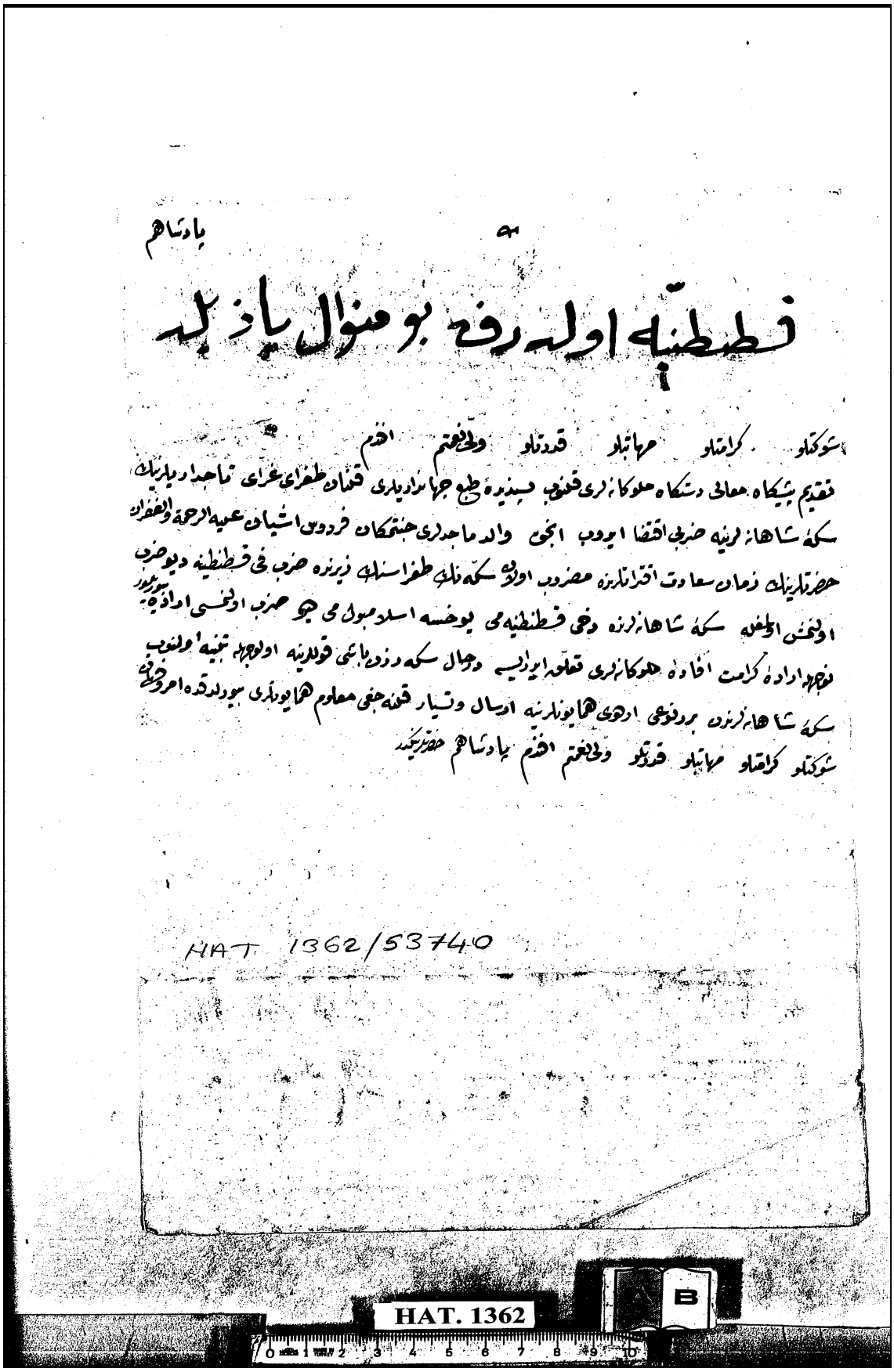

774

[774] BOA, HAT, 1362/53740.

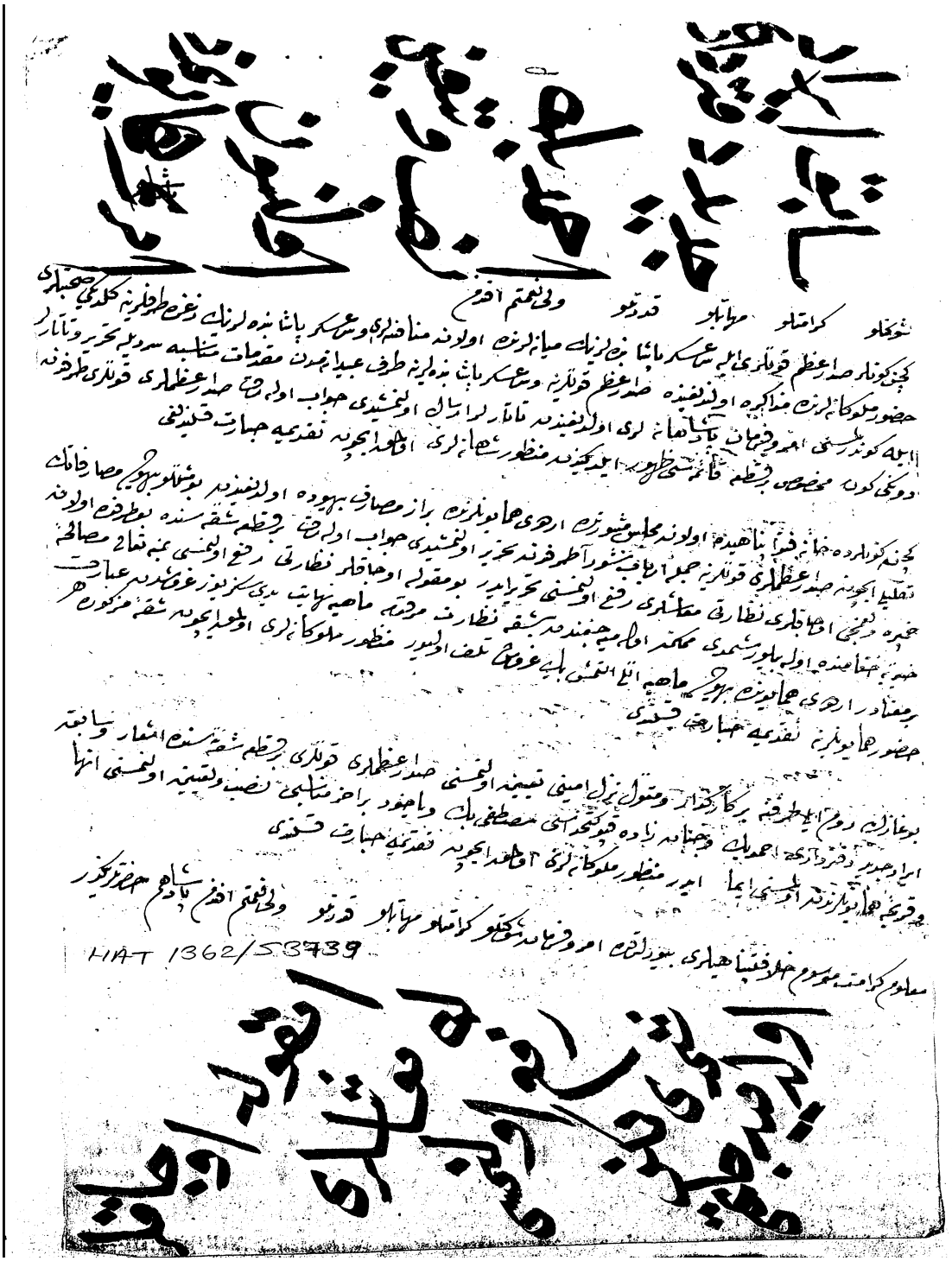

صدر اعظمه بریوللویله یازوب
بلوده سنز

[775] BOA, HAT, 1362/53739 – 1,2.

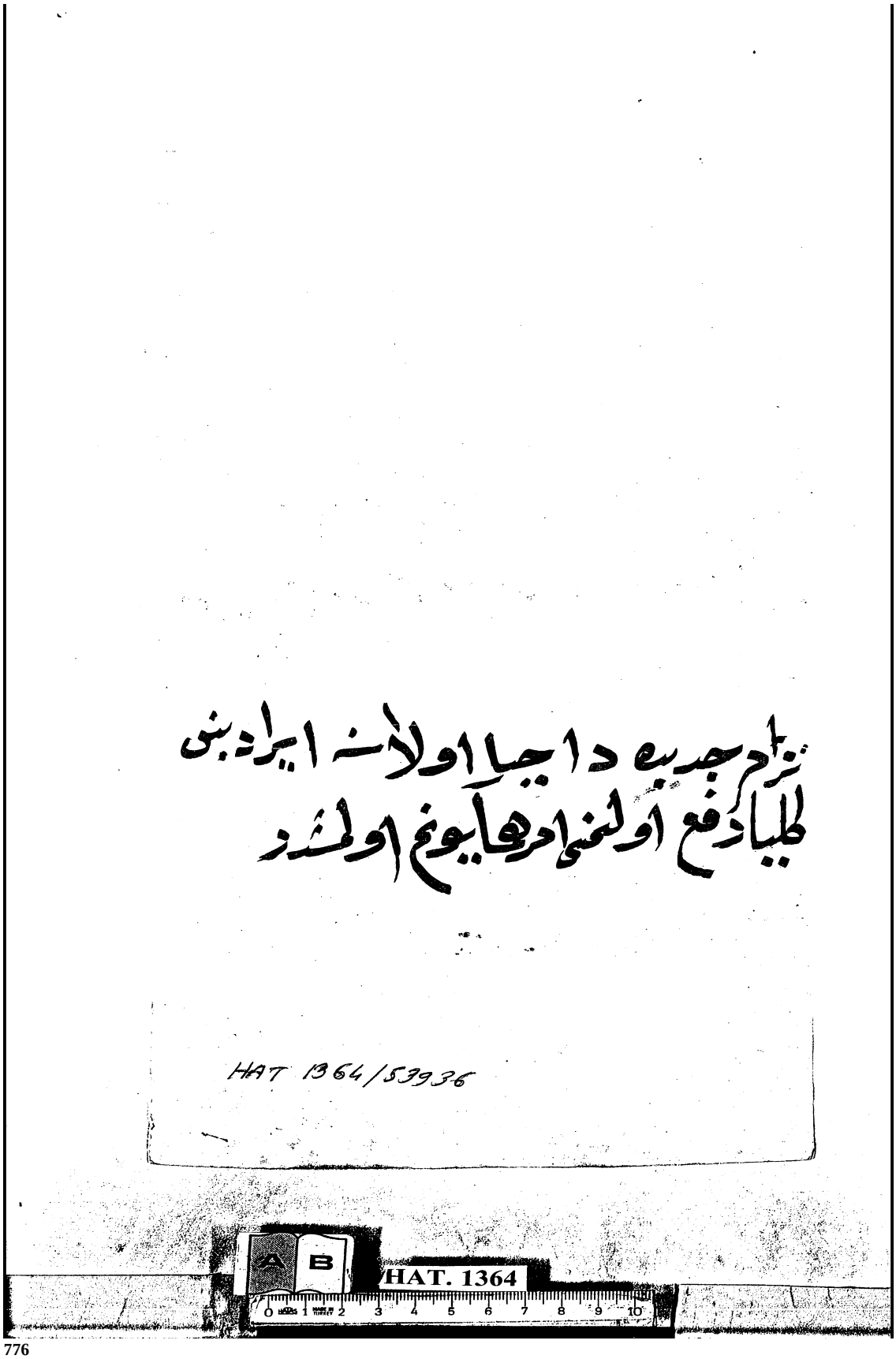

776

[776] BOA, HAT, 1364/53936: "*Nizâm-ı Cedîd'e dahil olan îrâdın külliyen ref' olunması emr-i hümâyunum olmuşdur*".

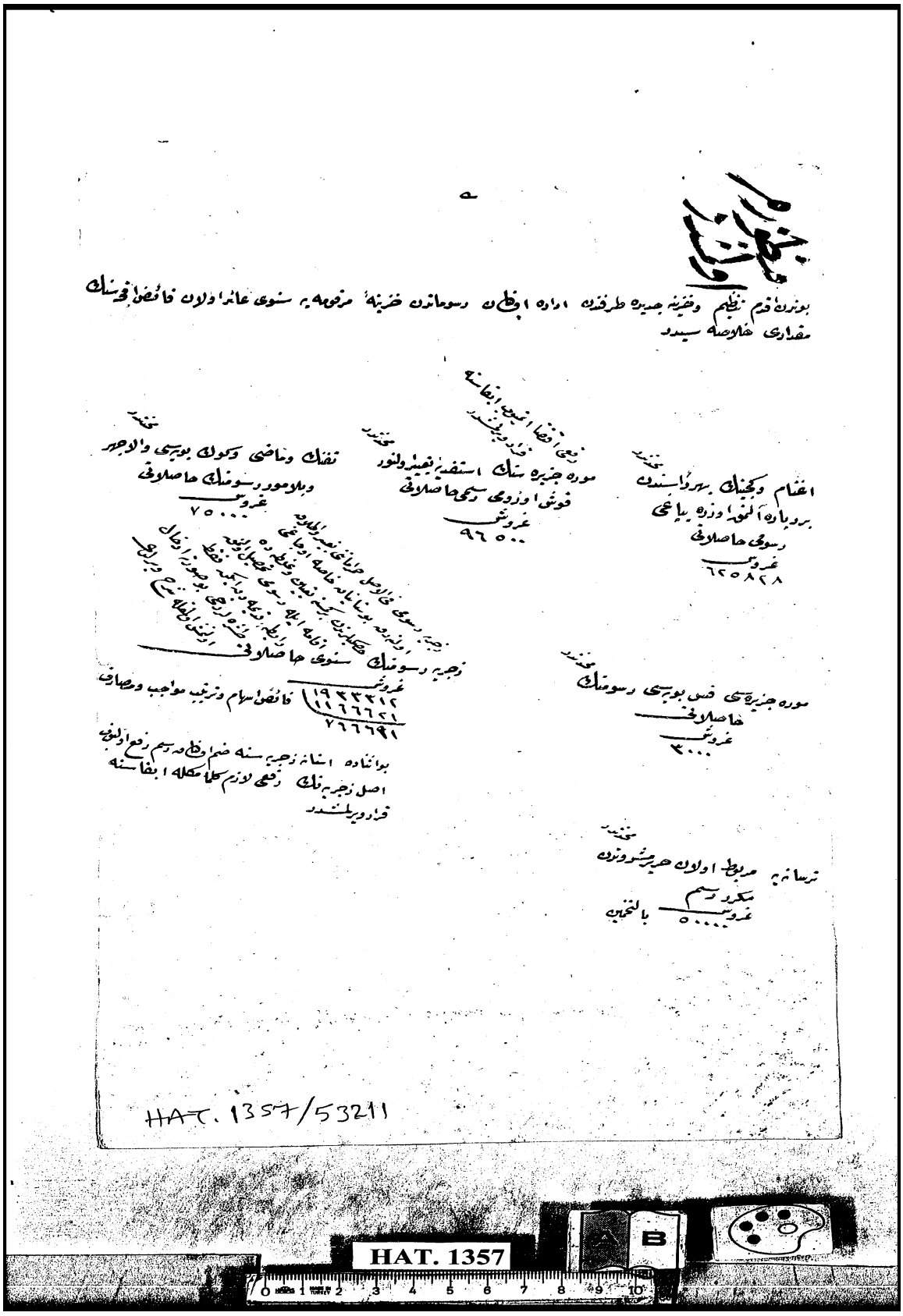

777

[777] BOA, HAT, 1357/53211.

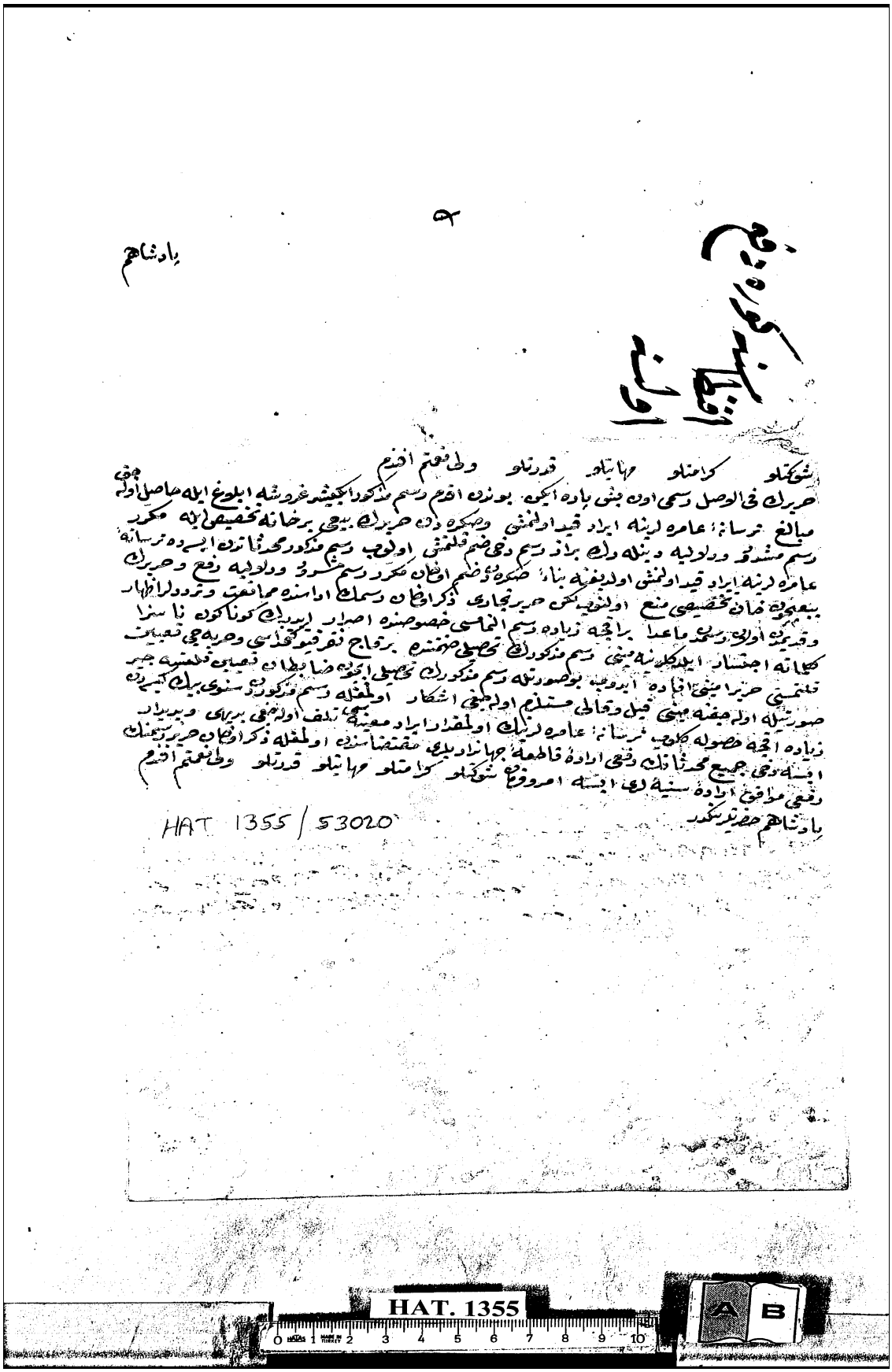

778

[778] BOA, HAT, 1355/53020.

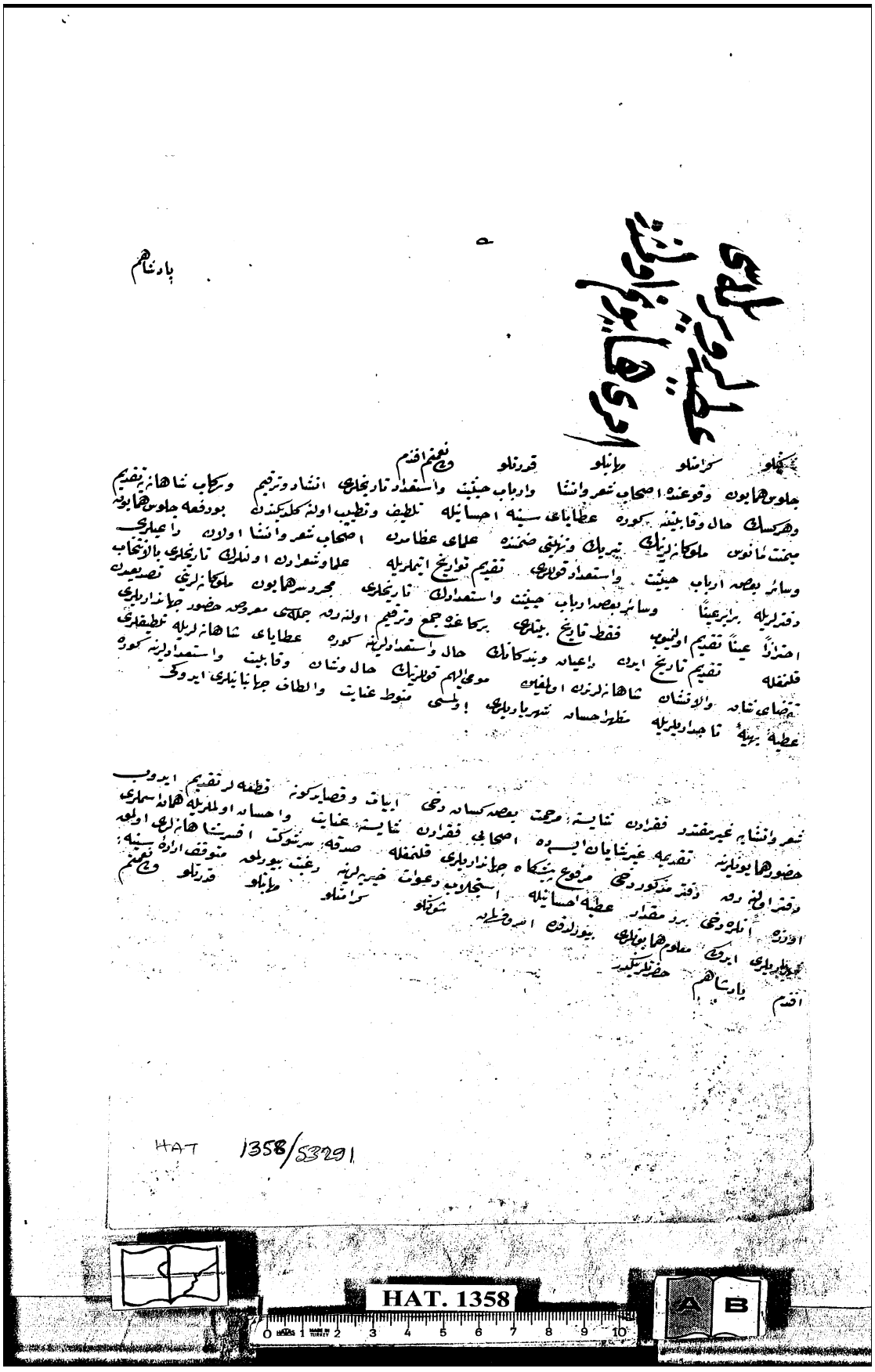

779

[779] BOA, HAT, 1358/53291.

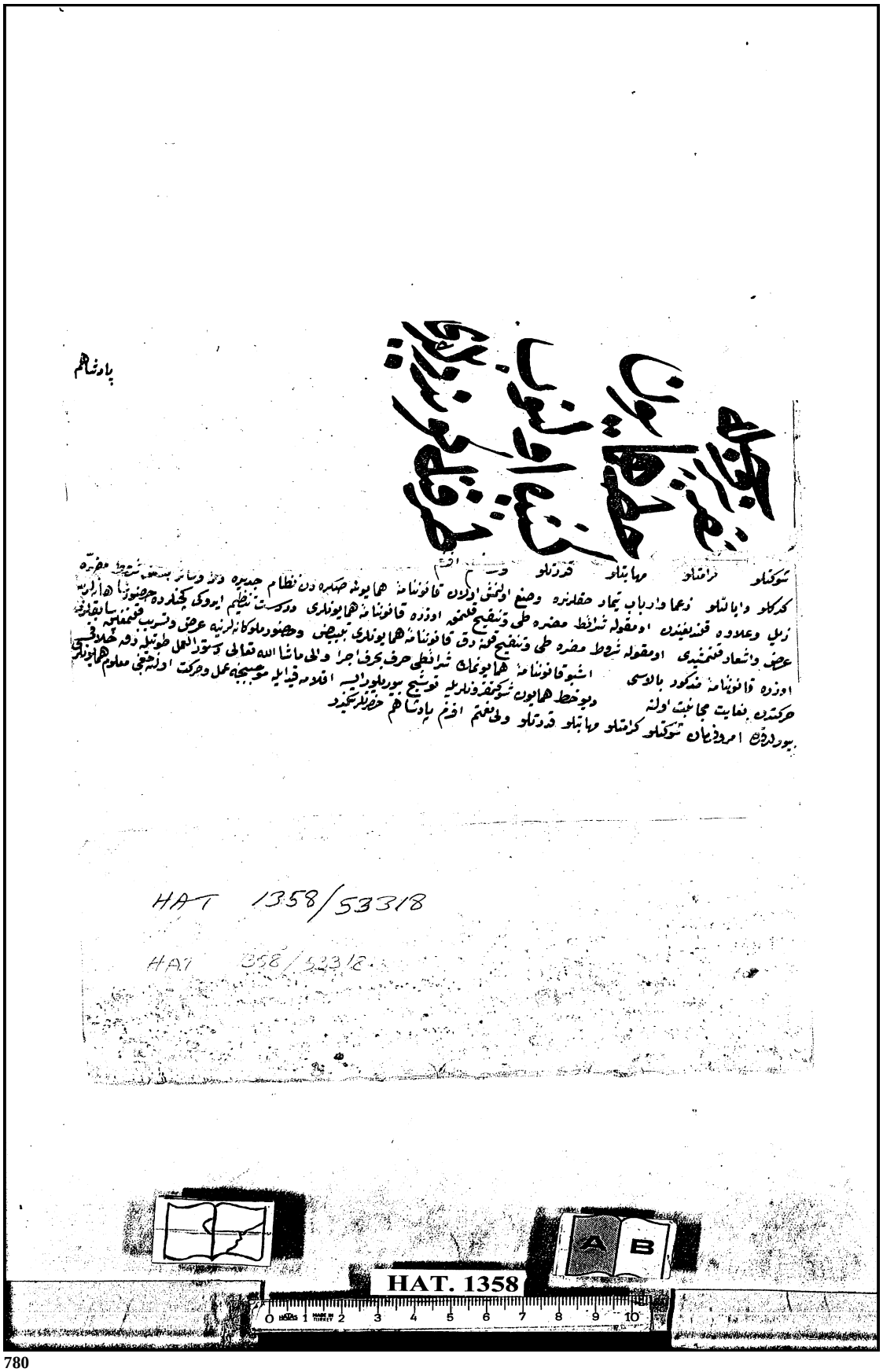

780

[780] BOA, HAT, 1358/53318.

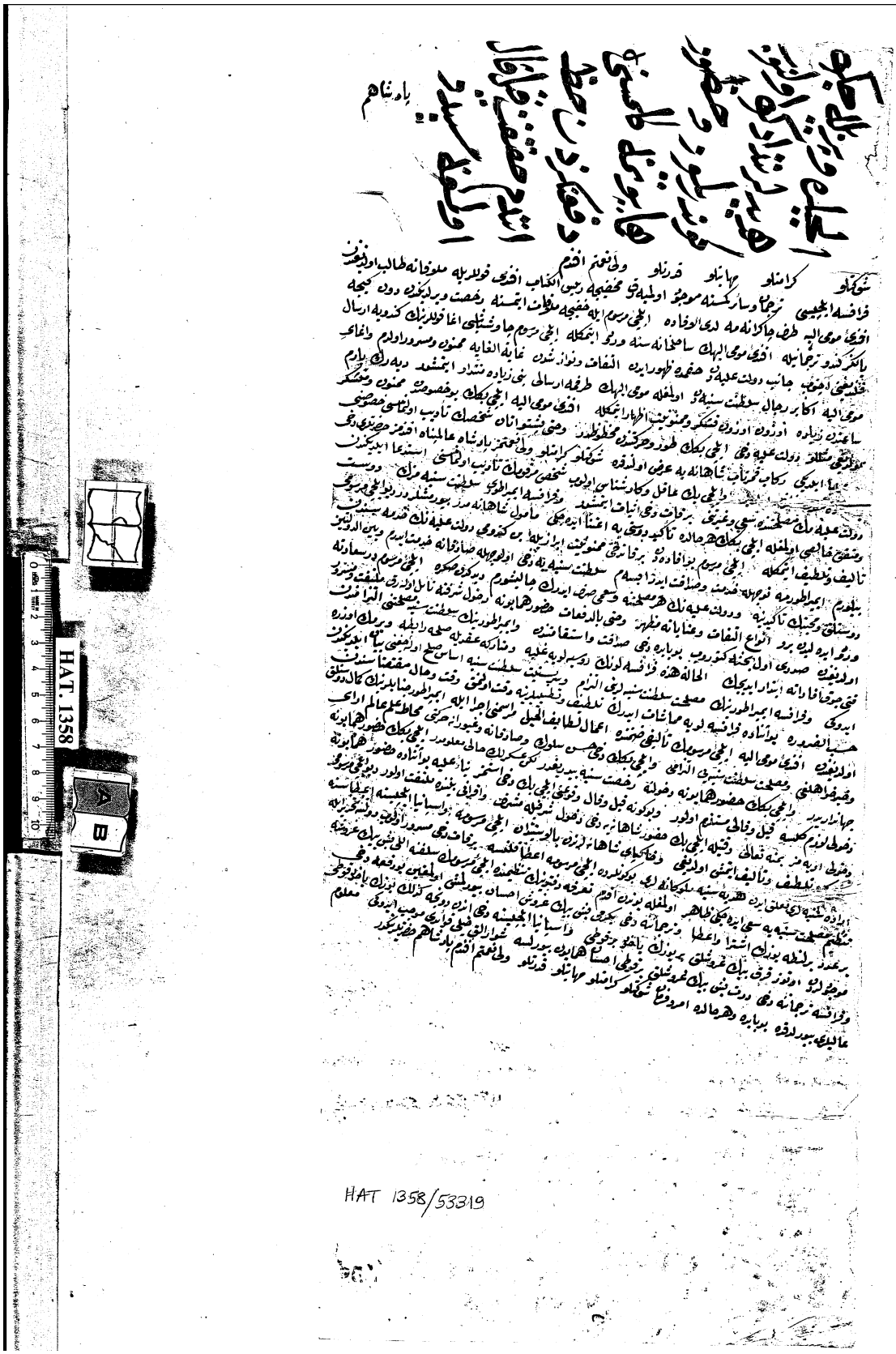

781

[781] BOA, HAT, 1358/53319.

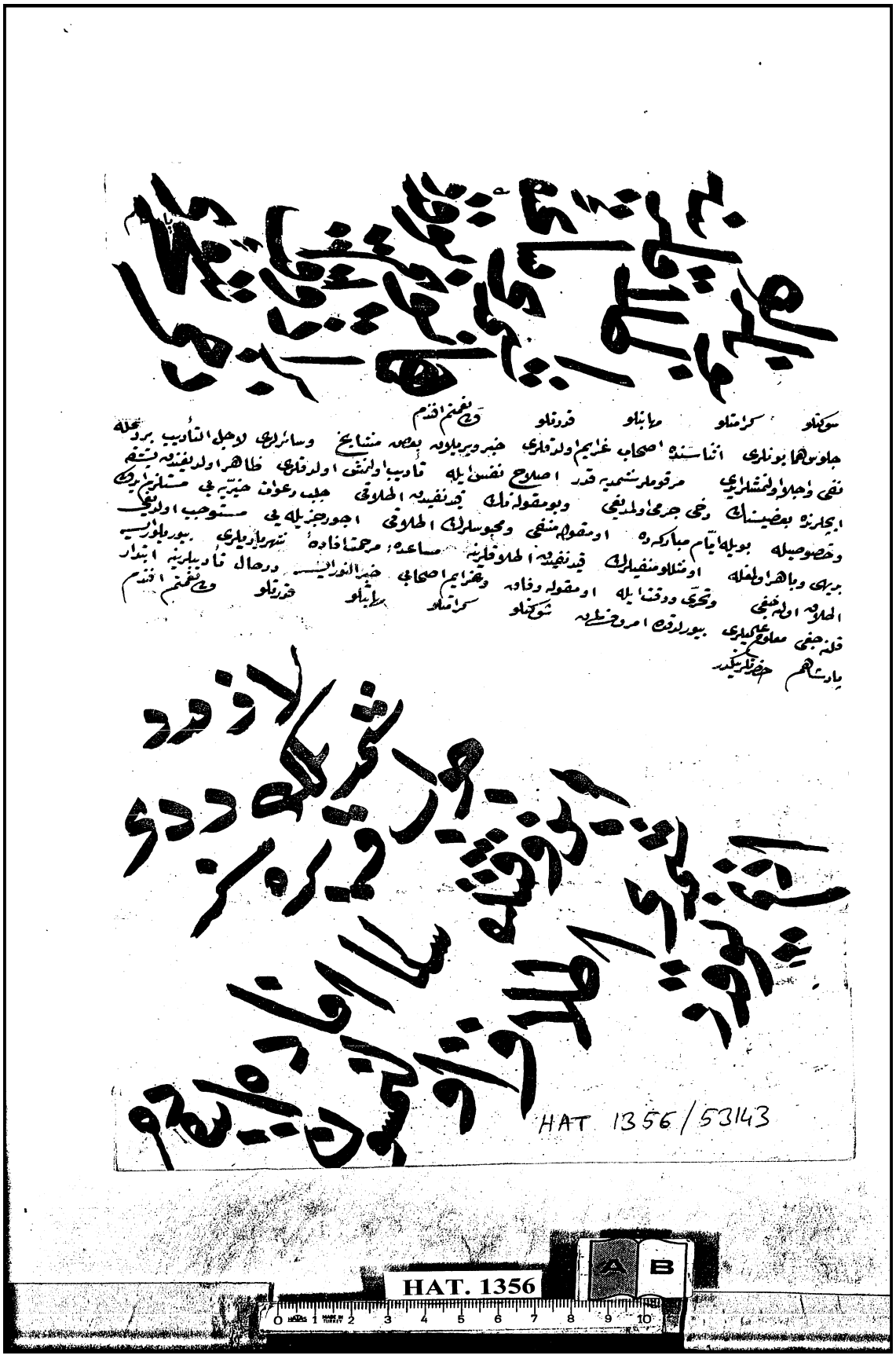

782

[782] BOA, HAT, 1356/53143.

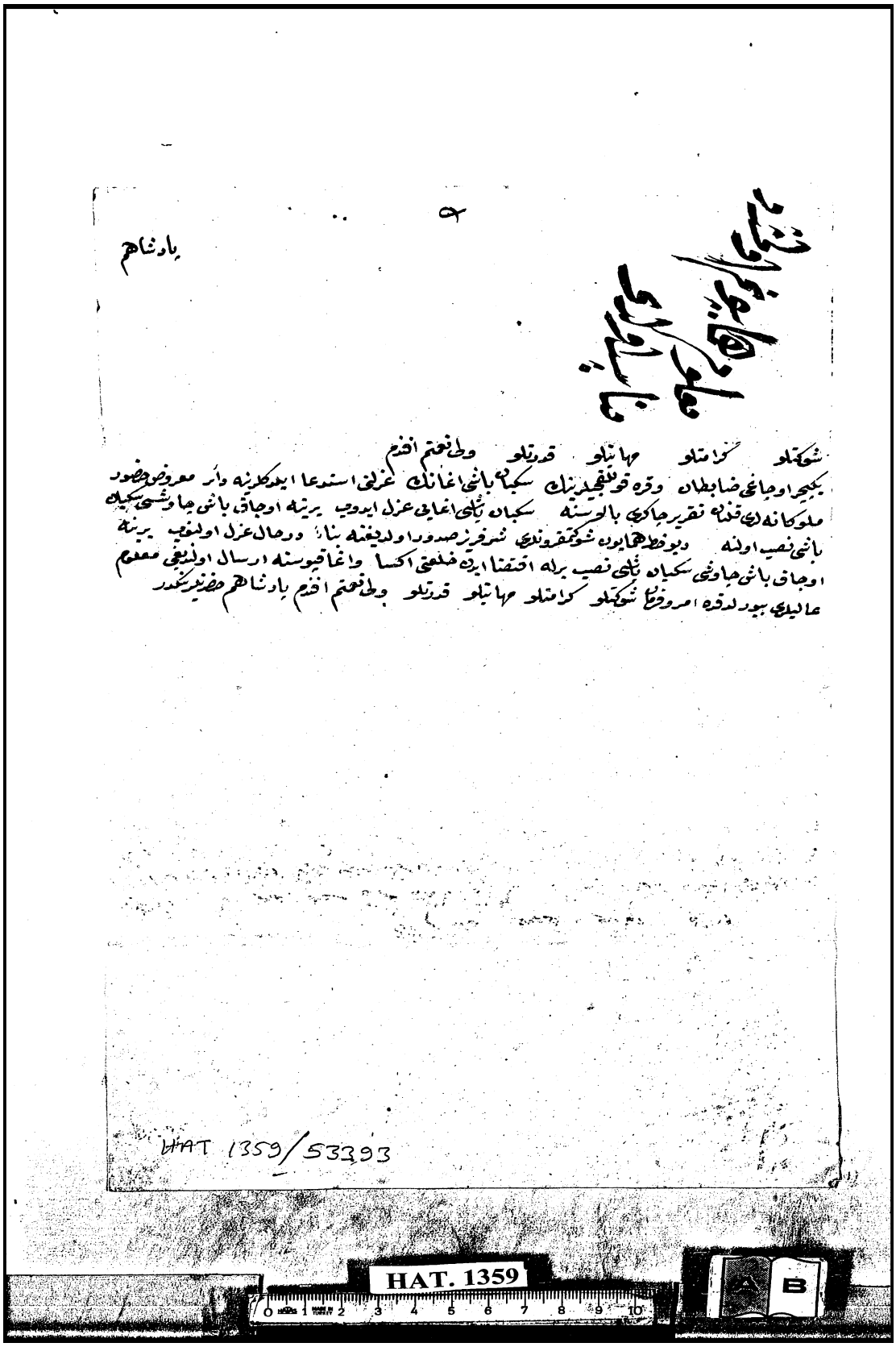

783

783 BOA, HAT, 1359/53393.

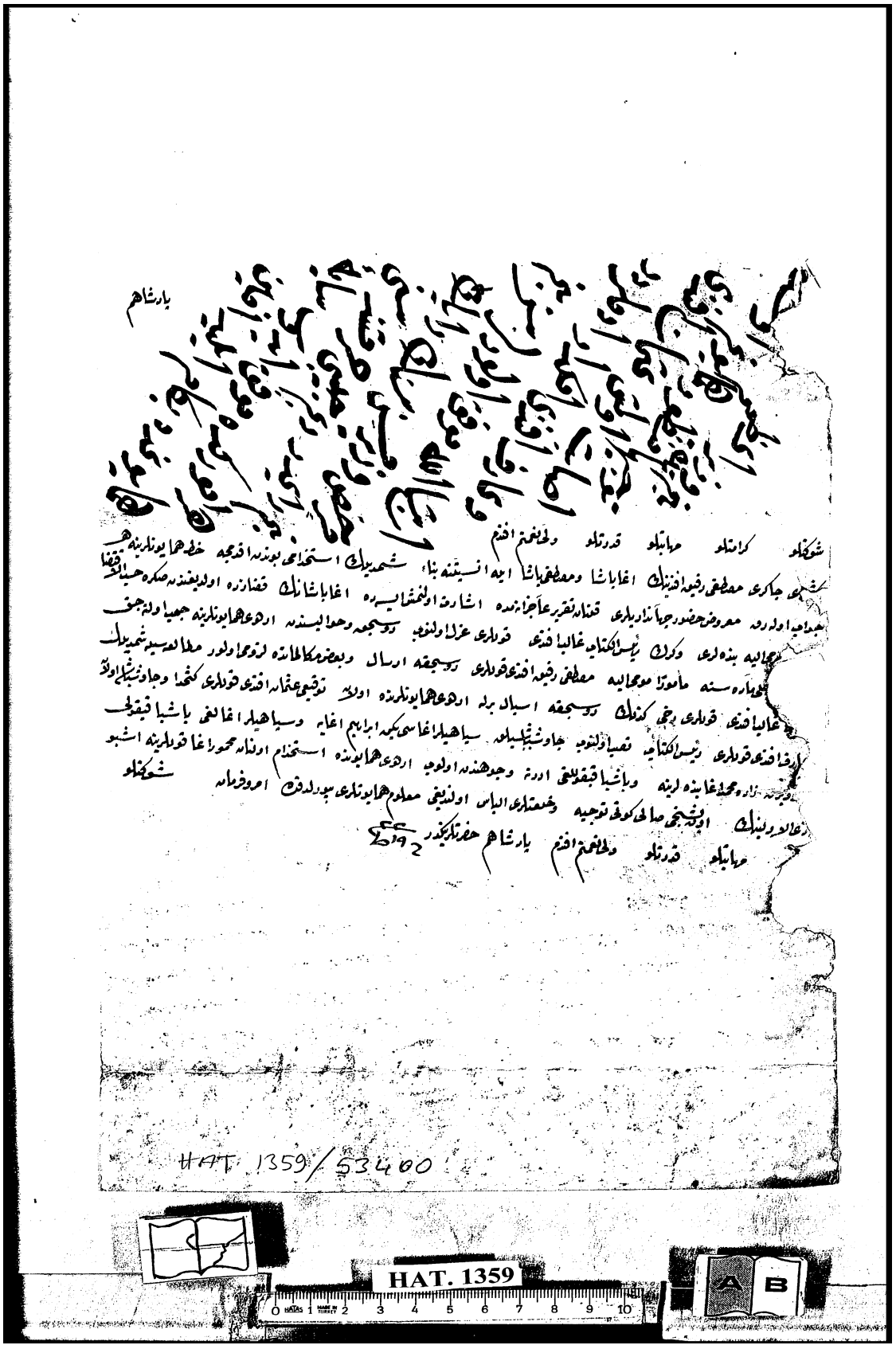

784

[784] BOA, HAT, 1359/53400.

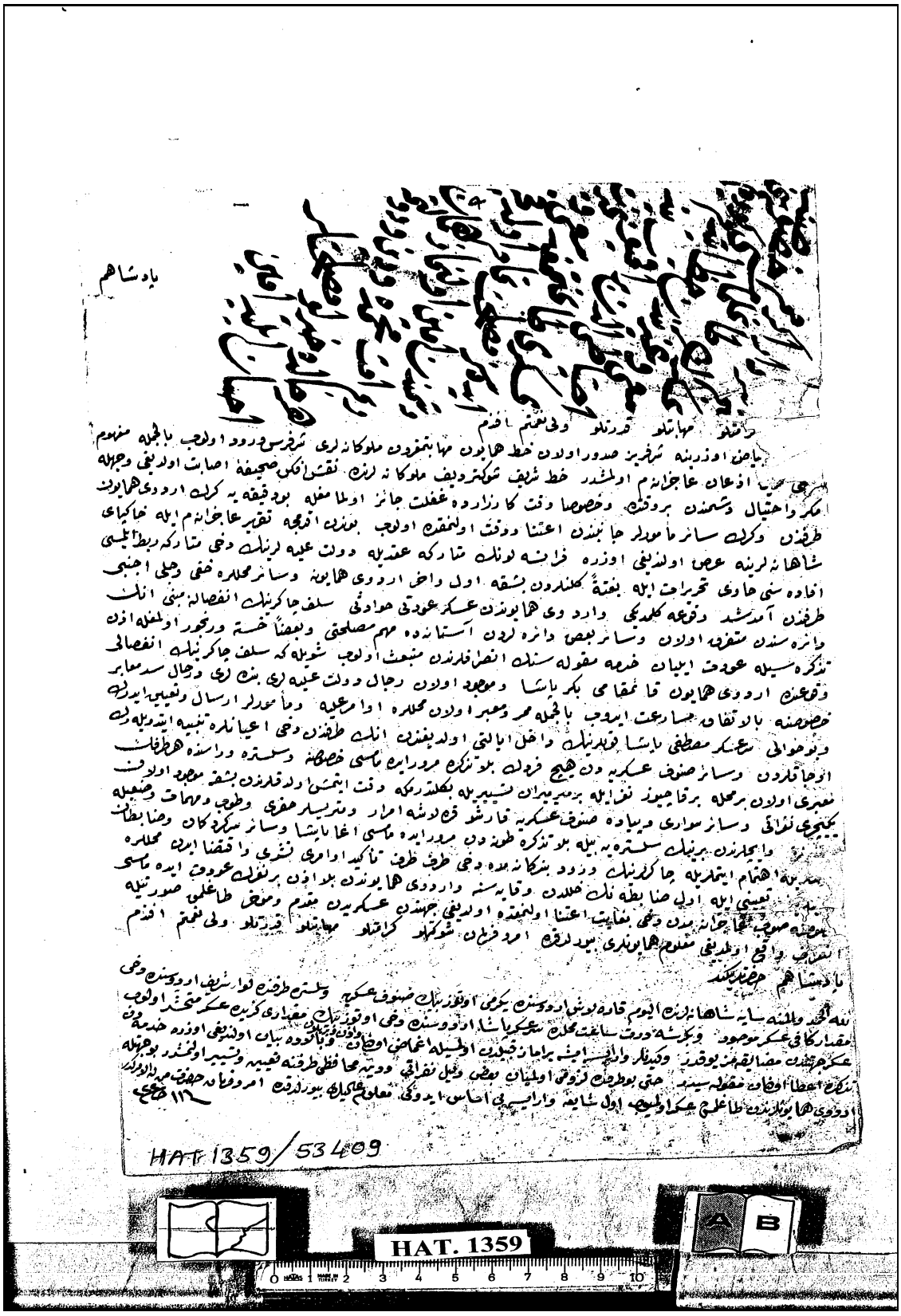

785

[785] BOA, HAT, 1359/53409.

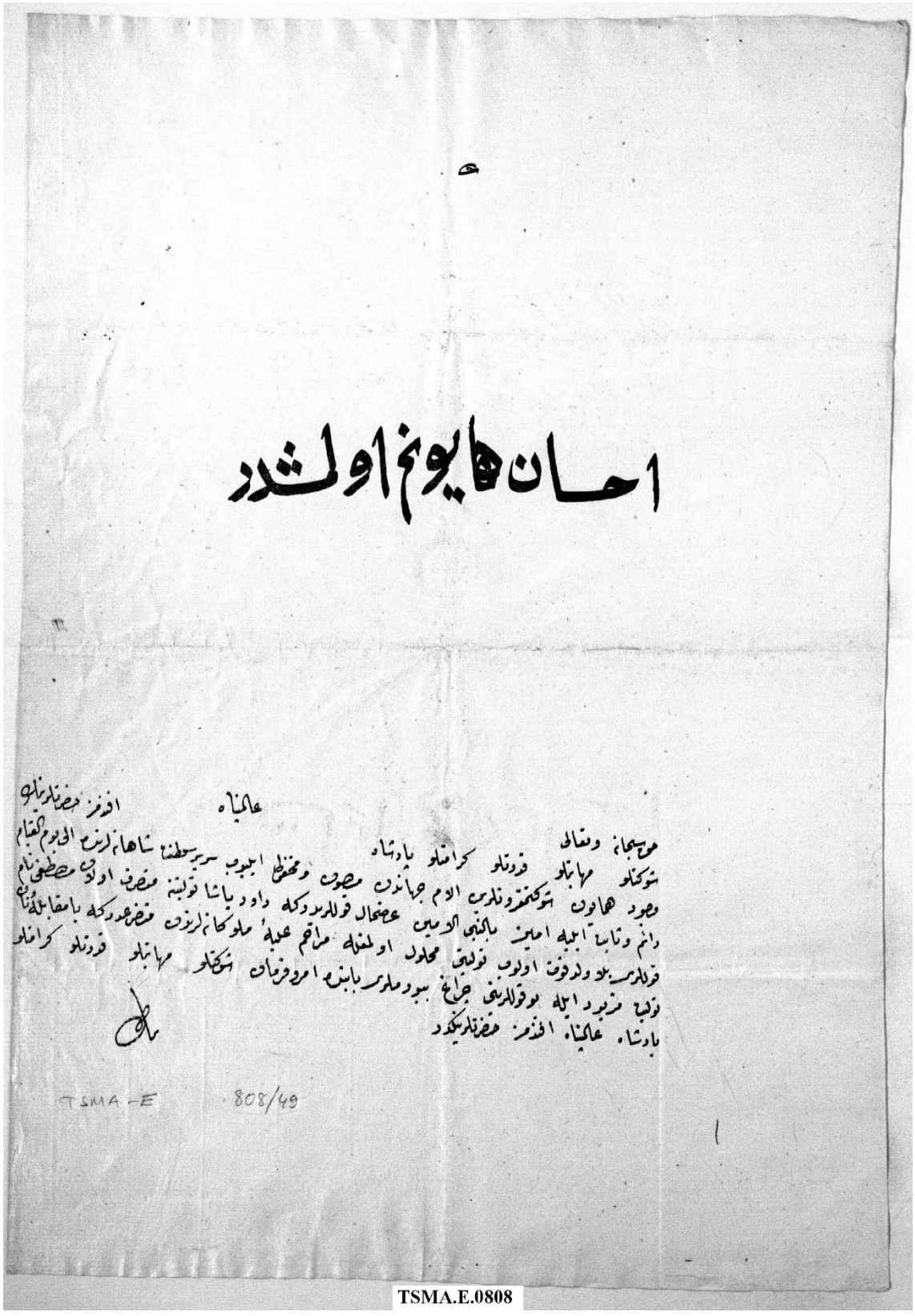

TSMA.E.0808

786

[786] BOA, TSMA. E, 808/49 – 1

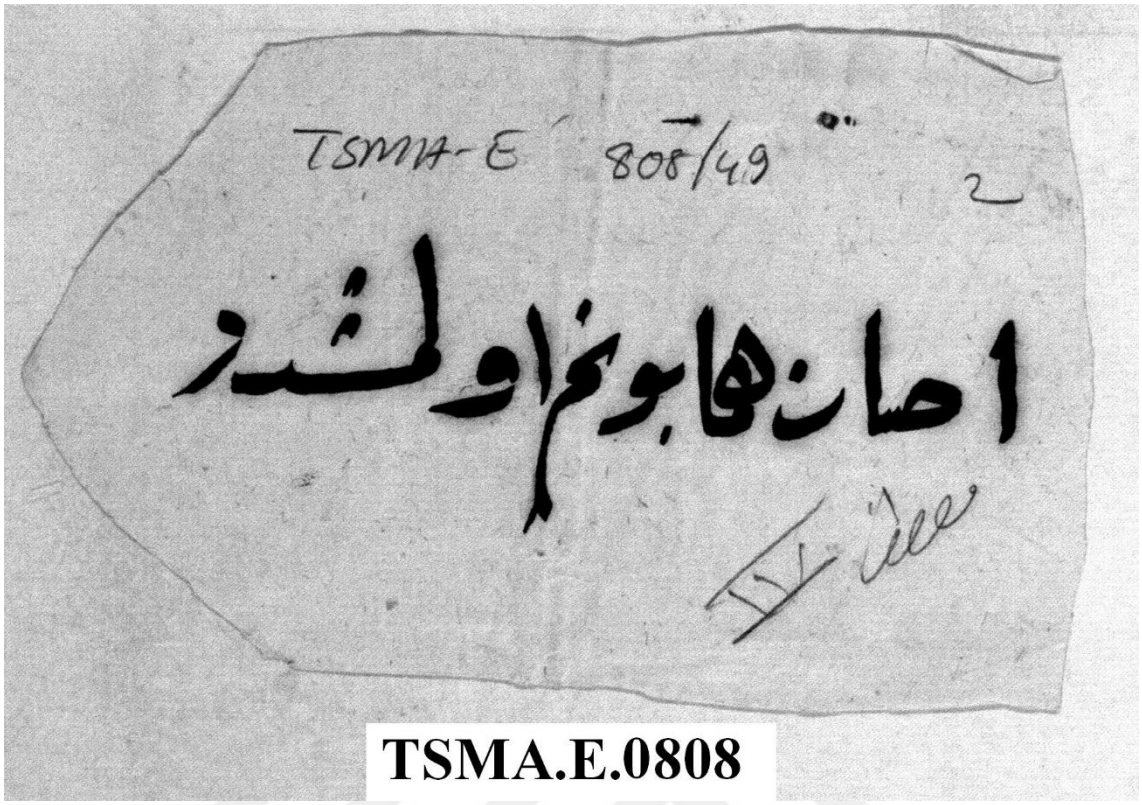

787

787 BOA, TSMA. E, 808/49 – 2.

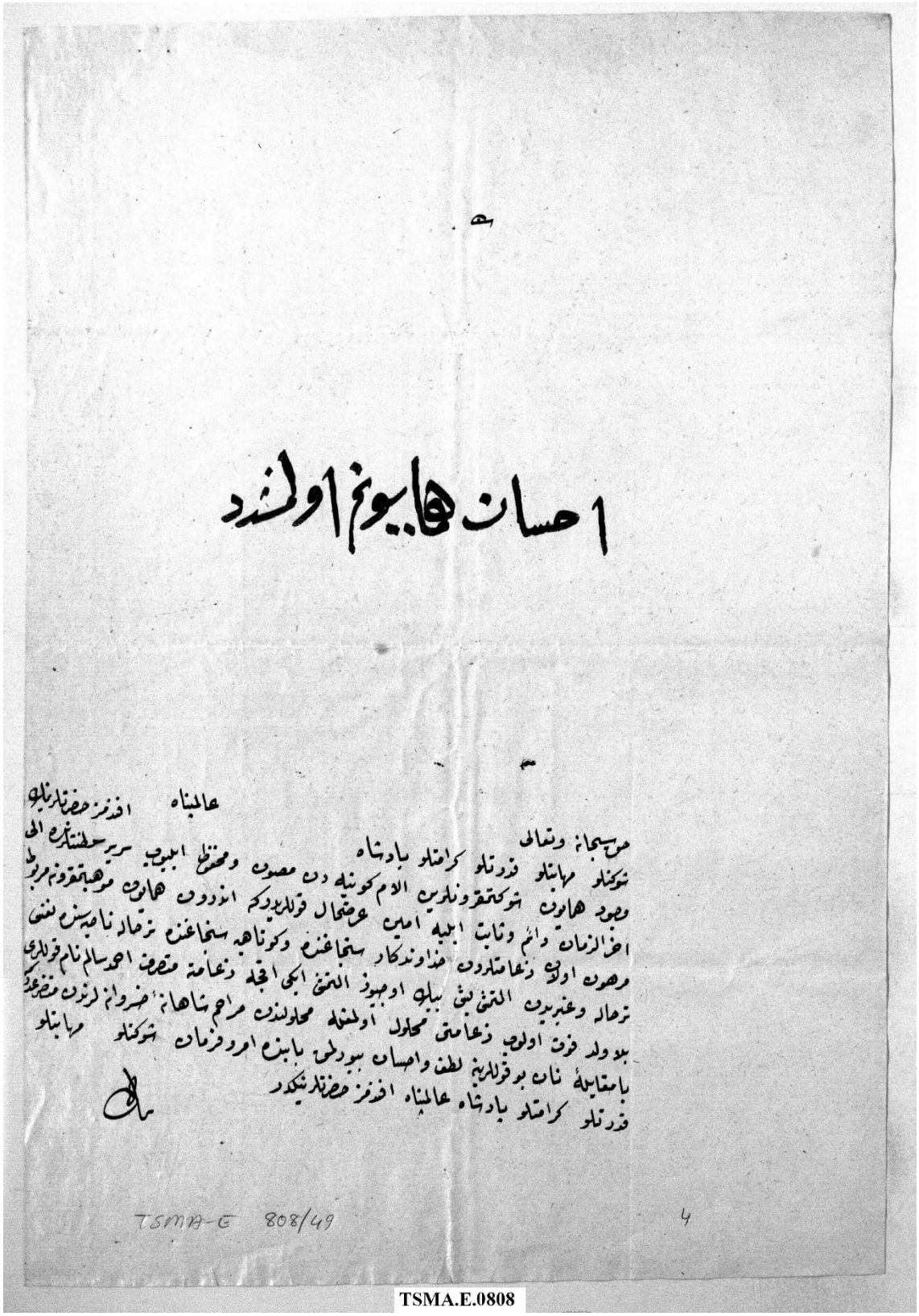

TSMA.E.0808

788

788 BOA, TSMA. E, 808/49 – 4.

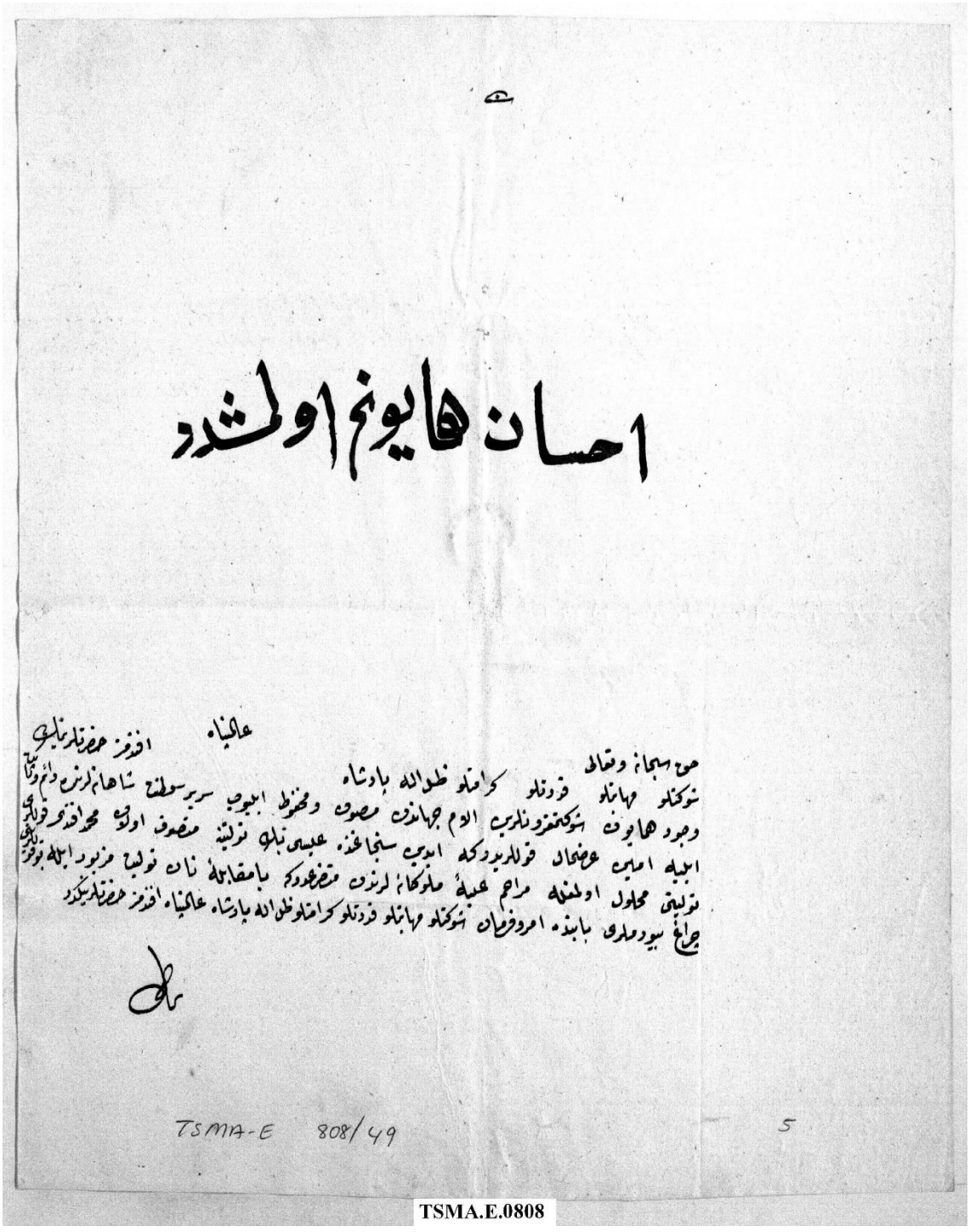

TSMA.E.0808

789

[789] BOA, TSMA. E, 808/49 – 5.

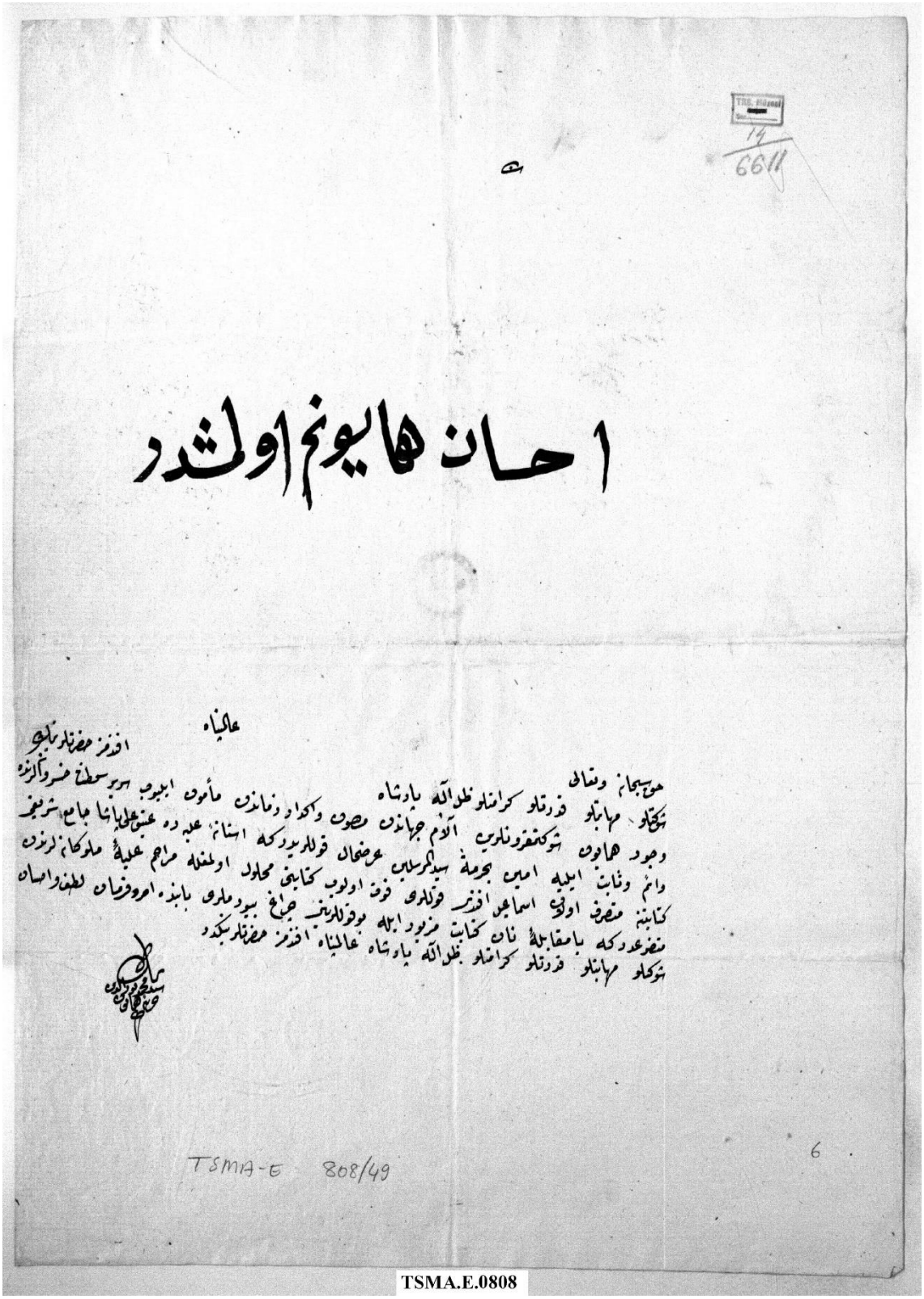

TSMA.E.0808

790

[790] BOA, TSMA. E, 808/49 – 6.

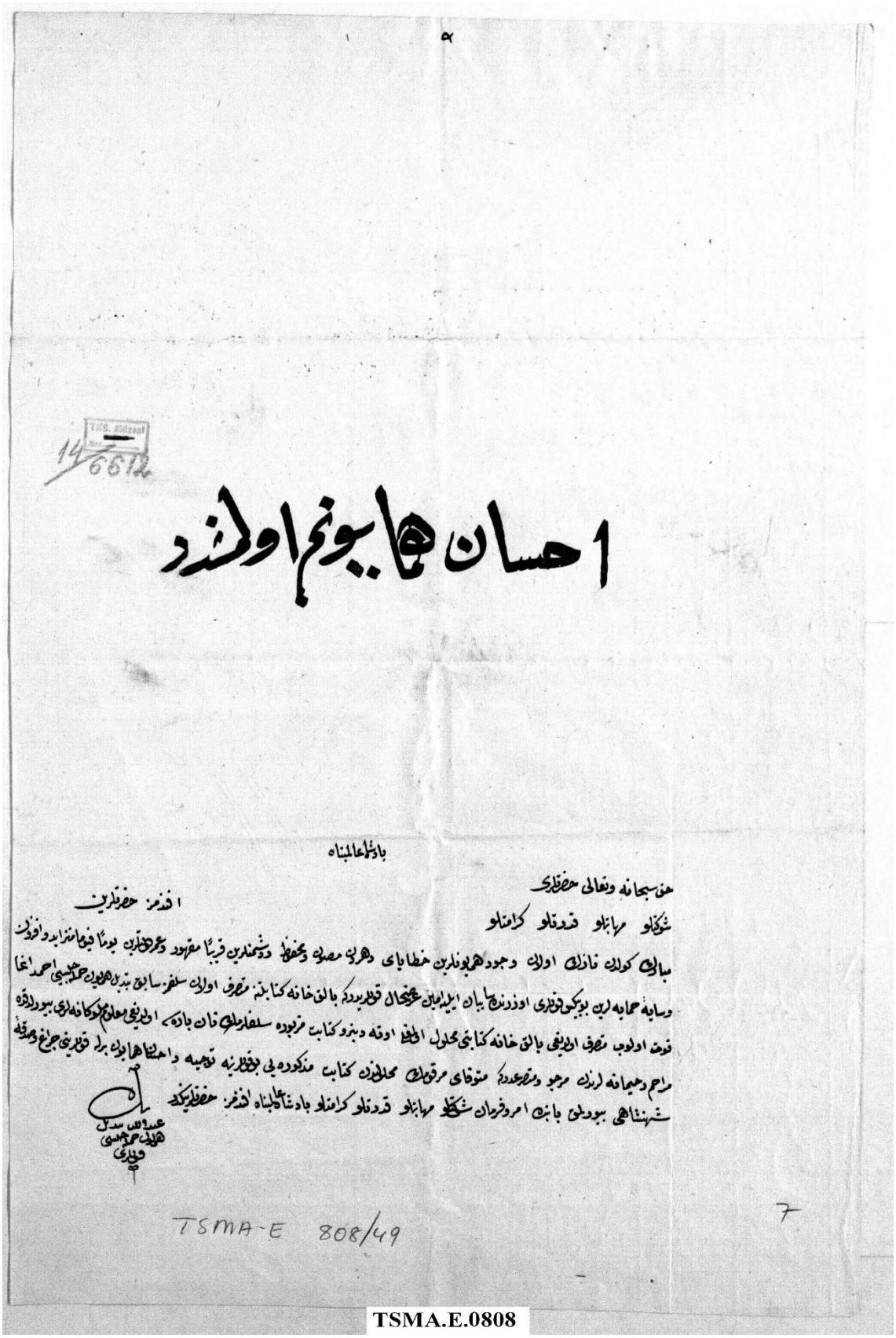

791

[791] BOA, TSMA. E, 808/49 – 7.

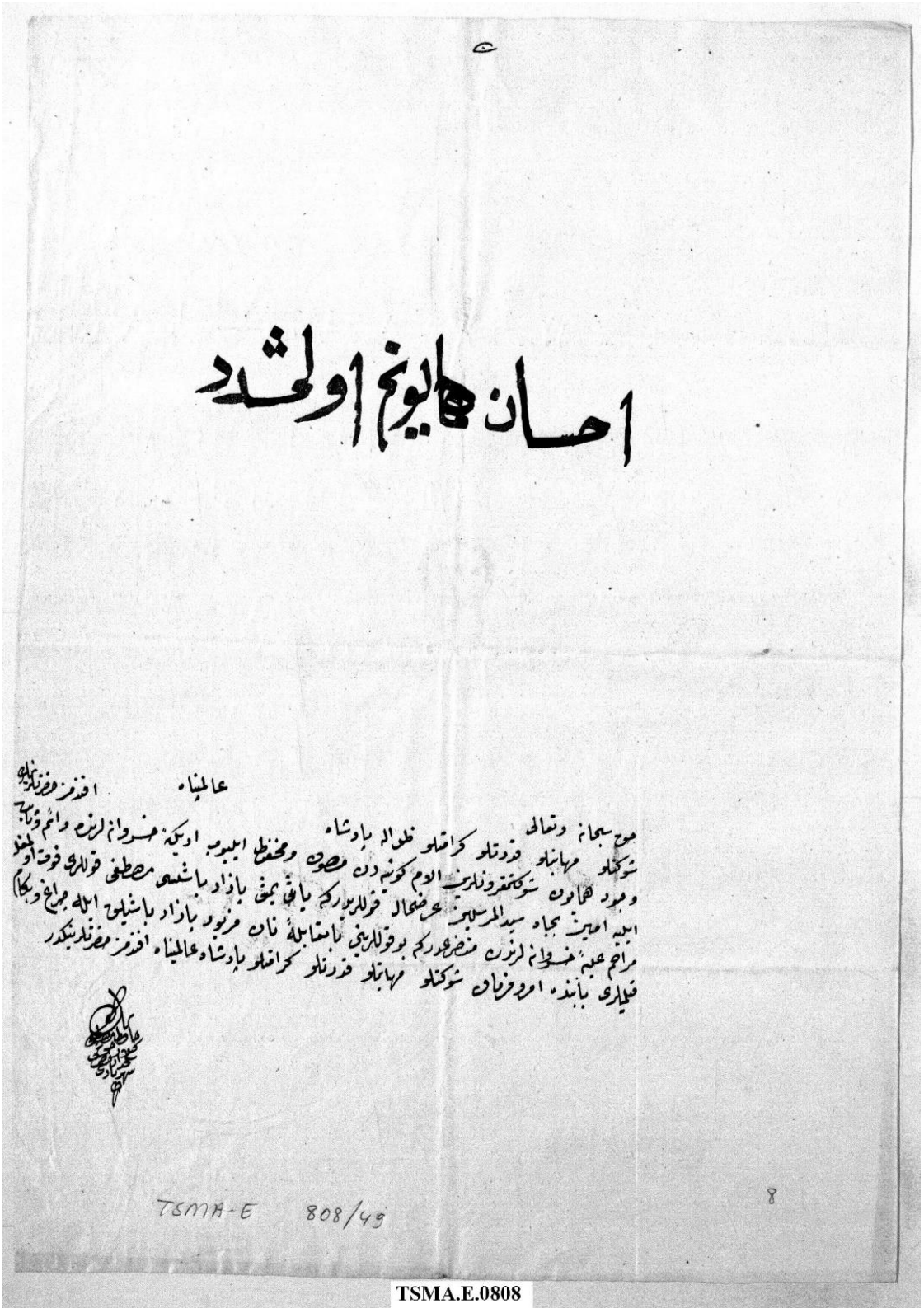

TSMA.E.0808

792

[792] BOA, TSMA. E, 808/49 – 8.

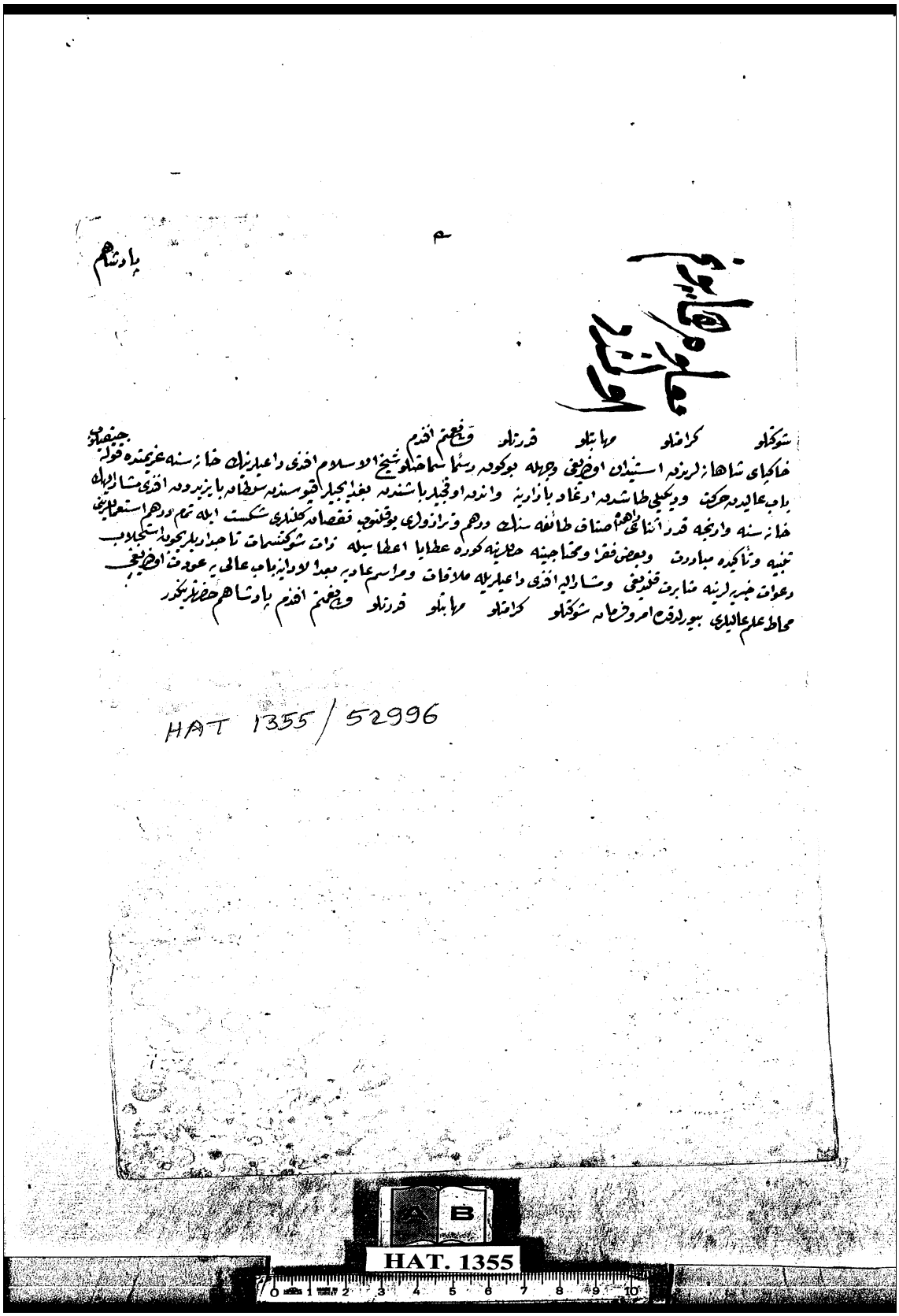

793

[793] BOA, HAT, 1355/52996.

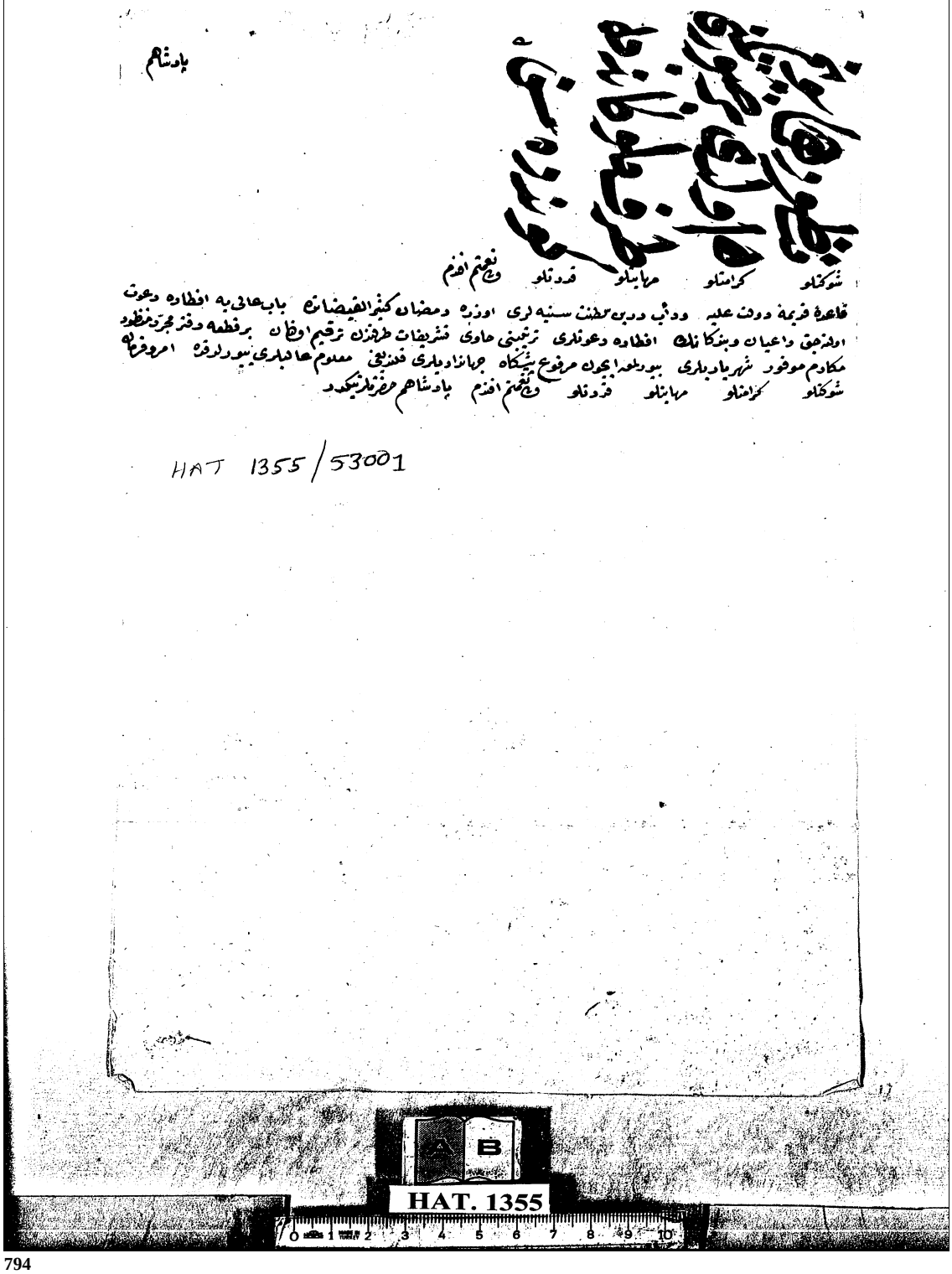

794

[794] BOA, HAT, 1355/53001.

EK II

İstihbarat ve Asayiş Üzerine Hatlar

Malum-ı hümâyunum olmuştur. Bundan böyle dahi sıkıca yasağ olunması emr-i hümâyunumdur. Ve tebdiller gezip tecessüs olunsun. O makule sohbete cesaret edenler olursa te'dib olunsun. Sıkıca yasağ olunması emr-i hümâyunumdur.[795]

Bazı kahvelerde devlet lakırdısı ederlermiş. Tebdiller gezsin, kangı kahvede olursa kahve[yi] kapatsınlar. Her gün tebdiller gezsin. Dikkat etsinler. Tecessüs[?] olunsun. Tenbih edesin. Emr-i hümâyunumdur.[796]

Bazı kahvelerde devlet maslahatına dair meclis olurmuş. Tebdiller gezsin, devlet lakırdısı edenleri tekdir ve te'dib ettiresin. Devlet lakırdısı etmesinler. Sıkıca yasağ edesin emr-i hümâyunumdur.[797]

Kaimmakam Paşa

Bu günlerde olur olmaz devlet sohbetlerine dair vesair havadis ve türlü türlü yalan eracif neşrolunduğu mesmu'-ı hümâyunum olmağla kahvehane ve sair havadis mahallerine tebdiller gönderip böyle havadis ve yalan eracif söylemeye cesaret edenler ele geçerlerse taraf-ı hümâyunuma hiç istizan etmeyip iktizasına göre hemen te'dib eyleyesin. Böyle yalan havadis neşri nizam-ı devletime halel verir mevaddan olmağla gayet tecessüs ve dikkat ettiresin göreyim seni.[798]

Kaimmakam Paşa bazı kahvelerde devlet lakırdısı ederlermiş birkaç tane öyle kahvelerden kab[p]atasın.[799]

[795] BOA, HAT, 1362/53732.
[796] BOA, HAT, 1359/53410.
[797] BOA, HAT, 1363/53785.
[798] BOA, HAT, 1363/53848.
[799] BOA, HAT, 1364/53975.

Pek münasib. Dahi ele geçenler olursa birer mahalle nefyedesin. Lakin Bursa yakındır dahi uzak mahalle nefyedesin. Bulunduğu gibi hemen nefyedesin, eğlendirmeyesin.[800]

Bunların ıtlaklarına şimdi müsaade-i hümâyunum yokdur. Biraz vakit dahi teahhuru lazımdır. Şimdilik redd-i cevab veresiz. Ben vaktinde sana ifade ederim. Şimdi ıtlak olunmasın iznim yokdur.[801]

Şimdi katl olunsun. Benim hatt-ı hümâyunum cürmü olmayanlar hakkında sadır olmaz. Bu benim reayamdır. Bunda elçiye ne var! Şimdi emrim icra olunsun.[802]

[800] BOA, HAT, 1358/53259. III. Selim lehine sihir ve büyü ile darbe yapmaya çalışan cinci ve sihirbazların sürülmesi.

[801] BOA, HAT, 1356/53143. III. Selim lehine sihir ve büyü ile darbe yapmaya çalışan cinci meşayihin affedilmemesi.

[802] BOA, HAT, 1417/57959. Bu vesika, Divan tercümanı Aleko Bey'in devlet sırrını fâş etmesi sebebiyle kaleme alınan emr-i hümâyundur.

EK III

Devlet İdaresi ve Devlet Adamlarına Tenbihler

Kaimmakam Paşa

Senden her vechle sadakat ve hamiyet ve rahat-ı ibadullaha dair umura dikkat eylemen me'mul-ı şahanemdir. Lakin Hazret-i Allah ve Resulullah aşkına ulema ve rical-i devletim ve ocaklı kullarım mecmu'u birbiriyle ittihad ve ittifak edip din ü devletime hayırlı olan maslahatlara Allah için ve dinimiz için gönül birliğiyle çalışsınlar. Zira gayret edip iş görecek vakitlerdir. Hazret-i Allah aşkına ve Resulullah aşkına ehl-i nifakın kîl ü kâl ve havadisine bakmayıp her bir hususda Allah için ittifak etsinler. Düvel-i nasara dahi erkân-ı devletimin ittihadı olmadıkça mesrur olur, ittifakı oldukça mükedder olur. Daima tecessüs ederler benim anladığım böyledir. Herhalde ittifak ile iş görmeye baksınlar. İttifaksız bir iş bitmez. Her vechle ittihadları matlub-ı hümâyunumdur. Etîu'llâhe ve etîu'r-Resûle ve Ulü'l-emre minküm meâl-i şerifi üzere Padişah-ı âlem olanın emrine itaat eylemek ve rızasına muhalif hareket eylememek lazımdır. Maslahat-ı hayriyenin husulüne ve sair umûra dikkat ve ihtimam eyleyesin. Hazret-i Allah sana ve erkân-ı devletime tevfik-i aliyyesini refik eyleyip hayırlı maslahatlara muvaffak eyleye amin.[803]

Kaimmakam Paşa

Bu hatt-ı hümâyunumdan bâis budur ki her bir hususu semahatli Şeyhülislam Efendi ile müzâkere edip din ü devletime hayırlı maslahatların bir an akdem görülmesine sa'y ü gayret edesin. Her bi şeyi şer'-i şerîf ve kanun-ı kadim üzere görülmesi matlub-ı hümâyunumdur. Kemaliyle sa'y u dikkat edesin. Göreyim seni. Mazmun-ı hatt-ı şerifimle âmil ve hareket ve hilafından hazer eyleyesin.[804]

[803] BOA, HAT, 1359/53444.
[804] BOA, HAT, 1359/53474.

EK IV

Aziller Ve Tayinler

Benim Serdar-ı Ekremim

Sabık Kaimmakam Musa Paşa illet-i mizacı müşted olduğundan, umur-ı devletimi idare edemediğinden, rükûb ve nüzule kudreti olmadığından azledip onun yerine Trabzon Valisi Mahmud Tayyar Paşa'yı Rikâb-ı hümâyunum kaimmakamı nasb ettim. Ve cemi' mesalih-i ibadullahı ve alelhusus ordu-yu hümâyunumun ve senin umurunu tanzime sa'y u gayret ve dikkat ederek asla tecviz-i tekâsül eylememesini kendisine emr ü tenbih eyledim. Göreyim seni Mevla umurlarınızda muvaffak-bi'l-hayr eylesin amin.[805]

Sabık Îrâd-ı Cedîd Defterdarı Ahmed Bey nasb ve tayin olunsun. Emr-i hümâyunumdur. Makbul ocakların maaşları ref' olunması şimdi lakin olmayacağını Sadrazama bir yoluyla yazıp bildiresiniz.[806]

Kaimmakam Paşa

Bu günlerde ordu-yu hümâyunumdan gelen Başmuhasebeci Behiç Efendi'yi ordu-yu hümâyunuma Defterdar nasb eyledim. Şimdi ilbas-ı hil'at eyleyip birkaç güne dek ordu-yu hümâyunuma gönderesin.[807]

Benim Veziriazamım

Tevcihatın manzur-ı hümâyunum olmuştur. İsabet olmuş. Osman Efendi ve Arif Efendi emekdar adamlardır. İnşallah muvaffak olurlar. Sen benim murahhas vezirimsin. Senin reyin benim reyimdir. Rabbim habibi hürmetine her umurunda muvaffak edip, sâye-i hümâyunumda be-kâm eyleye amin.[808]

Benim Vezirim

Refik Efendi'yi Reis ettim. Acele gitmesi için beş bin guruş ihsan verdim. Tarafına varid[Hattı burada kesilmiş][809]

---

[805] BOA, HAT, 1359/53421.
[806] BOA, HAT, 1362/53739 – 1; 1362/53739 – 2.
[807] BOA, HAT, 1362/53682.
[808] BOA, HAT, 1359/53400.
[809] BOA, HAT, 1362/53727.

Münasibine göre nasb oluna.[810]

Sekbanbaşı Ağa'yı azledip yerine Ocak Başçavuşu Sekbaşı nasb oluna.[811]

Nasb oluna.[812]

Malum-ı hümâyunum olmuştur. Münasib oldu.[813]

Muhzır Ağa'yı Sekbanbaşı nasb edesin.[814]

[810] BOA, HAT, 1354/52929. Bazı emektar kalemiye erbabına tevcih olunan makamlar hakkındadır.
[811] BOA, HAT, 1359/53392.
[812] BOA, HAT, 1363/53845. Cebecibaşı vekilinin adem-i idaresine mebni azledilerek, Ocak Kethüdasının Kethüdalık üzerinde kalmak şartıyla Cebecibaşı Vekili nasbolunması hakkındadır.
[813] BOA, HAT, 1359/53393. Sekbanbaşının azlolunarak Ocakbaşı çavuşunun sekbanbaşı tayin edildiği hakkındadır.
[814] BOA, HAT, 1362/53702.

EK V
İhsan Ve Atiyyeler

Pesendide-i Hümâyunum olmuşdur. Münasibi vechle atiye veresiz taraf-ı şahanemden.[815]

Münasibine göre Defterdar tarafından îta [ve] ihsan-ı hümâyunum verilsin. Emr-i hümâyunum olmuştur.[816]

Atiyyeler verilmesi emr-i hümâyunum olmuştur.[817]

İhsan-ı hümâyunum olmuştur.[818]

[815] BOA, HAT, 1362/53685. Mütercim Asım Efendi'nin yeni seneyi tebriken yazdığı ve Sultan IV. Mustafa'ya sunduğu kasidesine, iki ciltlik mutantan tarihinde yer vermemesi calib-i dikkattir.

[816] BOA, HAT, 1361/53581. IV. Mustafa'nın cülusunu tebrik münasebetiyle şiirle tarih düşüren Mehmed Münib ile Tokat Mevlevihânesi Şeyhi Mehmed Efendi'ye atiye verilmesi hakkındadır.

[817] BOA, HAT, 1358/53291 – 1, 2. Cülus-i hümayun için tarih inşaat eden ulema, şuara vesair erbab-ı istidada hallerine göre atiyyeler verilmesi hakkındadır.

[818] BOA, TSMA. E, 808/49 – 1,2,3,4,5,6,7,8, H. 04.05.1223. Kitabet, pazarbaşılık, tevliyet, zeamet ve anbarcılık vazifeleriyle ilgili talepleri içeren arzuhaller hakkındadır.

EK VI

Tımar Kanunnâmesi

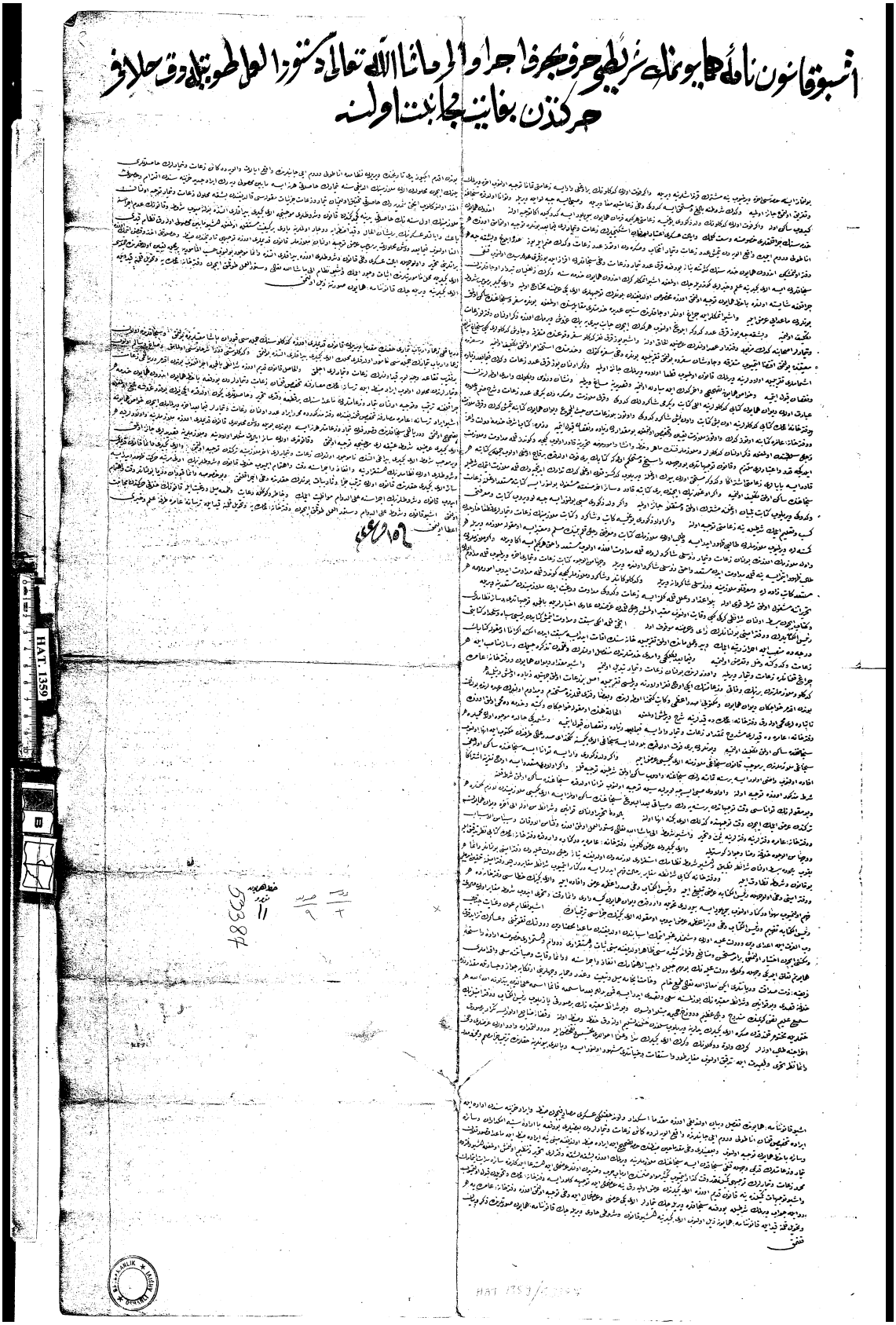

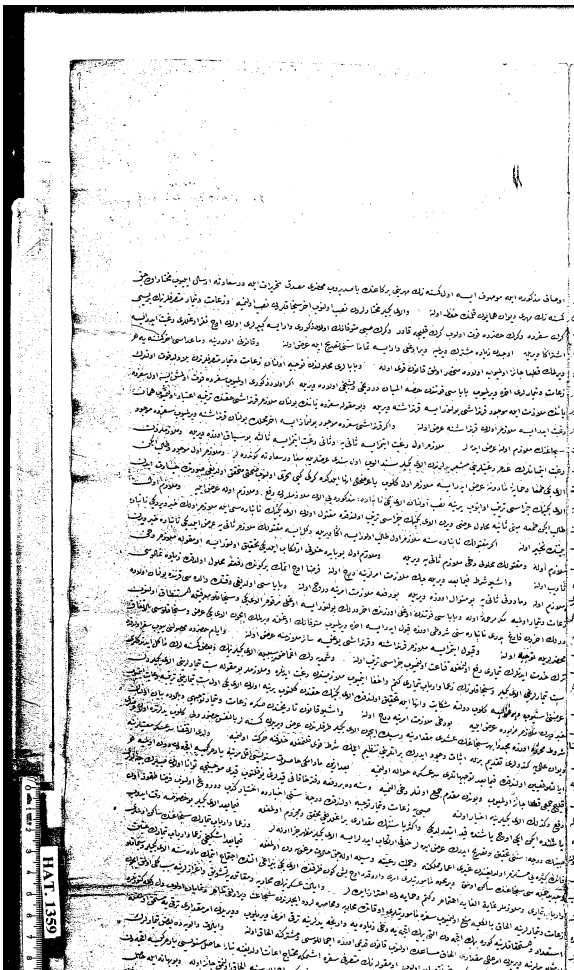

EK VII
Hüccet-i Şer'iyye

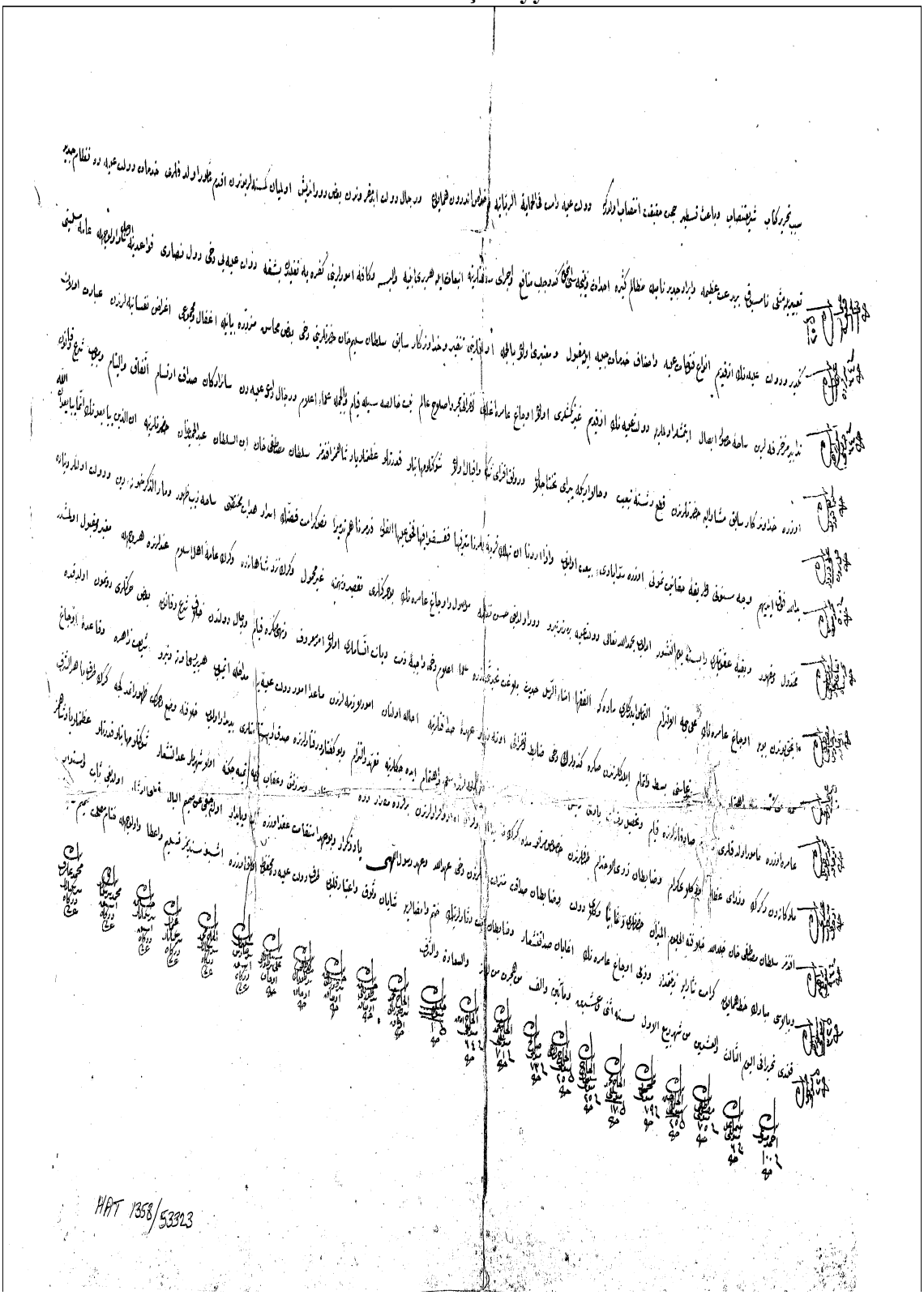

EK VIII

IV. Mustafa Han

KAYNAKÇA

Yayımlanmamış Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*

a. Cevdet

- Askeriye (C. AS)

b. Hatt-ı Hümayun (HAT)

c. Sadâret

- Sadâret Defterleri (A. }d), nr. 350, 357.

d. Topkapı Arşivi

- Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrakları (TS.MA.E)

e. Ali Emiri (AE.)

- IV. Mustafa (SMST.IV.)

2. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (İÜNEK)

a. Türkçe Yazmalar (TY)

- Ahmed Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, nr. TY 4178, (cilt/kısım) II/II.

3. Millet Kütüphanesi

a. Ali Emiri Tarih

- Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaiku'l-Ahbâr,* nr. 608.

Yayımlanmış Kaynaklar

Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekayi`*, haz. Adnan Baycar, TTK, Ankara 1998.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* Matbaa-i Osmaniye, Tertib-i Cedid, İstanbul 1309, VIII, IX.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri,* haz. Süheyl İzzet Furgaç – Yüksel Kanar, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2017, I.

Arapyan, Kalost, Rusçuk Âyânı Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Kahramanlıkları, trc. Esat Uras, TTK, Ankara 1943.

Aristoteles, Metafizik, trc. Ahmet Arslan, Divan Kitap, İstanbul 2021.

Âtıf Hüseyin Bey, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri*, haz. M. Metin Hülagü, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

* Kaynakçada sadece fon isimleri belirtilmiş olup, evrak numaraları tekraren belirtilmemiştir.

Beydilli, Kemal, "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizam-ı Cedid'e Dair Risalesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13(İstanbul 1983-1987).

___, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 4(2001).

Beydilli, Kemal –Şahin, İlhan, *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Eseri*, TTK, Ankara 2001.

Beyhan, Mehmet Ali, *Saray Günlüğü (25 Aralık 1802-24 Ocak 1809)*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2007.

Budinli, *Risâle fî nizâmi'd-devle (Nizâm-ı Devlet)*, haz. Özgür Kavak, Klasik Yayınları, İstanbul 2021.

Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd- Sânî)*, haz. Mehmed Ali Beyhan, Ankara 2003, I.

Cevdet Paşa'nın Lâyihaları, Devlet Din Islahat Hukuk Maarif, haz. Ahmet Zeki İzgöer – İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021.

Çiçek, Hikmet, *(Veḳāyi'nüvis) Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187–1197/1774–1783)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2018.

Derin, Fahri Çetin, "Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 27(İstanbul 1973).

___ , "Yayla İmamı Risalesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3(İstanbul 1973).

___, "Tüfengçi-Başı Ârif Efendi Tarihçesi", *Belleten*, XXXVIII/151(Temmuz 1974).

Dumlu, Sinan, *Sırkâtibi ve Musahip*, Kitabevi, İstanbul 2016.

Emîn Efendi, *Bir Var İmiş Bir Yoğ İmiş, Âsitâne Hatıraları, Menâkıb-ı Kethüdâzâde el-Hac Mehmed Ârif Efendi*, haz. Hasan Gürkan-Hür Mahmud Yücer, İnsan Yayınları, İstanbul 2021.

Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi 1806-1810 İsyanları – III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa, trc. Hrand D. Andreasyan, İÜEFY, İstanbul 1972.

Dilbaz, Mahmut, *Askerî Modernleşmenin Dinî Müdafaası, Es'ad Efendi'nin Şerhli es-Sa'yül-Mahmûd Tercümesi -Metin ve Tahlil-*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekayi'-i Baba Paşa Fî't-Târîh*, haz. Salih Erol, TTK, Ankara 2013.

Hasan Kâfî Akhisarî, *Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem (Nizâm-ı Âlemi Sağlayan Sebeplerin Temelleri)*, trc. Ömer Mahir Alper, Klasik Yayınları, İstanbul 2020.

III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyihaları, haz. Ergin Çağman, Kitabevi, İstanbul 2010.

III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme, haz. V. Sema Arıkan, TTK, Ankara 1993.

İbn Sînâ, *Mantığa Giriş Medhal*, trc. Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul 2013.

İbretnümâ, Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları Ve İlgili Bazı Belgeler, haz. Bekir sıtkı Baykal, TTK, Ankara 1989.

Karal, Enver Ziya, *Selim III'ün Hatt-ı Humayunları*, TTK, 2. Baskı, Ankara 1999.

Koca Sekbanbaşı Risâlesi, Avâmın Düşüncelerinin Reddedilmesi, Hulâsâtü'l-Kelâm fî Redd'i-Avâm, haz. Abdullah Uçman, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2017

Koç, Yunus - Yeşil, Fatih, *Nizâm-ı Cedîd Kanunnları (1791-1800)*, TTK, Ankara 2012.

Mehmed İzzet Bey, *Harîta-i Kapudânân-ı Deryâ*, haz. Cemil sağlam, TYEKB, İstanbul 2021.

Mustafa Necib, *Tarih-i Mustafa Necib*, İstanbul 1280.

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât I-IV, (İndeksli Tıpkıbasım)*, haz. Yılmaz Kurt, TTK, Ankara 2014.

Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809)*, haz. Ziya Yılmazer, TYEKBY, İstanbul 2015, I,II.

Napoleon Bonaparte, *Savaş Ve Strateji İle İlgili Görüşlerim, trc. Erkut Gündüz*, Q-Matris Yayınları, İstanbul 2003.

Nizâm-ı Cedîd'e Dair Bir Risale Zebîre-i Kuşmânî fî Ta'rîf-i Nizâm-ı İlhâmî, haz. Ömer İşbilir, TTK, Ankara 2006.

Öğreten, Ahmet, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*, TTK, Ankara 2014.

Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi, *Beş Tarz-ı Siyaset, Kitâbü's-Siyâse fî Etvâri'l-Hamse*, haz. Hilal Çiftçi, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2020.

Sir George Larpent, *İngiliz Büyükelçisi Sir James Porter ve Sir George Larpent'in Kaleminden Türkiye'nin Bir Asrı (1747-1850)*, trc. Esma Selçuk demir, Yeditepe, İstanbul 2013.

Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi*, haz. Ziya Yılmazer, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, I-II.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe", *Belleten*, VI/23-24, Temmuz 1942.

Vâiz, *er-Risâletü'n-nizâmiyye fi'd-devleti'l-İslâmiyye (Osmanlı Devlet Nizamının Tesisi)*, haz. Özgür Kavak, Klasik Yayınları, İstanbul 2020.

Tatarcıkzâde Abdullah Molla, *Lâyiha-i Tatarcıkzâde Abdullah, Sultân Selîm-i Sâlis Devrinde Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütâlaât*, haz. Mehmet Karaarslan, Klasik Yayınları, İstanbul 2021.

Yenidünya, Süheyla, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 33(İstanbul 2015).

Araştırma Eserler – Makaleler – Ansiklopedi Maddeleri

Afyoncu, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe, İstanbul 2014.

Aksun, Ziya Nur, *Yozlaşma/Yenileşme/Değişim Kıskacında Dört Muzdarip Padişah [III. Selim IV. Mustafa II. Mahmud I. Abdülmecid]*, haz. Erol Kılıç, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

Aktepe, M. Münir, "Abdülhamid I", *TDVİA*, I(1988).

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi Ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Atar, Fahrettin, "Fetva", *TDVİA*, XII(1995).

Aydın, Mahir, *Ahmet Arif Hikmet Beyefendi, Bir Tanzimat Devri Şeyhülislamı*, TTK, Ankara 2013.

Baysun, Cavid, "Mustafa IV.", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, VIII(1979).

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul 2012.

Beydilli, Kemal, "Nizâm-ı Cedîd", *TDVİA*, XXXIII(2007).

___, "Mustafa III", *TDVİA*, XXXI(2006).

___, "Kabakçı İsyanı", *TDVİA*, XXIV(2001).

___, "Selim III", *TDVİA*, XXXVI(2009).

___, "Mustafa IV.", *TDVİA*, XXXI(2020).

___, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010.

Çelik, Yüksel, "Nizâm, İntizâm ve Tanzîmât Mihverinde Bir Padişah Portresi: Mahmûd-ı Sânî", *II. Mahmud, Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010.

Çetin, Nihad M. , "Ahbar",*TDVİA*, I(1988).

Çibir, Şaban, *Saltanata Kan Damladı, Sultan III. Selim "Şehit"*, Parola Yayınları, İstanbul 2016.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1703 – 1919*, Doğu Kütüphanesi, 2. Baskı, İstanbul 2011, IV.

Driault, Edouard, Napoleon'un Şark Siyaseti, Selim-i Salis, Napoleon, Sebastiani ve Gardane, trc. Köprülüzâde Mehmed Fuad, TTK, Ankara 2013

Findley, Carter V. , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babıâli 1789-1922,* trc. Ercan Ertürk, Alfa Yayınları, İstanbul 2019.

Gencer, Bedri, *Gelenekten Modernliğe Osmanlı*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2019.

Itzkowitz, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu Ve İslami Gelenek*, trc. Akın Öge, Feylesof Kitap, İstanbul 2019

İnalcık, Halil, *Osmanlı ve Avrupa, Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

___, "Timar", *TDVİA*, XXXXI(2012).

Jenkins, Keith, *Tarihi Yeniden Düşünürken*, trc. Ayhan Şahin, Birleşik Yayınevi, 1. Baskı, 2011 Ankara.

Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1802-1812)*, VII, trc. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, trc. Nilüfer Epçeli, Yeditepe, İstanbul 2017.

Kallek, Cengiz, "Biat", *TDVİA*, VI(1992)

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, TTK, 9. Baskı (tıpkıbasım), Ankara 2011, V.

Karpat, Kemal H. , *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, trc. Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

___, *Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi, Âyanlar Burokrasi Demografi ve Modernleşme*, trc. Muharrem Varol, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.

Kılıç, Musa, *Kabakçı Mustafa İsyanı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2003.

Kirik, Murat, Kayıp Kültür, Cinius Yayınları, İstanbul 2020.

Kuzucu, Kemalettin, *Kahramanı Yaratmak, İttihadcıların Alemdar Mustafa Paşa'yı Hatırlaması*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.

Neuman, Christoph K. , *Araç Tarih Amaç Tanzimat, Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, trc. Meltem arun, TVYY, İstanbul 2000.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014

Öz, Mehmet, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde, Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808),* DTCF, Ankara 1983.

Popper, Karl R. , *Bu Yüzyılın Dersi, Özgürlük ve demokratik Devlet Üzerine İki Konuşmayla Birlikte*, trc. Ceyhan Aksoy, Serbest Kitaplar, İstanbul 2019.

Ricoeur, Paul, *Hafıza, Tarih, Unutuş*, trc. M. Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul 2017.

Satır, Burhan, *Kabakçı Mustafa İsyânı Ve Yenileşme Hareketlerine Etkileri,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),tayin Sakar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2006.

Sertoğlu, Mithat, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, TTK, 1. Baskı, Ankara 2011, V.

Shaw, Stanford J., *Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim'in Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, trc. Hür Güldü, Kapı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2008.

___, *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, I, trc. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2008.

Shaw, Stanford J. - Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, II, trc. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2010.

Şafak, Ali, "Bağy", *TDVİA*, IV(1991).

Şen, Adil, *Osmanlı'da Dönüm Noktası (III. Selim Hayatı ve Islahatları)*, Fecr Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2003.

Şimşirgil, Ahmet, *Kayı, Islahat, Darbe ve Devlet, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim, IV. Mustafa*, VIII, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

Toynbee, Arnold J.-P. Kırkwood, Kenneth, *Türkiye, İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, trc. Hülya Karaca, birey yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2003.

Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV/138(Nisan 1971); XXXV/139(Temmuz 1971).

___, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, TTK, Ankara 2010.

Varol, Muharrem, *Beş Nesil Beş Devir Sirozîler, Âyânlıktan İlmiyeye Bir Hânedânlığın Öyküsü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

Yaran, Rahmi, "Bid'at", *TDVİA*, VI(1992).

Yavuz, Yusuf Şevki, "Ehl-i Bid'at", *TDVİA*, X(1994)

Yeşil, Fatih, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, TVYY, 1. Baskı, İstanbul 2016.

Yıldız, Aysel, *Kenar Adamları Ve Bendeleri; Tirsinikli İsmail Ağa Ve Alemdar Mustafa Paşa'nın Adamları: Manuk Mirzayan Ve Köse Ahmed Efendi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2018.

Yıldız, Gültekin, *Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul 2009.